

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Politologie – Politologie

Martina Lustigová

Karel Kramář – vůdce národa?

Karel Kramář – The Leader of the Nation?

Disertační práce

Vedoucí práce: Doc. Vratislav Doubek, PhD.

2007

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Marketa Šestáková
25.7.2007

Ke Karlu Kramáři mě před lety přivedl PhDr. František Svátek, který mě inspiroval ke zpracování Kramářových parlamentních projevů. Jemu patří dík za to, že jsem se „kramářovskému“ tématu vůbec začala věnovat. Po celou dobu mi byl trpělivým rádčem doc. Vratislav Doubek, který vedl mou diplomovou i disertační práci a kterému děkuji za cenné podněty a postřehy.

OBSAH

1. Úvod.....	5
2. Mládí a studentská léta.....	13
3. Mezi realisty I.	24
4. První cesta do Ruska.....	33
5. Mezi realisty II.	45
6. Vstup do politiky	54
7. Poslancem Říšské rady	64
8. Kramář a politický systém habsburské monarchie	93
9. Naděžda Nikolajevna – Kramářova životní láska.....	103
10. Kramářovo předválečné rusofilství a slovanství.....	118
11. První světová válka – od politického snílka k vůdci národa?.....	140
12. Cesta na vrchol.....	173
13. Rok 1919 jako zlom v politické kariéře Karla Kramáře.....	189
14. Kramářův vztah k Rusku a slovanství po první světové válce	216
15. Vztah Karla Kramáře k Němcům a jiným národům	247
16. Národ a nacionalismus.....	273
17. Kramářova kritika politického systému první republiky	283
18. Kramář a fašismus?.....	315
19. Karel Kramář – úspěšný nebo neúspěšný politik?.....	325
20. Přílohy.....	337
A. Chronologický přehled.....	337
B. Zahajovací projev Karla Kramáře na Slovanském sjezdu v Praze z 12. července 1908	339
D. Projev Karla Kramáře na 1. schůzi Revolučního národního shromáždění 14. listopadu 1918.....	343
E. Programové prohlášení Kramářovy vlády.....	349
F. Před uznáním Sovětů, článek z Národních listů z 24. ledna 1926.....	352
21. Prameny a literatura	356
22. Abstrakt v českém a anglickém jazyce	368

1. Úvod

Karel Kramář byl mužem několika epoch – do politiky vstoupil za Rakousko-Uherska, v době, kdy se zájmové politické strany teprve chystaly ke svému razantnímu nástupu. Začátek světové války prožil v domácím odboji, za což byl rakouskými úřady uvězněn. A toto vězení ho pak vyneslo do pozice „vůdce národa“, který je opěvován českým lidem. Logickým vyústěním tohoto vývoje pak bylo získání postu předsedy vlády. Karel Kramář byl v politice téměř půl století. A byla to doba pro českou politiku hodně bouřlivá. Zažil proměnu všennárodní politiky v politiku zájmových stran a ústup honoračních stran ve prospěch stran masových. Byl politikem, který dlouhá léta neřekl nic proti existenci habsburské monarchie, přesto se pak postavil do čela odboje proti ní. Na druhou stranu byl kritikem politiky habsburské říše, stejně jako kritikem politiky první republiky.

Proč si dnes, více než sedmdesát let po jeho smrti, Karla Kramáře připomínat? Na prvním místě se nabízí odpověď, že byl prvním československým premiérem – už tato funkce je natolik významná, abychom o této postavě věděli víc. Zapomenuto by nemělo být ani jeho politické myšlení, ať už hovoříme o jeho ruských a slovanských snech a plánech nebo o racionální kritice politického systému. Za zmínku stojí i Kramářova role v první světové válce. Přestože je zajímavým politikem, jehož názory i činy stojí za hlubší studium, je v české historické i politologické literatuře dosud opomíjen. Snad i proto se u české veřejnosti dodnes tradují „kramářovské“ mýty například o tom, že si vzal za manželku ruskou kněžnu, která navíc byla o několik let starší než on sám, nebo mnohem závažnější o tom, že byl fašistou. S Kramářem je spojena také celá řada klišé, za všechny jmenujme alespoň jeho zařazení do kategorie „továrník - a tudíž kapitalista“. Nejen zmiňované mýty a naznačená klišé budeme pomalu rozmotávat, aby se nám před očima rozvinul příběh neprávem pozapomenutého českého politika, jehož jméno u mnohých žije jen v souvislosti s jeho noblesní vilou, která se tyčí naproti Pražskému hradu.

Mezi hlavní prameny, s nimiž badatel, který se věnuje Karlu Kramáři a jeho politickému myšlení, pracuje, patří Kramářovy spisy. Kramář je autorem rozsáhlých spisů i útlých brožurek, které zpravidla vydával k aktuálním politickým tématům a u kterých můžeme pozorovat zásadní politický úkol nebo cíl. Jedním z prvních zásadních Kramářových spisů, pomineme-li nejstarší text *Das Papiergeld in Österreich*, je *České státní právo* z roku 1896. Karel Kramář se problematice českého státního práva dlouhodobě věnoval a sám sebe považoval za velkého odborníka na toto téma. Na svá studia o státním právu se nejednou odvolával ve svých politických projevech. V roce 1906 vyšel Kramářovi další text, *Poznámky o české politice*. V nich shrnul své názory na dění v Rakousko-Uhersku, obhajoval svou pozitivní politiku, ale vyjádřil se také k zahraničně-politickým tématům. V roce 1919 byl vydán text s názvem *O zahraničních otázkách*, což je přepis projevu, který Kramář pronesl začátkem října 1919. V něm shrnul především své postoje k Rusku a názory na poválečné uspořádání Evropy, vyzýval ke svržení bolševické vlády. K ruské problematice se vrátil o dva roky později ve svém nejobsáhlejší spise *Ruská krise*, ve kterém analyzoval příčiny „ruské krize“, příčiny pádu carismu a nástupu bolševické vlády. Příčiny a průběh první světové války a fungování světa po ní, to jsou témata *Pětí přednášek o zahraniční politice* (1922). Rusku a slovanské politice se Karel Kramář věnoval v několika dalších knihách, jmenujme tituly *Na obranu slovanské politiky* (1926), *Naše slovanství a uznání Sovětů* (1926), *Československý stát a Slovanstvo* (1927) nebo *Spectator: Získali jsme uznáním SSSR de jure?* (1934). Některé Kramářovy projevy nebo články jsou přetištěny ve výběrech *Tři projevy dra Karla Kramáře* (1930), *Řeči a projevy předsedy první vlády československé* (1935), *Dr. Karel Kramář k vám mluví* (1938) nebo *Hlas, který nebyl umlčen* (1939). Pro spor Kramáře s Benešem je klíčový titul *Kramářův soud nad Benešem*, který po smrti Karla Kramáře vydal Jiří Stříbrný.

Neopominutelným pramenem pro analýzu politického myšlení jednotlivých politiků jsou jejich projevy. Karel Kramář byl vynikající a respektovaný řečník, kterému naslouchali i političtí odpůrci a lidé, kteří s ním nesouhlasili. I ti se skláněli před jeho rétorickým uměním. Projevy můžeme jednoduše rozdělit na parlamentní a neparlamentní. Ty neparlamentní

zpravidla najdeme v dobovém tisku, který s oblibou přetiskoval projevy politických vůdců. Stenografické záznamy projevů z Říšské rady najdeme například na internetových stránkách rakouské National Bibliothek (http://alex.anb.ac.at/sten_pro_ah.htm), projevy z československého parlamentu jsou k dispozici na stránkách Digitální knihovny Parlamentu ČR (www.psp.cz/eknih).¹ Dalším důležitým pramenem je dobový tisk, u Kramáře jsou to především Národní listy, do nichž pravidelně přispíval. Zajímavým pramenem jsou pak i deníky, které nebyly Kramářovy příliš nakloněny.

Při studiu politického myšlení nesmíme opomenout ani další důležitý pramen, kterým je korespondence. Vedle korespondence, která je uložena v archivech (především v Archivu Národního muzea), můžeme čerpat z četných edic. Nejzajímavější je pro nás edice korespondence mezi Kramářem a T. G. Masarykem, která výborně vykresluje vývoj jejich vztahu (Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář, Praha 2005). Pro kramářovské téma má význam i edice korespondence mezi Masarykem a Edvardem Benešem (Šolle, Z. (ed.): Vzájemná neoficiální korespondence T. G. Masaryka s Eduardem Benešem z doby pařížských mírových jednání (říjen 1918 – prosinec 1919), Praha 1994). Jmenovat bychom mohli i další tituly. Opřít se můžeme i o samotnou analýzu korespondence (např. Pekař, R.: Milostné listy Karla Kramáře Naděždě Nikolajevně Abrikosové, in: Slovanský přehled, 2004, č.1, s. 129 – 162).

Zajímavým pramenem pro nás mohou být i paměti, ať už paměti samotného Karla Kramáře nebo lidí, kteří s ním byli ve styku. Kramář Paměti začal psát, ale jejich text bohužel nedovedl ani do doby první republiky. Čerpat můžeme i z pamětí Aloise Rašína nebo ze zápisků národního demokrata Vlastimila Klímy. K dispozici máme i hmotné prameny, které jsou sice pro politologa druhořadé, ale i tak o lecčems vypovídají. Nejviditelnějším hmotným pramenem je Kramářova pražská vila, která je do jisté míry ohromným symbolem, ne nadarmo se jí za první republiky říkalo vzdorohrad.

¹ Vzhledem k jiné struktuře obou digitálních knihoven používáme dále v textu jiný způsob odkazování. U rakouské verze jde o naskenované protokoly a je tedy užitečnější odkazovat pomocí čísla strany, u české verze jde o digitální přepis a je tedy účelnější použít přímý odkaz na danou webovou stránku. Texty z Říšské rady citujeme podle zažitého českého překladu, je-li k dispozici, abychom uměle nevytvářeli „nové“ výroky a čtenáře, který Kramáře a jeho myšlení zná, zbytečně nemátli novými formulacemi.

Výborně symbolizovala Kramářovo postavení. Zapomenout samozřejmě nesmíme ani na množství pramenů, které uchovávají archivy, v českém prostředí zejména Archiv Národního muzea, kde je umístěna Kramářova pozůstalost, a Literární archiv Památníku národního písemnictví.

Jakou kramářovskou literaturu jsme měli dosud k dispozici? Karel Kramář byl natolik silnou osobností, že u svých současníků nutně vzbuzoval nějaké emoce, proto se setkáváme s celkem protichůdnými spisy o tomto politikovi. Můžeme číst texty, které se na Kramáře dívají pouze v negativním světle, můžeme naopak číst knihy a články skoro až hagiografické. Jen zlomek z literatury o Karlu Kramářovi se snažil o objektivní přístup. Karel Kramář je skutečně postavou, na kterou měla většina lidí velice vyhraněný pohled – buď s ním slepě souhlasili nebo ho, respektive jeho názory, naopak nedokázali vystát. Je to dáno i tím, že Karel Kramář byl nesmírně výraznou a charismatickou osobností se silně vyhraněnými názory. Za první republiky o Karlu Kramářovi psali jeho stráničtí kolegové (například Vladimír Sís, František Ježek) i odpůrci (například Zdeněk Nejedlý). Právě jmenovaní autoři plně reprezentují dva první proudy: zatímco Sís nekriticky oslavuje svého stranického šéfa, je pln obdivu k velkým činům „pana doktora“, Nejedlý zatracuje a zesměšňuje Kramářovy koncepce, plány a politiku, jako politika ho hodnotí vesměs negativně. Vladimír Sís napsal jednak životopis Karla Kramáře (Karel Kramář 1860-1930. Život a dílo, Praha 1930), dále editoval rozsáhlou dvoudílnou oslavnou práci (Dr. Karel Kramář. Život – Dílo – Práce vůdce národa, I., II., Praha 1937). Do tohoto sborníku přispěla řada Kramářových politických přátel a kolegů, národní demokracii blízkých spisovatelů, básníků, apod. Pokusem o objektivní pohled na Karla Kramáře byla za první republiky kniha historika a diplomata Kamila Krofty (Politická postava Karla Kramáře, Praha 1930), nicméně jde o velmi stručnou a spíše shrnující knihu, navíc je to titul z roku 1930, takže neobsahuje poslední léta Kramářova života.

Ještě za Rakousko-Uherska začaly být u příležitosti významných Kramářových jubileí vydávány oslavné sborníky. První vyšel v roce 1910 ke Kramářovým padesátinám (Sisová, M. a kol.: Karel Kramář: K padesátým narozeninám jeho, Praha 1910). Následovaly například už citované práce

Vladimíra Síse. Můžeme se domnívat, že sám Kramář se oslavě sebe sama přinejmenším nebránil. Do sborníků přispívali Kramářovi „političtí přátelé“, kteří ho oslavovali jako velkého Slovana, případně Nadslovana, jako velkého Vůdce národa. Z prvorepublikových prací stojí za připomenutí i kniha Vincence Červinky (Karel Kramář, jeho život a význam, Praha 1930) nebo slovanský sborník S. G. Puškareva (Karel Kramář a Slovanstvo, Praha 1927), ve kterém vedle oslavných článků najdeme například i Kramářovy projevy ze slovanských sjezdů. Kramářovým osudům v době první světové války se věnuje například Jan Soukenka (Karel Kramář 1914 – 1918, Praha 1931). Soukenka je Kramářovi politicky nakloněn a jeho kniha je tedy plná obdivu ke Kramářovi a Kramářovým činům, bohužel je také plná nepřesností, například data často neodpovídají skutečnosti. Kramářovy osudy za války lze vyčíst i z knih Milady Paulové (Dějiny Maffie, Praha 1937 nebo Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916 – 1918, Praha 1968).

Z první republiky máme k dispozici celou řadu knih a studií, na druhou stranu poválečných titulů je minimum. Proč? Vzhledem k tomu, že Karel Kramář zemřel v roce 1937, neměli jeho současníci příliš mnoho času na přípravu zásadní monografie, postihující jeho přínos pro českou (respektive československou) politiku. Za druhé republiky i za Protektorátu byl Kramář nepohodlnou osobností pro své protiněmecké názory. Po roce 1948 pak vydávání kramářovské literatury utichlo zcela, protože bylo nepřipustné propagovat nepřitele Sovětského svazu. Teprve v 70. letech se kramářovská tematika dočkala znovuoživení v podobě dílčích prací Karla Hermana a Zdeňka Sládka. Jejich studie Slovanství Karla Kramáře (Praha 1971) byla první od konce 30. let. Počátkem 90. let vyšla shrnující brožurka Františka Venclovského (Karel Kramář, Praha 1992), která ale nepřinesla nic nového. Žádný „kramářovský kult“ po roce 1989 obnoven nebyl.

K dispozici také máme celou řadu článků a studií, ale ty se vždy vztahují ke konkrétnímu tématu (vztah Kramáře a Masaryka nebo Kramáře a Rašína, slovanská politika, Kramářovy vily, atd.). Nejlépe zpracovaným tématem je problematika slovanské politiky a vztah Karla Kramáře k Rusku. Výběr z kramářovských studií vyšel i ve sborníku, který uspořádali Ljubov Běloševská a Zdeněk Sládek (Karel Kramář. Studie a dokumenty k 65. výročí jeho úmrtí, Praha 2003). Ve sborníku je sebráno několik článků, které vznikly

většinou v průběhu 90. let. Tématicky zabírají celkem široké pole – od Slovanstva přes Rusko až třeba po Kramářovu vilu. Často sice jde o články, které byly otištěny již dříve, ale badatelům nebyly příliš dostupné, proto lze jejich opětovné publikování jen ocenit.

I přes nejrůznější studie můžeme říci, že čeští autoři dosud Karla Kramáře víceméně opomíjeli. Z českého pera totiž po roce 1989 nevyšla žádná obsáhlejší kramářovská monografie. To je ještě více alarmující, když si uvědomíme, že „svého knižního Kramáře“ už mají Němci i Rusové. V roce 2002 vyšla v Mnichově disertace německé historičky Martiny Winkler *Karel Kramář (1860-1937). Selbstbild, Fremdwahrnehmungen und Modernisierungsverständnis eines tschechischen Politikers* (München: Oldenbourg 2002). Název by mohl navodit představu, že jde o politickou biografii Karla Kramáře, ale není tomu tak. Kniha není politickou biografií, není shrnutím Kramářova politického životopisu, ale věnuje se především politickému myšlení Karla Kramáře a intelektuálnímu světu Kramářovy doby. Historická fakta tvoří spíše pozadí celého vyprávění. Z tohoto důvodu není příliš snadné knihu číst, nejedná se totiž o „klasický“ historický text, naopak čtenář musí mít určité základní znalosti filosofie, aby text plně pochopil, musí znát historické pozadí. Winklerové kniha je ale pro nás přínosná a důležitá už proto, že po dlouhé době přinesla rozsáhlejší objektivní biografii Karla Kramáře. Winklerová se neomezila pouze na myšlení Karla Kramáře, ale popsala i myšlení jeho současníků (Masaryka, Kaizla), případně jde dál do historie a vrací se například k Palackému. A právě v tom je slabina knihy, která příliš odbíhá od svého hlavního tématu a věnuje se úplně jiným osobnostem – Kramář se ve Winklerové knize občas spíše jen tu a tam mihne. Na rozdíl od Winklerové přinesla komplexní životopis Karla Kramáře ruská historička Elena Pavlovna Serapionová (*Karel Kramarz i Rossija, Moskva 2006*). Serapionová vychází od prvních krůčků Karla Kramáře a posouvá se chronologicky kupředu. Kniha by tedy mohla být tím, co od politické biografie očekáváme. Její silnou i slabou stránkou zároveň je ovšem fakt, že je úzce zaměřena na vztah Karla Kramáře k Rusku a opomíjí další faktory. Podobně jako u Winklerové je i v této knize Kramář občas upozaděn, tentokrát například vývojem ruské politiky. Kniha není jen o Karlu Kramářovi, ale čtenář se jejím prostřednictvím může seznámit s vývojem česko-ruských

vztahů v Kramářově době. Ohromným přínosem knihy E. P. Serapionové je to, že českému čtenáři zprostředkovává pohled na Kramáře pomocí ruských pramenů – dopisů, článků v tisku, atd. Serapionová také dosud nejobsáhleji popsala původ Kramářovy manželky Naděždy Nikolajevny.

Z uvedeného základního přehledu je zřejmé, že zatímco Kramářovo působení za rakousko-uherské éry je poměrně dobře zpracováno, doba první republiky zůstává i dnes zahalena rouškou tajemství. Proto, ale také z důvodu rozsáhlosti, zde necitujeme tolik z rakouských pramenů, které si čtenář může najít jinde – mnohé citace jsou dostupné a všeobecně známé. Za všechny autory můžeme jmenovat už zmíněné historiky Karla Hermana a Zdeňka Sládka, kteří předválečnou epochu Kramářova života zpracovali velmi podrobně. Je proto účelnější zaměřit pozornost na prameny z období první republiky, které dosud nebyly dostatečně zpracovány.² Předkládaný text tedy nabízí komplexní politickou biografii Karla Kramáře, nicméně těžiště původní analýzy záměrně leží právě v období první republiky. To se jeví jako odůvodněné nejen z důvodu nezpracovanosti tohoto tématu a možnosti vnést do kramářovských studií nové poznatky, ale také například proto, že zde leží formální vrchol Kramářovy politické kariéry.

Práce je záměrně postavena především na pramenech domácí provenience, prameny ze zahraničních archivů podrobně zpracovaly a citovaly Martina Winkler a Elena Pavlovna Serapionová. V textu je kladen důraz primárně na politické myšlení a politické kroky Karla Kramáře – proto hlavními prameny byly Kramářovy knihy, články nebo projevy. Budeme hledat odpovědi na otázky, jaký Kramář byl politik, co z jeho myšlení je dodnes živé a na co naopak nelze navázat. Vedle politického života se dotkneme i Kramářova soukromí, které ostatně v mnohém neodmyslitelně souviselo s politikou. Kramářovu politickou kariéru sledujeme chronologicky s přihlédnutím k některým hlavním tématům jeho politického myšlení. Karla Kramáře primárně zajímala zahraniční politika, dával jí přednost před domácí politikou i před stranickými problémy, proto z textu vystupují tématické kapitoly o Kramářově vztahu k Rusku a Slovanstvu nebo o vztahu k Němcům

² Srov. např. Lustigová, M.: Karel Kramář's Speeches in the Czechoslovak National Assembly (1918-1937), in: *Parliaments, Estates & Representation*, November 2006, 147 – 160.

a jiným národům. Domáci a stranická politika ale nemohla zůstat mimo naši pozornost, což je zřetelné například v kapitole o Kramáři kritice politického systému.

Zdůrazněme, že předkládaný text je první rozsáhlejší politickou biografií Karla Kramáři z pera českého autora, která splňuje požadavek objektivit y a není stranicky zabarvena, jako byly například práce Kramářových současník ů. Zároveň je text pokusem o představení Kramářova politického myšlení.

2. Mládí a studentská léta

Karel Kramář se narodil 27. prosince 1860 ve Vysokém nad Jizerou v rodině Petra a Marie Kramářových. V dobách Kramářova dětství bývaly ve Vysokém velmi kruté zimy, sníh většinou napadl už v listopadu, vytvořil mohutné závěje a na okolních horách zpravidla ležel až dlouho do jara. Místní dodnes mluví o tom, že ve Vysokém je půl roku zima a půl roku „zejma“ (výraz pro roční dobu v nářečí). Léto ve Vysokém zase bývalo poměrně krátké, plné bouří a srážek. Západní vítr, který ve Vysokém prý vane čtyři pětiny dní v roce, dal tomuto území název Větrov.³ Takové počasí ale Karlu Kramářovi nevadilo. Pokud si před ním někdo posteskl, že prší, je bouřka a vůbec nevlídno, oponoval: „*Vidíte, takové Krkonoše mám rád! Nikoli ty klidné, jasné hory, nýbrž bouřlivé, nelítostné, jaké jsou skutečně.*“⁴ Kramář svůj rodný kraj miloval a často se do něj vracel. Ostatně na sklonku života si v rodném Vysokém postavil honosné letní sídlo. Miloval hory a rád podnikal dlouhé procházky nedotčenou přírodou.

Život ve Vysokém se v mnohém lišil od života v Praze, Brně nebo Vídni. Všechno bylo, jak Kramář po letech vzpomínal, prostší, bez „sladkých formalit“, které se nehodily do drsného horského prostředí. Lidé v Podkrkonoší zato prý byli mnohem upřímnější a otevřenější.⁵ Prostředí, v němž se malý Kramář učil první krůčky, ho později v mnohém formovalo. Vysočtí byli zvyklí žít družným životem, docházeli do nejrůznějších ochotnických spolků. Připomeňme, že divadelní spolek ve Vysokém hrál od roku 1786, v roce 1861 pak byl založen zpěvácký spolek Krakonoš.⁶ Na ochotnických spolicích se Karlu Kramářovi líbilo to, že se v nich nedbalo na to, kdo je dělník a kdo továrník. V tom viděl „*krásný, opravdu český, srdečný demokratismus*“.⁷ Na Semilsku se narodila celá řada osobností. Vedle Karla

³ Srov. Lukáš, V.: Vysoké nad Jizerou (Pohledy do minulosti daleké i nedávné), Vysoké nad Jizerou 1992

⁴ Kolář, M.: Letní sídlo Karla Kramáře, in: Vodseďálek, I., Sládková, A., Řehořová, I. (ed.): Putování s medvědem (Sborník k výročí 650 let města Vysokého nad Jizerou 1354 – 2004), Liberec 2004, s. 92

⁵ Srov. Kramář, K.: Paměti, Praha 1938, s. 32

⁶ Srov. Hejralovy, S. a D.: Byli jsme a budem, in: Vodseďálek, I., Sládková, A., Řehořová, I. (ed.): Putování s medvědem (Sborník k výročí 650 let města Vysokého nad Jizerou 1354 – 2004), Liberec 2004, s. 55

⁷ Srov. Kramář, K.: Paměti, s. 32

Kramáře můžeme připomenout spisovatele Antala Staška a Ivana Olbrachta, novináře Josefa Fejfaru nebo prvního patriarchu církve československé Karla Farského. Nejznámějším z Kramářových rodáků byl staročeský politik František Ladislav Rieger.⁸

Karlův otec Petr Kramář vyrůstal v rodině sedláka Josefa Kramáře, který hospodařil ve Stanově. Poté, co se naučil číst a psát, ho otec poslal studovat do německé školy v Liberci. Po smrti Josefa Kramáře byl Petr od svých čtrnácti let vychováván v rodině souseda Zemana, shodou okolností dědečka Antala Staška. A byl to právě Zeman, kdo rozhodl, že se mladý Petr stane zedníkem. To mu mělo umožnit brzké osamostatnění. A nejen to – díky svým vynikajícím odborným i podnikatelským schopnostem se Petr Kramář později stal vyhledávaným stavitelem v celém regionu. Petr Kramář ale nežil jen prací. Na místní úrovni se účastnil politiky, smýšlením patřil k mladočeské straně a sám sebe považoval za vlastence. Ve Vysokém nad Jizerou se Petr Kramář seznámil s dcerou místního měšťana a někdejšího starosty Františka Vodseďálka Marií. V roce 1857 se s ní Petr Kramář v místním kostele oženil a mladí manželé se usadili ve vysockém domě „Na staré poště“, hned u hlavního vysockého náměstí. O tři roky později se jim narodil syn Karel. Manželé Kramářovi měli celkem pět dětí, ale s výjimkou Karla se žádné nedožilo školního věku.⁹ V tomto faktu můžeme hledat příčinu jistého hýčkáni jediného syna a následně také značné fixace Karla Kramáře na rodiče.

Až do Karlových patnáctin žila rodina spokojeně ve Vysokém, pak se přestěhovala do Semil. Pokud jsme dosud hovořili o tom, že Petr Kramář byl vyhledávaným a uznávaným stavitelem vysockého regionu, po přestěhování do Semil je na místě upozornit na prudký vzestup jeho kariéry. Právě rozvoj stavební firmy v Semilech přinesl Petru Kramářovi značný zisk. Začali ho vyhledávat nejen čeští, ale také němečtí zákazníci. V Semilech Petr Kramář vybudoval prosperující cihelnu, v Libštátě pak později tkalcovnu, která měla finančně zabezpečit syna Karla.¹⁰ Díky otcovým podnikatelským aktivitám nemusely Karla Kramáře trápit finanční problémy. Ani za studií, ani v době, kdy byl aktivním politikem, nepoznal - na rozdíl od svých kolegů – co to je

⁸ Srov. např. Lenderová, M.: Osobnosti Semilska, Semily 1998

⁹ Srov. Nová, J.: Karel Kramář – student a české střední školství druhé poloviny 19. století, in: Časopis Národního muzea – řada historická, 2000, č.1-2, s. 56

¹⁰ V Libštátě zůstala textilní tradice zachována a dodnes tam funguje textilní závod.

nemít peníze. Sen Petra Kramáře o tom, že jeho podniky zabezpečí synovi vzdělání i vstup do „dospělého“ života, se beze zbytku splnil. Ale nepředbíhejme.

První čtyři roky povinné školní docházky si Karel Kramář odbyl v rodném městě. Malý Kramář prospíval výborně, jen s krasopisem se prý dost natrápil.¹¹ Od páté třídy pak navštěvoval německou hlavní školu v Liberci, podobně jako před lety jeho otec. Malý Karel měl vynikající příležitost zdokonalit si své znalosti němčiny, což se mu výborně hodilo později, v době, kdy byl aktivním poslancem Říšské rady. Tehdy se v něm také začalo utvrzovat jeho národní cítění. Už v dobách Kramářových libereckých studií můžeme hledat zárodky jeho vztahu k Němcům. „*Německých kamarádů jsem asi neměl, jen pamatuji, že jsem jednou uličkou nemohl chodit, poněvadž mne tam nějaký rabiátní kluk chtěl jako Čecha zbít,*“ vzpomínal Kramář po letech ve svých Pamětech na to, jak se raději vyhýbal přesile německých chlapců.¹² Přestože se mu v kulturně německém Liberci stýskalo po rodině i po rodném kraji, byl svým rodičům vděčný za šanci naučit se německy a získat kvalitní vzdělání.

V září 1871 mladý Kramář zasedl do lavic malostranského gymnázia v Praze. Rodina si totiž jasně uvědomovala, jaký význam dobré vzdělání má. Proto mladého Karla rodiče podporovali, i když to znamenalo, že velmi brzy odejde daleko od domova, což muselo vadit nejen mladému Kramářovi, ale především jeho citově založené matce. Rodiče museli za syna platit školné, přispívali i na učební pomůcky. Knihy i nejrůznější výukové pomůcky do školy přinášeli vedle učitelů i samotní žáci. Student Karel Kramář například přispěl v lihu naloženými pstruhem a lipanem.¹³ Při výběru školy sehrál nemalou roli fakt, že malostranské gymnázium bylo známé svým vlastenectvím. Šlo o obecní, nikoliv státní školu – manželé Kramářovi tak mohli doufat, že se jejich synovi dostane alespoň v rámci možností nezávislého vzdělání. Při Kramářově příchodu byl ředitelem školy Václav Zelený, který spolu s Karlem Jaromírem Erbenem vydával časopis Obzor, přispíval do Časopisu Českého muzea a nějakou dobu byl také poslancem Říšské rady i Českého sněmu. Byl

¹¹ Srov. Sís, V.: Karel Kramář 1860 – 1930, Praha 1930, s. 9

¹² Kramář, K.: Paměti, s. 36

¹³ Srov. Nová, J.: Karel Kramář, s. 58 a 67

rovněž známým stoupencem slovanské spolupráce a vzájemnosti. Po učiteli dějepisu a zeměpisu Zeleném se ředitelem stal matematik Martin Pokorný, který také dbal na to, aby profesorský sbor žáky vychovával v národním duchu a k vlastenectví. Právě pobyt na malostranském gymnáziu Kramáře, spolu s rodinným zázemím a místem, odkud pocházel, ovlivnil směrem k lásce k národu a k vlastenectví. To vše mu bylo od dětských let vštěpováno rodiči a studium na malostranském ústavu to jen a jen prohloubilo. Na malostranském gymnáziu nestudovali pouze čeští studenti, ale také celá řada studentů z balkánských zemí (především z Bulharska) nebo z Polska. To zase mělo vliv na Kramářovo později velmi silné slovanské cítění. Nakonec, snad všichni čeští vlastenci v 70. letech 19. století s napětím sledovali situaci na Balkáně a přípravy jednotlivých národů k povstání. I Kramářovi jihoslovanští kamarádi z gymnázia odcházeli domů bojovat za svůj národ a Kramář si nemohl nechat ujít jejich slavnostní vyprovázení.

Ubytování Petr Kramář mladému gymnazistovi obstaral u učitele Vaňka, jehož syn Ludvík začal studovat zároveň s mladým Kramářem. Ludvíka Vaňka můžeme považovat za jednoho z mála opravdu blízkých Kramářových přátel. Jejich přátelské pouto vydrželo až do Vaňkovy smrti v roce 1925. Oba mladíci spolu prošli nejen malostranským gymnáziem, ale také studiem práv. Ludvík Vaněk se později stal náměstkem pražského primátora. Poté, co se rodina Vaňkova přestěhovala, ubytoval se Kramář na pražské Kampě. Nechtělo se mu denně přebíhat mezi Pohořelcem a Malou Stranou, údajně mu v tom bránily také zdravotní důvody.

Od primy do oktávy prospíval s vyznamenáním. Škola ho bavila a učení mu nedělalo nejmenší potíže. Zároveň studoval jazyky, hrál na housle a hlavně na piano – právě láska k pianu a k hudbě mu vydržela až do konce života. Nejednou si později ve své vile sedal k pianu, aby si zahrál svého oblíbeného Chopina. Lásku k hudbě v něm od dětství pěstoval jeho otec. V prvních letech gymnaziálních studií si mladý Kramář dokonce přivydělával zpěvem v kostele.¹⁴ Když si uvědomíme, že to z finančního hlediska neměl zapotřebí, zbývá nám jediné vysvětlení – pro Kramáře to byla zábava a radost. Už ve škole se snažil být vůdcem studentstva, o přestávkách rád

¹⁴ Srov. tamtéž, s. 63

hovořil před svými spolužáky a piloval své rétorické umění. Pozdější bulharský ministerský předseda Stojan Danev,¹⁵ který rovněž studoval na malostranském gymnáziu, vzpomíná, že Kramář byl „*bujný hoch, který vynikal nápadně nad své okolí, bystrý, výmluvný, v přestávkách rád si zařekl k spolužákům, redigoval studentský tajný časopis, do něhož psal vášnivé vlastenecké výzvy, vedl nás*“.¹⁶ O tom, jak ostatní snášeli Kramářova drobná rétorická cvičení, se už Danev nezmiňuje. Vedle řečnických cvičení Kramář v této době absolvoval – jako ostatně mnohý z jeho spolužáků – i první nesmělé básnické pokusy.

Už na gymnáziu začal Kramář pokukovat po politickém životě, často se účastnil vlasteneckých manifestací, při nichž se dostal i do střetu s policií. Naštěstí pro něj incident skončil bez následků. Jako gymnazista se snažil sledovat český vlastenecký tisk a jeho zájem o politiku jen rostl. Jeho otec tím rozhodně nebyl nadšený; jako úspěšný podnikatel hodlal ze syna vychovat svého nástupce. Snil o tom, že jeho jediný syn Karel vystuduje techniku a bude po něm řídit rodinné podniky. Tento sen se mu ale nesplnil. „*Zaklínal mne, abych nemyslel na politiku, šel na reálku a věnoval se praktickému životu, že budu šťastnější a spokojenější. Měl chudák slzy v očích, což nebylo jeho zvykem. Já zůstal neoblomným, nepovolil jsem, můj zápal pro politiku byl silnější než velká láska k otci – a nebylo mně ještě 12 let,*“ vyznal se Karel Kramář po letech.¹⁷ A co Kramáře k politické aktivitě doslova popohnalo? V červenci 1873 se zúčastnil slavnosti položení základního kamene Jungmannova pomníku. A při té příležitosti řečnil i Kramářův krajan František Ladislav Rieger. „*Díval jsem se naň jako na pána Boha a přec mně byl jaksi bližší jako krajan,*“ vzpomínal Kramář na impuls studovat nikoliv na technice, ale na humanitně zaměřeném gymnáziu a na právech.¹⁸

Studující Kramář se nesmazatelně vryl do paměti nejen svým spolužákům, ale také Antalu Staškovi, který svého krajana začátkem roku 1879 náhodou potkal ve vlaku. Jak Stašek později vzpomínal, poznal tehdy, že Kramář „*vyniká nad svůj věk nevšedními, pouhému školskému rámci se*

¹⁵ Danev byl ministerským předsedou v letech 1901-1903. Srov. Rychlík, J.: Dějiny Bulharska, Praha 2000

¹⁶ Sís, V.: Karel Kramář, s. 18

¹⁷ Kramář, K.: Paměti, s. 40

¹⁸ Tamtéž

vymykajícími vědomostmi, jakož i širším, u takových jiných řidkým rozhledem. Rozpoznal jsem i to, že v něm cosi hárá, co ho žene do budoucnosti, pudí k činům a vzbuzuje v něm samém velké naděje. Ihned jsem si pomyslíl: to je jeden z těch, kteří vyniknou v našem národě.“¹⁹ Kramář opravdu nebyl typickým studentem, který by se spokojil se znalostmi, které mu ve škole předali učitelé. Nad ostatní studenty skutečně vynikal ohromujícím přehledem, který získal mimo školní lavice.

První polovina roku 1879 byla ve znamení příprav na maturitu. Shodou okolností si Kramář nosíval knihy na baštu sv. Tomáše, tedy do míst, kde později vyrostla jeho pražská vila. V červnu 1879 Kramář s vyznamenáním odmaturoval z matematiky, náboženství (tehdy byl katolík, později přestoupil k pravoslaví), latiny, řečtiny, češtiny, němčiny, dějepisu a zeměpisu, fyziky, přírodopisu a filosofické propedeutiky. Přestože byl vždy vzorným studentem a jen málokdy se účastnil studentských rošťáren, s výjimkou primy dostával z mravů pouze chvalitebné a dvakrát dokonce jen zákonné hodnocení.²⁰ Podle vzpomínek Kramářových spolužáků byla důvodem nedostatečná loajalita k habsburské dynastii a názory na postavení českého národa v rakousko-uherské monarchii. Ne všichni totiž byli nakloněni vlasteneckému smýšlení, s nímž se Kramář nikdy netajil. Kramářův spolužák Vojtěch Kebrle vzpomínal na Kramářovu maturitní kompozici z německého jazyka. Studenti se měli rozepsat o tom, jaká silná pouta drží mnohonárodnostní říši pohromadě. A to bylo něco pro Kramáře! „*Náš národovec, místo aby velebil dynastii a vychvaloval rakousko-uherskou armádu, podal vypracování takové, že sbor profesorský měl pak co činiti, aby to pro abiturienta nemělo zlých následků,*“ vzpomínal po letech Kebrle.²¹

Po prázdninové přestávce začal čerstvý absolvent gymnázia studovat práva. Ale ne jako mnozí z jeho malostranských kolegů v Praze. On se vydal rovnou na univerzitu do Berlína, kde si zapsal přednášky u profesora národohospodářství Adolfa Wagnera, který byl znám svým příklonem ke katedrovému socialismu. Podle katedrových socialistů nemůžeme všechny hospodářské problémy řešit egoismem (soutěží, v níž zvítězí ten nejsilnější),

¹⁹ Vodsed'álek, C. A. (usp.): Z hor jsme, Vysoké nad Jizerou 1927, s. 51

²⁰ Srov. Archiv Národního muzea (dále ANM), fond Karel Kramář, karton č. 1, Osobní doklady, školní vysvědčení z malostranského gymnázia

²¹ Cit. podle: Nová, J.: Karel Kramář, s. 65

protože by se tím nedosáhlo požadované harmonie a slabší by byl beze zbytku vydán na pospas silnějšímu. Aby k tomu nedošlo, je zapotřebí, aby zakročil stát. Proto katedroví socialisté požadují dalekosáhlou sociální reformu, například zlepšení sociálního postavení dělníků. Katedrový socialismus se staví proti neregulovatelnému liberalismu a prosazuje dílčí státní zásahy do sociální a ekonomické sféry. Tento směr, jehož vlivu byl Kramář skrze Adolfa Wagnera vystaven, velmi ovlivnil jeho sociální citění a tedy i sociální politiku. Právě v Berlíně pod Wagnerovým vlivem se začal zajímat o národní hospodářství a finanční vědu.

Zatímco zimní semestr svého prvního roku vysokoškolských studií Kramář strávil v Berlíně, na letní semestr se vydal do Štrasburku, kde studoval u dalšího katedrového socialisty Gustava Schmollera. Ten na něj ale udělal mnohem menší dojem než Wagner. Při letním pohledu do mapy vidíme, že Štrasburk je ideálním výchozím bodem pro seznámení se se západní Evropou. A Kramář toho beze zbytku při řadě svých poznávacích výletů využil. Už samotný fakt, že absolvoval první ročník právnických studií v zahraničí, je zarážející a u lidí, pocházejících z měšťanského prostředí, přinejmenším neobvyklý. Když k tomu přidáme i skutečnost, že mu finanční situace umožňovala podle libosti podnikat četné výlety do okolí, vidíme, jak v té době prosperovaly otcovy podniky. Pravdou ovšem je, že náš student se nechoval jako rozmařilý synek bohatého podnikatele a peníze zbytečně nerozhazoval. Naopak - finanční nezávislosti využil ke svému dalšímu vzdělávání se. Dodejme také, že cestování po Evropě nebylo pro mladého Kramáře neznámou – s otcem už během gymnaziálních studií stačil navštívit například Vídeň nebo Paříž. A cestování si neodpíral ani během dalších let právnických studií. Nejen za studií, ale i později rodiče o svých cestách pravidelně a podrobně informoval četnými dopisy.

Na příští zimní semestr (1880) se Kramář vrátil do Prahy, kde ho zastihly boje o obnovení české univerzity. Kramář nikdy nebyl pasivním pozorovatelem dění, a tak se zapojil do činnosti spolku Všeherd, který si založili studenti práv. Dokonce byl zvolen do jeho vedení, byl předsedou zábavního výboru a knihovníkem. Mezi studenty se tehdy vedly bouřlivé debaty o politice a Kramář při těchto debatách samozřejmě nezůstával v pozadí. V této době se seznámil s právníkem, národohospodářem a

politikem Josefem Kaizlem. U o šest let staršího pedagoga, s nímž se později lidsky i politicky sblížil, Kramář složil několik zkoušek.²² Kramář koneckonců rád vyhledával přednášky známých učitelů – Kaizla jsme již zmínili, jmenujme dále například Albína Bráfa, Leopolda Heyrovského (římské právo) nebo Jiřího Pražáka (veřejné právo rakouské).

Před posledním ročníkem právnických studií se Kramář vsadil o sto zlatých, že do května po absolutoriu udělá doktorát. Přátelé mu nevěřili, ale Kramář napnul všechny síly a skutečně urychleně absolvoval zbývající atestace. Přepínání sil, mnoho hodin denně strávených nad knihami a samozřejmě také nervozita a stres před zkouškami, to všechno vytvořilo zárodky jeho pozdějších nervových chorob. 24. dubna 1884 byl ale Karel Kramář skutečně promován doktorem práv. Svou sázku vyhrál, „ovšem bez těch 100 zlatých,“ jak později podotknul.²³ Přes všechno vynaložené úsilí se právníčině ve smyslu práce v advokátní kanceláři nebo u soudu nikdy nevěnoval. Celý život se ale účastnil tvorby zákonů, ať již v Rakousko-Uhersku nebo pak v Československu. Svého doktorského titulu si nesmírně vážil a byl na něj hrdý. O tom, jak na něm lpěl, svědčí i úsměvná historka z honu. Kramáře kdysi jeden z účastníků oslovil „pane poslanče“. Kramář ho hned zarazil se slovy, že tady, na honu, je přece mezi svými, takže tady je jen „doktor Kramář“.

Dosažením titulu doktora práv ale ambiciózní Kramář nepovažoval svá studia za ukončená. Po promoci odjel na další studijní cesty po Evropě. Jejich výchozím bodem byl opět Berlín a Wagnerův národohospodářský seminář. Spisovatel Hermann Bahr, který se s Kramářem v této době v Německu setkal, na něj vzpomíná jako na člověka „s úžasnými vědomostmi, silné vůle, vnitřní sebekázně, sebevědomé rozhodnosti, vysoko nad nás všechny vynikající“ a dodává, že Kramář byl „oslňující debatér, nepřekonatelný v pohotovosti“ a „rozený vůdce“.²⁴ Kramář se ve Wagnerově semináři začal věnovat otázce rakouských papírových peněz. A jak na svého učitele a hodiny s ním vzpomínal? „Wagner byl v semináři, který byl v jeho bytu, neobyčejně milý a po něm jsme chodili na večeři do blízké restaurace a tam

²² Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 1, složka č. 5 - Vysokoškolské doklady

²³ Srov. Kramář, K.: Paměti, s. 56-58

²⁴ Sís, V.: Karel Kramář, s. 28

*začala politika. Wagner sám byl známý nacionalista a do jisté míry antisemita a politika ho neobyčejně zajímala. V našem semináři našel, co ho neobyčejně zajímalo. Bahr byl tenkrát velkoněmecký nacional, relegovaný z vídeňské university pro nějakou příliš silnou velkoněmeckou řeč a agitaci, a vedle něho já se svým nacionalismem českým. Wagnera nejvíc bavilo, dostat nás do sebe.*²⁵

Z Berlína Kramář odjel na další studia do Francie, prý aby nebyl jen pod vlivem německé vědy. Na podzim 1884 se zapsal na École libre des science politiques. Byl vůbec prvním českým posluchačem této školy, která měla vychovávat budoucí diplomaty. Podobně jako v Berlíně, i v Paříži vyhledával přednášky známých kapacit. Dojem na něj udělal hlavně historik Albert Sorel.²⁶ Pařížský pobyt Kramář bral vedle dalších studií i jako možnost zdokonalit si francouzštinu, která se stala jazykem, jež znamenitě ovládal. To už se nedalo říci o Kramářově angličtině, kterou měl možnost pilovat v následujících měsících. Léto roku 1885 totiž strávil v Londýně. Kramář anglicky vcelku obstojně četl, v běžné mluvě si už ale nebyl příliš jistý. Proto se dokonce ubytoval v penzionu, kde se mluvilo francouzsky – jednak se bál, že francouzštinu během prázdnin v Londýně zapomene, jednak si nebyl jistý tím, že jeho angličtina dosáhne během několika týdnů potřebné úrovně. Možná i díky jazykové nevybavenosti na něj Londýn neudělal příliš velký dojem. Většinu času strávil v knihovně Britského muzea studiem literatury. Neschopnost hovořit anglicky s takovou samozřejmostí jako jinými jazyky mu mnohem později znesnadňovala různá jednání – například na pařížské mírové konferenci. Jak byl zvyklý už za studentských let, podnikal i v Británii četné výlety – vypravil se do Dublinu, Manchesteru nebo Liverpoolu.

Po několika londýnských týdnech si Karel Kramář zajel do Vídně, aby tam nasbíral další materiály pro připravovanou knihu o papírových penězích. A na podzim 1885 už ho zase vidíme ve Wagnerově berlínském semináři. Tam pilně pracuje na své první knize „Das Papiergeld in Österreich“, kterou v příštím roce vydal v Lipsku. Kramář tehdy docela vážně pomýšlel na habilitaci z národního hospodářství a finanční vědy. Názor brzy změnil, podle svých slov tehdy, když ministr Gautsch zavedl pro univerzitní profesory

²⁵ Kramář, K.: Paměti, s. 59 - 60

²⁶ Srov. tamtéž, s. 60

uniformy. Kramář to pro sebe považoval za nepřekonatelnou překážku.²⁷ Nebyla to ale jediná překážka, která by Kramářovi mohla ve vědecké práci bránit. Tou patrně poněkud důležitější, než byla případná profesorská uniforma, byla Kramářova neschopnost soustředěně pracovat, chyběl mu smysl pro drobnou, systematickou, mravenčí práci, která naplňuje všední dny vědce dnes, stejně jako v 19. století. Kramář rozhodně nebyl typem člověka, který je schopen sedět dlouhé hodiny za psacím stolem, pečlivě bádát a probírat se mnohdy nudnými dokumenty krok za krokem. Díky tomu ale brzy najde jiné uplatnění ve veřejném životě, které jeho povaze bude vyhovovat mnohem více.

Zatím tento handicap není natolik zřetelný, aby mu bránil v další vědecké činnosti. Kramář si ho navíc snad ani neuvědomuje. A tak po prázdninách vyrazil opět do Vídně. A pomalu se tam usadil. Připomeňme, že na studiích v cizině strávil celkem tři a půl roku. Pokud jsme začátek studií v zahraničí označili jako neobvyklý, celková délka strávená za hranicemi udivuje ještě více. Znovu a znovu to svědčí o tom, že mladý Kramář byl výtečně finančně zabezpečen a že otcovy podniky velmi dobře prosperovaly. Vidíme i nekonečnou trpělivost Petra Kramáře, který se už pomalu vzdává myšlenky, že jeho jediný syn převezme žezlo v rodinných podnicích a bude se aktivně podílet na jejich vedení.

Karel Kramář má úplně jiné plány. Po příjezdu do Vídně se znovu pohroužil do archivů, znovu pročítal staré dokumenty. Jeho cílem je projít materiály, které se týkají rakouských finančních dějin po roce 1749, kdy Marie Terezie zřídila Direktorium pro veřejné a finanční záležitosti, které odstranilo českou a rakouskou dvorskou kancelář, a kdy byla v habsburských dědičných zemích zavedena jednotná zlatková měna. Kramářovo studium tehdy bylo vskutku důkladné – archivní doklady studoval raději už od dob Josefa I., aby pochopil veškeré souvislosti. A tak se stalo, že po čtyřech a půl letech usilovné práce konečně došel ke kýženému roku 1749. „*Seděl jsem denně v archivech od 9 – 2 ½ odpůldne, když zavírali,*“ vzpomíná Kramář, „*nepřál jsem si ani větších prázdnin a prohlédl každý akt dvorní komory i dvorské české kanceláře za dobu 1704 – 1749.*“²⁸ Kramář se svým bádáním utvrdil

²⁷ Srov. tamtéž, s. 62 - 63

²⁸ Tamtéž, s. 65

v tom, že právě české země finančně vydrží Rakousko a Habsburky. O víc byl hrdý na český národ.

Samotářský Kramář si ve Vídni našel spřízněné duše hlavně mezi ekonomy. Mezi nimi měl dokonce svůj první větší německy pronesený veřejný projev. A ani po letech nezapomněl, jak se jím doslova prokotal, jak nesmírně těžko nacházel německá slovíčka a jak vlastně obsah řeči musel zaniknout kvůli nekvalitnímu přednesu.²⁹ Chvilé volna si krátil hudbou. Právě tehdy si oblíbil Wagnera a po večerech si jeho hudbu doma přehrával. Ani dlouhým pobytem ve Vídni se Kramář neodcizil českému prostředí. Zájem o politiku, který u něj propukl už v dobách studií, zesílil. Denně četl české noviny, stýkal se s českými ministerskými úředníky.

Tehdy snad ani nepomyslel na to, že se Vídeň stane jeho druhým domovem, že se v ní na dlouhá léta usadí. Vídeňské prostředí mladému Kramářovi určitě vyhovovalo. Rád chodil do vídeňských kaváren, zejména do proslulého Cafe Central, které je dodnes oblíbeným místem nejen českých zákazníků. Po Berlíně a Paříži mu Vídeň musela imponovat jako vcelku malé, klidné město. Do Vídně už přišel jako dospělý, vzdělaný mladý muž, který má jasno ve svých hodnotách, z nichž mnohé ho budou provázet po zbytek života: láska k národu, láska ke Slovanstvu, nutnost prosadit české státní právo. V inspirativním vídeňském prostředí Kramář své hodnoty a ideály dále rozvíjí. Ve Vídni se také připravuje jeho vstup do politiky. Setkává se s četnými českými politiky i novináři – s Kaizlem, Eimem, Vašatým a dalšími. Mladému právníkovi se otevírá nový svět. *„Byl jsem tedy, jak bych řekl, důkladně připraven pro politický život, který také velmi brzy pro mne nastal, dříve než mi bylo příjemné,“* řekl Kramář krátce před smrtí.³⁰

²⁹ Tamtéž, s. 72

³⁰ Dr. Karel Kramář o sobě, Praha 1937, s. 12

3. Mezi realisty I.

Po rukopisné aféře z roku 1886 vznikl v českém prostředí nový politický směr – realismus. S ním je spojováno především jméno Tomáše Garrigua Masaryka. Ten už od roku 1883 vydával kritickou revue Athenaeum, ve které dával prostor právě kritikům Rukopisů královédvorského a zelenohorského a jejich pravosti.³¹ Co bylo obsahem onoho realismu? Podle Masaryka realisté neměli odhlížet od reálné skutečnosti a měli k ní přistupovat bez jakýchkoliv předsudků. Realisté nebyli politickou stranou, spíš šlo o myšlenkový a politický proud, který měl zůstat mezi mladočechy a staročechy. Tím, že se nepřipojí k žádné z existujících stran, chtěli dát realisté najevo, že jejich politika bude něčím nová a přínosná a želepší kvalitu českého veřejného života. Mezi realisty lze rozlišit dva proudy: kulturní, představovaný například historikem Jaroslavem Gollem, a politický, který se později (k jisté nelibosti zástupců kulturního proudu) prosadil. U realistů v této době vedle Masaryka najdeme historika Antonína Rezka, chirurga Eduarda Alberta nebo národohospodáře Josefa Kaizla. A právě posledně jmenovaný přivádí do realistické společnosti mladého Kramáře.³²

Ve svých Pamětech si Kramář klade otázku, proč se spojil právě s realisty, když mu už od mládí byly blízké myšlenky mladočeské strany. Koneckonců i Petr Kramář byl příznivcem Národní strany svobodomyslné. Je to tím podivnější, povzdechne si Kramář, že v palčivé otázce Rukopisů nepatřil k rozhodným odpůrcům, ale ani obhájčům pravosti. „*Pro mne Rukopisy vykonaly svůj velký, opravdu blahodárný úkol. Byly národu, kterým všichni opovrhovali jako méněcenným, opravdovou mravní oporou, posílením jeho sebevědomí v době, kdy toho nejvíc potřeboval,*“ připustil Kramář.³³ Na druhou stranu se domníval, že je potřeba, aby česká věda byla kritická, a to i k tématům, která byla dosud pro české vlastence nedotknutelná. K tomuto závěru Kramář došel dlouhodobým pobytem v zahraničí, kdy získal odstup od českých problémů. Kramář tedy na jedné straně uznával nutnost jít za

³¹ Srov. např. Doubek, V.: T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882 – 1910, Praha 1999, s. 30 - 47

³² Srov. např. Kučera, M.: Skica vývoje českého politického realismu, in: Doubek, V., Pehr, M., Tomeš, J. (ed.): Na pozvání Masarykova ústavu 2, Praha 2005, s. 21 - 30

³³ Kramář, K.: Paměti, s. 80

pravdou a nebát se reakce jiných, na druhé straně ale nechtěl odsuzovat ty, kteří hájili pravost Rukopisů. Kramář doufal v silnou kulturní, vědeckou i politickou potenci českého národa. A věřil také, že sebekritika národu neuškodí, ale naopak ho posílí. Přesto se ale neztotožnil například s článkem Huberta Gorgona Schauera v prvním čísle realistické revue Čas. Schauer si kladl otázky, jestli má český národ jasný cíl a je-li tohoto cíle schopen dosáhnout. A pokud toho schopen není, nebylo by lépe přimknout se k životu vyspělého německého národa?³⁴ Není divu, že tento článek ve své době vzbudil, nejen u Kramáře, ale i u české veřejnosti, rozhořčení. Kramáře Schauerův text dokonce „naplnil odporem“. Aby ne, národní a slovanské smýšlení Karla Kramáře bylo v absolutním protikladu se Schauerovými kontroverzními otázkami.

Kramáře k realistům, jak už bylo řečeno, přivedl Josef Kaizl, jeho někdejší univerzitní učitel. Mohlo by se zdát, že k němu, jakožto ke staršímu a zkušenějšímu kolegovi, bude mladý Kramář bezmezně vzhlížet. Ale to bychom se mýlili. Už tehdy Kramář viděl rozdíly v jejich smýšlení a postojích – Kaizlovi například vytýkal, že se nikdy nenechal zvolit do delegací. Podle Kramáře proto, aby se nemusel postavit proti Trojspolku. Také slovanská politika se brzy stane jejich jablkem sváru – Kaizl totiž Kramářovy ideály hodnotí jako romantismus.³⁵ Kramářovi zase vadilo, že Kaizl ještě v roce 1889 přijal kandidaturu do Českého sněmu za staročechy. „*Realismus zhynul na poslaneckou horečku jednoho z předních svých zástupců,*“ napsal Kramář rozčileně Masarykovi.³⁶ Kramář Kaizlovi tehdy vyčítal, že svou kandidaturou realismus kompromituje – pokud prohraje, všichni si řeknou, že prohrál i realismus a že realismus je „*hloupost', které netřeba bráti vážně*“. Pokud Kaizl mandát získá, prohraje realismus také, protože se stane staročechem a k realistům už se nevrátí. Tím podle Kramáře celý realistický směr rovněž zkompromituje.³⁷ Naproti tomu Masaryk budoucnost realismu tak černě neviděl.³⁸ Před sněmovními volbami roku 1889 Kramář realismus chápal jako

³⁴ Srov. např. Znoj, M., Havránek, J., Sekera, M.: Český liberalismus, Praha 1995, s. 201 - 206

³⁵ Srov. např. Kramář, K.: Paměti, s. 83

³⁶ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi ze 17. června 1889, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář, Praha 2005, dok. č. 31, s. 89

³⁷ Srov. dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 20. června 1889, tamtéž, dok. č. 35, s. 95 - 96

³⁸ Srov. např. dopis T. G. Masaryka K. Kramářovi z 21. června 1889, tamtéž, dok. č. 36, s. 97

faktor, který má přispět ke zkonsolidování poměrů v českých zemích. Proto bral jako povinnost pracovat pro stranu, která zvítězí. Pokud vyhrají staročeši, je podle Kramáře potřeba je přesvědčit, aby uznali mladočechy a aby proti mladočechům přestali bojovat. Vyhrají-li mladočeši, mají se realisté přidat k nim a mají pomoci stranu upevnit před nadcházejícími volbami do Říšské rady. Pro realisty je tedy podle Kramáře velmi výhodné, že mohou čekat, jak volby dopadnou a teprve potom se rozhodnout. „*Volnost, kterou dnes máme, byste dojistá pochoval,*“ napsal v této souvislosti Kaizlovi s tím, že by se svou kandidaturou stejně staročechům nezavděčil.³⁹ Podle Kramáře by Kaizl sice vzdáním se kandidatury přinesl jistou oběť, ale byla by to oběť prospěšná. Kaizl se nakonec rozhodl kandidovat, nicméně byl poražen mladočeským politikem. Sněmovní volby roku 1889 ostatně znamenaly značné posílení mladočeské strany.

Právě prostřednictvím Josefa Kaizla se Kramář seznámil s Tomášem Garriguem Masarykem. Při jednom ze svých setkání ve Vídni Kramář s Kaizlem dohodli pražskou schůzku s Masarykem. K ní došlo někdy v průběhu roku 1887, přesné datum neznáme.⁴⁰ V příštím roce se všichni tři stávají jádrem realistické skupiny. Kaizl už měl jisté zkušenosti s politikou, Masaryk byl známým vědcem. Čím mohl být realistům prospěšný mladičkový Kramář? Například tím, že velmi dobře znal vídeňské prostředí, sledoval politiku a skvěle se v politickém dění, nejen domácím, ale i zahraničním, orientoval, byl cílevědomý a svou mladou dravostí přinesl do realistické skupinky svěží vítr. Masaryk se k o deset mladšímu Kramářovi stavěl otcovsky, jeho dopisy méně zkušenému kolegovi měly jistý paternalistický ráz. Kramář to ze začátku přijímal a k Masarykovi skutečně vzhlížel jako k Pastýři, jak se mu ostatně mezi realisty tehdy říkalo. Kramář, sám označovaný jako Dítě, ovšem brzy dozrává natolik, že mu otcovské apely Masaryka (nebo také o šest let staršího Kaizla) přestávají vyhovovat. Své postavení toho nejmladšího mezi realisty si zřetelně uvědomoval a zpočátku je bez řeči snášel. „*Realisté byli Kaizl a Masaryk, a já jen jakýsi málo významný, nanejvýš za vzdělaného uznávaný přilepek,*“ zhodnotil s odstupem

³⁹ Dopis K. Kramáře J. Kaizlovi z 15.června 1889, cit. podle Kramář, K.: Paměti, s. 141

⁴⁰ Srov. např. Kučera, M.: Příspěvek k výkladu vzájemného vztahu K. Kramáře a T. G. Masaryka, in: Dejmek, J., Hanzal, J.: České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století, Praha 1997, s. 130

času trpce své tehdejší místo.⁴¹ Jakkoli ze začátku můžeme vztah Masaryka a Kramáře hodnotit jako vztah učitele a žáka, později se svéhlavý Kramář svému učiteli vymyká. Názorové rozdíly se stanou čím dál hlubšími a Kramář už dál nehodlá hrát roli onoho poslušného Dítěte, jak by si Masaryk byl přál. Cesty obou politiků se rozejdou... Ale to bychom předbíhali. V době, kterou teď sledujeme, jsou oba mužové, i přes dílčí názorové rozpory, přáteli.

Už zde byla zmíněna revue *Čas*, která vycházela od roku 1886 pod redakcí Jana Herbena. Počátkem roku 1889 převzala vydávání *Času* naše trojice realistů. Nově začal vycházet jako týdeník. Od 1. listopadu 1890 se *Času* ujal sám Kramář, a to jako nakladatel a vydavatel.⁴² Ještě než realisté vstoupili do této revue, řešili nezbytné programové otázky. Například Eduard Albert navrhoval, aby se *Čas* nijak zvlášť nezabýval rukopisnými spory – to se má ponechat Athenaeu. Kramářovo první „dítko“ s názvem *Čas* vyšlo 3. ledna 1889; ke Kramářově zklamání s třídním zpožděním, které způsobila stávka sazečů.⁴³ Kramář měl trochu problém s názvem časopisu. Od původního *Času* se chtěl svým způsobem distancovat změnou názvu. Z toho, co *Čas* dosud otiskl, ležel Kramářovi nejvíc v žaludku už zmíněný článek Huberta Gorgona Schauera. Návrh na změnu názvu ale mezi realisty neprošel, především Masaryk rozhodně trval na *Čase*. Kramář se, byť si to s odstupem let vyčítal, podvolil.⁴⁴ Právě v prvním čísle vydaném v roce 1889 Kramář pod šifrou L.E. otiskl úvodník *Co chceme*, který prakticky shrnoval program realistů. Podle Kramáře měl být *Čas* čtením pro náročnější publikum. Po letech vzpomínal, jak mu Kaizl kladl na srdce, aby psal články co nejsrozumitelněji. Kramář si ale tehdy povzdechl, že „*je těžko psát jako pro děti*“.⁴⁵ Z Kramářovy poznámky můžeme dovodit jeho jisté elitářství, protože se nehodlal zabývat obyčejnou žurnalistikou, která by oslovila většinového čtenáře. Domníval se, že má na víc a hodlal to také ve svých textech dávat najevo. Tohoto, řekněme, autorského nešvaru se už nikdy nezbavil, jeho články, knihy i projevy se skládají z košatých souvětí, v nichž se čtenář, který není zvyklý na Kramářův styl psaní, může ztrácet. Na druhou stranu si

⁴¹ Kramář, K.: *Paměti*, s. 275

⁴² Původní *Čas* Kramář neváhal často kritizovat. Už bylo naznačeno, že nesouhlasil s některými články, které *Čas* otiskl, nebo naopak kritizoval, že neotiskl některý z jeho vlastních textů.

⁴³ Kramář, K.: *Paměti*, s. 108

⁴⁴ *Tamtéž*, s. 108

⁴⁵ *Srov. např. tamtéž*, s. 135

Kramář provždy udržel čtivost, argumenty se v jeho textech logicky doplňovaly a myšlenky gradovaly.

Realisté si uvědomovali, že příliš nezmůžou, pokud se nezapojí do aktivní politiky. Neřešili tedy otázku, zda do politiky jít, v tom měli jasno. Otazník visel nad tím, s kým spojit svou politickou budoucnost a jakým způsobem. V průběhu roku 1889 jednali o možné spolupráci se staročechy. Blížily se zemské volby a staročechy sužovala obava, jak dopadnou. Počítali s tím, že noví lidé by stranu mohli oživit, nastolit nové myšlenky a přilákat nové voliče. Rozhovory mezi zástupci staročechů a realistů byly ale počátkem roku 1889 vedeny, mírně řečeno, váhavě, protože realisté v žádném případě nehodlali splynout se stávající Národní stranou, nehodlali svůj potenciál jen tak dát staré straně. Jejich cíl byl jiný – chtěli ovládnout vedení strany, chtěli dosadit své schopné lidi a neokoukané tváře. Napříště to měli být oni, kdo by určoval ráz staročeské strany.⁴⁶ Staročeská strana se měla plně proměnit k jejich obrazu a její politika měla odrážet názory vůdců realistické skupiny. Sám Kramář, podle svých pozdějších vzpomínek, doporučoval nepřipojit se do sněmovních voleb k žádné straně. Koneckonců dosavadní jednání se staročechy zhodnotil tak, že neobsahovalo „*nic věcného, politického, bylo jen vyrovnáváním osobních nechutí, žárlivostí a nevraživostí, jichž jsem byl naprosto vzdálen.*“⁴⁷ Kramář měl pravdu v tom, že byl vzdálen osobním antipatiím. Ve Vídni totiž nepřicházel s českými politiky tak často do styku, jako kdyby pobýval v Praze. Mladičký Kramář nebyl zkušenými politiky chápán jako konkurence, byl příliš mladý, nezkušený a praktickou politikou nezasažený. V této době tak mezi ním a některým z jeho politických kolegů snad ani nemohla vzniknout nějaká antipatie nebo dokonce nevraživost. Nevěcný styl politiky Kramářovi velmi vadil po celou jeho kariéru. A nikdy také nepřestal kritizovat politické hašteření, které ničemu neprospívalo. Na druhou stranu podle korespondence, kterou v roce 1889 vedl, nebyl jeho odpor ke staročechům a k jednání s nimi příliš zřetelný. Pozdější Kramářova slova tedy musíme vnímat s odstupem, protože výrok o tom, že jednání se staročechy bylo proti jeho vůli, zazněl po mnoha letech, kdy už měl za sebou úspěšnou „mladočeskou kariéru“. Kramářovi také vadilo, že obě české strany stojí proti

⁴⁶ Srov. např. Doubek, V.: T. G. Masaryk, s. 61 - 63

⁴⁷ Kramář, K.: Paměti, s. 129

sobě, místo aby bojovaly za společnou českou věc. V květnu 1889 o tom napsal Kaizlovi: „Hlavním je, aby poměr obou stal se novým, realistickým, aby nebojovaly nadále proti sobě – nýbrž za společným cílem, aby se doplňovaly, a ne aby se vylučovaly.“⁴⁸

Sněmovní volby roku 1889 vyhráli staročeši, ale bylo to vítězství nesmírně těsné. Zatímco mladočeši se prezentovali jako ochránci českých národních zájmů a zřetelně poukazovali na nutný boj za samostatné postavení českých zemí v rámci Rakousko-Uherska, staročeši do kampaně nepřinesli žádný nový náboj. Po volbách přišlo další kolo námluv realistů se staročechy. Hlavní roli nyní hráli Gustav Eim a Eduard Albert.⁴⁹ Druhé kolo rozhovorů realistů se staročechy Kramář vnímal jako příznivé. Staročeši hodně ztratili ze své síly, „jestli ted' neprosadíme své názory, tož sotva se nám to zas tak brzo podaří,“ soudil Kramář v prosinci 1889.⁵⁰ Tehdy se také Masaryk s Kramářem setkali s Františkem Ladislavem Riegre a jeho dcerou Marií Červinkovou.⁵¹ Riegra a spolu s ním i Františka Palackého Kramář uznával jako autority, které česká politika potřebovala v době své pasivity. Staročeši ale udělali velkou chybu, že se spoléhali pouze na onu autoritu a nepracovali na praktické politice – staročeši tak mezi sebou podle Kramáře neměli odborníky, kteří by byli schopni zformulovat pozitivní program.⁵² A jak by podle Kramáře měl vypadat ideální pozitivní program? Měl by zahrnovat rovnoprávnost národů monarchie, širokou autonomii nebo pozitivní sociální činnost státu.⁵³ Ale zpět k politickým jednáním, která sledujeme. Začátkem roku 1890 Kramář představil realistický program ministru Gautschovi. Koneckonců vládní kruhy se o novou formaci české politiky z pochopitelných důvodů zajímaly.⁵⁴ Jednání realistů se staročechy pokračovala i na jaře roku 1890, ale kýžený výsledek, tj. ovládnutí staročeské strany realistickou skupinou, se stále nedostavoval. Mezi staročechy byl nadále dostatek silných

⁴⁸ Dopis K. Kramáře J. Kaizlovi z 31. května 1889, cit. podle Kramář, K.: Paměti, s. 138 - 139

⁴⁹ Srov. např. dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 2. prosince 1889, in: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 57, s. 120 - 121

⁵⁰ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 2. prosince 1889, tamtéž, dok. č. 57, s. 121

⁵¹ Srov. např. dopis E. Alberta K. Kramářovi – b.d. [15. prosince 1889], in: Kokešová, H.: Eduard Albert (Příspěvek k životopisu a edice korespondence), Edice korespondence Eduarda Alberta a Karla Kramáře, dok. č. 7, s. 231

⁵² Srov. např. Kramář, K.: Paměti, s. 134

⁵³ Srov. tamtéž, s. 175

⁵⁴ Srov. Doubek, V.: T. G. Masaryk, s. 65

osobností, které se nehodlaly vzdát svého vlivu ve straně a v politice. Realisté nebyli schopni je z politických pozic vytlačit. I proto se začínají poohlížet po jiném partnerovi. Kramář na staročechy nehleděl zrovna růžovými brýlemi. Podle něj byli stranou, „jež snese vše, třeba naprostou přeměnu programovou přes noc, visíc na osobách, ne na věci – a nikterak nesnese opozici ve vlastním táboře“.⁵⁵ Kramář staročeskou stranu přirovnal dokonce k církvi, protože ani ta ve svém lůně nesnese opozici.

Realistická skupina měla značný intelektuální potenciál – hlásili se k ní univerzitní profesori, lékaři, publicisté. Není divu, že by její zástupce ve svých řadách rádi viděli nejen staročesi, ale také mladočeši. Pokud by realisté vytvořili samostatnou politickou stranu, která by stála mezi staročechy a mladočechy, byli by před nadcházejícími volbami do Říšské rady nevítanou konkurencí. Pro obě stávající strany by tedy bylo nejlepší realisty ovládnout. To ale nebylo snadné, když si uvědomíme, že to byli právě realisté, kdo chtěli ovládnout vedení některé ze stávajících politických stran. Ano, některé z nich. V roce 1890 už totiž realisté nejednají pouze se staročechy. Nabízí se také jiná varianta jejich politického uplatnění. Založit vlastní politickou stranu si netroufají – patrně si uvědomují, že by to byl běh na dlouhou trať. A času není nazbyt. Proto prozatím lavírují mezi oběma póly české politiky.

Vliv mladočechů ve společnosti nebývale vzrostl po dojednání tzv. punktací. Šlo o česko-německá jednání mezi staročechy, konzervativní šlechtou a německými liberály v lednu 1890. Mladočeši u jednacího stolu chyběli, nebyli vůbec pozváni. Cílem těchto porad byl národnostní smír. Podstatou tzv. punktací byla úprava veřejné správy podle národnostních kritérií. Tímto dělením se vytvářelo podhoubí pro rozdělení země na německé a české oblasti. Punktace byly výhodnější pro Němce, proto je odmítla nejen mladočeská strana, ale také česká veřejnost. Staročechům se nepodařilo dosáhnout jednoho z cílů, s nímž do jednání o punktacích šli, tj. posílit své vlastní postavení v českém národě. Opak se stal pravdou, staročesi nenávratně ztratili politické body ve prospěch mladočechů.⁵⁶ Jak Kramář vzpomíná ve svých Pamětech, zprvu – dokud se mluvilo o tom, že ujednání bude základem pro česko-německé vyrovnání - nebyl jednoznačně proti

⁵⁵ Kramář, K.: Paměti, s. 101

⁵⁶ Srov. např. Vykoupil, L.: Slovník českých dějin, Brno 2000, s. 508

punktacím. V dopise Kaizlovi se vyslovil pro smír s Němci, nicméně dodal: „Ale jsem hotov k docela panslavistické, protirakouské opozici, připustí-li rozhodující kruhy, aby Němci vyrovnání využili proti nám.“⁵⁷ Názor Kramář pozměnil v okamžiku, kdy zjistil, že prioritou německé strany nebyl smír s Čechy. V článku Mír s Němci se Kramář vyslovil pro to, že punktace mohou být základem budoucího vyrovnání se Čechů s Němci, mohou se stát základem budoucí spolupráce obou národů. K tomu je ovšem potřeba dosáhnout českého státního práva nikoliv proti Němcům, ale na základě národnostního smíru, na základě vzájemné shody. Vlastní text úmluv Kramář nepokládal za tak špatný, horší podle něj bylo pozdější provádění jednotlivých bodů, především v oblasti práva.⁵⁸ Po dojednání punktací Kramář vyčítal staročechům jejich nepružnost v otázce státního práva. Přesto ale ještě v únoru roku 1890 zformuloval jakýsi, jak sám říkal, koncept vstupu realistické skupiny do staročeské strany. Podle Kramáře je zapotřebí pilné práce, aby se na základě vídeňských ujednání, tj. punktací, vybudoval skutečný česko-německý smír. A této práci se mají zúčastnit všechny politické směry. „Připojili jsme se tudíž ku straně národní se zachováním vlastní své politické osobnosti,“ píše se v Kramářově konceptu. „Ve všem aktivním vystupování strany poctivě budeme zachovávat disciplínu straně nutnou, ale v posuzování veškeré české politiky a celého národního života zachovali jsme si volnost, s poctivou upřímností mluvíti o všech našich potřebách politických i národních, jaké jsme uvykli a jaká byla podstatou našich snah. Ovšem nikdy nezapomeneme, že jsme povinni mužnou podporou straně, s kterou jsme se spojili.“⁵⁹ Není divu, že s odstupem let Kramář upřímně přiznal, že je rád, že tento jeho koncept nikdy nebyl zveřejněn. A to nejen proto, že ke splnutí realistické skupiny se staročeskou stranou nakonec nedošlo, ale především proto, že to podle něj byl koncept naprosto nepodařený.

Když ale nakonec došlo k přerušení jednání se staročechy, nebyl Kramář úplně spokojen. Podle něj to totiž ukazovalo na nejasnost realistické politiky. „Nevíme co a kam chceme,“ napsal z Petrohradu, kde zrovna

⁵⁷ Dopis K. Kramáře J. Kaizlovi z 23. ledna 1890, cit. podle: Kramář, K.: Paměti, s. 183

⁵⁸ Srov. Kramář, K.: Paměti, s. 190

⁵⁹ Tamtéž, s. 199

pobýval při své první velké cestě po Rusku, Josefu Kaizlovi.⁶⁰ Kramářovi se nelíbilo, že zatímco před vánoci realisté vážně jednali se staročechy o budoucí politické spolupráci, na jaře bylo všechno jinak. Pokud by podle Kramáře pokračovaly rozhovory se staročechy, mohli by realisté v blízké budoucnosti hrát roli jakéhosi mostu mezi mladočeskou stranou, která nepochybně v nadcházejících volbách zvítězí, a staročechy. Kramář kritizoval, že realisté zůstávají v koutě a nezapojují se do politiky aktivněji. „Dnes je už nejvyšší čas zasáhnouti do těch českých zbědovaných poměrů na té nebo oné straně – a my tak můžeme, sami si nežadávajíce, poněvadž už každý – a snad i my – ví, co chceme, čím jsme a čím v každé straně zůstaneme,“ pokračoval v dopise Kaizlovi.⁶¹ A v listu Masarykovi o několik dní později dodal: „Stojíme nad stranami – a zůstáváme viset ve vzduchu.“⁶² Kramářovi kolegové v realistické skupině ale už měli jasno a pomalu začali směřovat k mladočechům.

⁶⁰ Dopis K. Kramáře J. Kaizlovi z 31. března 1890, cit. podle: Kramář, K.: Paměti, Praha 1938, s. 206

⁶¹ Tamtéž, s. 207

⁶² Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 19. dubna 1890, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 93, s. 162

4. První cesta do Ruska

Na jaře 1890 Karel Kramář na čas opustil peripetie české politiky a vypravil se na svou první velkou cestu po Rusku. Když odjížděl z Vídně, netušil, jak důležité pro jeho další osudy, a to jak politické, tak ryze osobní, putování po Rusku bude. Nejenže si Rusko a Rusy nekriticky zamiloval, ale našel tam i svou životní lásku. A co Kramáře vlastně do Ruska přivedlo? Během studií poznal řadu zemí západní Evropy, ale východ při svých cestách zatím poněkud zanedbával. Proto se rozhodl tento deficit napravit a poznat ruský styl života, ruskou kulturu, politiku i hospodářské poměry. Podle svých slov byl udiven tím, že západní Slované znají velmi dobře západní Evropu, ale ve znalostech Ruska pokulhávají. Příčinu Kramář viděl v tom, že Češi vyrostli v západní kultuře. Nyní, v poslední dekádě 19. století, podle něj nadešel čas, aby Češi poznali ostatní slovanské národy, především Rusy, jejich politické zřízení i kulturu.

Na cestu se Kramář pilně připravoval. Ostatně Tomáše Garrigua Masaryka několikrát upomínal, aby mu před odjezdem připravil podklady, rady a doporučující dopisy.⁶³ V té době byli Masaryk s Kramářem blízkými přáteli a Masaryk ruské prostředí dobře znal, sám Rusko navštívil v letech 1887 a 1888. Ze svých cest po ruské krajině ho pak Kramář pravidelně informoval. Začátkem března 1890 u Kramáře propukla pravá cestovní horečka. „*Přípravy k cestě by mne umožily – jsem rád, že už odjedu,*“ napsal svému příteli a rádcí Masarykovi.⁶⁴ Začátkem března se konečně vydal na toužebně očekávanou cestu. Jak později napsal pro Čas, viděl „*mnoho, zjezdív Rusko od Varšavy po Volhu, od Petrohradu po Ararat.*“⁶⁵

Kramář poznal Rusko pod vládou cara Alexandra III., který udusil bytí náznaky reforem, které povolil jeho otec Alexandr II. Jak napsal historik Václav Veber, Alexandrův „*obzor nepřevyšoval úroveň velitele setniny, brutalitu považoval za energii a byl rozhodnutý svou autoritu hájit a udržet za*

⁶³ Srov. např. dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 28. ledna 1890, in: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 66, s. 129

⁶⁴ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi ze 7. března 1890, tamtéž, dok. č. 83, s. 148

⁶⁵ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 50, složka Čas 1889-1890, strojopis Dojmy z Ruska, s. 1, resp. Čas, VI (1-2, 4-6), 3., 10., 24, 31. ledna, 7. února 1891

všech podmínek.⁶⁶ Z duše nenáviděl liberalismus. Ukončil zahraničně-politickou orientaci na Německo a přiklonil se k rusko-francouzské spolupráci. Podle carových rádců reformy jeho otce příliš uvolnily Rusko a ruskou společnost, což bylo za vlády nového cara třeba napravit.

Z Vídně se Karel Kramář vydal do Varšavy, kde se mimo jiné setkal s historikem Adolfem Pawińskim, filologem a etnografem Janem Karłowiczem, slavistou Konstantinem Jakovlevičem Grotem, filologem a historikem Juliánem Andrejevičem Kulakovským nebo s právníkem Mikołajem Kańským.⁶⁷ Brzy zamířil do Petrohradu, kde ho přivítalo nevlídné a blátivé počasí. I přesto si ale liboval, že se dostal pryč ze zaprášených vídeňských archivů mezi lidi.⁶⁸ A jak vyplývá s dopisů, které adresoval svým blízkým do Čech, jeho společenský život byl v době ruského pobytu velmi intenzivní: „*Ani jeden večer nejsem volným – myslel jsem, kdo ví, jak budu opuštěn a samotěn.*“⁶⁹ V Petrohradu Kramář příliš dlouho nepobyl, protože už v polovině dubna můžeme sledovat jeho kroky v Moskvě. Ta se mu zdá „*o mnoho originálnější než Petrohrad, má víc ruský orientální charakter,*“ svěřoval se Kramář se svými bezprostředními dojmy a upřímně dodal, že „*to má také své stinné stránky, např. co se čistoty města týče.*“⁷⁰ Petrohradská společnost na Kramáře také zapůsobila mnohem příjemněji a veseleji než Moskva, kde je „*to nějak o mnoho vážnější, nehybnější.*“⁷¹ Moskvu Kramář hodnotil jako „*pitoreskní*“ město, „*hrbolaté, špatně dlážděné, nečisté, místy maloměstské.*“⁷² I v Moskvě se Kramář setkal s řadou známých osobností své doby – například s filozofy Jevgenijem Nikolajevičem Trubeckým a Nikolajem Jakovlevičem Grotem, bratem už zmíněného Konstantina Jakovleviče Grota.

Právě s profesorem Grotem se Kramář vypravil do Jasné Poljany za Lvem Nikolajevičem Tolstým. „*Mám chvíle ty za jedny z nejzajímavějších ve svém životě,*“ svěřil se rodičům.⁷³ Kramáře uchvátila „*vysoká, statná ještě*

⁶⁶ Kol. aut.: Dějiny Ruska, Praha 1995, s. 277

⁶⁷ Srov. dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 18. března 1890, in: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 86, s. 151

⁶⁸ Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 2, složka Rodinná korespondence – Dr. Karel Kramář rodičům, 1886 – 1893, dopis z 25. března 1890

⁶⁹ Srov. tamtéž, dopis z 9. dubna 1890

⁷⁰ Srov. tamtéž, dopis ze 17. dubna 1890

⁷¹ Srov. tamtéž, dopis z 22. dubna 1890

⁷² Srov. tamtéž, dopis z 22. dubna 1890

⁷³ Tamtéž, dopis z 5. května 1890

postava Tolstého, v jeho temné selské bluze, v selských kalhotách a v těžkých střevících, prozrazujících zřejmě vlastní práci.⁷⁴ Pořád měl před očima „tu zvláštní hlavu, tak hezkou a ošklivou zároveň, široké čelo myslitele, mohutné obočí, modré oko, dlouhý, šedý, místy ještě tmavý zčuchaný vous, široká ústa a veliké uši, jasným sluncem zbarvenou, vrásčitou tvář.“⁷⁵ Kramář byl setkáním s Tolstým unesen. Naproti tomu se můžeme domnívat, že jeho návštěva na Tolstém žádnou zvláštní stopu nezanechala. Když do Jasně Poljany přijeli, Tolstoj se prý zrovna vracel z pole, kde orál. Podle Kramáře je vřele přijal a nechal pozdravovat Kramářova přítele Masaryka.⁷⁶ Vlídne přijetí Kramářovi zaručil jednak doprovod profesora Grota, vliv mělo také Masarykovo doporučení. Podle Kramáře se mezi intelektuály stalo jakýmsi sportem jezdit k Tolstému, a proto se obával, aby i on sám „nebyl počítán mezi ty sportové poutníky“.⁷⁷ „Málokterý 'lepší' Angličan aneb Američan vrací se z Ruska, aby neposvětil Lva Nikolajeviče dříve v Moskvě a nyní na Jasně Polané,“ soudil Kramář a dokonce s jistou nadsázkou přirovnal cesty k Tolstému k atrakci typu výpravy na ledovce.⁷⁸ „Grandiosní scenerie ledovců je vedlejší, hlavní je zapsati v zápisník nový ledovec a v zimě udivené společnosti předčítati, kolik ledovců viděli,“ povzdechl si.⁷⁹

Kramáře překvapilo, že první Tolstého otázka se netýkala politických poměrů v českých zemích a bojů staročechů s mladočechy. Co tedy Tolstého při rozhovoru s Kramářem zajímalo? Chelčický, Hus a čeští bratři. Rozhovor obou mužů se podle Kramářových vzpomínek brzy stočil na sociální otázky a Tolstoj se netajil s tím, že s Kramářem nesouhlasí. „Rozhovor přešel brzo na sociální otázku. Mé názory o nutnosti, aby stát zasáhl nejen ve výrobu, nýbrž i v distribuci, ovšem se hraběti Tolstému nelíbily,“ poznamenal si Kramář.⁸⁰ Neshodli se ani v názoru na stát. Kramářovi mohlo sotva konvenovat Tolstého tvrzení, že člověk nemá nic ze státu, který lidi jen vysává a zná ho

⁷⁴ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 50, složka Čas 1889-1890 – strojopis „U hraběte Tolstého“, s. 5

⁷⁵ Tamtéž

⁷⁶ Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 2, složka Rodinná korespondence – Dr. Karel Kramář rodičům, 1886 – 1893, dopis z 5. května 1890 a dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 10. května 1890, in: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář, Praha 2005, dok. č. 95, s. 165

⁷⁷ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 50, složka Čas 1889-1890 – strojopis „U hraběte Tolstého“, s. 1

⁷⁸ Tamtéž

⁷⁹ Tamtéž

⁸⁰ Tamtéž, s. 2

jen, když vybírá daně. Kramář si naštěstí uvědomoval, že nepřišel do Jasně Polany, aby o více než třicet let staršího Tolstého přesvědčoval o své pravdě, a omezil se pouze na nejnужnější obhajobu svých názorů. „*Jeho veškerý zjev, jeho přesné logické argumenty Vás podmaňují, i když víte a cítíte, že se vším, co mluví, nelze Vám souhlasit, poněvadž nedovedete se postavit na jeho stanovisko, z něhož vychází. I kdybyste chtěli mu dokázat pochybnost jeho názorů ze svého stanoviska, bude Vám to těžkým, nejen z úcty k starci a k velikému spisovateli, nýbrž hlavně proto, že všechny jeho snad myslné názory ozářeny jsou nezištnou, nekonečnou láskou k lidu, k nižším, k trpícím,*“ napsal Kramář.⁸¹

Přestože Kramář s většinou názorů Tolstého nesouhlasil, vážil si jej a oceňoval to, že si za svými názory stojí. Soudě podle korespondence Kramáře zaujal například Tolstého pohled na manželství. Tolstý totiž viděl ideál v bezženství, což dokládal citáty z Bible. Uvědomoval si ale, že jako každý ideál je i tento nedosažitelný, což ovšem nic nemění na jeho oprávněnosti. Je to ideál, který má člověku pomáhat mravně žít. Z Tolstého Kreutzerovy sonáty, k níž zrovna dopsal epilog, Kramáře zaujala myšlenka, že dítě je odčiněním našich hříchů. Podle Tolstého je falešná námitka, že člověk chce mít děti proto, aby je vychoval ve svém duchu ku prospěchu lidstva, a to do té doby, dokud jsou mezi námi tisíce hladovějících a bez jakéhokoliv vychování. Toto téma Kramáře zaujalo natolik, že měl potřebu o něm bezprostředně referovat v dopise Masarykovi.⁸² V rozhovoru se oba muži dotkli i otázky náboženství. Kramář se živě zajímal o Tolstého názory na budoucnost pravoslaví. Dodejme, že v té době byl Kramář ještě katolíkem. Tolstoj, jak Kramář zaznamenal, nehledal budoucnost v oficiálním náboženství, ale v prostém lidu. Mužik nerozumí tajemství svaté Trojice, ale velmi dobře chápe morální zásady svého náboženství a učení o lásce k bližním.

Zatímco Kramář odjížděl z krátké návštěvy v Jasně Poljaně nadšen, moskevská společnost na Tolstého hleděla velice kriticky. Ukazovala Kramářovi vůči Tolstému výsměch a pohrdání. A také Kramář si uvědomoval,

⁸¹ Tamtéž, s. 5

⁸² Srov. dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 10. května 1890, in: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 95, s. 165. K tématu více viz ANM, fond Karel Kramář, karton č. 50, složka Čas 1889-1890 – strojopis „U hraběte Tolstého“, s. 6.

že rozpor mezi tím, co hlásá Tolstoj, a tím, co se ve společnosti reálně děje, je příliš velký. Kramář viděl v Tolstého myšlení i jistou dávku pesimismu. „Místo aby chtěl reformu našeho duševního života zlepšením mravného jeho podkladu, smíření hlavy se srdcem, mluví jen o pěstování morální stránky života; místo aby chtěl zvýšení hmotné úrovně nižších tříd, čímž by oni mohli se též zúčastniti všeho, co moderní civilizace má dobrého a krásného; místo vyrovnání sociálních protiv zdola nahoru, chce chudobu; místo aby chtěl státy lepšími s převážně pozitivnou, v pravdě osvětnou činností na místě dosavadní příliš negativné, obranné proti skutečným i domělým nebezpečím, nechce státu vůbec; místo aby chtěl zlepšení sexuálních vztahů mezi mužem a ženou, morálkou pozitivnou, povznášející člověka ve vědomí jeho úkolu i mravných povinností mluví o hříchu a bezženství.“⁸³ Jakkoli Kramář zpochybnil Tolstého názory na sociální otázku, věřil, že jeho názory zůstanou nezapomenuty pro lásku k lidstvu, která je v nich obsažena.

Kramář plánoval navštívit i asijskou část Ruska. K tomu ale byla potřeba speciální povolení, které ovšem nedostal. V dopise Masarykovi to zdůvodňoval tak, že tam prý chce příliš mnoho cizinců. Roli mělo prý sehrát i to, že je Slovanem.⁸⁴ V Kramářových Pamětech ale najdeme trochu jiné vysvětlení. V Petrohradu se Karel Kramář seznámil s baronem (pozdějším hrabětem) Aloisem Leopoldem Lexou Aehrenthalem, tehdejším rakouským velvyslanceckým radou. Kramář se mu svěřil s plánem zajet se podívat do Samarkandu. Aehrenthal prý ochotně nabídl, že Kramářovi opatří potřebné dokumenty. Taková nabídka nešla odmítnout, a tak, přestože se sám znal s řadou významných ruských osobností, svěřil osud své cesty do Aehrenthalových rukou. Zatím se ale vyostřilo rusko-rakouské napětí ohledně Bulharska.⁸⁵ Kramář se s odstupem let postavil do role obětího beránka. „Ondesl jsem toto napětí já, což při mém poměru k Rusku dojistá nepostrádá jisté pikantnosti,“ poznamenal ve svých Pamětech, aniž by si s odstupem let uvědomil a připustil, že jeho poměr k Rusku jednak v té době ještě nebyl nijak

⁸³ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 50, složka Čas 1889-1890 – strojopis „U hraběte Tolstého“, s. 9

⁸⁴ Srov. dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 29. května 1890, in: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 97, s. 168

⁸⁵ Podle Kramáře šlo o uveřejnění Rakouskem zachycených zpráv ruského konzula. Srov. Kramář, K.: Paměti, s. 239

zvláště vyhraněný, a rozhodně nebyl všeobecně známý ani jeho názor na Rusko a koneckonců ani on sám.⁸⁶

Nějaký čas Kramář strávil v Gruzii. Plánoval i návštěvu proslulé vinařské oblasti Kachetie. Dokonce Masarykovi psal, jak rád by tam pár dní strávil: *„Milý duchovní Pastýři, nezlobte se, že Vaše ovečka nejen se takového prostopášnictví neleká, nýbrž naopak že by byla šťastnou probýti několik dní mezi těmi chevalereskními, a hrdými, a přec tak srdečnými gruzínskými knížaty a feudály, třeba na nebezpečí, že by chvílemi rozum byl zamlžen... za to srdce by hovořilo – co vše to kachetinské v člověku dovede probudit...“*⁸⁷ Vedle samotného obsahového sdělení je tady na místě upozornit na formu, jakou Kramář Masarykovi psal. Výrazy „duchovní Pastýři“ nebo „Vaše ovečka“ brzy z jejich korespondence vymizí. Pokračujme ve sledování Kramářova dopisu: *„Zapomínám docela, ke komu mluvím. Odpuste, já na Volze budu se kát ze svých hříchů, mysliti o nicotnosti tohoto světa i jeho radostí, - abych se důkladně připravil na nové – na Krymu v Alupce! Nuž potom bude docela konec – pak zas přijde věda, realismus a snad i aktivná politika – a snad budu šťasten, že v celé té vyprahlosti našeho veřejného života budu mít alespoň takové vzpomínky!“*⁸⁸ Takto psal Kramář Masarykovi. I rodičům se svěřil, že by se mu výlet do Kachetie zamlouval, ale zároveň tak trochu alibisticky dodal: *„Ale co bych tam dělal se svou střídmostí?“*⁸⁹ Poté, co opustil Kavkaz, si Kramář s až zarážející upřímností liboval: *„Na konec je protivno dívat se stále na ty orientálské obličej – a člověk má radost, když zas jednou vidí otevřený ruský obličej.“*⁹⁰ Po Volze se Kramář parníkem Suvorov blížil ke svému strýci Josefu Kramářovi⁹¹ a těšil se, že si po náročných týdnech, plných cestovatelských zážitků, konečně trochu oddechne. Na Vasiljevce si Kramář doslova užíval venkovského života a

⁸⁶ Tamtéž

⁸⁷ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 29. května 1890, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 97, s. 168

⁸⁸ Tamtéž

⁸⁹ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 2, složka Rodinná korespondence – Dr. Karel Kramář rodičům, 1886 – 1893, dopis z 27. května 1890

⁹⁰ Tamtéž, dopis z 9. června 1890

⁹¹ Josef Kramář byl ředitelem Samarinova panství v Syzraňském újezdě.

klidu.⁹² Denně se proháněl na koni a koupal ve Volze, hodně času si vyhradil na čtení.

Přes Moskvu a Kyjev Kramář v srpnu dojel do Oděsy. V Kyjevě se příliš nezdržel, jednak lidé, s nimiž by se rád setkal, trávili léto mimo město, jednak mu Masaryk nedal doporučení, bez kterých se Kramář neodvažoval požadovat přijetí.⁹³ Kramářovi to ale příliš nevadilo, protože pospíchal na Krym do Alupky. Aby taky ne. Měl se tam znovu setkat s jistou podnikatelskou rodinou, s níž se seznámil v dubnu 1890.⁹⁴ Šlo o rodinu Alexeje Alexejeviče Abrikosova a právě v tomto setkání spočívá osudovost Kramářovy první ruské cesty. Do Abrikosovy manželky Naděždy Nikolajevny se totiž bláznivě zamiloval. Manželé Abrikosovi byli v době, kdy se potkali s Karel Kramářem, už deset let sezdáni a vychovávali spolu děti.⁹⁵ Náleželi mezi ruskou smetánku: Alexej Alexejevič byl spolumajitelem největší ruské továrny na cukrovinky a ani Naděžda Nikolajevna nepatřila mezi nemajetné, protože také pocházela z bohaté podnikatelské rodiny a dostávala pravidelné dividendy z textilní továrny na ostrově Kränholmu u Narvy. Kromě jiného majetku manželé vlastnili mimo jiné i vily v Tarasovce a v Alupce. V jejich moskevském sídle se pravidelně scházela vybraná ruská společnost od spisovatelů přes filozofy až po vědce. V této společnosti se s rodinou Abrikosových seznámil Karel Kramář.⁹⁶

Na Krymu Kramář strávil dva týdny. A právě tam se třicetiletý, pohledný a fyzicky přitažlivý Karel Kramář sblížil s Naděždou Nikolajevnou. Na Alupce také padl první polibek.⁹⁷ Rodičům z Alupky tak trochu prorocky napsal: „*Ale věru, že nikdy nebudu litovati, že jsem tuto cestu (po Rusku – pozn. aut.) podniknul – bude to mítí pro mne, jak doufám, velký význam, že*

⁹² Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 2, složka Rodinná korespondence – Dr. Karel Kramář rodičům, 1886 – 1893, dopis z 16. června 1890

⁹³ Srov. např. tamtéž, dopis z 18. srpna 1890 nebo Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 18. srpna 1890, in: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 107, s. 183

⁹⁴ Srov. např. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 2, složka Rodinná korespondence – Dr. Karel Kramář rodičům, 1886 – 1893, dopis z 3. května 1890

⁹⁵ Srov. např. Pekař, R.: Milostné listy Karla Kramáře Naděždě Nikolajevně Abrikosové, in: Slovanský přehled, 2004, č. 1, s. 132

⁹⁶ Srov. např. tamtéž

⁹⁷ Srov. např. tamtéž, s. 133

znám Rusko.⁹⁸ Při psaní listu snad ani netušil, jak hlubokou pravdu bude mít. Mamince se začátkem září svěřil, že je mu v Alupce tak krásně, že se mu snad ani nechce pomýšlet na odjezd. „Večery jsou nyní přímo šíleně čarovné, luna v úplňku, a ta kouzlí zde obrazy, které rozchvívají celé nitro a budí touhu po něčem lepším,“ pokračoval bez dalších podrobností.⁹⁹ Spíš než čarovná luna ale rozchvívala Kramářovo nitro půvabná Naděžda Nikolajevna. Není divu, že Kramář z Krymu příliš nespíchal. Koneckonců rodičům napsal, že se tam výtečně baví, protože se o něj stará jedna známá rodina, která pro něj dělá vše možné.¹⁰⁰ Alexej Alexejevič zatím netušil, co se mezi jeho ženou a hostem rozvíjí... Společné chvíle strávili ještě plavbou po Černém moři do Cařihradu, pak do Sofie a Bělehradu, a také do Bukurešti a Sinaje v Rumunsku. V doprovodu Abrikosových se Kramářovi cestovalo, jak potvrzují následující slova, dobře: „Je mně zde velmi hezky, poněvadž mám velmi milou společnost – pána a paní z Moskvy, kteří žijou v Alupce a nyní mne vyprovázejí přes Cařihrad, Sofii a Bělehrad.“¹⁰¹ Můžeme se ale jen domýšlet, jaká muka Kramářovi působilo být vedle milované osoby a nejen tajit svoje city, ale také snést pomyšlení, že jeho vyvolená patří jinému muži. Pro Kramáře to jistě nebyl příjemný pocit. O tom, že ho doprovází rodina Abrikosových Kramář napsal také Masarykovi, když mu líčil, že se v Sofii s nikým nesetkal: „Vše odsud je pryč, v mořských lázních, ve Varně. Zašel jsem do české hospůdky – ale hrály se tam karty s obvyklými nechutnými řečmi a pražskými uličnickými výrazy – a mně se to znechutilo tak, že nechci ani nikoho viděti. Mimo to cestuje se mnou známá jedna ruská rodina – a zábava s ní je mně opravdu milejší než nějaký hospodský rozhovor.“¹⁰² Na konci září se Kramář, pln dojmů z půlroční cesty Ruskem, vydal přes Vídeň domů do Semil.

Ruská cesta Kramáře, jak už bylo naznačeno, inspirovala k sepsání série článků pro Čas. Pod názvem Dojmy z Ruska vyšly v lednu a únoru

⁹⁸ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 2, složka Rodinná korespondence – Dr. Karel Kramář rodičům, 1886 – 1893, dopis z 25. srpna 1890

⁹⁹ Tamtéž, dopis z 1. září 1890

¹⁰⁰ Tamtéž, dopis z 3. září 1890

¹⁰¹ Tamtéž, dopis z 12. září 1890

¹⁰² Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 19. září 1890, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 112, s. 189

následujícího roku.¹⁰³ Uvědomoval si, že jeho pohled na Rusko bude nutně subjektivní. Kramář tak čtenáři hned v úvodu svých článků odhalil, že zatím nevěří svým soudům.¹⁰⁴ „*Tak zvláštní je to s námi západními Slovy! Dovedeme rychle a dobře chápati kulturní a hospodářský život v norvěžských fjordech, rozumíme zápasu Irčanů, ..., ve francouzském parlamentarismu vyznáme se jako ve svém, Německo už dokonce patří v duševní náš svět – ale Rusko, o němž tolik jsme se nahorovali, jest nám hádankou, i když dost dlouho jsme je prohlíželi,*“ povzdechl si Kramář hned v prvních větách.¹⁰⁵ Kramář upozornil i na zvláštní postavení Čechů ve Slovanstvu – jsou totiž podle něj srostlí se západním světem. To ale podle Kramáře neznámá, že by se český národ měl ze Slovanstva vymezovat. Naopak, na Češích je podle něj potřeba obdivovat, že „*vrazení klínem mezi Němectvo*“ zachovali si své národní bytí.¹⁰⁶ A právě kvůli tomu musí Češi pracovat na tom, aby Slovanstvo dále vzkvétalo. Teze o vrazení klínu mezi Němectvo se bude v Kramářově politickém myšlení ještě často opakovat. Rusko podle Kramáře musí změnit politiku vůči slovanským národům, „*dopřávajíc jim volného rozvoje uvnitř, a přec zaručující jim vnější jednotu, mocenskou a hospodářskou*“.¹⁰⁷ Rusko se nemá vnitřní svobody slovanských národů bát. Společné zájmy totiž ochrání jednotu Slovanstva. Kramář soudil, že to je přirozený proces, který ani není potřeba uměle podporovat. Slovanskou „*rozháranost*“ nelze odstranit jako mávnutím kouzelného proutku. Naopak, i Kramář se domníval, že kulturní rozmanitost slovanských národů Slovanstvu jako celku v konečném důsledku prospívá.

Velkolepě naplánovanou studii o poměrech v Rusku Kramář začal rozebíráním rusko-polských vztahů. Ale dál už se v tématu nedostal. To je pro Kramáře celkem příznačný rys – byl mužem ambiciózních rozletů, ale dovést ideu nebo úkol do finále pro něj bylo mnohdy nadlidským úkolem. Rusko-polské vztahy mají podle Kramáře pro další rozvoj Slovanstva „*symptomatický význam, jehož nelze podceňovati*“.¹⁰⁸ Kramář kritizoval polský jednostranný postoj vůči Rusku. Nelíbilo se mu například to, že „*podle*

¹⁰³ Srov. Čas, VI (1-2, 4-6), 3., 10., 24, 31. ledna, 7. února 1891

¹⁰⁴ Srov. např. Doubek, V.: Česká politika a Rusko (1848 – 1918), Praha 2004, s. 218

¹⁰⁵ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 50, složka Čas 1889-1890, strojopis Dojmy z Ruska, s. 1

¹⁰⁶ Srov. tamtéž

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 5

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 4

jejich (polské – pozn. aut.) řeči bys myslel, že je Rusko opravdu jen státem násilí a barbarství“.¹⁰⁹ A pokračoval: „Nikdo nepohaněl ruské jméno v Evropě tolik jako Poláci a Rusové s nimi podle toho zacházejí. Mnohokrát činili jim ústupky, ale odměnou jim vždy byla revoluce.“¹¹⁰ Není žádným tajemstvím, že po celou svou politickou kariéru se v případě konfliktu mezi Rusy a Poláky stavěl vždy na stranu Rusů. Na druhou stranu uznával, že vztah obou slovanských národů ovlivňují vypjaté emoce. Nicméně je potřeba zdůraznit, že Dojmy z Ruska vykazují výrazný protipolský osten. Kramářův pohled na Poláky byl natolik vypjatý, že musel být v Čase korigován spisovatelem Edvardem Jelínkem.¹¹¹

Kramářovi se nelíbilo, že Poláci uplatňují státní právo pouze vůči Rusům. Proč se neobrátil na Rakousko nebo na Prusko? V případě Rakouska a Pruska Poláci podle Kramáře vidí bezvýslednost takového snažení. A naopak vidí, že s podporou evropských mocností by na Rusku mohli něco získat, a tak se toho snaží zneužít. Poláky proti Rusům prý vede protiruská zášť, která naplňuje každé polské srdce. Kramář ale přes veškeré sympatie našel pro ruskou politiku vůči Polákům i kritická slova. Odsuzoval například rusifikační tlak, který jen posiluje nenávisť Poláků vůči všemu ruskému, aniž by něčeho docílil. „*Násilným rusifikováním všech středních škol, malichernou přísností, s kterou se zakazuje žákům i mezi sebou mluvit svou mateřštinou, zabraňuje se přirozenému vývoji věci, který by dojistá vedl k tomu, že by opravdová inteligence smiřovala se pohnáhlou s poměry, nechtěla změnit nezměnitelné a v rámci možného pracovala pro svůj národ. Ale pod tlakem rusifikace na středních školách v Polsku nutně se vyvíjí odpor a nenávisť ke všemu ruskému,*“ poznamenal Kramář.¹¹² Za povšimnutí stojí slova o tom, že se Poláci snaží „změnit nezměnitelné“. Jak je vidět, Kramář bral rozdělení Polska (tj. ruskou vládu nad polským národem) jako fakt, s nímž se nedá do budoucna nic dělat, jako fakt, s nímž je třeba počítat. Jakkoliv Kramář kritizoval urážení národního citu Poláků, apeloval na Rusy, že „*nesmějí dáti z ruky nic, co souvisí se vnějšími atributy státní moci*“. Polákům je možné udělat dílčí ústupky a dát jim autonomii, ale v žádném případě se podle

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 7

¹¹⁰ Tamtéž

¹¹¹ Srov. Doubek, V.: Česká politika, s. 219

¹¹² ANM, fond Karel Kramář, karton č. 50, složka Čas 1889-1890, strojopis Dojmy z Ruska, s. 24

Kramáře nesmí narušit například jednota hospodářského vývoje.¹¹³ Ústupky je nutno dělat postupně a teprve podle reakce postupovat dál. Teprve až by se vidělo, že se Poláci „nehoní více za chimérami“, mohlo by se uvažovat o zavedení samosprávy.¹¹⁴ Poláci si ale, podotkl Kramář, musí důvěru Ruska teprve zasloužit.

V Kramářově první cestě do Ruska je nutné hledat kořeny jeho postojů k Rusku a ke slovanské otázce. Do té doby se o slovanskou problematiku zajímal jako každý jiný – teprve první ruská cesta jej ovlivnila směrem k velkému a trvalému zájmu o osudy Rusů a Slovanstva jako celku. Tento zájem Kramářovi vydržel až do konce života. U Kramáře propuká intenzivní láska k Rusku, která je však, a na to nezapomínejme, v těsném sepětí s jeho v tuto chvíli se rodící láskou k Naděždě Nikolajevně. A ani jedna z obou osudových lásek už ho nemá nikdy opustit. A ještě jedné věci je možné si v souvislosti s ruskou cestou Karla Kramáře povšimnout. Celé dlouhé měsíce ho netrápí finanční problémy. Pokud mu dojdou peníze, jednoduše napíše rodičům, aby mu poslali další. A nejen to, rodiče mu dokonce i během dlouhodobé nepřítomnosti vydrží byt ve Vídni, což je na české poměry hodně velký luxus.¹¹⁵

I s odstupem desetiletí Kramář uznával, že sice viděl velkou část Ruska a během své první návštěvy tam strávil hodně času, přesto si ale netroufal sepsat o něm ucelenější studii: „*Projel jsem Rusko od Petrohradu do Tiflisu, Kriváně a Baku, žil jsem měsíc na Volze, poznal život ruské vesnice, mluvil s význačnými lidmi, poznal jsem Vladimira Solovjeva, Tolstého, filosofy Grotu, knížete Serg. Trubeckého, ale neodvážil jsem se o Rusku psát. Uveřejnil jsem v Času (1891) dojmy z Polska,*¹¹⁶ *ale o Rusku jsem nenapsal nic. Čím víc jsem je poznával, tím víc mně bylo záhadným problémem, a já se prostě neodvažoval o něm psát. Neměl jsem ani odvahy, ani talentu, abych psal povrchní dojmy.*“¹¹⁷ Na propracovanou studii o poměrech v Rusku z pera Karla Kramáře si tedy budeme muset ještě několik let počkat. Jisté je, že

¹¹³ Srov. tamtéž, s. 25

¹¹⁴ Srov. tamtéž, s. 29

¹¹⁵ Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 2, složka Rodinná korespondence – Dr. Karel Kramář rodičům, 1886 – 1893

¹¹⁶ Kramář má na mysli sérii článků, která začala vycházet pod názvem Dojmy z Ruska a zmapovala pouze rusko-polské vztahy. Studie zůstala nedokončena.

¹¹⁷ Kramář, K.: Paměti, s. 234

Kramářova první velká pouť po Rusku měla vliv na jeho budoucí zájem o Rusko jako takové i o Slovanstvo jako celek. Napříště už není možné při analýze Kramářova politického myšlení pustit Rusko ani Slovanstvo ze zřetele.

5. Mezi realisty II.

Mladočeská strana po dojednání punktací posílila a získala nové sympatizanty. Pokud tedy realisté chtěli jednat s mladočechy, dostali se do odlišné situace, než když jednali se slábnoucími staročechy, kteří ztráceli svůj vliv i oblibu. Navíc jednání s mladočechy všichni realisté nevíтали. Dokonce i Karel Kramář v dopise Masarykovi formuloval své námitky vůči nim: „Nuž co se týče mladočechů, tuž já pro svou osobu nevidím nijakého s nimi svazu ku spojení – vyjma jich rostoucí vliv v národě. Jsou proti vyrovnání – jsme pro. Jsou v říšské radě osamoceni – jsem pro politiku s elementy, s nimiž možno tvořiti většinu, - poněvač chci dělati politiku opravdu parlamentární a ne principiálnou opozici. Jsou prý liberálové – já jím nejsem, ani v politickém, ani v hospodářském smyslu. Jsou lidé frází, a ničeho než frází – a já jsem realista. Jsou otroky Národních listů, - a přestanou-li jimi býti, přestanou vůbec býti něčím, - a nemám ani k prvému, ani k druhému valné chuti. Rostou svou bezohlednou opozicí, štváním lidu, neupřímností k němu – a ztratí jeho důvěru, jakmile bublina ta praskne, a k tomu není ani tak daleko, jako k tomu měli Staří, - a já vždy psal proti prvému a nemám příčin se exponovati druhému.“¹¹⁸ Takto kriticky Kramář posuzoval mladočechy na jaře 1890. Nutno zdůraznit, že s odstupem, protože tou dobou absolvuje svou první velkou ruskou cestu. A právě v dopisech z Ruska, vzdálen českému prostředí, je k české politice a české společnosti nejkritičtější. Koneckonců Josefu Kaizlovi v jednom z dopisů z Ruska přiznal: „Stal jsem se v lecčems radikálnějším, co jsem ponechán sám sobě, a zbaven vídeňských vlivů, a myslím, že není to na škodu.“¹¹⁹ Kramářovi se dále nezamlouvalo mladočeské pojetí zahraniční politiky. Masarykovi také napsal, že pokud dojde ke spojení realistů s mladočechy, nebude se mu vzpírat, ale učiní tak pouze z povinnosti.¹²⁰ I přes kritická slůvka měl Kramář k mladočechům blíže než ke staročechům. A proč se nepřidal k mladočeské straně hned, jak

¹¹⁸ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 10. května 1890, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář, Praha 2005, dok. č. 95, s. 165

¹¹⁹ Dopis K. Kramáře J. Kaizlovi z 25. července 1890, cit. podle: Kramář, K.: Paměti, s. 179

¹²⁰ Srov. dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 10. května 1890, in: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 95, s. 165

zatoužil vstoupit do politiky? Příčinu sám viděl v „*intelektualismu v politice*“.¹²¹ Při svých cestách po západních zemích viděl, jak vypadá tamní politická scéna. A ve srovnání s ní nemohly u Kramáře české poměry obstát. V nich totiž viděl příliš mnoho maloměšřáctví. Česká politika sice měla dostatek intelektuálů, ale pasivní odpor podle Kramáře snížil „*duševní niveau naší politiky*“.¹²² Čeští politici se soustředili na své vzájemné pŕtky a tím podle Kramáře klesala obecná úroveň politiky - dnes bychom řekli politická kultura.¹²³ Také musíme zdůraznit fakt, že Kramář nebazíroval na tom, se kterou stranou spojí svou politickou budoucnost; nešlo mu o nálepku, ale o program: „*Strany jsou mně zbytečným balastem, jímž se vždy obtěžovati budu co nejméně: přidám se k té, o které budu souditi, že nejvíce prospěje naší věci, ať se jmenuje tak či onak.*“¹²⁴ A co je tím programem? Kramáře nejvíce zajímá naplnění státoprávního programu. Jeho cílem je i to, aby česká politika byla důstojnější a nepodvolovala se vládním zájmům za každou cenu. A z toho plyne i třetí zásada, tj. určit si, co Češi musí dostat za to, že budou podporovat vládní tábor.¹²⁵

K česko-německému smíru Kramář nejdříve, jak bylo naznačeno, přistupoval shovívavěji než jeho kolegové. Brzy ale prozřel a Eduardu Albertovi napsal: „*Pan Procházka (tedy císař František Josef I. – pozn. aut.) je úplně prosáknut teoriemi německé oposice o vyvýšenosti němčiny – v tom pak je největší hřích našich staročechů, že tomu nedovedli zabrániti – a z toho stanoviska díval se již zprvu na smír a nyní docela loyálně chce v takém smyslu jeho vyplnění. K tomu však za žádnou cenu nesmíme přivoliti. Bylo by to nepřipustným přiznáním Staatssprache – a v ohlednictví jsme snad ještě nedošli tak daleko, abychom ‘v interesu říše’, tak falešně a nepravdivě skonstruovaném, možném jen naší staročeskou politikou, podepisovali navždy dekret o své ‘inferioritě’.*“¹²⁶ Právě bližší informace k puntacím Kramářovi otevírají oči. Napříště není spolupráci se staročechy nakloněn. „*Nehrozím se vstoupení do mladočeské strany bez výhrad, bez*

¹²¹ Kramář, K.: Paměti, s. 85 - 86

¹²² Tamtéž, s. 86

¹²³ Srov. tamtéž

¹²⁴ Tamtéž, s. 102

¹²⁵ Srov. tamtéž, s. 103

¹²⁶ Dopis K. Kramáře E. Albertovi ze 14. července 1890, cit. podle: Kokešová, H.: Eduard Albert, dok. č. 8, s. 232

punktací,“ píše Kramář v citovaném dopise Albertovi, „*poněvadž myslím, že se jen tak utvoří nová, řádná strana pozitivné politiky v Čechách.*“¹²⁷ S nápadem přidat se k mladočechům se Kramář rychle ztotožnil. Ještě koncem července 1890 napsal Masarykovi: „*A teď jen brzo se spojit s mladočechy, - až se sejdem v Praze, vezmeme to energicky do rukou! Mladočeši mají nyní hodně života, snad bude možno provést řádnou organisaci na Moravě i v Čechách – rozřídění lidí dle úkolů speciálních.*“¹²⁸

Protože se Kramář zpočátku stavěl vcelku shovívavě k punktacím, musel vysvětlit brzkou změnu svého stanoviska. Za několik měsíců se totiž zastyděl za to, že pravou podstatu punktací neodhadl, a proto měl potřebu svým současníkům článkem v Čase vysvětlit své stanovisko a jeho vývoj. S odstupem mnoha let ale odmítl, že by jeho původní stanovisko k punktacím bylo slabošské. Tvrdil, že vlastně sledoval jednu politickou linii, jejímž základem bylo přesvědčení, že „*uskutečnění našeho státoprávního programu v dobách normálního vývoje je možným jen po dohodě s Němci.*“¹²⁹ Kramář ale podle svých slov vycházel ze špatného předpokladu, totiž že staročeši budou postupovat jako sebevědomá a odhodlaná strana. Právě proto Kramář původně viděl v českoněmeckém ujednání dobrý základ budoucího vnitřního uspořádání Rakouska. Lednové úmluvy by podle něj byly „*přijatelný, předpokládajíc upřímnou vůli všech kompaciscentů k smíru.*“¹³⁰ Vláda by také musela přistupovat k oběma stranám stejně. V červenci 1890 si Kramář také kladl otázku, jestli je možné punktace nějakým způsobem zachránit. A odpověděl si: „*Po skromném mém soudě nemožno pro ně hlasovati jinak, než když podržen bude princip nařízení z r. 1880, princip dvojjazyčnosti, z něhož by mohly Němcům učiněny býti koncese jenom s přesnou garancí, že bude v uzavřeném území přece dost úředníků, mocných tak dalece jazyka českého, aby Čech v celé zemi plně práva svého došel. ... Dále musela by nám býti koncedována vnitřní řeč úřední při soudech, patřících k českému senátu, a konečně český senát při nejvyšším soudě ve Vídni. Větší respektování české řeči při úřadech administrativních mělo by nám býti*

¹²⁷ Tamtéž

¹²⁸ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 28. července 1890, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 105, s. 180

¹²⁹ Kramář, K.: Paměti, s. 218

¹³⁰ Tamtéž, s. 219

formálně zaručeno. ... Jenom tak budou vídeňské úmluvy opravdovým smírem, jen tak budou respektovány také naše spravedlivé nároky za povolení všech těch Němců žádaných rozdělení, což pojem smíru nezbytně vyžaduje.¹³¹ Jen takový smír by podle Kramáře mohl být základem nového vnitropolitického uspořádání habsburské monarchie.

Během své ruské cesty Kramář dál promýšlel politický program, na kterém by chtěl do budoucna stát. Postavil se například proti bezvýhradnému používání němčiny v úřadech a v této souvislosti kritizoval staročechy, jejichž největším „zločinem bylo, že svou bezpříkladnou chabostí nechali zakořeniti názor o nutnosti státní němčiny ve všech kruzích mimočeských, tedy i v kruzích nám ne nepřátelských.“¹³² Jazykovou otázku Kramář navrhoval povýšit na nejdůležitější bod politického programu, udělat z ní otázku „bytí a nebytí“, na níž měl záviset postoj Čechů k habsburské monarchii. Český národ měl podle Kramáře postupovat vůči Vídni jednotně. V této souvislosti se vyslovil pro vytvoření jedné české strany, čímž by se odstranily zbytky staročeské strany. Za naprosto nutný považoval jednotný postup českých poslanců na Říšské radě.¹³³ Kramář nejen za Rakousko-Uherska, ale i později za republiky horoval pro jednotnou národní politiku, která by dovedla pracovat pro dobro národa jako celku. Ve všenárodní politice viděl jakýsi všelék na aktuální problémy politiky, což se velmi zřetelně ukáže v dobách budování republiky.

Po návratu z velké ruské cesty Kramář zajel na krátký čas za svými rodiči do Semil. Po odpočinku Kramář znovu naskočil do víru politického dění. A rozhodně mu to nevadilo. Koneckonců ještě z Ruska rodičům psal: „Mám na zimu mnoho práce – musím býti hodně pilným, abych vše pospravoval, co chci, než stanu se poslancem.“¹³⁴ Z citátu je zřejmé, že Kramář snad ani na okamžik nezapochyboval o tom, že skutečně bude poslancem zvolen. Svědčí to o jeho vysokém sebevědomí, snad si ani nepřipouštěl, že by coby nezkušený mladík mohl ve volebním zápase podlehnout zkušenějšímu soupeři. Vedle politických porad se zatím pustil do psaní různých

¹³¹ Tamtéž, s. 223

¹³² Tamtéž, s. 226

¹³³ Srov. tamtéž, s. 229

¹³⁴ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 2, složka Rodinná korespondence – Dr. Karel Kramář rodičům, 1886 – 1893, dopis z 25. července 1890

programových článků. Pod šifrou L. E. například v Čase publikoval text pod názvem Na rozcestí, v němž ostře zkritizoval dosavadní staročeskou politiku.¹³⁵ Kramář také nastínil program vzniku jedné „strany lidové“, která by spojila všechny poslance, kteří se stavějí kriticky vůči česko-německému vyrovnání, jak je dohodli staročeši. Takový klub by podle Kramáře tolik nepopuzoval šlechtu ani Poláky a bylo by tak možné zabránit budoucí izolaci českého národa.¹³⁶ Tento plán rozebral i v listu Masarykovi a dodal, že „naše reorganisace vnitřní, jak my si ji představujeme, by se nikdy nedala tak dobře načítí, jak pod egidou jediné strany.“¹³⁷ Kramář také na podzim 1890 navrhl základní programové body, na nichž by česká politika měla do budoucna stát: boj proti narovnání i za cenu nebezpečí odchodu do opozice; radikální boj proti němčině nejen ve Vídni, ale ve veřejném a společenském životě vůbec; organizace života duševního, politického i hospodářského, zejména na Moravě a ve Slezsku, aby měla česká politika zdravé a pevné základy; pěstování vzájemnosti mezi všemi Slovany habsburské monarchie; formulace návrhů k přetvoření vnitřního uspořádání monarchie ve smyslu autonomistickém a federativním; urovnání poměru k šlechtě.¹³⁸

Kramář v této době také začal rozvíjet své slovanské myšlení. Josefa Kaizla v jednom dopise upozorňoval na to, že zatím nehodlá dělat protirakouskou politiku, nýbrž jeho cílem je slovanská politika v Rakousku. Kramář totiž soudil, že Němci jsou silní tím, že drží pohromadě. A podobně by měli své kroky koordinovat také Slované. Podle Kramáře je totiž „možnější a slibnější politika širší, vyšší, než egoistická úzkoprsá politika pouze česká, pro niž nenalezneme sympathie nikde, nikde, ani ne u druhých Slovanů rakouských.“¹³⁹

V listopadu 1890 uveřejnil Čas politický program realistů.¹⁴⁰ Program, na jehož formulaci se Kramář spolupodílel, se snažil vycházet z aktuálních potřeb českého národa a reflektovat aktuální politické i kulturní potřeby a cíle. Program například požadoval svobodu slova a myšlení, a to nejen pro

¹³⁵ Srov. Kramář, K.: Paměti, s. 240, resp. Čas, 1890, 27. září, 4. a 11. října

¹³⁶ Srov. tamtéž, resp. Čas, 1890, 11. října

¹³⁷ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 2. října 1890, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 115, s. 192

¹³⁸ Srov. Kramář, K.: Paměti, s. 240 - 241

¹³⁹ Tamtéž, s. 243

¹⁴⁰ Srov. Návrh programu lidového. Čas, 1890, roč. 4, č. 44, 1. 11., s. 689 - 694

jednotlivce, ale také pro strany. Program chtěl i zavedení všeobecného volebního práva a zrušení zájmového zastoupení s tím, že šlechta má své zastoupení v panské sněmovně Říšské rady. Program se zmínil i o pěstování slovanské vzájemnosti v rámci habsburské monarchie: „*Mohou-li Němci přes jazykovou a kulturní jednotu s Německem býti dobrými Rakušany, tím spíše jimi mohou býti Slované bez této jednoty jazyka, náboženství a kultury.*“¹⁴¹ Kramář tuto pasáž později označil za zbytečně střízlivou. Co se týče postojů k Němcům, tak program považoval „*povýšení jedné řeči za řeč státní za porušení samé podstaty a idee Rakouska*“.¹⁴² Přitom ale zdůrazňoval, že Češi si přirozeně přejí smíření s Němci. Společným zájmem národů habsburské monarchie je sepsání národnostního zákona, který by zaručil spravedlivé, federativní Rakousko. Podle tohoto zákona měly být všechny národy rovnoprávné, menšiny pak měly být ochraňovány. „*Základy federativního utváření jednotlivých skupin zemských se samostatným zákonodárstvím i samostatnou správou dány jsou historickým vývojem, poměry národopisnými a přirozeným učleněním v zeměpisné celky a vyplývající z toho organizací hospodářskou i kulturní vůbec. V zemích koruny české nezadatelné právo historické je v přirozené shodě s hospodářskými a kulturními zájmy tohoto zeměpisného celku, jehož rozdělení podle národnosti pro zeměpisné rozložení obou v něm žijících národů je nemožné, proto žádáme pro ně jednotné zákonodárství a správu. Říši budtež v zákonodárství i správě společny všecky záležitosti vnějšího mocenského postavení a záležitosti hospodářské vyžadující jednotnou úpravu větších celků. Majíce tento cíl na mysli, chceme v daných poměrech využítí všeho, co ústava podává pro decentralisaci říše. Chceme podporovati vládu vídeňskou tehdy, když přesně a poctivě postaví se na půdu rovnoprávnosti všech národů, na princip autonomie, a když účinně bude podporovati naše snahy decentralizační.*“¹⁴³ V programu se hovoří o federativním uspořádání habsburské monarchie. Karel Kramář strávil několik let studiem problematiky rakouských financí ve vídeňských archivech a při té příležitosti pochopitelně narážel na dokumenty, které se týkaly českého státního práva. V jednom ze svých příštích článků

¹⁴¹ Kramář, K.: Paměti, s. 248

¹⁴² Tamtéž

¹⁴³ Tamtéž, s. 249 - 250

Kramář federativní program vysvětloval: „*My vzali za základ zájem říše, poněvadž jen tak máme podklad své konstrukce za dosti pevný a široký, abychom pro ni dovedli najít porozumění u všech svých dosavadních spojenců a snad jednou i u Němců... Takovou cestou hleděli jsme při řešení otázky k tomu, aby našli i jihoslovanští naši spojenci v našem konečném programu také svůj vlastní zájem...*“¹⁴⁴

Od 1. listopadu 1890 Kramář přebíral vydávání Času. Jak ale sám uznával, bylo jeho řízení spíše formální záležitostí. Odpovědným redaktorem nadále zůstal Jan Herben. Kramář alespoň pomalu vystoupil z anonymity a začal své články podepisovat plným jménem, což se mu pochopitelně hodilo v době předvolební kampaně. Po krátkém pobytu v rodném kraji Kramář pobýval podle potřeby ve Vídni a v Praze. Koneckonců například Josef Kaizl Kramáře přímo vyzýval, aby se zúčastnil pražských jednání mezi realisty a mladočechy o společném politickém postupu. „*Vy jste k tomu nejzpůsobilejší,*“ psal Kaizl Kramářovi o jednání s Juliem Grégrem, „*proti Vám není rancuny (nevraživosti – pozn. aut.) a předsudků, jako proti nám. Vy můžete pak mne svěsti s J. G. (s Juliem Grégrem – pozn. aut.) a na konci snad i pastýře.*“¹⁴⁵

Události dostaly na sklonku podzimu roku 1890 vcelku rychlý ráz. 26. listopadu se realisté sešli s Juliem Grégrem a 13. prosince bylo podepsáno prohlášení, které říkalo, že staré spory jsou zažehnány a realisté se připojují k mladočeské straně. To vše za slib tří poslaneckých mandátů pro realistické politiky. Kulturní realisté byli postupem politických realistů a především jejich plánovaným vstupem do aktivní politiky zklamáni. Sloučení s mladočechy bylo pro Masaryka, jak upozorňuje historik Martin Kučera, východiskem z nouze, protože neustále věřil, že by realisté mohli být schopni stát se třetím politickým subjektem, který by stál mezi mladočechy a staročechy.¹⁴⁶ Uzavřením dohody s představiteli mladočechů ale tento plán padl. 20. prosince bylo Prohlášení otištěno v Čase: „*Při jednání, jehož účastnili se pp. Prof. Tilšer, dr. Jul. Grégr, dr. J. Kučera z jedné, dr. J. Kaizl, dr. K. Kramář a prof. dr. T. G. Masaryk z druhé strany, stalo se usnesení: že podepsaní připojí se k národní straně svobodomyslné, poněvadž objevila se mezi nimi*

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 252

¹⁴⁵ Dopis J. Kaizla K. Kramářovi z listopadu 1890, cit. podle: Kramář, K.: Paměti, s. 257

¹⁴⁶ Srov. Kučera, M.: Skica vývoje českého politického realismu, in: Doubek, V., Pehr, M., Tomeš, J. (ed.): Na pozvání Masarykova ústavu, Praha 2005, s. 23

*úplná shoda ve všech hlavních částech programu a jednomyslně uznána potřeba, spojení v jeden politický útvar všechny, jednotlivce i skupiny, kdož chtějí důrazně hájiti práv i důstojnosti národa českého. V Praze dne 13. prosince 1890. Prof. dr. J. Kaizl, poslanec na radě říšské, dr. Karel Kramář, vydavatel Času a prof. dr. T. G. Masaryk.*¹⁴⁷ K prohlášení připojili realisté i dovětek o tom, že se s mladočechy nespojili kvůli osobním prospěchům, ale proto, že chtějí pracovat pro svůj národ.

Na první pohled by se mohlo zdát, že Karel Kramář mohl být na sklonku roku 1890 spokojen, protože úspěšně nakročil do vysněného světa velké politiky. Přesto mu ale radost zkalilo prohlášení, které zveřejnila (podobně jako realisté) mladočeská strana. Podepsán pod ním byl profesor František Tilšer a mimo jiné se v něm píše, že „v jednání, které toto připojení předcházelo a v němž měl účastenství také chvalně známý spisovatel p. JUDr. Karel Kramář ve Vídni, objevila se úplná shoda ve všech částech programu“.¹⁴⁸ Kramáře se nesmírně dotklo přízvisko „chvalně známý spisovatel“ a stavěl ho na roveň označení „chvalně známý uzenář“. Vadilo mu také to, že byl označen jako někdo, kdo se jednání „také“ účastnil. Obě skutečnosti mu vadily natolik, že je po mnoha a mnoha letech neopomněl zdůraznit ve svých Pamětech.¹⁴⁹ Rozčileně se o nich zmínil i v dopise Masarykovi: „Vykopnutí mne ze zástupců realismu měl jsem za něco, k čemu jste Vy po mém soudě neměl přivoliti. ... Jako vydavatel Času jsem tam ostatně měl místo, třeba bych nebyl 'plnoletý' (zde je míněna věková hranice pro vstup do Poslanecké sněmovny Říšské rady, tedy 30 let – pozn. aut.) – což je směšné. ... Mám plné právo státi v jedné řadě s Vámi dvěma i nárok, aby Vy jste mně to místo hájili, - když už jsem se tak dlouho držel stranou, že málo lidí do nedávna vědělo, že jsem pro realismus také něco udělal.“¹⁵⁰ Jak je vidět, Kramář byl už před dovršením třicítky nesmírně ješitný. Velmi pečlivě sledoval jakékoliv zmínky o své osobě a dělalo mu dobře, že se stává veřejně známou postavou. Objektivně je ale třeba dodat, že Kramář byl během hlavních jednání mezi realisty a mladočechy spíše pasivní postavou, ať už

¹⁴⁷ Cit. podle: Sís, V.: Karel Kramář, s. 48. Viz též Kramář, K.: Paměti, s. 261

¹⁴⁸ Cit. podle Kramář, K.: Paměti, s. 261

¹⁴⁹ Srov. tamtéž, s. 262

¹⁵⁰ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi ze 17. prosince 1890, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 123, s. 201

z důvodu několikaměsíční ruské cesty nebo kvůli svému pobytu ve Vídni. Jednání bedlivě sledoval, v korespondenci je glosoval a vyslovoval své názory, ale aktivně se zapojil teprve v jejich samotném závěru. Výtka vůči Františku Tilšerovi, který s Kramářem a především s jeho účastí v realistické skupině nemusel být podrobně seznámen, tedy není úplně férová.

6. Vstup do politiky

27. prosince 1890 oslavil Karel Kramář třicáté narozeniny a stal se tak „politicky dospělým“. Dosáhl totiž věkové hranice pro pasivní volební právo – do Poslanecké sněmovny Říšské rady mohl být volen pouze občan starší třiceti let. A jak už víme, Kramář se na svou první (a zdaleka ne poslední) kandidaturu velmi těšil. Nemohl se dočkat, až se mu otevře brána vídeňské Říšské rady a až usedne do poslanecké lavice.

Ve volebním roce 1891 nacházíme Karla Kramáře už v řadách mladočeské strany. Národní strana svobodomyslná, jak se mladočeši oficiálně nazývali, vznikla koncem roku 1874, nicméně její zárodky ve staročeské straně můžeme hledat už dříve. Mladočeská frakce v Národní straně měla odlišný názor na vztah ke konzervativní historické šlechtě, na polské povstání v roce 1863 nebo na tzv. fundamentálky. Impulsem k definitivnímu rozchodu se staročeskou stranou byl odpor mladočeské skupiny k pasivní rezistenci, kterou staročeši tehdy prováděli. Mladočeši se totiž tehdy vyslovili pro aktivní politiku a přihlásili se k liberálním zásadám: hlásali svobodu svědomí, rovné právo všech náboženských vyznání, chtěli zdokonalit parlamentarismus nebo zvelebit české školství. Velmi podstatným bodem programu bylo opuštění politiky pasivní rezistence na zemském sněmu.¹⁵¹ K programovým konstantám patřilo dosažení českého státního práva, uplatňování základních občanských svobod, prosazení všeobecného volebního práva nebo podpora slovanské vzájemnosti.

Výkonný výbor Národní strany svobodomyslné rozhodl, že Karel Kramář bude o mandát poslance Říšské rady usilovat ve svém rodném kraji, tj. v okresech vysockém, semilském, železnobrodském, jičínském, turnovském, lomnickém a novopackém.¹⁵² Tyto okresy nebyly zvoleny náhodou. Karel Kramář se mohl spolehnout na osobní agitaci a osobní vliv, na znalost prostředí i mnohých voličů a v neposlední řadě na pomoc svého otce a jeho přátel. Petr Kramář, který vždy politicky tíhl k mladočechům, byl

¹⁵¹ Srov. např. Malíř, J.: Mladočeská strana v Čechách a promladočeské strany na Moravě, in: Marek, P. a kol.: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998, Olomouc 2000, s. 47

¹⁵² Srov. Sís, V.: Karel Kramář, s. 51

posledními synovými kroky nadšen a také ho vehementně podporoval. V každém ze sedmi okresů se Kramář snažil nastolit jiné téma, které by mohlo tamní obyvatele zaujmout. Právě přípravou kandidátních řečí a zaneprázdněností během volební kampaně Kramář zdůvodnil ukončení psaní a vydávání Dojmů z Ruska.¹⁵³

Volební program mladočeské strany mimo jiné volal po svobodě tisku, právu shromažďovacím a spolčovacím i po všeobecném volebním právu. Všeobecně se očekávalo, že volby skončí rozhodným vítězstvím mladočechů. Staročesi byli zdiskreditováni punktacemi, které dojednali v předchozím roce, a mladočeši dokázali protipunktačních nálad využít ve svůj prospěch. Zatímco mladočeši nastolovali nová témata, staročesi ustrnuli a zůstali de facto bez programu, kterým by mohli voliče oslovit. Kramář na voličských schůzích vedle všeobecného volebního práva a svobody shromažďování hřímal i pro decentralizaci, proklamoval boj za prosazení českého státního práva a vyslovil se i pro jednotný postup rakouských Slovanů. Pro politické, kulturní i hospodářské posílení českého národa byla podle Kramáře nutná pozitivní práce v parlamentu.

Celý leden 1891 strávil Kramář přípravami na předvolební kampaň. První předvolební řeč pronesl 12. února 1891 v Hořicích, zároveň to bylo vůbec první veřejné vystoupení Karla Kramáře. Kramářova kultura projevu byla už tehdy na vysoké úrovni. Vladimír Sís o prvním projevu Karla Kramáře napsal: „Voliče fascinoval skvělý zjev Kramářův, řečnický talent, jenž byl nadprůměrný už tehdy, široká kultura a obsáhlé i věcné vědomosti otázek politických, hospodářských, osvětových a sociálních.“¹⁵⁴ Kramář se mimo jiné vyslovil pro spolupráci města s venkovem, zmínil snahu o zlepšení berní soustavy a horoval i pro všeobecné volební právo. Dále požadoval zlepšení péče o rolnictvo nebo konstituování národního školství. Na jednom z dalších voličských shromáždění, v Nové Pace, vysvětloval svůj postoj k slovanské problematice: „Slovanské národy rakouské a část německých mají dojistá společné zájmy – musejí chtítí Rakousko federativní a rovnoprávné, silnou říši, ale svobodné národy, ne násilí a vládu jednoho nad druhým. ... Musíme připravovati budoucí pevné spojenectví všech slovanských stran na říšské

¹⁵³ Srov. Kramář, K.: Paměti, s. 269

¹⁵⁴ Sís, V.: Karel Kramář, s. 54

*radě a sice na základě určitého, přesného programu. Je-li spojení pro nás Čechy na základě rovnoprávnosti, svobody všech, autonomie vůbec v Rakousku možným, tak k němu dojdeme. Není-li to možným, pak to není naší vinou a také ne pouze naší škodou. Největší škodou bylo by to říší, ve které žijeme. Věříme, že možno nám jednou dojít práva v Rakousku.*¹⁵⁵

Kramářovi během předvolební kampaně a pak vlastně během celé jeho politické kariéry pomáhal jeho ohromný řečnický talent. Dovedl strhnout posluchače a i ten, kdo s ním nesouhlasil, se zaujetím dokázal jeho projev vyslechnout. Vedle toho, že uměl výtečně mluvit a formulovat argumenty, výborně vypadal a měl, dnešními slovy řečeno, charisma. K vynikající kultuře projevu musíme připočítat i jeho nadprůměrné znalosti, které uznávali i jeho političtí odpůrci. Samotné volby proběhly 2. března 1891¹⁵⁶ a Kramář ve svém volebním obvodu suverénně zvítězil, získal 371 hlasů oproti 51 hlasu staročeského protikandidáta Maška. Dosavadní poslanec továrník Mašek byl švagrem Františka Ladislava Riegra, který vyloučení svého příbuzného z parlamentního života nesl jen velmi nelibě. Jak připomíná historik Stanley B. Winters, Rieger si stěžoval, že Kramář „*by pohnul nebem i zemí, jen aby dostal křeslo v parlamentu, kterého se už nemohl dočkat... Slíbil věci, jež nelze splnit*“.¹⁵⁷

Vstup Karla Kramáře do politiky byl nezvykle rychlý, stal se poslancem v pouhých třiceti letech, navíc bez předchozí politické průpravy. Jeho politická kariéra šla strmě vzhůru po ose studium – politika. Kramář se od počátku stal politikem „na plný úvazek“ – byl dostatečně finančně zabezpečen a o chod továrny v Libštátě, kterou mu otec dal do začátků, se osobně starat nemusel. Finanční zajištění Kramáře provázelo prakticky po celý život a on se mohl nerušeně věnovat pouze svým politickým aktivitám, což bylo v české politice jisté novum. Málomocný poslanec totiž nebyl nucen řešit existenční otázky, většina naopak vedle plnění poslaneckého mandátu musela dbát o zajištění rodiny. Kramářovi se v jeho třiceti letech splnil sen a cíl jeho dosavadního

¹⁵⁵ Sís, V.: Karel Kramář, s. 56

¹⁵⁶ 2. března proběhly volby ve venkovských obcích a 4. března ve městech a průmyslových obcích. Obecně byl výsledek voleb značným překvapením. Mladočeši získali celkem 35 mandátů.

¹⁵⁷ Winters, S. B.: Kramář o Palackém a českém státním právu, in: František Palacký 1798/1998. Dějiny a dnešek, Praha 1999, s. 338

života.¹⁵⁸ Sám se cítil být pro politiku dostatečně vzdělán a připraven – v jeho očích byla dostatečnou průpravou například jeho práce mezi realisty, dále studia v Berlíně nebo v Paříži a také půlroční cesta po Rusku. Kramář také vyzdvihoval svůj dlouholetý pobyt ve Vídni a znalost tamního politického prostředí.¹⁵⁹ Na druhou stranu si uvědomoval i svůj handicap mezi ostatními českými poslanci – jako člověk, který do politiky vstupuje ve třiceti letech, byl širší veřejnosti prakticky neznámý. „*Chvalně známý spisovatel*,“ vzpomínal Kramář v Pamětech s narážkou na označení, které si vysloužil od Františka Tilšera, „*kteřý napsal jednu knihu, kterou jistě žádný neznal, a o jehož významu v realistickém hnutí také málo bylo známo, přirozeně nikomu neimponoval, zejména když ti, kteří mne mohli znát, důsledně mně říkali 'dítě'*“.¹⁶⁰ Kramáře dost trápilo, že zatímco Masaryk s Kaizlem byli uznávanými osobnostmi, on byl vnímán jako pouhý přílepek. Navíc z jeho neskrývaných politických ambicí mohli mít mnozí mladočeši právem obavy.

Karel Kramář vstoupil do politiky v době, kdy byli voliči zklamáni politikou staročeské strany a důvěru ve své většině dali mladočechům, kteří tak vedle volebního vítězství získali i politickou zodpovědnost. Mladočeská strana nebyla na takový rozmach a úspěch dosud připravena: prakticky přes noc vyrostla z malé strany strana velká. I díky tomu byl mladočeský klub složen z nesourodých žvlů: z mladočechů, bývalých realistů i bývalých staročechů. Není tedy divu, že od počátku klub nebyl jednotný. Mohlo by se zdát, že Kramář, který se tak těšil na předvolební kampaň i na dobu, kdy se stane poslancem, se s plným nasazením vrhne do víru politického života. Kramáře ale jakoby z ničeho nic přešla chuť zapojit se rychle do parlamentní práce a čas do ustavení sněmovny využít k politickým přípravám. V Pamětech sděluje, že byl „*naprosto otráven způsobem, jakým bylo provedeno naše spojení s Mladočechy*“ a navíc ho svíral pocit, že je „*dost zbytečným*“.¹⁶¹ Ale nejenom kvůli uražené ješitnosti zatvrzele odmítal pozvání na politické porady do Prahy. Kaizl mu v březnu 1890 v jednom dopise vytkl: „*Vás něco drží ve Vídni, co by Vás tam držeti nemělo.*“¹⁶² Snad ani netušil, jak moc se Kramáře

¹⁵⁸ Srov. Kramář, K.: Paměti, s. 272

¹⁵⁹ Srov. tamtéž, s. 273 - 4

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 275

¹⁶¹ Tamtéž, s. 277

¹⁶² Dopis J. Kaizla K. Kramářovi z 19. března 1890, cit. podle: Kramář, K.: Paměti, s. 277 - 278

tehdy dotkl. Tím, co ho drželo ve Vídni, totiž nebylo nic jiného, než jeho velká láska Naděžda Nikolajevna, která v doprovodu svého chotě ve Vídni podstoupila náročnou gynekologickou operaci a následnou rekonvalescenci. Kramář jednak chtěl být nablízku milované osobě, jednak ho šířalo vědomí, že Naděžda, kterou vroucně miluje, patří jinému muži. Není divu, že v tomto rozpoložení Kaizlovi ostře odepsal a vyčetl mu, že musel v posledních měsících skákat, jak si ostatní pískli. „*Já podle Vás nemám mítí žádný jiný zájem než tu naši politiku a v té dáti se vláčetí sem a tam, jak se dřív líbilo Vám, a nyní snad i mladoč. výk. výboru. ... Já neměl poslední zimu klidné chvíle – Vy disponovali jste mnou, jak se Vám uráčilo – a já na zavolání přijížděl jako nejpokornější sluha. ... Jak pravím, mne to do přesyčení omrzelo,*“ psal rozčilený Kramář v okamžité reakci na Kaizlův dopis a požádal ho, aby napříště nehodnotil, co ho má nebo nemá kde držet.¹⁶³ S pocitem, že je pátým kolem u vozu, si Kramář také postěžoval, že je o stranickém dění informován prakticky pouze z tisku nebo když někoho někde náhodou potká. Podobný pocit u Kramáře uvidíme ještě v roce 1919, tedy v době, kdy bude na pařížské mírové konferenci odtržen od stranické i vládní politiky.

S odstupem let Kramář v Pamětech přiznal, že se tehdy nechal ovládnout svou slabou stránkou, kterou byla „*pro politiku snad upřílišněná sentimentálnost a sensitivnost*“.¹⁶⁴ Vztahy mezi sebou a Kaizlem s Masarykem bral nejen jako politické spojenectví, ale doufal, že se mezi nimi vyvinulo přátelství. Proto se ve chvíli, kdy se cítil být zneuznán, dotčeně stáhl. A jak sám uznal, „*nebylo to naposled, vždy to bylo politickou chybou.*“¹⁶⁵ Kramářovi teď nezbývalo nic jiného, než zatnout zuby a vybojovat si svou pozici v mladočeské straně, získat respekt a uznání. A to nebyl ve straně, ve které pracovala celá řada výrazných individualit, zrovna malý cíl.

9. dubna 1891 se Poslanecká sněmovna Říšské rady sešla na své ustavující schůzi.¹⁶⁶ Kramář si vybral výhodně položené sedadlo, a to na kraji vedle průchodu uprostřed oddělení určeného pro jeho delegaci. Také se nechal zapsat jako „Dr. Karel Kramář“, nikoliv jako „Karl“, jak bývalo zvykem.

¹⁶³ Dopis K. Kramáře J. Kaizlovi z 20. března 1890, cit. podle: Kramář, K.: Paměti, s. 278

¹⁶⁴ Kramář, K.: Paměti, s. 280

¹⁶⁵ Tamtéž

¹⁶⁶ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, VIII. Legislaturperiode, XI. Session, 9. 4. 1891 – 22. 1. 1897

Ostatně pro Kramáře by poněmčení křestního jména bylo nepřijatelné. Ačkoliv byl nejmladším poslancem, nepřihlásil se k plnění funkce zapisovatele. O několik dní později (18. dubna) byl zvolen do berního výboru, což předurčilo témata jeho příštích projevů na řadu let.¹⁶⁷ Bernímu výboru předsedal Josef Kaizl a mohl tak svým způsobem dohlédnout na Kramářovy první krůčky ve velké politice. Již 23. dubna si Kramář odbyl svou premiéru při projevu v plénu sněmovny. Jednalo se o návrhu na zřízení říšské banky pro živnostenská společenstva a Karel Kramář se proti tomuto návrhu postavil. Soudil totiž, že organizaci úvěrů pro živnostenská společenstva obstarají nejlépe samotné země a že zřízení říšské banky by bylo zbytečným centralizačním krokem.¹⁶⁸ První parlamentní projev Karla Kramáře zhodnotil příští den jeho stranický kolega Gustav Eim v Národních listech: „*Posl. dr. Kramář si odbyl svůj maiden-speech... Zasáhl do debaty neočekávaně, byl však brzy osmělen a překonal záhy stísněnost parlamentního debutu. Je mocen slova a plynně ho užívá... Byl také velmi horlivě poslouchán. Mluvil skromně, bez pathosu a nalezl tón věci projednávané přiměřený.*“¹⁶⁹ Jakkoli Kramáře Gustav Eim za jeho první parlamentní projev pochválil, samotný Kramář přiznal, že cítil nesmírnou trému a nebyl si jist ani svou vynikající němčinou. Brzy měl Kramář poznat i to, jak se ve vídeňském parlamentu řeší otázka imunity. Na udání okresního hejtmanství v Jilemnici měl být stíhán za to, že na tamní voličskou schůzi přišlo i několik nevoličů. Imunitní výbor žádost o vydání Kramáře ke stíhání nedoporučil ke schválení, následně byla také zamítnuta plénem sněmovny.¹⁷⁰

Dlouho na sebe nenechala čekat ani Kramářova první opravdu velká politická řeč – pronesl ji v rozpočtové debatě 20. června 1891. Zdůraznil v ní zejména státoprávní program své politické strany, reagoval tak na své německé předřečníky, kteří vytýkali Čechům, že na základě většího počtu obyvatelstva usilují o dosažení nadvlády v českých zemích. Svoboda, které se dostane českým zemím, zdůrazňoval Kramář, bude ku prospěchu celému státu. Dále upozornil, že Rakousko-Uhersko nemá důvod obávat se federalistických snah českých politiků – otázka národnostní rovnoprávnosti se

¹⁶⁷ Srov. tamtéž, s. 111

¹⁶⁸ Srov. tamtéž, s. 138

¹⁶⁹ Cit. podle: Kramář, K.: Paměti, s. 289 - 290

¹⁷⁰ Srov. Sís, V.: Karel Kramář, s. 63 - 64

má řešit prostřednictvím autonomie. V projevu se také dovolával českého státního práva, které má právě autonomie vyřešit.¹⁷¹ Kramářův projev opět hodnotil Gustav Eim, který napsal, že benjamínek klubu byl do debaty vyslán, aby „se v ohni tužil“ a „obstál tam se ctí“.¹⁷² Podle Eima „v Kramáři získali národní poslanci čeští slibného pracovníka, který svůj úkol seriózně pojímá a seriózně koná“.¹⁷³ Opět zdůrazněme, že hodnocení je z pera Kramářova stranického kolegy.

V poslaneckém klubu se brzy podle vzájemných sympatií vytvořily různé kroužky. Společníky Karla Kramáře byli profesor matematiky Gabriel Blažek, právník Eduard Brzorád, železniční inženýr Jan Kaftan, právník a publicista Bedřich Pacák, později přibyl například právník a novinář Adolf Stránský. Skupinka se scházivala v Riedhofu. Zhruba do přelomu století představovali čeští poslanci ve vídeňském parlamentu jednotné národní těleso. Koncem 19. století se pak národní jednota začala pod vlivem hospodářských a sociálních diskusí vytrácet a česká politická reprezentace se začala výrazněji dělit.

Český parlamentní život byl v 19. století ve srovnání se současným vcelku živý a zajímavý.¹⁷⁴ Společnost projevovale o dění v parlamentu pro dnešního člověka skoro až nepředstavitelný zájem – parlamentní projev poslanců například reprodukoval denní tisk. A takový projev mnohdy zabíral i několik stran. Můžeme tedy předpokládat, že čtenáře projevy, polemiky nebo dokonce i hádky poslanců opravdu zajímaly, protože v opačném případě by je noviny jednoduše netiskly. Poslanci zpravidla brali práci v parlamentu jako službu národu. Karel Kramář v tom nebyl výjimkou. Sezení v parlamentu tehdy nebylo nijak lukrativní záležitostí, na práci v parlamentu se rozhodně nedalo zbohatnout. Náhrady, které poslanci dostávali byly velmi malé a sotva stačily na pokrytí skutečných výdajů. Poslanci tak nemohli žít z politiky, naopak žili plně pro politiku, protože politická činnost nemohla být zdrojem

¹⁷¹ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, VIII. Legislaturperiode, XI. Session, 9. 4. 1891 – 22. 1. 1897, s. 984 – 989. Viz též Sís, V.: Karel Kramář, s. 64

¹⁷² Cit. podle: Kramář, K.: Paměti, s. 292

¹⁷³ Tamtéž

¹⁷⁴ O životě českých poslanců ve Vídni viz Velek, L.: „Takový život nestojí za zlámanou grešli!“ – Obrázky ze života českých poslanců 19. století, in: Kuděj, 1999, č. 2, s. 49 – 63. Viz též Šouša, J., Bobíková, L.: Parlament – kolbiště národů a národností, Praha 1992. Viz též rozhlasový pořad M. Lustigové Čeští poslanci ve Vídni, I. – III., Český rozhlas 7 – Radio Praha, 18. 9., 2. 10. a 16. 10. 2005 (www.radio.cz, rubrika Historické obzory)

jejich obživy. Z čeho tedy poslanci žili? Mnozí, jako například Karel Kramář, měli soukromý majetek, který jim umožňoval nerušenou a prakticky bezstarostnou politickou práci. K těm bohatším patřili například František Ladislav Rieger nebo advokát Jan Vašatý. Movitější poslanci si mohli vydržovat velké byty v centru Vídně, pokud možno nedaleko parlamentu. Chudší poslanci se museli uskromnit. To, že někteří poslanci žili i na hranici chudoby dokládá případ poslance Emanuela Engela. Byl lékařem, ale pro častý pobyt ve Vídni nemohl vykonávat pravidelnou praxi. Nicméně bez dodatečných příjmů by nebyl schopen uživit rodinu. Přišel tedy na unikátní řešení: po dobu parlamentních prázdnin pracoval jako lázeňský lékař v Karlových Varech. Po jeho smrti v roce 1907 vyšlo najevo, jak byl chudý a že jeho rodina je úplně bez prostředků. Engelova manželka pak dokonce musela žádat o pomoc přední české politiky a na základě jejich přímluvy dostala státní trafikou.

Co se týče kvalifikace, mezi poslanci byl nejběžnější titul doktora práv (JUDr.). Karel Kramář tedy zapadá do obrazu běžného poslance. Je ale potřeba připomenout, že titul JUDr. tehdy nezahrnoval pouze právnické vzdělání, ale také vzdělání ekonomické, protože národní hospodářství se studovalo právě na právnické fakultě. Takový absolvent právnické fakulty se zpravidla orientoval v zákonech i v zákonodárné činnosti a samozřejmostí byla znalost němčiny. Mohlo by se zdát, že aktivní znalost němčiny byla jakousi nepsanou podmínkou pro to, aby se člověk mohl stát poslancem. Ve sněmovně ale sedávalo i několik poslanců, kteří německy dokonce ani nerozuměli, byli to takzvaní němí poslanci. Přesto jim to ale nebránilo ve vystupování v plénu sněmovny, důsledkem takového vystoupení však bylo to, že stovky poslanců, kteří pro změnu neuměli česky, z jednání odcházely. O jednom agrárnickém poslanci se dokonce traduje historka, že za šest let, která ve sněmovně strávil, se zmohl na jedno jediné slovo: „Búú“.

A jak vypadal takový běžný den na Říšské radě? K dennímu rituálu patřovalo například to, že poslanec po deváté hodině ranní odcházel z domu na snídani, zpravidla do kaváren blízko parlamentu. Mezi oblíbené podniky patřilo například Café Central v Herrengasse. Kolem jedenácté hodiny začínalo zasedání sněmovny. Do té doby ti pilnější poslanci vyřizovali korespondenci nebo studovali materiály. Další si krátili čas společenskou

konverzací, zpravidla o tom, kde strávili předchozí večer. Aktivita poslanců ve sněmovně se příliš nelišila od té dnešní – pokud se hlasovalo, zaplnil se jednací sál celkem rychle. Když se ale začínalo zdlouhavým a nudným předcítáním sněmovních předloh, trvalo dlouhé desítky minut, než poslední opozdilci usedli do svých lavic. Jednání sněmovny výstižně charakterizoval historik Jiří Šouša: *„Pokud se střídali ohlášení řečníci, zela obvykle Poslanecká sněmovna prázdnotou. A často řeč, o níž se čtenář novin, v nichž byla publikována, musel domnívat, že byla nábojem, který zapaloval vášně, poslouchali čtyři lhostejní stenografové a několik poslaneckých stoupenců. Ostatní s mnohem větším požitkem trávili čas v kavárně, v restauraci, po chodbách či hovorem s delegacemi. Záleželo vsutku na tom, co se projednávalo, jinak mohlo být v Poslanecké sněmovně, jak napsal jeden štiplavý novinář, prázdno jako o mši v předpoledním kostele.“*¹⁷⁵ Stejně jako dnes se sněmovní dění neodehrávalo pouze v plénu – pracovaly různé výbory, komise a samozřejmě poslanecké kluby. Ve sněmovně se zpravidla pracovalo do pozdních večerních hodin, většinou od úterý do soboty. Dodejme, že na docházku poslanců „do práce“ se tehdy příliš nehledělo.

Běžnou součástí poslanecké práce byly tzv. obstrukce. Děly se na klidné a násilné. Klidnou obstrukcí byl například mnohahodinový projev poslance, kterým chtěl znemožnit projednávání nějakého tématu. Když došlo k násilné obstrukci, létaly Poslaneckou sněmovnou nejen bouřlivé výkřiky, ale také třeba kusy oblečení. Docházelo i ke rvačkám a ve sněmovně se dokonce objevovaly zbraně, jako například nůž. V obstrukcích byli „dobří“ i čeští poslanci – ti ve sněmovně kupříkladu zpívali české písničky, ovšem za doprovodu poklic, hrnců a píšťalek. Řeklo by se nudné jednání parlamentu.

Poslanecký život ve Vídni s sebou přinášel i poněkud praktičtější starosti, než jak co nejlépe vyjádřit na půdě parlamentu národní zájem. Bezprostředně po příjezdu do Vídně museli poslanci řešit tu nejzákladnější otázku: kde bydlet? Na výběr byly dvě možnosti: hotel nebo podnájem. Podnájem býval zpravidla výhodnější, takovou oblíbenou čtvrtí byl mezi českými poslanci Josefstadt, tedy lokalita mezi univerzitou a parlamentem. Karel Kramář měl toto dilema vyřešené už z doby, kdy bádál ve vídeňských

¹⁷⁵ Cit. podle: Čeští poslanci ve Vídni II., <http://www.radio.cz/print/71152>

archivech, bydlel v pronajatém bytě, který mu i v době jeho dlouhodobé nepřítomnosti, například když cestoval po Rusku, vydržovali rodiče. Společenské postavení poslanců vyžadovalo, aby si drželi služebnou. A vedlo je k tomu nejen společenské postavení, ale i fakt, že nebyli schopni se sami o sebe postarat – takový utržený knoflík byl pro mnohého velikána české politiky neřešitelným problémem. Služebná se poslanci starala o běžný chod domácnosti, ohlašovala návštěvy, apod.

Pobyt ve Vídni nepředstavoval jen spoustu práce, poslanci měli i volný čas, který si krátili návštěvou hostinců. V okolí parlamentu byly vyhlášené a poslanci oblíbené podniky. V jednom z nich například Eduard Grégr složil své pijácké heslo: „*Sklenku píti, zdravý býti; druhou píti, vesel býti; třetí píti, rozum osvítiti.*“¹⁷⁶ Volné dny poslanci využívali k cestám za svými rodinami, často ale také rodiny přijížděly za nimi do Vídně. Zatímco pro manželku poslance byla cesta do Vídně ohromnou společenskou událostí, pro poslance spíše noční můrou. Museli obstarat lístky do lóže v parlamentu, lístky do divadla nebo opery a samozřejmě museli přetřpět manželčiny nákupy. V tomto měl Karel Kramář opět o něco jednodušší situaci než mnozí jeho kolegové, protože jeho pozdější manželka Naděžda Nikolajevna ve Vídni v příštích letech pobývala s ním.

¹⁷⁶ Velek, L.: Takový život, s. 57

7. Poslancem Říšské rady

V červenci 1891 se poslanci Říšské rady rozjeli na prázdniny. Karel Kramář je strávil ve svém rodném kraji, do kterého se vždy rád vracel. A hned v úvodu své politické kariéry byl donucen reagovat na nevybíravý útok vůči své osobě a politice. Ve Vysokém nad Jizerou pronesl 9. srpna 1891 obsáhlejší řeč, v níž se mimo jiné dotkl českého státního práva: „*K státnímu právu, jak si je představovali Staročeši, my se vrátit nikdy nesmíme. Fundamentálek se nikdy nedomůžeme; ty byly strašlivou chybou. Ty znamenaly roztržení říše a byly feudálním anachronismem, přičícím se národům moderním. Ale dovedeme-li uvést naše státní právo v soulas s potřebami ostatní říše, pak je naděje, že požadavky naše po takovém státním právu se uskuteční. My musíme naše státní právo udělat jinak než Staročeši, my musíme upravit říši naši federativně – dle historie, dle národnostních a hospodářských poměrů. ... My naše historické právo státní musíme chtít upravit moderně.*“¹⁷⁷ Neue Freie Presse z Kramářových slov vyvozovala, že pro něj české státní právo není starobylým a platným právem, ale právem, které se má podle libosti a potřeby vytvořit. Na Kramářovu řeč ve Vysokém reagoval i staročeský Hlas národa.¹⁷⁸ Kramářova projevu využil také mladočeský poslanec Jan Vašatý, který na schůzi spolku Sladkovský na Žofíně Kramáře napadl a zneužil právě článek z Hlasu národa. Kramář se ohradil a poukázal na to, že zůstává státoprávnímu programu věrný: „*Státní právo české bez historických fundamentů je nemyslitelné, bez víry ve smluvní poměr koruny české k dynastii, v jich nedílnost, v jich právo na vnitřní samostatnost není státoprávní otázkou.*“¹⁷⁹ Mezi Vašatým a Kramářem, jinak stranickými kolegy, se rozhořel polemický boj. Kramář dokonce do Času napsal: „*Kdyby byl p. dr. Vašatý schopným satisfakce, vypořádal bych se s ním způsobem mezi muži obvyklým. Tak nezbývá mně než prohlásiti, že je zbabělé a nečestné napadati někoho s výhradou v pravdě jesuitskou: 'Je-li pravda, co Hlas národa napsal.*“¹⁸⁰ Konflikt byl zažehnán až po téměř měsíci,

¹⁷⁷ Cit. podle: Sís, V.: Karel Kramář, s. 65

¹⁷⁸ Srov. Poslanec Dr. Kramář před voliči ve Vysokém. Hlas národa, 1891, 10. 8.

¹⁷⁹ Cit. podle: Sís, V.: Karel Kramář, s. 66

¹⁸⁰ Cit. podle: Kramář, K.: Paměti, s. 302. Viz Čas, 1891, roč. 5, č. 33, 15. 8.

kdy na schůzi mladočeských důvěrníků Vašatý uznal, že se jeho výroky zakládaly na nepřesných informacích. Vztah obou politiků se ale už nezlepšil. Kramář si ve svých Pamětech po letech posteskl, že vstupoval do politiky s ideály, které postupně ztrácel. Tehdy věřil, že na každou urážku musí reagovat a musí hájit svou čest a pověst. Později už i mnohem křiklavější a horší případy jednoduše pouštěl z hlavy.

Karel Kramář patřil k jednomu z prvních poslanců, kteří ve svých promluvách k voličům hovořili o zahraniční politice habsburské monarchie. Na sklonku parlamentního volna pronesl svou druhou velkou politickou prázdninovou řeč. 21. září 1891 v Jičíně vedle obvyklých vnitropolitických témat zabrousil také do vod zahraniční politiky. Kramář zkritizoval rakouskou politiku vůči balkánským národům – do budoucna vyjádřil obavu, že rakouská „balkánská politika špatně skončí“ a doplnil, že „Rakousko v ní může ztratit daleko víc, než kdy na Balkáně může získati“.¹⁸¹ Aby Rakousko nedopadlo tak, jak předvídal, postavil se Kramář proti politice Trojspolku, kterou hodnotil jako pro Rakousko nevýhodnou. „Neznáme pro Rakousko jiného hesla, než: Rakousko sobě a svým národům,“ hřímal novopečený poslanec na voličské schůzi.¹⁸² Rakousko totiž podle Kramářova názoru není povoláno provozovat expanzivní politiku, protože je vnitřně nejednotné. A takový stát nemá dost síly a prostředků, aby jeho případná expanzivní politika měla úspěch. Rakousko si tak má hledět svých národů a má se snažit nalézt vnitřní jednotu. K tomu, aby národy, které v monarchii žijí, žily spokojeně, nepotřebuje Rakousko žádných Trojspolků nebo podobných aliancí. Rakousko musí být uspořádáno tak, aby k němu jeho národy „s láskou Inuly“, aby bylo hospodářsky i vojensky silné a „aby všem bylo dobrým sousedem, ke všem zachovávajíc přísnou neutralitu“.¹⁸³

Na podzim se Karel Kramář vrátil do Vídně, kde začalo podzimní zasedání Říšské rady. V říjnu se vložil do debaty o zákonu o berních úlevách pro nové stavby dělnických bytů. Přimlouval se tehdy, aby dělnické byty byly osvobozeny od činžovní daně. „Dělník dobře bydlící bude přístupnější víře

¹⁸¹ Kramář, K.: Paměti, s. 306

¹⁸² Tamtéž

¹⁸³ Tamtéž

v možnost zlepšení poměrů sociálních," soudil Kramář.¹⁸⁴ Coby člen berního výboru zasáhl i do debaty o rozpočtu.¹⁸⁵ V ní žádal zavedení vzestupné daně z příjmu a vzestupné dědické daně, která se měla určovat podle výše dědictví a stupně příbuzenství. Kramářovým mottem bylo ulevit hospodářsky slabým a chybějící zdroje hledat u hospodářsky silnějších. S těmito názory Kramář narazil na nesouhlas především u movitějších německých poslanců. Podobné návrhy, které bychom dnes zjednodušeně řadili spíše k levicovým, byly motivovány Kramářovým sociálním cítěním, jež provázelo jeho politické myšlení od začátku až do konce kariéry. A jak ještě uvidíme, mnohdy s nimi udivoval nejen své spolustraníky. Ostatně za zmíněné daňové návrhy si vysloužil kritiku Národních listů, že se nechová dost opozičně. Nutno ale zdůraznit, že svými politickými projevy a řečmi v parlamentu si pomalu začínal zjednávat mezi staršími a zkušenějšími kolegy respekt.

Celoživotním zájmem Karla Kramáře byla zahraniční politika. K zahraničně-politickým tématům tíhl mnohem víc než k vnitropolitickým problémům - snad proto, že sám sebe považoval za odborníka na zahraniční politiku, snad proto, že hodně cestoval a mnoho zemí poznal. Nemalou roli hrálo i to, že se cítil dobře mezi předními evropskými politiky, nesmírně si cenil kontaktů s nimi. Měl pocit, že podobné známosti zvyšují jeho osobní prestiž. Jakou roli toto přesvědčení sehraje v jeho politické kariéře, uvidíme v roce 1919. Na půdě Poslanecké sněmovny Kramář poprvé o zahraniční politice promluvil 12. ledna 1892.¹⁸⁶ A podobně jako před několika měsíci na voličské schůzi v Jičíně, i ve sněmovně tvořila páteř projevu kritika Trojspolku, respektive kritika orientace rakouské zahraniční politiky na Německo. Kramář tvrdil, že je proti Trojspolku „ne proto, že bychom nechtěli míru, nýbrž proto, že pokládáme mír Trojspolkem za ohrožený.“¹⁸⁷ Tento názor Kramář držel prakticky až do vypuknutí první světové války. I přes zájem o zahraniční

¹⁸⁴ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, VIII. Legislaturperiode, XI. Session, 9. 4. 1891 – 22. 1. 1897, s. 2388 – 2390. Zde cit. podle: Sís, V.: Karel Kramář 1860 – 1930, Praha 1930, s. 68

¹⁸⁵ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, VIII. Legislaturperiode, XI. Session, 9. 4. 1891 – 22. 1. 1897, s. 3236 - 3241

¹⁸⁶ Srov. tamtéž, s. 4295 - 4303

¹⁸⁷ Kramář, K.: Paměti, s. 316

otázky pracoval dál pilně v berním výboru. Na plénu sněmovny tak například v únoru 1892 vystoupil proti burzovní dani.¹⁸⁸

Přestože Karel Kramář byl statným horalem, už od mládí ho trápila nemocná páteř. Na jaře 1892 se dokonce musel pohybovat v korzetu, i tak ho svírala mučivá bolest.¹⁸⁹ Dlouhé chvíle, které trávil na lůžku, si krátil sepisováním článků pro revue Čas. Texty se týkaly předmětu jeho tehdejší „parlamentní specializace“, tedy daňových otázek. O velikonočních prázdninách se po čase zase zajel podívat do rodného kraje, kde se v Lomnici nad Popelkou a v Hořicích setkal se svými voliči. A právě v Hořicích se opět vyjádřil k sociálním otázkám. Podle Kramáře bylo možné sociální otázku považovat za otázku budoucnosti. „*Nezapomínejme, že jsme národ čistě lidový, nezapomínejme, že máme tolik dělnictva a malého živnostnictva – a nikde přemíru bohatství,*“ upozorňoval Kramář. „*My musíme být sociální a musíme chtít i sociální spravedlnost.*“¹⁹⁰ Kramářova sociální politika šla ruku v ruce s apelem na národ a jeho prospěch. Z úst Karla Kramáře ještě mnohokrát uslyšíme, že pro posílení národa je bezpodmínečně nutné, aby se dobře dařilo všem jeho složkám. Karel Kramář také patřil k těm poslancům, kteří se v rámci svých možností starali o to, aby jejich volební obvod co nejvíce vzkvétal. Podle svých vzpomínek lomnickým pomohl, aby nebyla tamní tkalcovská škola přeložena do jiného města. Využil svých kontaktů z Poslanecké sněmovny a škola nejenže nebyla přesunuta, ale v Lomnici nad Popelkou byla dokonce rozšířena o další oddělení.¹⁹¹

Další parlamentní aktivity Karla Kramáře se nesly ve znamení finanční problematiky. Zapojil se například do projednávání valutové otázky – Kramář tehdy prosazoval, že stačí, když bude zlato uloženo v bankách a tento fond zlata bude využit ke krytí bankovek, na které jsou už ostatně obyvatelé monarchie zvyklí.¹⁹² Jakkoli Kramář celým svým mnohaměsíčním snažením

¹⁸⁸ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, VIII. Legislaturperiode, XI. Session, 9. 4. 1891 – 22. 1. 1897, s. 4952 - 4955

¹⁸⁹ Srov. např. dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 1. března 1892, in: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 133, s. 213

¹⁹⁰ Cit. podle: Sís, V.: Karel Kramář, s. 70

¹⁹¹ Srov. Kramář, K.: Paměti, s. 322 - 323

¹⁹² Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, VIII. Legislaturperiode, XI. Session, 9. 4. 1891 – 22. 1. 1897, s. 7016 – 7017, 7038 – 7048, 7189 – 7190, 7193, 7195

směřoval k tomu, aby se stal poslancem Říšské rady, uvědomoval si, že těžiště jeho práce přece jen neleží v čistě parlamentní činnosti. Kdyby totiž Češi dělali politiku jen na půdě Říšské rady, nepohnul by se český národ z místa. Volební řád, který tehdy platil, přisoudil šesti milionům Čechů ve srovnání s německy mluvícím obyvatelstvem jen velmi málo poslanců. Proto zněl český hlas na Říšské radě poněkud nevýrazně a Češi prakticky neměli sílu cokoliv změnit. Kramář tedy soudil, že není správné spoléhat se pouze na činnost v parlamentu: *„Náš boj není čistě parlamentární, náš boj je širší, je lidový. Po deset let se v Čechách mlčelo, dnes však jest parlament jenom jedním naším bojištěm, druhé jest v Čechách a musí být i na Moravě a ve Slezsku. My nejsme více než hloučkem 35 poslanců, jejichž hlasy neváží víc než 35 hlasů, my jsme dnes jen představiteli milionů českého lidu, který je rozhořčen, do duše rozhořčen, který chce své právo, a to, co kolikrát mu slavnostně slibováno. Nás mohou přehlasovati, ale ten národ přehlasovati se nedá. Jsme jen hrstkou poslanců v parlamentě, ale v říši nás jest 6 milionů, v parlamentním hlasování málo vážíme, ale v hodině rozhodné pro říši, pro její budoucnost a trvání značí náš národ pro říši tu – všecko!*¹⁹³ Právě v tom Kramář spatřoval sílu českého národa – český národ říši spoluvytvářel, dal jí bohatý základ, peníze i vojáky. Proto nesmí habsburská říše český národ opomíjet a jakkoliv utiskovat.

Kramář vstoupil do aktivního politického života nesmírně rychle a s přemírou energie a nadšení. A hned v prvních měsících začala do popředí vystupovat témata, kterým se Kramář v příštích letech věnoval. Vedle finančních a daňových otázek, tedy jakési Kramářovy rané specializace, to byla otázka českého státního práva, zřetelně se projevil také Kramářův zájem o zahraniční politiku nebo o péči o národ a jeho vzkvétání. Tato témata byla pro Kramáře nadčasová a on jejich užívání přizpůsoboval aktuálním politickým výzvám a potřebám. Kramář byl sebevědomým politikem, a tak není divu, že dokázal jasně formulovat hlavní teze své politiky a že se brzy stal politikem známým i nad rámec svého volebního obvodu.

Během prvního roku svého působení na Říšské radě se Karel Kramář pomalu rozkoukal ve světě velké politiky mnohonárodní monarchie. Detailně

¹⁹³ Kramář, K.: Paměti, s. 341

poznal chod parlamentu, jeho výborů i klubů. Seznámil se s mnohými českými i německy hovořícími politiky. Začínal se v politice cítit jako ryba ve vodě. Nicméně jak už to v politice bývá, v srpnu 1892 se Kramář dočkal snad největšího překvapení své dosud krátké politické kariéry. Jeho realistický druh Tomáš Garrigue Masaryk mu totiž napsal: „*Milý příteli, dnes Vám píši o velmi vážném rozhodnutí, jež se ve mně stalo: po delegacích hned vzdáti se mandátu do říšské rady. Na sněmě zůstanu, zůstanu tedy v politice, ale nepřímo chci více působiti. Hlavní důvody mé jsou: a) býti v Praze, působiti na mládež na universitě, atd. – je to nutné – a b) nemohu nechati rodinu samu.*“¹⁹⁴ Masaryk doufal, že Kramář spolu s dalším realistickým poslancem Josefem Kaizlem jeho rozhodnutí pochopí. Podle Kramáře bylo hlavním Masarykovým argumentem to, že chtěl zůstat s rodinou, což citově založený Kramář samozřejmě chápal a schvaloval. Ostatně divil se, že Masaryk dlouhé odloučení od rodiny dosud snášel, protože on sám by to patrně nedokázal. Přesto ale Masaryka přesvědčoval, aby se mandátu vzdal až o něco později, v prosinci, kdy bude v jednání sněmovny pauza pro jednání zemských sněmů. Během této pauzy by se podle Kramáře také snáze provedly doplňovací volby. Kramář také Masarykovi navrhoval, aby se i s rodinou přestěhoval do Vídně. „*Je to jen otázka bytu a nic víc,*“ naléhal Kramář.¹⁹⁵ Neuvědomoval si ale, že pro většinu poslanců je otázka bytu otázkou dosti palčivou, natož pak otázka bytu, do kterého by se pohodlně vešla početná Masarykova rodina. A nebyl by to Karel Kramář, kdyby si z čistě osobního Masarykova rozhodnutí lítostivě nevyvodil důsledky také pro sebe: „*Zas uvidíme se jen málokdy a jen letem a to je mě velmi nepříjemným pomyšlením. Kaizl se ožení – a naše trojice bude rozbita a jako při všem, nejhůř pochodím při tom já – ostanu sám a sám.*“¹⁹⁶

Vztah mezi Masarykem a Kramářem prošel za uplynulé roky určitým vývojem. Zatímco zpočátku Kramář Masaryka bezmezně obdivoval, později se tento obdiv začal pomalu vytrácet. Přestávalo platit, že Masaryk je Kramářem vnímán jako učitel, jako Pastýř, jako ten, kdo určuje politickou linii. Kramář se v politice brzy „rozkoukal“ a velmi rychle si začal utvářet vlastní

¹⁹⁴ Dopis T. G. Masaryka K. Kramářovi z 28. srpna 1892, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 137, s. 219

¹⁹⁵ Srov. dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 30. srpna 1892, tamtéž, dok. č. 138, s. 220

¹⁹⁶ Tamtéž

názory. Už nechtěl být dál tím „Dítětem“, jak se mu mezi realisty říkalo. Tuto přezdívku v pozdějších letech snášel jen se skřípěním zubů. Ale není bez zajímavosti, že v době, kdy se on sám stal uznávaným politickým vůdcem, užíval toto oslovení ve styku s mladšími kolegy, nejednou oslovil mladšího stranického kolegu „Dítě“ nebo „Dítě drahý“. Nicméně ve styku s Masarykem takové oslovení už neviděl rád. Paternalistický vztah Masaryka ke Kramářovi se udržel i v pozdějších letech, kdy už se jejich desetiletý věkový rozdíl přece jen začínal smazávat. Deset let hraje roli, když je jednomu třicet a druhému dvacet, nebo jednomu čtyřicet a druhému třicet, ale když už je jednomu sedmdesát a druhému šedesát, je desetiletý věkový rozdíl prakticky bezvýznamný. Přesto paternalismus z Masarykovy strany trval například i v období první republiky, kdy byl prezidentem a Kramář předsedou vlády. Cesty Masaryka a Kramáře se po Masarykově odchodu z mladočeské strany rozešly. A postupem let se jejich role proměnily. Zatímco Masaryk byl svým způsobem v ústraní a formálně byla jeho politická role slabší, Kramář vyrostl ve vůdčí postavu české politiky a dostal se do významnější pozice. I přesto si ale Masaryk neodpouštěl mentorování a rady, jak by se měl Kramář v té které konkrétní situaci chovat, jak by měl v politice obecně postupovat, atd. Zatímco Masaryk kritizoval Kramářovu měkkost, poddajnost a to, že snadno podléhal svému okolí, Kramář zase pranýřoval Masarykovu autoritativnost v politickém vystupování.¹⁹⁷

Karel Kramář během své politické kariéry často a rád oslovoval své nejmladší možné stoupence – studenty. A začal s tím už krátce po svém zvolení poslancem. V září 1892 promluvil ke studentům v Hořicích a jak sám tvrdí, byl to jeden z jeho nejlepších a také nejupřímnějších projevů té doby.¹⁹⁸ Kramář se opět dotkl ve svých projevech tehdy frekventované sociální otázky, kterou ale výslovně neomezoval pouze na otázku dělnickou, ale zabýval se také poměry rolnictva a drobného živnostnictva. Ve své promluvě hovořil mimo jiné o tom, že se strany musí postarat o to, aby se českému dělníkovi dařilo dobře, protože jen pokud je dělník spokojený a nebojí se o chleba, zůstane v kontaktu se svým národem. *„My nebojíme se posílení nižších tříd,*

¹⁹⁷ Srov. např. Kučera, M., Tomeš, J.: Tomáš Garrigue Masaryk a Karel Kramář: k problematice jejich vztahu, in: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, s. 20

¹⁹⁸ Celý projev viz Kramář, K.: Paměti, s. 344 – 354 nebo Čas, 1892, roč. 6, č. 37, 10. 9.

naopak my chceme je a musíme o ně pracovati, neboť jen tak bude veškerý náš národní život plnější a šťastnější, když vzdělání v duchu našem bude údělem všech a ne málo jednotlivců a když úroveň celého národa bude na výši moderní kultury.¹⁹⁹ Na národní notu Kramář hrál i dál, když odmítal, že by český duševní život měl být řízen z Vídně. Za národní ponížení Kramář považoval vnucování německého jazyka. Vlastní vzdělání musí být dostupné v češtině. „My stačíme a musíme stačiti se svým jazykem, v němž vtělen je náš národní život, a národ, který sám sobě káže potřebu dvojjazyčnosti, vzdává se nároků na samostatné bytí. A proto bychom považovali každé zákonem vnucené užívání němčiny za nejhorší útok na naši národnost.“²⁰⁰ Na druhou stranu ale Kramář nabádal studenty, aby se učili cizí jazyky. Ale dobrovolně, ne kvůli něčemu, co nařizuje stát. Proto se také snažil studenty přesvědčit, aby se vedle potřebné němčiny učili i některému slovanskému jazyku, především ruštině. Podle Kramáře je přímo povinností české inteligence číst například Dostojevského v originále. Jen tak podle něj člověk pronikne do tajů slovanské duše. V hořickém projevu ke studentům Kramář otevřel téma, které ve svých projevech dosud opomíjel, a to ženskou otázku. Rozčiloval se nad nerovným postavením žen ve společnosti a odsoudil „frásovitou humanitu našeho (19. – pozn. aut.) století“.²⁰¹ „My mluvíme krásné, zvučné fráse o povolání ženy, býti matkou, strážným duchem rodiny, a miliony žen mají svůj rodinný život jen v továrně, jen stíží se jim zákonem vybojovalo několik neděl, aby mohly po porodu zůstat doma, a z tohoto rodinného života má vzrůst nová generace? A to všecko jen, poněvadž je ženská práce lacinější, poněvadž ženy lépe lze vykořisťovati. ... Ženská otázka není jen otázkou hlasovacího práva žen, je to otázka možnosti, aby miliony žen mohly po lidsku žít, aby mohly také vykonávat své velké povolání, vychovávat nové generace, aby rodinné poměry nižších tříd našich bez jejich viny nebyly tím nejohroženějším, co splodil ten slavený industrialism našeho věku.“²⁰² Druhou stránkou ženské otázky bylo také vzdělání žen: „Národ bez vzdělaných žen bude žít vždy jen polovičným životem, veškeré kulturní interesy, umění, literatura, ba i věda musejí najíti v ženách zrovna tak

¹⁹⁹ Kramář, K.: Paměti, s. 349

²⁰⁰ Tamtéž, s. 350

²⁰¹ Tamtéž, s. 353

²⁰² Tamtéž, s. 353 - 354

*horlivé pěstitele, jako v mužích, má-li se státí kulturní život opravdu věcí celého národa.*²⁰³ Ženské otázce se Kramář ve svých projevech nebo článcích později věnoval jen zřídka. Citovaný projev je tedy jednou z mála ukázek Kramářova nazírání na postavení žen ve společnosti. Jeho názory na zlepšení životních i pracovních podmínek žen vycházely z podobných argumentů, jako názory na zlepšení postavení dělníků: daří-li se dobře všem složkám národa (lhostejno, mluvíme-li o dělnících nebo ženách), daří se dobře národu jako celku. Jen tak může český národ vzkvétat a rozvíjet se. Absenci ženské otázky v pozdějších Kramářových projevech můžeme samozřejmě přičítat i zlepšování postavení žen v průběhu dalších let. O mnoho let později Kramářův mladý stranický kolega Vlastimil Klíma poznamenal, že Kramář nebyl příliš nakloněn aktivní účasti žen v politickém životě. Podle Klímy nechtěl Kramář ženy omezovat, ale chtěl je před světem politiky chránit: *“Ne že by ženy prostě jen odstrkoval do kuchyně, ale tvrdil, že mužská a ženská mentalita jsou do té míry rozdílné, že převládající citové momenty mohou vést ženu v politice k nepředvídatelným závěrům, jež neberou zřetel na reálné možnosti. A že jim to přinese jen trpkost a zklamání, jež budou hůře snášeti, než muži.*²⁰⁴ Za připomenutí stojí, že sám Kramář byl nesmírně emocionálně založený člověk, ale sám pro sebe z toho důsledky pro politickou činnost nevyvozoval. A o účasti žen ještě jednou, tentokrát humorněji – když za republiky přišla za Kramářem deputace národnědemokratických žen a požadovala větší zastoupení na kandidátkách s tím, že pokud k tomu nedojde, vyvolá to u voliček značnou nevoli, reagoval Kramář s úsměvem: *„Ale dámy, vždyť přece ženy na té kandidátní listině volí především – mne.*²⁰⁵

Velkým Kramářovým tématem 90. let bylo české státní právo. A co pro Kramáře bylo ono nezměnitelné státní právo? *„I. nezměněné právo spojitosti a nedílnosti zemí koruny české; II. jich smluvný poměr k dynastii a III. jich poměr k ostatním zemím krále českého a právo na zákonodárnou a*

²⁰³ Tamtéž, s. 354

²⁰⁴ ANM, fond Vlastimil Klíma, karton č. 2, Dva odboje, s. 54 - 55

²⁰⁵ Tamtéž, s. 55

administrativní samostatnost.²⁰⁶ Své argumenty Kramář postavil na výsledcích svého několikaletého bádání ve vídeňských archivech, později je shrnul do knižní podoby.²⁰⁷ Kramář ve svých projevech, člancích i knize rozvíjí a zdůvodňuje základní tezi: české státní právo nebylo porušeno Obnoveným zřízením zemským z roku 1627, ale až správními reformami Marie Terezie, především pak zrušením české dvorské kanceláře v roce 1749. Tato teze není nová, ve svých pracích ji už před Kramářem uvedli historikové Josef Kalousek nebo Bohuš Rieger.²⁰⁸ Kramář ale podle historika Krofta do diskuse přispěl některými původními postřehy a „*ostřeji formuloval právně politický důsledek*“ nauky o českém státním právu.²⁰⁹ Kramář zdůrazňoval, že české státní právo nebylo porušeno po bitvě na Bílé hoře, nebylo porušeno jako trest za vzpouru českých stavů, ale teprve za vlády Marie Terezie, a to bez důvodu a, co je důležité, bez nezbytného souhlasu stavů, bez něhož není možné státoprávní poměry v českých zemích jakkoli upravovat. Podle Kramáře Marie Terezie prováděla své změny, aniž by na to měla právo. Z toho Kramář vyvozuje, že Marie Terezie mohla vytvořit faktické poměry, ne však právo. „*Samovolné změny nemění právo,*“ soudil Kramář. „*Také v dějinách zůstává násilí násilím, a nikdy nestává se právem, i když je korunováno úspěchem. V dějinách není promlčení práv.*“²¹⁰ Právo na jednotu zemí Koruny české, na zákonodárnou a administrativní samostatnost proto podle Kramáře nadále trvá a nemohlo být nikdy zrušeno. Takové právo může být rozhodnutím panovníka určitým způsobem vyřazeno z užívání, ale nemůže být zrušeno. Podobně, jak opět upozorňuje Kamil Krofta, Kramář hovořil i o platné rakouské ústavě. Protože byla přijata bez schválení zástupci českého lidu, je zákonem, který platí, kterého je potřeba se držet, ale není právem, které náleží českým zemím.²¹¹

²⁰⁶ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, VIII. Legislaturperiode, XI. Session, 9. 4. 1891 – 22. 1. 1897, s. 7918 – 7927, cit. podle Kramář, K.: Paměti, s. 361

²⁰⁷ Kramář, K.: Česká státní právo, Praha 1896

²⁰⁸ Srov. Krofta, K.: Politická postava Karla Kramáře, Praha 1930, s. 15

²⁰⁹ Srov. tamtéž

²¹⁰ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, VIII. Legislaturperiode, XI. Session, 9. 4. 1891 – 22. 1. 1897, s. 7918 – 7927, cit. podle Kramář, K.: Paměti, s. 367

²¹¹ Srov. Krofta, K.: Politická postava, s. 16

Kramář uznával, že za Marie Terezie byly nastoleny poměry, které je třeba respektovat. Zároveň také zdůrazňoval, že mezi zeměmi a národy habsburské monarchie se vytvořily společné vazby a společné zájmy. Z českého státního práva Kramář vyvozuje nárok českých zemí na vznik personální unie. Přes tento právní nárok ale mohou Češi „poskytnout dostatečné prostředky k vytvoření mocné unie reální“, jejímž účelem by bylo „utvořiti silnou říši, která by schopna byla vyplniti své světové hospodářské i politické poslání a zároveň chrániti a rozvíjeti práva a svobody jednotlivých zemí a království“.²¹² Kramář také doporučoval, aby se i v ostatních částech habsburské monarchie vytvořily celky na základě tamního státního práva a aby tak vznikly skupiny s vlastní správou a vlastním zákonodárstvím. Federalizovaná monarchie by pak podle Kramáře odpovídala ideálům svobodného moderního státu. „Chceme života schopný celek, neboť i my známe ceniti prospěchy velikého státu,“ uvedl Kramář na Říšské radě.²¹³

Je potřeba zdůraznit, že uplatněním českého státního práva nesmělo dojít k utlačení německého obyvatelstva českých zemích. „Naopak chceme,“ řekl Kramář o Němcích, „aby se účastnili s námi na rozvoji zemí koruny české, a aby vrátili se k historickému českému patriotismu.“²¹⁴ Právě uznání českého státního práva mělo Němcům přinést kulturní a hospodářský rozkvět. „Chceme, abychom vedle sebe ve smíru žili, chceme rovnoprávnost a rovnocennost a nic jiného, chceme, abychom své národní zájmy, každý pro sebe, každý svobodně a neodvisle mohli pěstovati, a abychom společně pracovali na hospodářském a kulturním rozvoji zemí koruny české.“²¹⁵ Kramář byl přesvědčen, že české státní právo je prospěšné pro oba národy, které v českých zemích žijí. Pokud by se ve věci prosazení českého státního práva spojili Češi s Němci, bylo by to podle Kramáře výrazným krokem kupředu a znamenalo by to vítězství demokracie pro neuherskou část monarchie. Kramář viděl rozkvět českých zemí hlavně ve spolupráci Čechů s Němci.

²¹² Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, VIII. Legislaturperiode, XI. Session, 9. 4. 1891 – 22. 1. 1897, s. 7918 – 7927, cit. podle Kramář, K.: Paměti, Praha 1938, s. 368

²¹³ Srov. tamtéž

²¹⁴ Srov. tamtéž

²¹⁵ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, VIII. Legislaturperiode, XI. Session, 9. 4. 1891 – 22. 1. 1897, s. 7918 – 7927, cit. podle Kramář, K.: Paměti, s. 368 - 369

Svým pojetím českého státního práva nevystupoval proti Němcům nebo proti habsburské monarchii jako celku. Jak zdůraznil už několikrát citovaný Kamil Krofta, Kramář sice dokazuje „nepřetržitou formální platnost českého historického státního práva, ale nespokojuje se s tím, nýbrž hledá a nachází pro boj o ně 'vnitřní oprávnění', 'mravní podklad'.“²¹⁶ Kramář je podle Krofta přesvědčen, „že by obnovení českého státního práva přineslo prospěch nejen oběma národům v zemích českých, nýbrž i celé říši, pomáhajíc v ní vytvořiti 'lepší, přirozenější stav'.“²¹⁷ K onomu lepšímu stavu by se podle Kramáře mělo dospět odstraněním centralismu a vytvořením federativní, ke všem národům spravedlivé říše. Vytvoření spravedlivé správy v českých zemích by podle Kramářova soudu napomohlo k nastolení spravedlivého systému v celé monarchii. V Kramářově boji za české státní právo tak nemůžeme vidět boj proti Rakousku, ale boj za zlepšení poměrů v habsburské říši. Kramář se tak do jisté míry snažil sladit historické státní právo s potřebami moderního soustátí.

Už bylo naznačeno, že stranou Kramářova zájmu nebyly ani sociální otázky. Nakonec už během studií ho ovlivnil profesor Adolf Wagner a jeho katedrový socialismus. Kramář uznával právo dělníků na přetvoření stávajícího společenského řádu. A jak ještě uvidíme, uznával i právo dělníků na zavedení všeobecného volebního práva. V zájmu dělníků byl i Kramářův požadavek na zkrácení pracovní doby a úpravu mzdy. Přestože byl majitelem tkalcovny a pocházel z bohaté rodiny, vyzýval k tomu, aby stát podporoval ve sporu podnikatelů a dělníků toho slabšího. Zdánlivě nelogický postoj vysvětlují Kramářova slova, která pronesl ke studentům v Železném Brodě v létě 1893: „Vy musíte v srdci cítiti, že ti nejmenší, chudý dělník, malý rolník, řemeslník, zkrátka všichni, kteří trpí pod tíží boje za existenci, jsou vaši bratří, jimž musí býti pomůženo, jichž účast musí býti zlepšena třeba i na útraty nás všech. Nezapomínejte, že dělnická otázka je jednou z nejpálčivějších českých otázek – o statisíce našich českých dělníků se jedná – my musíme se starati, aby jim lépe bylo, aby nebyli prací vysilováni, jak vidíme to v našich horách, aby ženy jich mohly více žíti své rodině, vychování dětí, aby dělnictvo zabezpečeno bylo ve stáří, aby jich hmotné postavení bylo zlepšeno a pak to

²¹⁶ Krofta, K.: Politická postava, s. 20

²¹⁷ Tamtéž

české dělnictvo nebude dáno na pospas německým zaměstnavatelům, nebude nám odcizováno, naopak bude pevným, širokým podkladem našeho národního života.²¹⁸ V závěru citátu najdeme motiv Kramářova sociálního citění a zároveň také odpověď na otázku, proč se Kramář, který byl později oprávněně označován za pravicového politika, věnoval tématům, která vždy byla doménou levicových stran. Proč se tedy má podle Kramáře dělníkům dařit dobře? Odpověď je jednoduchá: dělníci jsou součástí národa a má-li národ vzkvétat a rozvíjet se, musí se dařit dobře všem těm, kdo jej tvoří. Péče o dělnictvo byla pro Kramáře také znakem demokratického nazírání na svět. Dělník tak překvapivě našel v Karlu Kramářovi svého rozhodného zastávce. Kramářovy názory ale nemůžeme v žádném případě označit za socialistické – jak už bylo řečeno, pro Kramáře byla stěžejní hodnotou demokracie, která měla přinést prospěch všem vrstvám národa, a ne jen určité třídě. Socialistické myšlenky jako takové byly Kramářovi rozhodně cizí.

Od počátku své politické kariéry Karel Kramář bojoval za všeobecné volební právo. V roce 1893 na Říšské radě pravil: „*Povinností státu je volati dělníka k veřejnému životu. ... Nejsm proti tomu, aby zde seděli páni ze šlechty, ale chci, aby byli vysláni týmž způsobem, jako poslanci jiní a nikoliv na základě privilejí.*“²¹⁹ Určitou zvláštností v této epizodě Kramářova politického životopisu je to, že se zasazoval za všeobecné volební právo, ačkoliv velmi dobře věděl, že to bude mít negativní důsledky pro jeho stranu. Nedalo se totiž předpokládat, že by mladočeši dokázali oslovit nejširší vrstvy obyvatelstva, zejména pak například dělníky nebo rolníky. Ale ani taktické ohledy Kramářovi nezabránily, aby tento demokratický princip hájil, přičemž poukazoval na to, že „*jako strana demokratická musíme a budeme se ujímati zájmu nejširších vrstev lidu, tedy i našeho dělnictva.*“²²⁰ Prosazování všeobecného volebního práva Karlem Kramářem bývá označováno za psychologickou zvláštnost tohoto politika, protože u veřejného činitele jeho ražení, vzešlého z poměrů, ze kterých vyšel, bychom takový politický program nejspíš nečekali. Dnes už nezjistíme, co bylo Kramářovou hlavní motivací,

²¹⁸ Sís, V.: Karel Kramář, s. 78

²¹⁹ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, VIII. Legislaturperiode, XI. Session, 9. 4. 1891 – 22. 1. 1897, s. 11410 – 11418, cit. podle: Sís, V.: Karel Kramář, s. 80

²²⁰ Sís, V.: Karel Kramář, s. 81

můžeme se jen dohadovat. S největší pravděpodobností mu šlo především o posílení vlastního národa, který mu byl nade vše, a slovanského živlu v parlamentu. Později svou roli hrály i revoluční události roku 1905 v Rusku, protože Kramář se obával propuknutí podobných bouří i v habsburské monarchii.

Boj za zavedení všeobecného volební práva se na půdě Říšské rady objevuje už od počátku 80. let 19. století. V březnu 1893 podal jménem Národní strany svobodomyšlné návrh na zavedení všeobecného volebního práva poslanec Jan Slavík. Jeho návrh obsahoval podrobně propracovanou osnovu zákona. Aktivní volební právo měl podle tohoto návrhu mít každý svéprávný rakouský občan starší 24 let. Jak upozorňuje politolog Oskar Krejčí, Slavík prosazoval svůj návrh se zdůvodněním, že by tak vzrostlo české zastoupení na Říšské radě, přičemž sociální argumenty tehdy stály až ve druhé řadě.²²¹ Přednesení tohoto návrhu bylo výborně načasováno, protože touto dobou se na cestu směrem k přijetí všeobecného volebního práva vydávala například Belgie. Přesto i Karel Kramář připouštěl, že naděje na úpravu volebního práva je zatím mizivá.²²²

Jak vlastně dosud volební právo vypadalo? Volilo se v takzvaných volebních kuriích, což byla seskupení, v nichž probíhaly volby a do kterých byli voliči zařazováni podle svého majetku. V této době existovaly čtyři kurie: kurie velkostatkářská, kurie průmyslových měst, kurie obchodních a živnostenských komor a kurie venkovských obcí. Badeniho reforma volebního práva zavedla v roce 1896 pátou, všeobecnou kurii, čímž zvýšila počet voličů v Předlitavsku z 1 732 257 na 5 333 431 osob.²²³ Musíme ale dodat, že v páté kurii mohli volit i všichni ti, kdo volili v 1. - 4. kurii a že to byla kurie, v níž, na rozdíl od prvních čtyřech, neplatil žádný majetkový cenzus. Platné volební právo nebylo rovné, přinášelo výhody majetným voličům: v podstatě je možné říci, že čím méně voličů, zato však majetnějších, volí, tím více získávají mandátů.

Nerovné volební právo tak přímo vyzývalo k volání po nápravě. „*Ne všichni byli nadšeni tímto prvním pozitivním krokem na dráze k velké reformě,*

²²¹ Srov. Krejčí, O.: Nová kniha o volbách, Praha 2006, s. 168

²²² Srov. Kramář, K.: Paměti, s. 374

²²³ Srov. Krejčí, O.: Nová kniha, s. 166

pokud se mluvilo teoreticky o všeobecném hlasovacím právu ve volebním svolání, neměl ovšem nikdo ničeho proti tomu, ale zhustit tuto poklonu velkému principu v pozitivní parlamentní návrh, a sice podrobně paragrafovaný, ne všem bylo po chuti,“ povzdechl si Karel Kramář na vrub prosazování všeobecného volebního práva.²²⁴ Přesto ale na počátku příštího století k opravdu vážnému projednávání předlohy o zavedení všeobecného volebního práva došlo a Karel Kramář se do bojů za volební reformu výrazně zapojil. 5. října 1905 na Říšské radě pronesl: *„Otevřete brány tohoto zastupitelstva lidovým massám dobrovolně!*“²²⁵ Ostatně zkušenosti z Ruska Kramáře přivedly k přesvědčení, že *„není nic zhoubnějšího pro stát, než když velkému hnutí povoluje příliš pozdě a koncese dává si vynutiti*“.²²⁶ *„Sousední stát,*“ vyvozoval Kramář z ruského příkladu, *„nastiňuje hrozné následky, nedá-li se v čas, co se dáti musí.*“²²⁷ Na podporu zavedení všeobecného volebního práva se konaly mohutné demonstrace – například jen v Praze se na podporu tohoto požadavku sešlo 24. září 1905 na padesát tisíc lidí. Podle Kramáře byl dosavadní volební systém nedemokratický a protislovanský (posiloval německou menšinu na úkor slovanské většiny), a proto chtěl novým volebním systémem pomoci slovanským národům k takovému zastoupení, na něž podle něj měly právo. Kramář zastával názor, že *„massy musí býti politicky postaveny na roveň nejen co do povinností, ale také co do práv*“.²²⁸ Kramářova říjnová řeč měla ohromný úspěch; nejenže byla rozšiřována mezi dělníky, ale zapůsobila prý dokonce i na samotného císaře. Během následujících měsíců se boj o volební reformu rozhořel naplno. 6. listopadu 1905 rozhodla ministerská rada o hlavních zásadách budoucí volební reformy. Svůj vliv sehrál i nátlak demonstřujících lidí. Na další demonstraci, 28. října, se v Praze sešlo sto tisíc lidí, ve Vídni dokonce tři sta tisíc.

²²⁴ Urban, O.: *Česká společnost 1848 – 1918*, Praha 1982, s. 420. O. Urban bohužel neuvádí pramen, z něhož cituje.

²²⁵ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, X. Legislaturperiode, XVII. Session, 31. 1. 1901 – 30. 1. 1907, s. 32107 - 32116, cit. podle Sís, V.: Karel Kramář, s. 167 - 168

²²⁶ Sís, V.: Karel Kramář, s. 165

²²⁷ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, X. Legislaturperiode, XVII. Session, 31. 1. 1901 – 30. 1. 1907, s. 32107 - 32116, cit. podle Sís, V.: Karel Kramář, s. 168

²²⁸ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, X. Legislaturperiode, XVII. Session, 31. 1. 1901 – 30. 1. 1907, s. 32107 - 32116, cit. podle Sís, V.: Karel Kramář, s. 167

Výsledkem boje o všeobecné volební právo byl zákon podepsaný císařem 26. ledna 1907. Zákon zaváděl pro volby do Poslanecké sněmovny Říšské rady všeobecné, rovné, tajné a přímé volební právo pro muže nad 24 let. Pro pasivní volební právo zůstala v platnosti dosavadní věková hranice 30 let. Volební reforma zrušila pro volby do Říšské rady kuriový systém. Nová Říšská rada měla mít 516 křesel, z toho na Čechy připadalo 130, na Moravu 49 a na Slezsko 16 mandátů. Volební reforma z roku 1907 nebyla zcela podle Kramářových představ. Bez nadsázky ovšem můžeme říci, že Kramářova řeč na Říšské radě, v níž prosazoval zavedení všeobecného volebního práva, byla jeho vůbec nejslavnější řečí v předválečném období. Je příznačné, že Kramář bojoval za všeobecné volební právo s vědomím, že přinese úbytek hlasů jeho vlastní straně. Přestože tímto návrhem mladočeši logicky nemohli být nadšeni, Kramář se nedal zviklat. Zamýšlel tím zjednat slovanským národům monarchie spravedlivé zastoupení, které mělo být úměrné jejich počtu. K tomu ale nakonec nedošlo.²²⁹

V září 1893 byl v Praze vyhlášen výjimečný stav. To s sebou neslo zrušení shromažďovacího a spolčovacího práva nebo podlomení svobody tisku. Záminkou k vyhlášení výjimečného stavu se vládě staly obavy z pokrokového hnutí.²³⁰ Mladočeši tehdy přešli do důraznější opozice vůči vídeňské vládě. Karel Kramář zatím rozšířil svou politickou kariéru o další funkci – v lednu 1894 byl zvolen poslancem zemského sněmu Království českého. Stejně jako před lety do Říšské rady, i do zemského sněmu kandidoval v rodném kraji, konkrétně za venkovské skupiny vrchlabské a vysocké. Kramář výjimečný stav a jeho trvání kritizoval. Viděl v něm důkaz toho, že v Rakousku není dořešena národní otázka a vláda není schopna se k jejímu řešení postavit čelem, proto jí nezbyvá, než vyhlásit výjimečný stav.²³¹ V této souvislosti Kramář napadl místodržitele hraběte Thuna, který podle něj nedělá pro Čechy nic dobrého. „*Ruka jeho těsně tísní veškerý náš duševní, kulturní a sociální život,*“ soudil Kramář.²³² Do debaty o tehdejší politice tím ale nevnesl nic nového, protože mezi Čechy se šířila obecná nespokojenost s místodržitelem Thunem. Kramářovy názory tak šly ruku

²²⁹ Srov. Srov. Krejčí, O.: Nová kniha, s. 170

²³⁰ Výjimečný stav byl zrušen až v říjnu 1895.

²³¹ Srov. Sís, V.: Karel Kramář, s. 86

²³² Tamtéž

v ruce s většinovým míněním českého obyvatelstva. Po ostré kritice místodržitele Thuna v prosinci 1894 podal Kramář v lednu příštího roku v zemském sněmu návrh, aby byl místodržitel odpovědný za své činy, a žádal, aby zemský sněm mohl kontrolovat vládu. To Thun pochopitelně odmítl jako „undiskutierbar“. Jakkoli se v 90. letech 19. století zdály vztahy mezi Kramářem a Thunem být velmi vyhrocené, později se ostří jejich sporu, jak ještě uvidíme, otupí do té míry, že za války během procesu s Kramářem se Thun zařadí mezi nejdůležitější svědky, kteří se Kramářovi budou snažit pomoci. Vztahy obou politiků se totiž do té doby nejen narovnaly, ale jejich vzájemný kontakt se také zintenzívněl.

Do popředí Kramářova zájmu se v 90. letech čím dál více dostávala slovanská problematika kombinovaná s jeho láskou k Rusku. Slované byli Kramářovi jakýmsi průkopníky demokracie. „*Slované musejí býti vůdci nového hnutí za opravdovou lidovost, za opravdový demokratismus,*“ pravil v dubnu 1894 v Brně.²³³ O Rusku a politice Rakouska vůči této velmoci se Kramář rozpovídal i na plénu sněmovny. V 90. letech Kramář horoval pro to, aby se Rakousko obrátilo východním směrem – aby na východě našlo nového spojence. Kramář neúnavně kritizoval sblížení Rakouska a Německa, kritizoval politiku Trojspolku. Správně předesílal, že pokud se rakouská zahraniční politika nezmění, bude Rakousko v koncertu velmocí hrát druhořadou úlohu a bude navždy ve vleku německé zahraniční politiky a ve vleku německých zájmů. Předběhneme-li o několik let, nemuselo podle Kramáře dojít ke světové válce, nebýt toho, že se Německo mohlo opřít o Rakousko-Uhersko.²³⁴ Kdyby se Rakousko orientovalo na spojení s Ruskem a Francií, podařilo by se hrozbu světového konfliktu odvrátit, soudil Kramář. Spolupráci Rakousko-Uherska a Ruska prosazoval nejenom na poli politickém, ale i na poli hospodářském: proto vítal rakousko-ruskou obchodní smlouvu z roku 1894, stejně jako dohodu o zachování klidu na Balkáně, kterou obě země podepsaly v roce 1897. Kramářovou chybou ovšem bylo, že tyto dohody přeceňoval – v žádném případě se totiž nejednalo o nějaký zásadní obrát v rakouské zahraniční politice. Kramář tak horlil pro rusko-rakouské dohody, až to budilo podezření německých poslanců, co z toho

²³³ Tamtéž, s. 82

²³⁴ Kramář, K.: Pět přednášek o zahraniční politice, Praha 1922, s. 22

budou mít České země. Kramářova horečná aktivita ve věci rusko-rakouského sblížení však neunikla ani ruskému velvyslanectví ve Vídni. A ne náhodou se od této doby datují Kramářovy vřelé vztahy a přátelské styky s ruskými zástupci ve Vídni.

Parlamentní prázdniny Kramář mimo jiné využíval i k setkávání se svými voliči, kterým vysvětloval stanoviska své strany k nejrůznějším aktuálním problémům i k trvalým otázkám té doby, mezi něž můžeme zařadit například prosazování všeobecného volebního práva, řešení sociální otázky, apod. V září 1894 se v Nymburce sešel sjezd důvěrníků mladočeské strany.²³⁵ V Praze konání sjezdu znemožnilo už zmíněné vyhlášení výjimečného stavu. V Nymburce přijatá rezoluce potvrdila platnost dosavadního programu strany a akcentovala potřebu konstruktivní opozice při současném odmítnutí planého radikalismu. Protože v této době sledujeme formování a sílení dalších politických stran, nemohl tento fakt zůstat opomenut ani na politickém jednání mladočechů. Moravská lidová strana byla tehdy prohlášena za součást Národní strany svobodomyslné, což bylo jen logickým vyústěním už probíhajícího sblížení. Zatímco se mladočeši vyslovili pro vznik české konzervativní strany, vznik klerikální strany odmítli. Negativně se vyjádřili i k pokrokové straně, vůči sociálním demokratům pak byli opatrnější. Vůči současné vládě se mladočeši rozhodli zůstat v opozici – kritizovali hlavně utužování germanizace a centralizace, výjimečný stav i perzekuci českého národa. Nymburská rezoluce také zavazovala všechny mladočeské poslance, že nesmějí vstoupit do jednání s vládou bez vědomí strany. V tomto směru byl Karel Kramář, s jehož mnohými výroky ne vždy muselo mladočeské vedení plně souhlasit, naprosto disciplinovaným a loajálním poslancem.

V listopadu 1894 přednesl Kramář na říšské radě nenezajímavý návrh o neslučitelnosti mandátu poslance s funkcí státního úředníka, čímž hodlal zajistit nezbytnou nezávislost poslanců. „*Proti žádnému z nich (poslanců – pozn. aut.) nesmí se ozvat ani šeptané, ani hlasité podezření, že slouží někomu jinému kromě prospěchu a blaha svého národa,*“ pravil Kramář ve

²³⁵ Rakouská legislativa neznala pojem politická strana. Strany se tedy organizovaly na základě spolkového zákona, podle něhož ale spolky nemohly vytvářet společné orgány nebo pobočky. Koordinaci v rámci politické strany tedy zajišťovali a stranu de facto propojovali straniční důvěrníci.

své řeči z 12. listopadu.²³⁶ Kramářův jistě zajímavý návrh byl ale zamítnut. Poslanci možná už tehdy věděli, proč.

V průběhu příštího roku Kramář a mladočeská strana zůstávají na opozičním stanovisku vůči vídeňské vládě. Kramář nepřestal kritizovat výjimečný stav, kritizoval i přechodnou úřednickou vládu hraběte Kielmansegga. Během parlamentních prázdnin se seznámil s Naší nynější krisí, nejnovější knihou Tomáše Garrigua Masaryka. A nebyl by to Karel Kramář, kdyby Masarykovi nenapsal svůj názor. Vytkl mu, že vidí „všecko neštěstí v oficiálním mladočešství, v Národních listech“.²³⁷ Kramář souhlasil, že je ve straně potřeba mnohé napravit, nicméně zastával se mladočechů v tom smyslu, že jsou stranou, která se konsoliduje, stranou, která přináší nová témata i nový styl politiky.²³⁸ „Strana je nepochybně lepší, než byla před 5 lety, setřela ze sebe mnohé, co bylo tak člověku proti mysli, a začíná pozitivně myslet, býti sobě vědomou toho, co musí dělati, jak vyjít z nynější situace, - a soudí o mnohém klidněji, o čem dřív ani slyšet nechtěla,“ hájil Kramář svou stranu.²³⁹ Masaryk na Kramářovy výtky reagoval stroze a jasně. „Nerozumíme si a rozešli jsme se,“ zněla jeho odpověď.²⁴⁰ „Rozešli jsme se ne v maličkosti, ale ve vážném nazírání na život; je mi ještě trocha líto, že si musím říci to, co říkáte Vy, že si nebudeme překážet. Je to pravda již dávno. Vy (i Kaizl) jdete cestou svou, já jdu a půjdu cestou svou,“ zakončil Masaryk svůj list Kramářovi.²⁴¹ Jak je vidět, roztržka mezi oběma bývalými přáteli nejen že trvá, ale také nabývá na síle. Podle Kramáře se Masaryk v Naší nynější krisi vyjádřil vůči mladočechům a Národním listům nespravedlivě. Proto považoval za nutné, aby spolu s Kaizlem dali veřejně najevo svůj nesouhlas s Masarykovou knihou. „Ostatně já opravdu nelituji, že jsme se politicky roztrhli – poněvadž nebylo mezi námi v té příčině konsenzu -, v politice nás drželo spíš osobní pohromadě než stejný názor na věc,“ povzdechl si Kramář a pokračoval, že je vlastně rád, že Masaryk jde svou

²³⁶ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, VIII. Legislaturperiode, XI. Session, 9. 4. 1891 – 20. 1. 1897, s. 15507 – 15509, 15513, 15514, cit. podle Sís, V.: Karel Kramář, s. 85

²³⁷ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 12. srpna 1895, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 163, s. 265

²³⁸ Srov. tamtéž, s. 265-266

²³⁹ Tamtéž, s. 266

²⁴⁰ Dopis T. G. Masaryka K. Kramářovi z 16. srpna 1895, tamtéž, dok. č. 164, s. 267

²⁴¹ Tamtéž, s. 268

cestou.²⁴² Proč? Masarykovi to vysvětlil takto: „*Poněvadž ve straně jste neměl a nemohl jste míti – také svou vinou – náležitý vliv – a mimo stranu jej máte, tak jak jsem si toho vždy přál.*“²⁴³ O tom, že vzájemné nepochopení obou politiků silí, svědčí i to, že se ve vzájemné korespondenci na více než půl roku odmlčeli.

Na podzim roku 1895 byla jmenována nová vláda v čele s hrabětem Badenim. Mladočeši setrvávají na opozičním stanovisku, nicméně Kramář vidí určité posuny směrem k lepšímu oproti předchozím kabinetům. Ostatně i sjezd důvěrníků mladočeské strany doporučil vůči nové vládě zaujmout vyčkávací stanovisko. Bezprostředně po svém nástupu Badeni zrušil výjimečný stav, nicméně spíše než jako ústupek to česká politická reprezentace vnímala jako návrat k přirozenému stavu. Postoj mladočeských poslanců vůči vládě se měl odvíjet od konkrétních kroků Badeniho kabinetu. V listopadu 1895 ještě proběhly volby do českého zemského sněmu, které potvrdily dosavadní převahu mladočeského živlu v české politice. Mezi těmi, kdo obhájili svůj mandát, byl i Karel Kramář. Během tohoto roku přestal být vnímán pouze jako odborník na finanční a hospodářské otázky, ale začal být chápán i jako výrazný politický činitel. Proto byl také svým klubem vyslán do významných debat – například do rozpočtové debaty a do rozprav o finančních a sociálních otázkách. A v této době Kramář začal rozvíjet svou politickou činnost i mimo parlamentní půdu, byl zván na řadu významných porad a jednání. Parlamentní tribuna se mu stala prostředkem pro tlumočení názorů českých politiků a vůle českého národa.

Ve druhé polovině 90. let 19. století se mladočeši pomalu odklonili od radikální, nesmiřitelné opozice a začali se obracet směrem ke konstruktivní a zodpovědné politice. V té době se prosazuje koncept tzv. etapové politiky: místo jednorázového prosazení státního práva je podle mladočechů možné docílit splnění státoprávního programu po etapách, za pomoci dílčích kroků. Státoprávní program byl tehdy Kaizlem označen za dlouhodobý cíl, který může být naplněn po etapách vyřešením dílčích úkolů. Těmi nejbližšími byly volební reforma - koneckonců Badeniho volební reforma, která však

²⁴² Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 29. srpna 1895, tamtéž, dok. č. 165, s. 268-269

²⁴³ Tamtéž, s. 269

mladočechy nemohla zcela uspokojit, na sebe nenechala dlouho čekat - a úprava jazykových poměrů.²⁴⁴ Vedení mladočeské strany tak svým způsobem nakročilo směrem k budoucí konstruktivní vládní politice.

O tom, že se Kramář zařadil mezi uznávané představitele mladočeské strany, svědčí i to, že byl v roce 1896 zvolen do tzv. delegací, jejichž členem byl pak nepřetržitě volen až do první světové války, s výjimkou roku 1900, kdy se nedal zvolit z rodinných důvodů.²⁴⁵ Úkolem delegací bylo řešit společné otázky Předlitavska a Zalitavska. Z Říšské rady i z uherského sněmu do nich bylo vysláno po šedesáti zástupcích. Volbou do delegací se Kramář stal politikem známým i za hranicemi monarchie. Jeho věhlas posilovalo i to, že přispíval do zahraničního tisku, kde zpravidla horoval pro česká práva a informoval o politické situaci v habsburské monarchii. V delegacích kritizoval, že Rakousko přestává mít samostatnou a sebevědomou zahraniční politiku a je přespříliš orientováno na Německo. To, co český národ požadoval od zahraniční politiky, bylo zachování míru. Proto bylo podle Kramáře nutné, aby se Rakousko shodlo s Ruskem v balkánské otázce. Pro vnitřní upevnění monarchie bylo zase nutné vyřešení české otázky – a to v zájmu obou národností, které obývají české země. Jen pokud budou národy v monarchii spokojeny se svým postavením, může podle Kramáře monarchie jako celek prosperovat. V této souvislosti Kramář zdůrazňoval, že *„zdárné a spravedlivé rozřešení české otázky není záležitostí toliko vnitřní politiky, nýbrž že právě se stanoviska zahraniční politiky vyžaduje nejvážnější pozornost.“*²⁴⁶ Kramář ani v delegacích nezapomínal propagovat slovanské ideje – navrhoval například, aby při každém konzulátu pracoval někdo, kdo ovládá některý ze slovanských jazyků. Už svou první řečí v delegacích na sebe strhl pozornost tisku, nejen domácího, ale i zahraničního. Německý tisk začal od této chvíle Kramáře soustavně napadat. Základním tónem Kramářových projevů v delegacích byl odpor proti Trojspolku a jeho politice; nechtěl, aby Rakousko bylo mostem při německém pronikání na východ. Soustavně upozorňoval na

²⁴⁴ Kramář ve svém projevu v parlamentní debatě opětovně horoval pro zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního práva. Na základě usnesení svého poslaneckého klubu Kramář ve třetím čtení podpořil Badeniho návrh volební reformy, a to i přes výhrady, které vůči ní měl. Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, VIII. Legislaturperiode, XI. Session, 9. 4. 1891 – 22. 1. 1897, s. 24249 – 24257.

²⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 25356

²⁴⁶ Sís, V.: Karel Kramář, s. 102

to, že rakouská zahraniční politika musí být samostatná. Jako protiváhu vlivu Berlína hlásal, jak už bylo naznačeno, posílení vazeb na Rusko. Na to, že se stal členem delegací, byl Kramář patřičně hrdý. Svědčí o tom například dopis Eduardu Albertovi z léta roku 1896, v němž mimo jiné své nové angažmá neopomněl způsobem sobě vlastním zmínit: „*Já nyní odpočívám po říšské radě, po delegacích, po všem tom vzrušujícím peštském hluku a šumu, po tom nesnesitelném vedru a dusnu, které mně bránilo spát, takže jsem přijel z Pešti, jako rozbitý. Dospávám, nic nedělám, lenoším, a spravuji se. To je celá má činnost.*“²⁴⁷ V Kramářově korespondenci často čteme náрек na okolní podmínky nebo na zdravotní stav pisatele a ani citovaný list nebyl výjimkou, ačkoliv samotného adresáta trápily nemalé zdravotní problémy.²⁴⁸ Pro zajímavost uvádíme ještě jednu ukázkou z Kramářovy pozdější korespondence s Eduardem Albertem – Kramář líčil příhodu ze svého pobytu na Krymu v roce 1898 a je jen sotva k uvěření, co může způsobit náhlý pád: „*Sklouzl jsem z velikého kamene tak nešikovně, že jsem letěl po hlavě. Abych si tuto nejcennější část svého já příliš nepoškodil, chránil jsem se rukou, ale tak šikovně, že jsem při dosti energickém pádu kloubem ruky právě přišel na hrtan. Ztratil jsem ihned hlas, měl jsem silné bolesti, k tomu jsem nabral někde důkladnou anginu, a tak jsem dělal delší dobu maroda. Bolesti přestaly, ale hlas se mně posud úplně nevrátil, když na někoho silněji zavolám, ztrácím ihned hlas a chraptím.*“²⁴⁹ Inu, známý lékař Eduard Albert musel jistě mít pro drobné nehody Karla Kramáře pochopení. A koneckonců hlas byl pro Kramáře-znameního řečníka hlavním pracovním nástrojem, takže jeho starost byla na místě.

Aby si odpočinul od poslaneckého života i každodenních politických starostí, trávil Kramář parlamentní prázdniny už tradičně na Krymu. Kramářův rok můžeme de facto rozdělit na tři základní části: část roku trávil ve Vídni na zasedání Říšské rady, nějakou dobu v roce ho zaměstnávaly domácí povinnosti, tj. jednání zemského sněmu, setkání s voliči, apod., a konečně volné týdny pak trávil střídavě na Krymu a v rodném kraji. Barbo, které leží

²⁴⁷ Dopis K. Kramáře E. Albertovi z 1. července 1896, cit. podle: Kokešová, H.: Eduard Albert, dok. č. 18, s. 242

²⁴⁸ Eduarda Alberta trápila dna, kromě toho trpěl závratěmi, žaludečními a srdečními problémy. Srov. Kokešová, H.: Eduard Albert, dok. č. 18, pozn. 1 a 2, s. 244. Pro úplnost dodejme, že se Kramář v každém listu otázel, jak se Eduardu Albertovi daří a popřál mu brzkého uzdravení.

²⁴⁹ Dopis K. Kramáře E. Albertovi z 3. října 1898, tamtéž, dok. č. 29, s. 256

mezi Alupkou a Jaltou, si Kramář doslova zamiloval. Nakonec o jeho vřelém vztahu k tomu místu svědčí další slova, která jindy adresoval už zmiňovanému Eduardu Albertovi: „*Ten pán Bůh musil být výtečně naložen, když ty krásy sypal na ten malý kousek světa... A už jsem ponořen v celou tu poesii hor, moře – že se mně tak nejasně zdá, jakoby kdesi v dáli byl jakýsi parlament, v kterém jacísi lidé se perou, a nevědí oč.*“²⁵⁰

Začátek roku 1897 vyplnila nová předvolební kampaň. Volby, které byly vypsané na březen, proběhly poprvé podle nového volebního zákona, který zavedl pátou (všeobecnou) kurii.²⁵¹ Mladočeši získali šedesát mandátů a své křeslo v Říšské radě obhájil i Karel Kramář.²⁵² Kromě mladočechů byli v českých zemích zvoleni tři nezávislí kandidáti, pět křesel získali sociální demokraté a jeden mandát připadl křesťanským sociálům.²⁵³ Sociálním demokratům, kteří ještě neměli potenciál na to, aby porazili vítězné mladočechy, Kramář připomínal, že má svými teoretickými názory k sociálně-demokratickým myšlenkám blízko. Nicméně jedním dechem odmítal jakýkoliv internacionalismus a obhajoval právo na soukromé vlastnictví. Sociální otázku pak nevnímal jen jako otázku dělníků v továrnách, ale jako problém všech sociálně slabých lidí – tedy vedle dělníků i rolníků nebo řemeslníků. Proto odmítal vyzdvihování a ochranu pouze dělnického stavu jako nedostatečný krok. V nové Poslanecké sněmovně se Karel Kramář stal jejím druhým místopředsedou, na podzim roku 1897 dokonce prvním místopředsedou.²⁵⁴ V těchto funkcích musel čelit obstrukci ze strany německých poslanců. V dubnu byla hrabětem Badenim vydána jazyková nařízení, kterými se zaváděla čeština jako jazyk tzv. vnitřního úřadování. To vyvolalo silnou nevoli u německých obyvatel habsburské monarchie, kteří zaplavili Říšskou radu množstvím petic, požadujícími zrušení Badeniho

²⁵⁰ Dopis K. Kramáře E. Albertovi z 8. července 1898, tamtéž, dok. č. 25, s. 251

²⁵¹ Badeniho volební reforma byla schválena mimo jiné i hlasy mladočeských poslanců, nicméně její znění vyvolalo ve straně dílčí rozpory. K řešení rozkolu uvnitř mladočeské strany byla v září 1896 přijata pražská rezoluce, která zdůrazňovala opoziční stanovisko mladočechů. Mladočeši nemají vláde ustupovat, nevyjde-li kabinet nejdříve vstříc českým požadavkům.

²⁵² Kramář kandidoval ve svém původním volebním okrese.

²⁵³ Srov. např. Čapka, F.: Dějiny země Koruny české v datech, Praha 1998, s. 521

²⁵⁴ Druhým místopředsedou sněmovny byl Kramář zvolen 6. dubna a následně 23. září 1897, prvním místopředsedou 17. listopadu 1897. Ve funkci byl vystřídán 23. března 1898. Srov. Srov.

Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, IX. Legislaturperiode, XIII. Session, 23. 9. 1897 – 27. 11. 1897, s. 15, s. 1561

jazykových nařízeních. Tyto petice pak byly německými poslanci na schůzích sněmovny dlouhé hodiny předčítány, což bránilo konstruktivnímu jednání. Ostří odporu německých poslanců vůči Badenimu a jeho jazykovým nařízením se neotupilo ani v průběhu parlamentních prázdnin. Německá obstrukce pokračovala nejen dalším řečením, připomeňme doslova heroický výkon německého poslance Otto Lechera, který začal hovořit 28. října v sedm hodin večer a skončil příštího dne kolem desáté hodiny dopolední, ale dokonce soubojem mezi Badenim a německým poslancem K. H. Wolfem a také bitkami na půdě sněmovny.²⁵⁵ Svě si užil i Kramář, který z titulu své funkce také musel řídit jednání sněmovny. A tak se i on dočkal nepěkných nadávek. Například poslanec Kozakiewicz na něj křičel: „*Vy zakuklený Ruse, jděte do Moskvy!*“²⁵⁶ Obstrukce vyvrcholily v listopadu 1897 a hrabě Badeni byl donucen podat demisi.

K bouřlivé německé obstrukci se Kramář po letech vrátil mimo jiné ve vzpomínkách publikovaných v knize *Poznámky o české politice*, kterou napsal na přelomu prosince 1905 a ledna 1906.²⁵⁷ Němci podle Kramáře ukázali, čím může obstrukce být: „*naprostou negací parlamentarismu.*“²⁵⁸ A o Němcích dále pokračoval: „*Hráli va banque, sami si podřezávali větev, na které seděli, ničili parlament, který jen pro ně byl tak nespravedlivě sestrojen, ale myšlenka, že měli být odsouzeni k věčné menšině byla silnější, než všechny rozvahy. V obstrukci teprve poznali svou velikou sílu... Pro nás pak znamenalo vítězství německé obstrukce uznání německého veta proti každému požadavku národní spravedlivosti.*“²⁵⁹ Podle Kramáře byl odchod Badeniho důsledkem jeho osobní nestatečnosti, nerozhodnosti a ztráty víry v sebe sama.²⁶⁰ Kramářovi na tom všem nejvíce vadilo, že se státní autorita položila před německou obstrukcí, kterou nechala zvítězit. „*Hrabě Badeni obětován bezpodmínečně, jak u nás bývá to obyčejem, ukvapeně,*“ soudil Kramář, „*a bez všeho pozitivního výsledku pro stát.*“²⁶¹ Důsledkem Badeniho odchodu bylo zrušení jeho jazykových nařízeních, která však byla nahrazena

²⁵⁵ Srov. Šouša, J., Bobíková, L.: *Parlament*, s. 22

²⁵⁶ Sís, V.: *Karel Kramář*, s. 113

²⁵⁷ Kramář, K.: *Poznámky o české politice*, Praha 1906

²⁵⁸ Tamtéž, s. 20

²⁵⁹ Tamtéž

²⁶⁰ Srov. tamtéž, s. 21

²⁶¹ Tamtéž

novými, Gautschovými. Čeština měla být podle nich zavedena jen v tzv. smíšených okresech. Gautschova jazyková nařízení Kramář, na rozdíl od mnohých jiných politiků, kteří je vnímali jako kompromis, který neuspokojí nikoho, považoval za lepší než předchozí Badeniho řešení. Kramář viděl pozitivum v tom, že v čistě českojazyčném okrese bude český jazyk používán ve vnitřním i vnějším úředním styku. Úřední správu ve vlastním jazyku považoval za jeden ze základních požadavků každého národa. „České úřednictvo, duchem i vědomím, bez ponižujícího pocitu, že vlastním, vyšším jazykem úředním není mateřština, nýbrž jazyk cizí, je jedním z nejdůležitějších požadavků nejen politického, nýbrž také kulturního rozvoje našeho národa,“ napsal Kramář v Poznámkách o české politice.²⁶² Badeniho princip, podle kterého byl úřední jazyk odvozen od jazyka podání, měl podle Kramáře menší morální dopad než Gautschova novinka. Bezprostředně po vydání jazykových nařízení odešel baron Gautsch z čela vládního kabinetu. Vystřídal ho někdejší český místodržitel hrabě František Thun. Ministrem financí se v jeho vládě stal mladočeský politik a tedy blízký spolupracovník Karla Kramáře Josef Kaizl.

V únoru 1898 byla na českém zemském sněmu sepsána adresa císaři Františku Josefovi I. A Karel Kramář nemohl stát stranou dění. U příležitosti 50. výročí nástupu Františka Josefa I. na trůn čeští poslanci žádali obnovení českého státního práva. Adresa byla schválena jen díky tomu, že němečtí poslanci na protest opustili jednací sál zemského sněmu. Ve své odpovědi pak císař ale pouze poukázal na platnou ústavu a české státní právo dále zůstalo opomíjeno. Nicméně samotný fakt, že se Kramář výrazným způsobem podílel na politické akci takového významu, jasně naznačuje, že jeho politická hvězda závratně stoupala a že se stává politikem, která má vliv a je uznáván.

Koncem 90. let se prohloubil rozkol mezi Karel Kramářem a Tomášem G. Masarykem. Jejich vzájemný kontakt se prakticky omezoval na několik málo listů ročně, většinou navíc pouze zdvořilostního charakteru. V zimě roku 1897 se Kramář například strachoval o Masarykovo zdraví, když podstoupil

²⁶² Tamtéž, s. 22

operaci kolene.²⁶³ Ostatně Masaryk v jednom ze svých dopisů Kramářovi vytkl, že to byl on, kdo „*styky naše redukoval na meteorologii*“.²⁶⁴ Z dopisů obou politiků je cítit hořkost nad zkalenými vztahy, nicméně jejich cesty se nenávratně rozešly. Kramář to přisuzoval na vrub tomu, že zatímco Masaryk šel hodně nalevo, on sám šel „*v mnohých věcech trochu napravo, ale vědomě, po zralé úvaze a po trpkých zkušenostech*“.²⁶⁵ Podobná formulace se Masarykovi samozřejmě nemohla líbit a v příštím listu oponoval: „*Chcete tím říci, že já dostal se nalevo bez rozvahy a nevědomě?*“²⁶⁶ Kramář se podle Masaryka posunul napravo velmi výrazně. A Masaryk našel i důvod, „*a to ten,*“ jak napsal Kramářovi, „*že jste pojal důvěru, ba přímo lásku k dynastii. ... Já té Vaší důvěry nesdílím, a proto se Vám zdám být 'hodně na levě.*“²⁶⁷ Faktem je, že v 90. letech 19. století byl Karel Kramář politikem loajálním vůči monarchii, potažmo dynastii. Ale nijak zvlášť se tím neodlišoval od ostatních českých politiků. Budoucnost českého národa viděl v Rakousko-Uhersku. Ovšem v Rakousko-Uhersku federalizovaném a národnostně spravedlivém. Kramářovi ale Masarykova výtkla nedala spát, a proto zareagoval bezprostředně po obdržení dopisu. Tím, co oba politiky rozděluje, je podle Kramáře fakt, že on je politikem, zatímco Masaryk filosofem: „*Vy počítáte s kategoriemi, všeobecnými pojmy – já jako obyčejný člověk s lidmi a s prostými fakty.*“²⁶⁸ Kramář se také ohradil vůči námitce o lásce k dynastii: „*Stal jsem se jedním z těch, kdo se bojí o Rakousko a rádi by je zachránili.*“²⁶⁹ Oproti Kramářovu strachu o budoucnost Rakouska Masaryk stavěl známé Palackého motto o tom, že jsme byli před Rakouskem a budeme i po něm. Kramáře, už zkušeného politika – v politice se aktivně pohybuje téměř deset let – iritovalo Masarykovo nadřazené a místy zase shovívavé jednání. Nemohl vystát, že s ním stále jedná jako s oním realistickým „dítětem“. „*Poměry znám o něco lépe než Vy, který myslíte,*“ napsal poněkud sebevědomě Masarykovi, „*že staré 'dítě' je posud ještě nejlepším argumentem, když došly důvody.*“ A ještě si přisadil: „*Ne, milý příteli, nebyl*

²⁶³ Srov. dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi před 14. prosincem 1897, in: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 168, s. 275

²⁶⁴ Dopis T. G. Masaryka K. Kramářovi ze 14. prosince 1897, tamtéž, dok. č. 169, s. 276

²⁶⁵ Srov. dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 31. prosince 1898, tamtéž, dok. č. 171, s. 279

²⁶⁶ Dopis T. G. Masaryka K. Kramářovi z 5. ledna 1899, tamtéž, dok. č. 172, s. 280

²⁶⁷ Dopis T. G. Masaryka K. Kramářovi z 5. ledna 1899, tamtéž, dok. č. 172, s. 281

²⁶⁸ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi ze 7. ledna 1899, tamtéž, dok. č. 173, s. 282

²⁶⁹ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi ze 7. ledna 1899, tamtéž, dok. č. 173, s. 283

*jsem ani dříve dítě, ani jím nejsem nyní – politickým dítětem – odpuste, na konec to musím říci -, jste byl vždycky a vždycky Vy a budete jím do smrti.*²⁷⁰ Není divu, že po těchto ostrých slovech se korespondence mezi Kramářem a Masarykem, která s nebývalou intenzitou probíhala během ledna 1899, na delší čas až na formality přerušila.²⁷¹

Po rozpuštění Říšské rady v roce 1900 se rozpoutala nová předvolební kampaň, poslední, v níž se volilo v kuriovém systému. Zdravotní problémy tentokrát Kramářovi zabránily v aktivnějším zapojení se do předvolební kampaně, voličům nicméně adresoval tato slova. „*Hrozeb se nelekáme. Snad vydržíme spíše my nepřízeň vlády než vlády vídeňské zásadní, neutuchající odpor celého českého národa. Strach před německým radikalismem nesmí být rozhodující v politice státu.*“²⁷² V lednových volbách roku 1901 Kramář uspěl, tentokrát získal mandát za městskou skupinu táboorskou. Když v květnu 1901 Říšská rada jednala o prohlášení Františka Ferdinanda d'Este, kterým se arcivévoda vzdával nároku svých dětí na císařský trůn, Kramář v rozpravě zdůraznil suverenitu zemských sněmů coby nositelů smluvního poměru mezi dynastií a českým královstvím. Říšská rada podle Kramáře nemohla rozhodnout o vzdání se práva na trůn, toto usnesení není podle Kramáře závazné pro české země. Aby renunciace platila, je k tomu zapotřebí usnesení zemských sněmů.²⁷³ První roky 20. století jsou v Kramářově politice charakterizovány důslednou opozicí vůči Körberově vládě.²⁷⁴

Kramářovy tehdejší úvahy o české otázce dokumentuje jeho článek *Europe and the Bohemian Question* otištěný v anglickém časopise *National Review*. Kramář v článku upozorňoval na centralismus a germanismus, který panuje v habsburské říši. Český národ se podle něj musí postavit jako hráz německé rozpínavosti a musí zabránit pronikání Německa na východ. Češi nedoufají, že jim jiné národy nebo země pomohou v jejich snažení, ale věří,

²⁷⁰ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 15. ledna 1899, tamtéž, dok. č. 177, s. 290

²⁷¹ Formalitami míníme Kramářem zasláné oznámení o sňatku s Naděždou Nikolajevnou Abrikosovou a následnou Masarykovu gratulaci novomanželům. Srov. dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 23. srpna 1900, in: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): *Korespondence*, dok. č. 178, s. 292 a dopis T. G. Masaryka K. Kramářovi z 28. září 1900, tamtéž, dok. č. 179, s. 292-293

²⁷² Cit. podle: Sís, V.: *Karel Kramář*, s. 133

²⁷³ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, X. Legislaturperiode, XVII. Session, 31. 1. 1901 – 30. 1. 1907, s. 3396 – 3400. Viz též Sís, V.: *Karel Kramář*, s. 135 - 136

²⁷⁴ Srov. např. Kramář, K.: *Poznámky*, s. 26 - 37

že Evropa pochopí, jaký význam má česká otázka a že neněmecká Evropa bude českému snažení fandit.²⁷⁵ Není divu, že Kramářova slova rozlítla německé politiky habsburské říše, stejně jako německý tisk. Kramářovu předválečnou politiku napříště charakterizoval boj za zrovnoprávnění Čechů a Němců v monarchii.

Po Körberovi se vedení vlády ujal baron Gautsch, ke kterému Kramář zaujal mnohem smířlivější postoj než k jeho předchůdci, což vycházelo ze vstřícnějších názorů Gautsche na českou problematiku. Gautsch byl nakloněn vyslyšení českých požadavků, byl nakloněn jednání. Za Gautsche a ještě více za jeho nástupce Becka prosazovalo vedení mladočeské strany tzv. pozitivní politiku. První volby, které se konaly na základě všeobecného volebního práva v roce 1907, mladočechy podle očekávání příliš nepotěšily. Mladočesko-staročeské volební uskupení získalo 26 mandátů z celkového počtu 108 českých křesel. Před tímto blokem skončili agráři s 28 mandáty, v těsném závěsu za ním sociální demokraté s 24 mandáty.²⁷⁶ Hlavním důsledkem voleb roku 1907 pro Kramáře bylo rozdrobení české politické reprezentace na Říšské radě a také to, že mladočeši přestali být vůdčím politickým elementem českého národa. Kramář až do války neslevil ze své zásady, že je třeba dělat jen takovou politiku, která bude sloužit ku prospěchu národa. „*Chtěl bych, aby národ náš naučil se konečně ve své politice být rozumný, chladný a vypočítavý, kde je potřebí klidu a rozvahy, ale také aby byl nadšený, sebeobětavý a nepodajný, když jde o jeho největší statky, o jeho bytí a budoucnost! V tom je vše, co potřebuje český národ, v tom je záruka možnosti, že konečně najdeme onu svornost postupu v dobách těžkých a nebezpečných, které bychom tolik potřebovali, abychom s klidem mohli hledět i v nejhroživější budoucnost,*“ charakterizoval Karel Kramář svou politiku začátkem roku 1913.²⁷⁷

Karel Kramář za Rakousko-Uherska nezasedl v žádné z vídeňských vlád, přestože ve vládách seděli i čeští zástupci, jmenujme například Josefa Kaizla nebo Antonína Rezka. Císař František Josef I. se dokonce při

²⁷⁵ Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 50, Kramář, K.: Europe and the Bohemian Question, in: National Review, s. 183 - 205 (1902, přesné datum vydání neuvedeno).

²⁷⁶ Klerikální strana dále získala 17 mandátů, uskupení národních socialistů, radikálních pokrokařů a státoprávníků 9 mandátů, pokroková strana 2 mandáty a tzv. neodvislí poslanci získali zbylé 2 mandáty. Srov. např. Čapka, F.: Dějiny, s. 536

²⁷⁷ Cit. podle: Sís, V.: Karel Kramář, s. 190

jmenování Beckovy vlády v roce 1906 ptal, kde je Kramář, proč nesedí ve vládě. A ministerský předseda Beck mu odpověděl: „*Veličenstvo, dr. Kramář je perla, nechce však dáti se vsadit do obruby žádného ministerstva.*“²⁷⁸ Kramářovi se mnohem více zamlouvalo nenechat se svázat účastí ve vládě a naopak být důsledným kritikem vládní politiky, bylo-li toho zapotřebí. Až do pádu monarchie si Kramář tuto svou svobodu bedlivě střežil.

²⁷⁸ Srov. Winters, S. B.: *Obraz českého politika – Karel Kramář očima svých současníků před první světovou válkou*, in: *Moderní dějiny*, 2001, s. 78

8. Kramář a politický systém habsburské monarchie

Ve státním útvaru rakousko-uherské monarchie byly položeny základy moderní české politiky. Právě tam se vytvořila politická kultura, která předurčila tradici pro celý středoevropský region. V letech 1848-1918 se prosazovala a nakonec prosadila myšlenka ústavnosti a ústavního vládnutí. Na konci této epochy došlo k výrazné demokratizaci společenského a politického života, o čemž svědčí například přijetí principu všeobecného volebního práva, které zřetelně obměnilo podobu politické scény a přineslo existenci masových politických stran. V této době se také vytvořil základ pro pozdější politický systém první republiky.

Už víme, že všeobecné volební právo a spravedlivý volební řád požadoval Karel Kramář již během své první předvolební kampaně. Prakticky od počátku své politické kariéry Kramář bojoval za všeobecné volební právo, přestože bylo evidentní, že prosazení všeobecného volebního práva zrovna neprospěje jeho politické straně. Kramář byl přesvědčen, že je potřeba budovat pozici českého národa ve Vídni účastí nejširších lidových vrstev, věřil, že se zástupci českého národa stanou oporou národních snah. Při širším zastoupení se také, doufal Kramář, v parlamentu posílí slovanský živel. Kramář věděl, že jeho mladočeši rozšířením volebního práva ztratí, ale jak po letech přiznal, nečekal, že ztráta bude tak velká. *„Přiznám se vám, že tak velké oslabení strany, jaké následující volby (1907 – pozn. aut.) přinesly, jsem nečekal. Skoro se mi zdálo, že je to přece jen nevděk voličstva ke straně, která se plně a celou svou váhou za návrh postavila,“* reprodukoval Kramářova slova Vlastimil Klíma.²⁷⁹

Stranický systém habsburské monarchie nebyl v ústavně-právním systému nijak zakotven. Určitou oporu politickým stranám poskytoval spolkový a shromažďovací zákon z roku 1867. Politické strany vlastně až do konce monarchie existovaly v právní nejistotě. Strany vznikaly primárně na nacionálním základě, při vzniku rakouského parlamentarismu byly upozaděny ideové, sociální i náboženské momenty. Prioritou byla národní orientace, další diference byla odsunuta na druhé místo. Důsledkem tohoto dělení

²⁷⁹ AND, fond Vlastimil Klíma, karton č. 2, Dva odboje, s. 72

bylo to, že v habsburské monarchii vlastně vzniklo několik paralelních systémů politických stran, které se dělily podle příslušnosti k jednotlivým národům. Hovoříme-li o stranickém systému 19. století, hovoříme o takzvaném honoračním systému politických stran, který byl důsledkem malé angažovanosti lidu na politickém životě. Pro honorační strany byla typická velmi omezená organizovanost a v politice se prosazovala také velmi omezená sociální základna. Je zajímavé, že stranické vedení zpočátku ani nebývalo voleno, jednoduše bylo tvořeno elitou. Skutečně viditelnými reprezentanty honorační politické strany byli poslanci. Strany disponovali tiskem, který udával tón stranické politiky. Takovým pojítkem mezi voliči a stranou byla skupina důvěrníků, která vznikla neformálně na základě osobních kontaktů. Nakonec právě neformálnost organizačních vazeb byla pro honorační strany typická.

Od 90. let 19. století se začaly prosazovat masové politické strany, které na rozdíl od honoračních přišly s pevnější organizační strukturou. Stranické vedení už bylo voleno, objevila se funkce stranických sekretariátů, začaly se platit členské příspěvky, vznikaly první evidence členské základny. Politické strany byly nuceny k modernizaci. Rozšíření volebního práva s sebou přineslo i nutnost klást větší důraz na volební program a na to, aby tento program oslovil co nejvíce voličů.²⁸⁰

Národní strana svobodomyšlná, do jejíž řad Kramář s ostatními realisty vstoupil, oficiálně vznikla v roce 1874, jejím základem se stala skupina kolem Julia Grégra. Důvodů odchodu Grégrovy skupiny z Národní strany (staročeské) bylo mnoho, hlavním podnětem se stal spor o taktiku pasivní rezistence, kterou mladočeši odmítali jako pro český národ nevýhodnou. Podobně jako jiné strany té doby se i mladočeši opírali o sbor důvěrníků, kteří se rekrutovali z místních stoupenců strany. I zde platí, co bylo řečeno již dříve, že důvěrníci nebyli voleni, ale byli vybíráni stranickým vedením. V čele sboru mladočeských důvěrníků stál Karel Sladkovský, po jeho smrti v roce 1881 se nejvlivnějším mladočeským politikem stal Julius Grégr, vedle něj pak jeho bratr Eduard, dále František Tilšer nebo například Emanuel Engel.

²⁸⁰ K politickému systému habsburské monarchie více viz např. Balík, S., Hloušek, V., Holzer, J., Šedo, J.: Politický systém českých zemí 1848 – 1989, Brno 2003 nebo Marek, P.: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1998, Olomouc 2000.

Organizační struktura byla, podobně jako u jiných politických stran té doby, zpočátku neúplná a nedostatečně funkční. Strana měla k dispozici Klub národní strany svobodomyšlné a sbor důvěrníků, teprve mladočeský sjezd v roce 1883 dal podnět k zakládání dalších mladočeských politických spolků, které většinou vznikaly na úrovni okresů. Existenci politických stran reguloval pouze spolkový zákon, politická strana nebyla zákonem nijak definována. V roce 1890 byl sborem důvěrníků přijat Organizační statut, podle kterého byl nejvyšším orgánem strany sjezd a vedle něj poslanecké kluby a sbor důvěrníků. Nově byl zřízen i výkonný výbor – ten se stane ústředním orgánem strany a odsune do pozadí sbor důvěrníků. Během dvou let si výkonný výbor vytvořil i stranický sekretariát. Do konce 19. století zůstali mladočeši klasickou honorační stranou. Chyběla například evidence členské základny. Podobně jako jiné politické strany i mladočeši pronikli do nepolitických sfér společenského života, do nejrůznějších kulturních, hospodářských nebo tělovýchovných spolků.

V roce 1894 se mladočeští politici sjeli do Nymburka, aby si ujasnili své pozice a další politiku. Jejich cílem bylo uklidnit mladočeskou veřejnost a urovnat vnitrostranické spory. Mladočeši deklarovali, že si ponechávají právo být opozicí, nicméně zároveň hodlali být opozicí konstruktivní. Strana se také postavila proti planému radikalismu. Nymburská rezoluce dala poslanci volnost jednání, ale při jednáních s vládou poslanec potřeboval posvěcení strany. Z tohoto pohledu byl Kramář vždy disciplinovaným poslancem. V Nymburce se mladočeši také distancovali od Omladinářů. To Kramářovi nijak nevadilo - přestože s nimi byl generačně spjat, měl k nim názorově velmi daleko.

Problémem mladočechů bylo to, že nedokázali dostatečně reagovat na rozšíření volebního práva v letech 1897 a následně 1907. Mladočeši byli změnami, které přinesl přelom století, zaskočení. Nedokázali se rychle proměnit v moderní masovou stranu. Reorganizaci strana zahájila až pod Kramářovým vedením, který se do čela mladočeské strany dostal po smrti Josefa Kaizla. Probíhala v závěru první dekády 20. století a byla spojena nejen s nástupem Karla Kramáře do čela strany, ale také s určitou generační obměnou vedení. Důvěrnický systém pomalu zanikl a nahradily ho místní organizace, od roku 1910 se vybíraly členské příspěvky. Nejvyšším orgánem

strany zůstal sjezd, ale větší roli hrál pětaticetičlenný akční výkonný výbor, v jehož čele stálo pětičlenné předsednictvo. Od roku 1907 při mladočeské straně fungovala i tisková kancelář, v jejímž čele stanul Vincenc Červinka. Významným krokem bylo i zřízení Pražské akciové tiskárny, která v roce 1910 převzala od rodiny Grégrových vydávání Národních listů. Tento deník totiž dosud nebyl úplně loajální ke Kramářově politice a k novému stranickému vedení. Jak podotýká historik Jiří Malíř, i přes tuto modernizaci mladočeská strana zůstala na cestě k masové straně jen na půli cesty, protože se jí podařilo oslovit jen určité a nepočetné sociální vrstvy obyvatelstva.²⁸¹

Karel Kramář nechápal, proč se česká politika drobí. Chápal principy a důvody vzniku zájmových politických stran, věděl, že dělníci nebo rolníci mají mít své zastoupení. Formu, v jaké se v českých zemích zájmové strany vytvářely, ale označil doslova za pohromu.²⁸² „*Kategorickým imperativem nás všech, kteří chceme jeden směr politiky české ve Vídni, musí býti, abychom stáli v jedné řadě, kde jedná se o boj proti společnému nepříteli. Což není přímo absurdním, že chce agrární strana dělati zvláštní národní politiku? Což má jiné zájmy národní, než my všichni?*“²⁸³ Kramářovi nesmírně vadilo, že se české politické strany mnohdy nedokázaly sjednotit na společném postupu. Kramář zájmové strany kritizoval i z jiného úhlu pohledu, který by dnešní optikou mohl být označen za politicky nekorektní: „*Agitace zájmových stran vede místy k tomu, že se přímo bojuje proti inteligenci, a že rozmáhá se nebezpečný analfabetismus v politice. Nežádá se nic, než příslušnost k stavu, v pevné důvěře, že pro poslance zrovna stačí, zná-li potřeby a bolesti rolnictva, živnostnictva. Zvítězí-li na celé čáře takové názory na poslanecký mandát, pak je to přímo úžasná perspektiva pro budoucnost.*“²⁸⁴ Kramář apeloval, aby poslanci nezapomínali, že společným nepřítelem jsou Němci a německé zájmy a že čeští poslanci mají být jednotní v obhajobě českých zájmů. Kramář nechtěl říct, že poslancem by měl být jen ten, kdo má vyšší vzdělání. Na druhou stranu by se mu nepříčila jistá zkouška způsobilosti pro

²⁸¹ Srov. Malíř, J.: Mladočeská strana, s. 46

²⁸² Srov. Kramář, K.: Poznámky, s. 78

²⁸³ Tamtéž

²⁸⁴ Tamtéž, s. 79

poslance.²⁸⁵ Volba poslance byla podle Kramáře spíše věcí náhody, výsledkem aktuální agitace, populistických hesel a chvilkové nálady. To by bylo možné přehlédnout při volbách do zemského sněmu, protože tam jsou čeští poslanci v domácím prostředí. „Ale do Vídně měli bychom posílati opravdu jen své nejlepší lidi, a my našli bychom jich dost, takových, že mohli bychom býti pyšnými na svoji delegaci a že bychom nejen váhou svých hlasů, ale také duševní úrovní našeho poselstva domohli se brzo tak velkého vlivu v parlamentě i v administraci, že bychom sami tím byli překvapeni,“ soudil Kramář.²⁸⁶ Kramář vyzýval, aby politika českých stran byla jednotná a navrhoval, aby se poslanci, jejichž politické názory se nijak výrazně neliší, spojili ve Vídni v jeden klub a „aby také při volbách hleděli kompromisem umožniti volbu nejlepších lidí“.²⁸⁷ Kramář apeloval na politiky, aby opustili osobní nenávisti a antipatie. „Co je u nás malicherné, odporné závisti a nepřejícnosti,“ povzdechl si lídr mladočechů.²⁸⁸ Nedostatek noblesy a solidarity, házení klacků pod nohy mladým lidem, kteří by mohli pro národ něco vykonat, to je podle Kramáře realita parlamentní práce ve Vídni. Na rozdíl od Čechů se Němci dokáží v národní věci sjednotit a táhnout za jeden provaz, upozornil Kramář s vírou, že se český přístup brzy promění.

V prvních letech své existence se mladočeská strana programově opírala o dokument, který sepsal Julius Grégr a který byl přijat ustavujícím sjezdem v roce 1874. Strana se tehdy přihlásila k liberálním zásadám.²⁸⁹ Tento program zůstal, byť s mírnými úpravami a obměnami, základním programovým dokumentem až do počátku 20. století, než nastoupila nová generace politiků. V mladočeském programu mělo své stálé místo dosažení českého státního práva, důraz byl kladen na rozvoj vzdělanosti a školství nebo na uplatňování občanských práv a svobod. V 90. letech se prosadil koncept tzv. etapové politiky.

Kramářovo vedení přišlo s tzv. pozitivní politikou, jejíž jádro spočívalo v posuzování konkrétních návrhů z hlediska toho, jsou-li národu prospěšné a pro národ výhodné. Myšlenka pozitivní politiky byla poprvé vyslovena v lednu

²⁸⁵ Srov. tamtéž, s. 80

²⁸⁶ Tamtéž

²⁸⁷ Tamtéž, s. 81

²⁸⁸ Tamtéž, s. 84

²⁸⁹ Srov. kap. o vstupu Karla Kramáře do politiky.

1903. Kramář formuloval taktiku volné ruky, která znamenala podporování vlády v případě dobrých projektů, samozřejmě za cenu ústupků a výhod pro české země, a opoziční postoje, budou-li návrhy vlády proti českým zájmům. Tuto politiku Kramář důsledně prováděl, což nebylo v Čechách vždy přijímáno s pochopením. Kramářovi se ale přičila prázdná a líbivá hesla a nedbal o to, jestli je jeho politika populární nebo není.²⁹⁰ Příjemným a přínosným důsledkem mladočeské pozitivní politiky bylo například zvyšování financí pro české školství a nárůst počtu českých škol, hospodářský rozmach Čech²⁹¹ nebo dotace pro Moderní galerii²⁹². A jak samotný Kramář definoval pozitivní politiku? „*Positivní politikou myslím postup, který nás neváže žádnými principiálními usneseními o taktice. Budeme dobývati jednu posici za druhou, budeme dobývati politickou moc, abychom za těžké oběti, které státu přinášíme, dostali v kulturních a hospodářských věcech to, čeho potřebujeme k rozvoji a prospěchu svého národa. Positivní politikou nekompromisujeme se s centralismem. ... Chceme svůj úřední jazyk ve svých úřadech. ... Chceme, aby reforma školství byla povedena v duchu národně českém. ... Chceme rozšíření samosprávy Českého království. Sněm zemský musí být základním zákonodárným sborem našeho království.*“²⁹³ Kramář si velmi dobře uvědomoval, jaká úskalí s sebou nese pozitivní politika: „*Nejtěžší politika je politika kompromisu. Je tu zodpovědnost za ústupky, které nutno činiti, aby se něco vyzískalo. A tu třeba přísně měřiti, zda to, co bylo nabyto, za kompromis stálo. Politika je boj, jen boj, stálé snažení.*“²⁹⁴ Tady vidíme smysl Karla Kramáře pro konstruktivní politiku, která v dané době skutečně přinášela ovoce. Navíc Kramář mohl těžit z pozice jednoho z nejvýznamnějších českých politiků ve Vídni, protože byl od roku 1906 předsedou Českého klubu. V programu z roku 1907 se mladočeská strana označila za stranu „národní, státoprávní, svobodomyšlnou a demokratickou“. Program pro český národ požadoval podíl na státní moci, nedělitelnost zemí Koruny české, dvojjazyčnost úředníků v zemi, zákonnou ochranu menšin, dodržování

²⁹⁰ Můžeme to dokumentovat Kramářovým mottem: „*Dobývati ve Vídni politickou moc pozitivní činností politickou, a ne bezplodným radikalismem.*“ Cit podle: Sís, V.: Karel Kramář, s. 179

²⁹¹ Pro hospodářský rozmach Čech hrálo svou roli i to, že Kramář pracoval v berním a rozpočtovém výboru.

²⁹² Kramář měl velký podíl na vzniku Moderní galerie, osobně na její vybudování věnoval 2 miliony korun.

²⁹³ Sís, V.: Karel Kramář, s. 178-9

²⁹⁴ Tamtéž, s. 178, projev z března 1907

občanských svobod. Program odmítal zneužívání vlivu církve ve společenském životě. Mimo jiné žádal zavedení všeobecného hlasovacího práva i pro zemské sněmy a také zvýšení jejich váhy. Těchto i dalších programových bodů se strana mohla snažit dosáhnout pozitivní politikou.

Kramářova pozitivní politika nejenže nebyla všemi přijímána zrovna s nadšením, ale stala se dokonce námětem politické karikatury. Český humorista Jaroslav Hašek ji charakterizoval takto: „*A tu dlužno zmíniti se dále o nové jeho myšlence, kterak pomoci českému národu. Dr. Kramář totiž má ve zvyku, že v dobách nejtěžších zápletek politických, když je českému národu nejhůře, odjede z Čech na Krym, a když se vrátí, je již po bouři. Není to náhoda, je to zkušenost. A na tom právě zakládá se nová politická metoda: Dáti volné pole průběhu událostí, nezasahovati nijak do běhu věcí, držeti se v ústraní a čekati, až se to přežene, s vědomím, že se to přehnat musí. To jsou základy takzvané pozitivní politiky mladočeské, jejíž hlavním vůdcem je dr. Karel Kramář. Pozitivní politika jest vynálezem dr. Kramáře a jest to něco velkolepého, úchvatného a čistého. Pozitivní politika podobá se poháru křišťálové vody, na které není vidět ničeho, ve které neplave docela nic a která nemá žádných účinků. Pozitivní politika povstala ze slova pozitiv, což znamená ve fotografii obraz získaný z negativu, v mluvnici pozitiv znamená nejzákladnější tvar přídavného jména při stupňování, v matematice máme pozitivní veličiny, pozitiv v hudbě znamená druh varhan bez pedálu, pozitivní pól nachází se u galvanických baterií, námořní mapy mluví o pozitivním posunutí pobřeží, ve filosofii znamená pozitiv opak toho, k čemu se dospěje myšlením, pozitivismus znamená celý filosofický směr, všude pozitiv (pozitivní) něco znamená, jenom v politice pozitivní politika neznámá nic, poněvadž filosoficky řečeno je to politika, ku které se nedospělo myšlením a přemítáním. Pozitivismus zakazuje vůbec přemýšlení, a proto dr. Kramář je zastáncem pozitivní politiky. Pozitivní politika znamená politiku, kde se nedá zholat ničeho dělati, kde situace sama o sobě jest pozitivní, jest to situace, kde dlužno pohlížeti na události tak, jak jsou, kde nelze ničeho měniti, kde možno jedině snad reorganizovati mladočeskou stranu. Dr. Karel Kramář plně vystihl své poslání. On mladočeskou stranu obrodil. Když se nedá dělati nic*

*proti Vídni, možno přece mezi vlastními lidmi dělati reformy.*²⁹⁵ Haškova jízlivá slova snad ani nepotřebují komentář.

Konstantou Kramářova politického programu v dobách habsburské monarchie bylo téma českého státního práva. Na rozdíl od některých svých kolegů v této tématice nehodlal ustupovat. Státní právo pro Kramáře bylo „skutečným právním stavem, na kterém jedině založeno jest panování mocnáře v zemích koruny české“.²⁹⁶ Proč?

„Jinak bychom neměli panovníka s právním titulem, nýbrž panovníka, který by vládl jen proto, že má vojsko a moc. Ústava mohla pro nás utvořit právní poměry, hájené státní mocí, takže se jim musíme jako platným zákonům podrobovati a je zachovávat, ale nemohla změnit platné právo tam, kam kompetence její žádným způsobem sahati nemohla. S poměry těmi chci, abychom počítali, ale myslím, že snahou naši musí býti, aby ústavní řády odpovídaly nezrušitelnému našemu právu státnímu. To tím víc, poněvadž je moderní správa státní tak intenzivní, tak hluboko do života občanů státních zasahující, a její úkoly jsou tak veliké, že musí se varovati především každé šablonovitosti a povrchnosti. A ta je nevyhnutelna, přímo poměry vynucena, kde stát představuje takové hospodářské, kulturní, ethnografické a sociální rozdíly jako u nás a přece chce centralisovati. Proto může býti státní správa centralisovanou jen tam, kde toho moderní rozvoj hospodářský žádá, tedy zejména v politice dopravní, tarifové, bankovní, peněžní, v zákonodárství, pokud jde o právní základy obchodu a průmyslu – smím-li se tak krátce vyjádřiti – pak ve všech záležitostech státní obrany a politiky vnější, ale musí individualisovat, obmezit se na stejnorodé oblasti ve všech druhých oborech. A tu staletá historie sama dala základy k takovému rozdělení, utvořila přirozené, vnitřně naprosto homogenní skupiny: skupinu zemí českých, skupinu zemí alpských, od které by ovšem mohly býti odděleny země jihoslovanské, a Halič s Bukovinou. Pak mohli bychom v Rakousku mítí opravdu intenzivní kulturní a hospodářský život, přizpůsobený všem různostem našeho soustátí – a všickni by mohli šťastně žíti, ovšem pod podmínkou, že by se v zemích národnostně smíšených národnostními zákony

²⁹⁵ Hašek, J.: Galerie karikatur, Praha 1964, s. 8 - 9

²⁹⁶ Kramář, K.: Poznámky, s. 75

naprosto zaručily plný rozvoj a plnou svobodu kulturního života všem národům.

*Pro mne je tudíž všecka politika česká jenom cestou k vrácení plného obsahu státoprávní osobitosti zemí koruny české v rozsahu, který odpovídá moderním potřebám mocenským a hospodářským, tak aby mohly země naše rozvíjeti se kulturně i sociálně co nejintenzivněji, a aby také požívaly ochrany mocného státu a měly dostatečně velké odbytiště pro své průmyslové výrobky. Jakou ta cesta má být, není pro mne otázkou principu, nebo státoprávní věrnosti, nýbrž jen vhodnosti a prospěšnosti v daných poměrech.*²⁹⁷

Bylo by omylem myslet si, že v okamžiku svého vzniku mladočeši hned oslovili davy příznivců, opak byl pravdou. Příčiny počátečních neúspěchů můžeme hledat mimo jiné v rozdrobenosti strany, protože se v ní vedle umírněných politiků vyprofilovaly i radikálnější kruhy. V 90. letech 19. století se mladočeská politika měnila od bezvýhradné opozice směrem ke konstruktivní opozici, až se proměnila ve vládní stranu. Ústup od opozice přišel s nástupem Badeniho vlády. Strana nejprve podpořila polovičatou Badeniho volební reformu, po vydání Badeniho jazykových nařízení přešla na provládní pozici. Tento obrat charakterizuje už zmiňovaný koncept etapové politiky, který prosazoval vedle Kaizla například Gustav Eim: namísto neplodného státoprávního radikalismu a vymožení si státního práva najednou, přešla mladočeská politika k realizaci státoprávního programu po etapách, získáváním drobných pozic a postupnou liberalizací a demokratizací monarchie. Etapovou politikou se ovšem mladočeští politikové také pomalu vydali na cestu k moci, Josef Kaizl vstoupil do vlády Františka Thuna (1898-99). Kaizlova smrt a zrušení Badeniho nařízení byly jen některými z faktorů, které mladočeskou stranu na počátku 20. století uvrhly do vleklé krize, během níž opět vystoupily do popředí vnitrostranické rozpory. Pod Kramářovým vedením mladočeši přešli ke konstruktivní politice a zároveň urychlili reorganizaci strany. Výsledek voleb, které se konaly na základě všeobecného volebního práva, přinesl mladočechům předpokládaný propad voličské

²⁹⁷ Tamtéž

přízně. Tyto události urychlily proměnu strany ve stranu vysokých podnikatelských, průmyslových a finančních kruhů. Mladočeši získávali pozice například v Živnostenské bance (J. Preiss), České bance (A. Rašín), Lidové bance (A. Rašín,...), z průmyslových kruhů byli propojeni se Škodovými závody, Kolben-Daňkem, Walterovkou, atd. Anexe Bosny a Hercegoviny a následný nástup kabinetů, které příliš nedbaly na postoje parlamentu, přivedly mladočechy do mírné protivládni opozice, ale i tak byli tu a tam ochotni přistoupit na kompromisní řešení v případě, že viděli nějaký zisk pro český národ.

Od počátků existence politických stran sehrával klíčovou roli tisk: byl stranickým agitačním centrem, mocným nástrojem politického působení na voliče a orgánem pro prezentaci programu strany i stranických úspěchů. Jádrem mladočeského směru ještě v rámci Národní strany se stal deník Hlas (1862-65), později Národní listy, ovládané bratry Grégrovými. Právě Národní listy patřily k nejčtenějším listům konce 19. a počátku 20. století. Přestože Národní listy působily ve prospěch mladočeské strany, nebyly až do roku 1910 s vedením strany zcela spjaty a vedením bezvýhradně ovládaný. Julius Grégr dbal na svou rozhodovací nezávislost, po jeho smrti (1896) zůstaly majetkem Grégrovy rodiny a teprve roku 1910 byly prodány Pražské akciové tiskárně. Tak se dostaly do rukou Kramářova vedení. Vedle Národních listů podporovala mladočechy celá síť regionálních novin. Od roku 1908 vycházel i promladočeský týdeník Národ.

9. Naděžda Nikolajevna – Kramářova životní láska

Naděždu Nikolajevnu Abrikosovovou Kramář poznal během své první cesty do Ruska. V Moskvě se dostal do společnosti jejího manžela Alexeje Alexejeviče Abrikosova a tam se seznámil s jeho krásnou ženou. Naděžda Nikolajevna pocházela z bohaté podnikatelské rodiny Chludovů, tedy nikoliv ze šlechtického rodu, jak se za první republiky mylně a možná i tak trochu zlomyslně tradovalo. Zakladatelem podnikatelského klanu byl Ivan Ivanovič Chludov (1786-1835), Naděždin pradědeček. Svým dětem zanechal jmění ve výši přibližně dvou set tisíc rublů. O Nazaru Ivanoviči, jednom z jeho synů, který nás nejvíce zajímá, protože byl dědečkem Naděždy Nikolajevny, se zachovalo jen málo informací. Navíc zemřel velmi mladý, nedožil se ani čtyřiceti let. Víme, že se oženil s Marií Ivanovou Borisovskou a měli spolu syna Nikolaje, otce Naděždy. Vedle vlastního podnikání bohatli jednotliví členové rodu Chludovů i výhodnými sňatky s příslušníky podnikatelské vrstvy. Mohli se chlubit honosnými sídly a patřili mezi ruskou smetánku.²⁹⁸ Rodina Chludovů se specializovala na tkalcovské řemeslo a před první světovou válkou, kdy nastal největší rozkvět jejího podnikání, zaměstnávala kolem 6000 dělníků.²⁹⁹

Naděžda Nikolajevna se narodila 30. září 1862 Nikolaji Nazaroviči Chludovovi a jeho ženě Naděždě Ivanovně. O dětství Naděždy Nikolajevny máme jen kusé informace, vlastních dokladů se zachovalo minimum.³⁰⁰ V prosinci 1880 ji rodiče provdali za tehdy třiačtyřicetiletého Alexeje Alexejeviče Abrikosova. Naděžda Nikolajevna se přivdala do neméně proslulé rodiny, než z jaké sama pocházela. Abrikosovým patřila ohromná továrna na cukrovinky. Jejich bonbóny a jiné sladkosti mlsali lidé nejen v Moskvě, ale i v dalších částech Ruska. Část rodiny obchodovala s čajem, další zase s ovocem dovezeným z Kavkazu a Krymu. Jako první v Rusku přišli s technikou konzervování ovoce a zeleniny. Naděždin manžel Alexej

²⁹⁸ K historii rodiny Chludovů viz Serapionova, E. P.: Karel Kramarz i Rossija, Moskva 2006, s. 47 - 69

²⁹⁹ Srov. Kopřivová, A.: Naděžda Nikolajevna Kramářová a Jednota pro pohřbívání ruských pravoslavných občanů a pro ochranu a udržování jejich hrobů v Československu, in: Běloševská, L., Sládek, Z. (ed.): Karel Kramář, s. 91

³⁰⁰ Srov. Serapionova, E. P.: Karel Kramarz, s. 56

Alexejevič se o chod továrny na cukrovinky příliš nestaral, spolu s bratrem Nikolajem vydával časopis *Otázky filosofie a psychologie*. Nevíme, jestli Naděždu Nikolajevnu a Alexeje Alexejeviče spojovalo něco víc než jen chladná dohoda dvou podnikatelských rodů o sňatku dětí, stejně jako nevíme, jestli jejich manželství bylo šťastné. Nicméně mladí manželé dali život čtyřem dětem: Naděždě, Margaritě, Rulině, která zemřela ještě jako dítě, a Lvovi. Maminčiným mazánkem byla dcerka Margarita, nicméně na své děti byla Naděžda Nikolajevna celkem přísná a vyžadovala od nich kázeň.³⁰¹ Manželé Abrikosovi měli i přes svůj nízký věk významné postavení v moskevské společnosti. Spojení dvou podnikatelských rodů ještě umocnilo jejich bohatství. Alexej Alexejevič byl po smrti otce spoluvlastníkem výroby cukrovinek, Naděžda měla příjmy z dividend z rodinných továren. Podobně jako u rodiny Kramářových můžeme i u Abrikosových vidět dostatek peněz například v tom, že poslali svého syna studovat do zahraničí, konkrétně do Francie. Manželé Abrikosovi se živě zajímali o dění kolem sebe, a tak není divu, že se v jejich moskevském domě i v jejich venkovských sídlech v Tarasovce a Alupce scházela vybraná společnost. A právě tam do jejich poklidného rodinného života vstoupil mladý, pohledný a vzdělaný Čech, který byl s přítomnými schopen diskutovat a polemizovat. Více než všechny ostatní ale zaujal a okouzlil paní domu. Kdy přesně se Naděžda Nikolajevna Abrikosovová a Karel Kramář seznámili, není známo, víme jen, že to bylo někdy v dubnu 1890.³⁰²

Životní lásky lidem do cesty přihrávají nejrůznější náhody. A nejinak tomu bylo i u Karla Kramáře a Naděždy Nikolajevny. Jejich sblížení napomohlo to, že Kramářovi nebyla úřady povolena plánovaná cesta na Kavkaz. Volné chvíle se rozhodl trávit v blízkosti rodiny Abrikosových. A právě tehdy se pomalu začal odvíjet románek mezi Karlem a o dva roky mladší Naděždou. Jejich vztah musel od začátku překonávat celou řadu překážek: Naděžda byla vdaná a navíc vychovávala děti, Kramář zase počítal z rozjezdem své politické kariéry, a proto nemohl trávit v Rusku tolik času, kolik by si možná byl přál. Ohromnou vzdálenost, která zamilovaný pár dělila, se snažili překonávat častou korespondencí. A jak už to u Kramáře bývá, byl

³⁰¹ Srov. tamtéž, s. 57

³⁰² Srov. Pekař, R.: *Milostné listy*, s. 132

to on, kdo psal častěji, intenzivněji a netrpělivěji. A to i přesto, že každému dopisu trvalo mnoho dní, než našel tu, které byl určen. Ale Karel Kramář měl potřebu neustále psát, neustále se vyznávat ze svých citů. A na druhou stranu také vyžadoval rychlé a časté odpovědi. Stačilo, aby se Naděždin dopis pozdržel, a on už z toho vyvozoval dalekosáhlé závěry pro jejich vztah.

Přestože si oba psali ještě v době, kdy Kramář cestoval po Rusku a byl tedy v relativní blízkosti Abrikosových, korespondence zesílila po Kramářově odjezdu. A dopisy, které mezi Karlem a Naděždou kolovaly, byly dopisy milostnými. Převažují v nich lyrické momenty a vzpomínky na Kramářovu ruskou cestu.³⁰³ Kramář usedal k psacímu stolu, aby napsal své milované Naděždě, snad obden. Zpočátku byly Kramářovy dopisy trochu nespěšné, to když připomínal společné rozpravy. *„Tolik jsem si zvykl na rozmlouvání s Vámi, v němž jsem byl rád tak upřímný, tak otevřený, jak jsem sám k sobě, že bezvýsledně bojuji s naléhavou nutností psát Vám znova jedno a totéž,“* napsal začátkem října 1890.³⁰⁴ A o několik dní později pokračoval: *„Jak bych si toho cenil, kdybych s Vámi mohl hovořit! Dávala jste mi odvahu a klid. Alespoň na Vás hodně myslím!“*³⁰⁵ Dnešnímu čtenáři by se mohly Kramářovy dopisy zdát málo vášnivé, málo oddané. Ale je třeba mít na paměti, že oba zamilovaní svůj vztah zatím tají a kdyby dopis spatřily nepovolané oči, nesměl vzbudit ani stín podezření.

Udržovat vztah na dálku bylo pro Karla Kramáře mučivé. Zvláště když byl člověkem, který s oblibou četl mezi řádky a možná si v dopise leckdy našel i to, co do něj pisatel nevložit. Podobnou vlastností ale byla nadána i Naděžda. A tak ještě v říjnu 1890 prošel jejich vztah první zkouškou, první krizí. Naděžda snad měla pocit, že o ni Karel Kramář dostatečně nestojí, a tak mu odepsala, řekněme, poněkud chladněji. To ale citlivého Kramáře málem zlomilo. *„Jsa na konci svých sil kvůli nespavosti, migrénám,“* nařikal Kramář, *„snáším velmi těžce tuto hroznou ránu.“*³⁰⁶ Vztah Karla a Naděždy se najednou koncem října zmítal v pochybnostech. Ani jeden si nebyl jist opravdovostí citů toho druhého. *„Nevěřím, že je vše mezi námi skončeno,“*

³⁰³ Srov. tamtéž, s. 133

³⁰⁴ Dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové z 8. října 1890, cit. podle Pekař, R.: Milostné listy, Karla Kramáře Naděždě Nikolajevně Abrikosové, in: Slovánský přehled, 2004, č. 1, s. 133

³⁰⁵ Dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové z 18. října 1890, tamtéž, s. 133

³⁰⁶ Dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové z 29. října 1890, tamtéž, s. 134

povzdechl si nešťastný Kramář,³⁰⁷ kterého v příštích dnech sužovalo nekončené čekání na Naděždinu odpověď. Snad ještě více než kdy jindy by si přál, aby pošta chodila rychleji. Nebo ještě lépe, aby si s Naděždou všechno mohli vyříkat z očí do očí. „Úzkostlivě očekávám dopis od Vás, jenž by ukončil tento nesnesitelný stav, který mne ničí mravně i fyzicky,“ svěřil se se svým trápením Naděždě.³⁰⁸ Ta na Kramářovy stesky rychle odpověděla, protože jí samotné se také ulevilo, že jejich krásně se rodící vztah není v troskách.

Nečekaně brzy se Karel s Naděždou opět potkali, ovšem za ne zrovna příjemných okolností. Naděžda potřebovala podstoupit gynekologickou operaci. Vzhledem k tomu, že její manžel souhlasil s tím, že operace bude provedena ve Vídni a ne v Rusku, se můžeme domnívat, že nešlo o nějakou banalitu. Ostatně i Kramář naléhal na to, aby Naděžda podstoupila chirurgický zákrok ve Vídni, dokonce o tom korespondoval s Alexejem Alexejevičem. Abrikosovi se skutečně odhodlali k cestě do Vídně, kde byla Naděžda 28. února 1891 operována. Jejím lékařem nebyl nikdo jiný než Kramářův přítel, chirurg a politik Eduard Albert. Příjezd Naděždy do Vídně přišel v nepříliš vhodnou dobu – Kramář byl zapojen do vrcholící předvolební kampaně, doufal ve svůj triumfální vstup do politického života. Dokonce na Naděždu naléhal, ať svůj příjezd a tedy i operaci odloží na dobu po volbách, protože během kampaně nebude mít možnost se jí dostatečně věnovat.³⁰⁹ To, že Kramář vyvýšil své politické zájmy nad zdraví své milované Naděždy, nás může trochu zarazit. A vlídně to nepřijala ani samotná Naděžda Nikolajevna, která cítila, že stojí na druhém místě za politikou. A to se jí samozřejmě nemohlo ani trochu líbit. Kramář se jí to snažil vyvrátit, a tak se v příštích týdnech ve svých dopisech raději politickým tématům vyhýbal.³¹⁰ Potřeboval se naplno věnovat kampani, nemohl ji jen tak zrušit, proto na druhou stranu chápeme i jeho motivy, když chtěl, aby Naděžda přijela o něco později a on by mohl být s ní ve Vídni a mohl by s ní trávit více času.

Naděžda Nikolejevna měla z operace oprávněné obavy a nejen manžel, ale i Kramář ji všemožně uklidňoval. A přišlo i jeho důrazné vyznání:

³⁰⁷ Tamtéž

³⁰⁸ Dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové z 4. listopadu 1890, tamtéž, s. 134

³⁰⁹ Srov. dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové z 26. ledna 1891, tamtéž, s. 134

³¹⁰ Srov. Pekař, R.: Milostné listy, s. 134

„A nyní poslední slovo, to nejvážnější, takové, jaké jsem nikdy, nikdy nevyslovil. Kdyby... pak brzo nashledanou! Já celý život na jednu stranu postavil, a bez té život není životem.“³¹¹ Jasnější vyznání lásky od Kramáře nemohlo v předvečer Naděždiny operace přijít. Operace byla úspěšná a Naděžda Nikolajevna se zdárně zotavovala. Nicméně k nemalému zklamání Karla Kramáře nikoliv ve Vídni, ale v klimaticky vlídnějším a příjemnějším přímořském prostředí, v okolí Benátek a na francouzské Riviére. Teprve v další části ozdravného pobytu, ve švýcarských Alpách, se k Naděždě, jistě k značné nelibosti A. A. Abrikosova, připojil Karel Kramář. Začalo být zřejmé, že Naděžda vidí svou budoucnost spojenou nikoliv s Abrikosovem, ale s čerstvě zvoleným poslancem Kramářem. Nevíme, jestli Naděžda své rozhodnutí manželovi naznačila ještě před jeho odjezdem nebo až později v dopise. Jisté je, že s Kramářem strávila příští dny a týdny, což ostatně dokládá i neexistence korespondence mezi nimi.

Kramář s Abrikosovem od chvíle, kdy se poznali, vycházeli přátelsky a korektně. Abrikosov dokonce projevoval ke Kramářovi úctu a uznání. Měl ho za rodinného přítele, proto mu dovolil trávit čas v přítomnosti své rodiny, proto mu dovolil zařídit Naděždinu vídeňskou operaci. Zdá se nepravděpodobné, že by Abrikosov četl korespondenci, která se rozvíjela mezi jeho ženou a Kramářem. Nicméně by musel být slepý, kdyby si nevšiml četnosti listů, které mezi ní a cizincem, kterého před nedávnem hostili ve svém domě, putují. A také nebyl tak naivní, aby si myslel, že si spolu dopisují o politice nebo o literatuře.

Z cesty po Evropě odjel Abrikosov dříve, Naděžda ho měla brzy následovat. Rozhodla se ale svůj pobyt prodloužit. Do Ruska ji nic netáhlo, raději chtěla zůstat v přítomnosti muže, do kterého se bláznivě zamilovala. Pokud ho nepohlcovaly poslancecké povinnosti, věnoval Kramář veškerý volný čas Naděždě. Cestovali spolu po habsburské monarchii, vedle jiných měst navštívili i Prahu. V srpnu ale Naděžda skutečně do Ruska odjela, brzy se ale do Rakouska vrátila. Po dalším ozdravném pobytu v Alpách se přesunula do Vídně. Samozřejmě se neubytovala u Kramáře, protože by se neslušelo, aby u poslance Říšské rady bydlela vdaná žena. Spolu se svou společnicí se

³¹¹ Dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové z 27. února 1891, cit. podle Pekař, R.: Milostné listy, s. 135

ubytovala v jednom z vídeňských hotelů, ale s Kramářem se denně vídala. Do Ruska ale musela odjet brzy znovu, i když se jí to moc nezamlouvalo, protože jí končila platnost cestovního pasu. A toho využil Abrikosov, který nejprve nedal souhlas s tím, aby byl jeho manželce pas vydán. Časem ale pochopil, že svůj boj o Naděždu prohrál, a šťastní milenci mohli od podzimu roku 1893 žít spolu.³¹²

S vidinou společného soužití se už dříve Naděžda začala učit česky. Kramář jí dokonce poslal učebnici gramatiky a slovník a Naděžda ho informovala o svých pokrocích. Zpočátku spolu komunikovali rusky. Nicméně v psaném projevu se Kramář obával chyb a případného zesměšnění, proto pro korespondenci s Naděždou raději zvolil jí blízkou francouzštinu. Naděžda mu odepisovala rusky, což znamená, že byla přesvědčena o tom, že její milý ruštinu ovládá natolik, aby mohl dopisy číst. Kramář začal Naděždu procvičovat tak, že jí psal část dopisu v českém jazyce. Naděžda také četla české knihy i časopisy. Jako v mnohých vztazích i mezi Naděždou a Karlem se rozvinulo milostné oslovování, jiným neproniknutelné. Tak například své dopisy podepisovali jako ten nebo ta „Bobřa“.³¹³

Mohlo by se zdát, že odjezdem Naděždy z Ruska se jí i Karlu Kramářovi splnily všechny sny. Konečně mohli být spolu a zdánlivě nic nebránilo jejich lásce. Něco ale přece: Naděžda byla stále ještě manželkou Alexeje Alexejeviče Abrikosova. Přestože se formálně rozešli a Abrikosov pochopil, že Naděždu ztratil, k rozvodu zatím nedošlo. A tak se právě téma rozvodu stává v hovorech mezi Karlem a Naděždou tématem číslo jedna. Abrikosov sice začal chápat, že ho Naděžda opustila, ale trvalo dlouho, než se s tím smířil. A tak věnoval ohromnou energii tomu, aby ji přiměl k návratu k rodinnému krbu. Například v roce 1892 Naděždu vylákal do Ruska pod záminkou své těžké choroby. Naděžda ale po příjezdu do Moskvy poznala, že šlo opravdu jen o záminku a to ji ještě více zatvrdilo. Toho roku také požádala o rozluku a bylo jí vyhověno. Abrikosov se také odvolával na děti a čekal, že alespoň na ně bude Naděžda brát ohledy. Čekal marně. Stejně marně zase Kramář očekával, že Naděžda bude brzy svobodná, byť v jednom z dopisů Masarykovi z této doby optimisticky odhadoval, že všechny peripetie budou

³¹² Srov. Pekař, R.: Milostné listy, s. 136

³¹³ Srov. tamtéž, s. 139

brzy za nimi.³¹⁴ Rozvod nebyl v pravoslavném Rusku snadnou záležitostí, narážel na celou řadu překážek. Pravoslavná církev rozvod ze zásady odmítala a připouštěla ho jen v krajním případě. U rozvodu se vždy hledal viník rozpadu manželství a ten měl být rozvodem potrestán – nemohl například uzavřít další sňatek. Naděžda, která svému muži utekla a našla si milence, nemohla potřebovat, aby byla označena za viníka rozpadu manželství, i když jím fakticky byla, protože by jí to znemožnilo uskutečnit hlavní cíl rozvodu, tedy provdat se za Kramáře. Zatímco veškerá vina skutečně ležela na bedrech Naděždy, jejímu manželovi se nedalo nic vytknout: byl vzorný manžel a starostlivý otec. Navíc Abrikosov dlouho neměl zájem o rozvod požádat, koneckonců ho bral jako svou prohru a možná i hanbu. Vlastně tak nastala patová situace a nikdo nevěděl, jak z ní ven. Snad nejhůř ze všech to snášel Karel Kramář, který Naděždu všemožně pobízel a radil jí, jak na Abrikosova vyzrát. Dokonce podle Kramáře bylo Abrikosovou morální povinností dát Naděždě svobodu. Kramář Naděždě podsouval i společenský argument, totiž že Abrikosov nikdy nebude žít ve stejné společnosti jako Naděžda, Naděžda bude vystupovat pod novým jménem. Zajímavý byl i Kramářův argument, že Abrikosov vlastně bude žít jako vdovec, který se nemůže znovu oženit, což by nemohl ani tehdy, kdyby nedal souhlas k rozvodu.³¹⁵ Je vidět, že Kramář s Naděždou ani na okamžik nepřipustili, že by vina za rozvod ulpěla na nich. A tak museli čekat dlouhá léta, než si Abrikosov konečně našel novou ženu a dokonce s ní měl děti. A ejhle, viník rozpadu manželství Abrikosových je na světě a Naděžda může směle hrát roli ubohé, podvedené a zhrzené manželky. Konečně 5. února 1900, snad k velké úlevě všech zúčastněných, bylo manželství rozvedeno. A důvod? Pochopitelně Abrikosova nevěra. Alexeji Alexejeviči byl zakázán další sňatek, zatímco Naděždě byl výslovně povolen. Naděžda s Karlem neztráceli čas a 17. září 1900 v rodinné kapli letního sídla hraběnky Paninové v Gaspře na Krymu požehnal pravoslavný kněz jejich manželství. Za svědky jim šli spisovatel a novinář Josef Svatopluk Machar a slovinský slavista Matija Murko, pozdější ředitel pražského Slovanského ústavu. Ještě před svatbou

³¹⁴ Srov. dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 1. března 1892, in: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 133, s. 213

³¹⁵ Srov. Pekař, R.: Milostné listy, s. 140 - 141

Kramář přestoupil k pravoslaví. Už po smrti své ženy Kramář na jeden z nejkrásnějších dnů svého života vzpomínal: „*Nejen pravoslavný obřad naplnil mne hlubokým dojmem, ale všechna ta čarovná krása Krymu byla nezapomenutelným posvěcením našeho štěstí. Moře bylo tiché, klidné, jedva dýchalo, a k dovršení slavnostní nálady přijížděla právě ze Sevastopolu osvětlená eskadra, doprovázející carský 'Standard' s carskou rodinou do Jalty-Livadie. Jak se to vše změnilo! Jen jedno zůstalo tak krásné a živé, jako v ten večer 17. září 1900 – to, co navždy spojovalo naše duše.*“³¹⁶ Je svým způsobem příznačné, že se Kramářovi i do vzpomínky na svatební den vloudila připomínka carismu a povzdech nad politickými poměry. U Kramáře by nás spíše překvapilo, kdyby tomu bylo jinak.

Rozvod manželů Abrikosových měl pochopitelné dopady na vztah Naděždy Nikolajevny, nyní už Kramářové, s jejími dětmi. Podle ruských zákonů děti zůstávaly v péči otce, nikoliv matky. To ostatně přišlo vhod Karlu Kramářovi, který o přítomnost Naděždiných dětí ve své domácnosti zrovna příliš nestál. Naděždě například rozmlouval rozdělení výchovy dětí mezi ni a Abrikosova. Naděždiny děti vnímal spíše jako překážky hladkého rozvodu než jako nové členy své rodiny. S dětmi Naděždy a Alexeje Alexejeviče Abrikosova se znal, ale příliš se nesblížili, zvláště když je vychovával Abrikosov. Tu a tam se Kramář snažil zasáhnout do výchovy a dával Naděždě skoro až pedagogické rady, jejichž obsah ale svědčí spíš o tom, že dětem a jejich výchově rozuměl vsuktu pramálo. Když měla Naděžda jakýsi problém s dcerou Mimou (Margaritou), radil jí: „...zařídíš, aby Ti Mima psala jakýsi denník, který by Ti posílala, a Ty budeš jí stále psát, co Ty si o tom myslíš. Myslím, že nemusíš Si pro to činiti výtky, že nejsi u Mimy.“³¹⁷ Kramářovy rady dnes působí skoro až komicky. Po nějaké době začal Kramář uvažovat o tom, že by si s Naděždou mohli pořídit vlastní dítě, ideálně syna. A nebyl by to Kramář, kdyby hned nemyslel na politiku a slovanské ideály: „A když sním o našem synu - tu zdá se mně, že nechci jej jen pro nás, ale že chci jen a jen, abychom my dva vychovali Slovanstvu muže, který by svými činy, svým působením dokázal, že v nás dvou bylo něco, co musilo se spojit,

³¹⁶ Kramář, K.: *Moje žena*, in: Sís, V.: *Dr. Karel Kramář. Život – dílo – práce vůdce národa*, 2. díl, Praha 1937, s. 89. V ruštině Kramářova vzpomínka viz Naděžda Nikolaevna Kramarz, Praha 1938, s. 3-8

³¹⁷ *Dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové z 23. ledna 1893*, cit. podle Pekař, R.: *Milostné listy*, s. 143

bez ohledu na věc.³¹⁸ Komicky působí i Kramářovo pozdější přesvědčování Naděždy, která nechce k dalšímu synovi zdůvodňovala tím, že její syn z prvního manželství Lev se špatně učí a vůbec jí působí samé starosti. Kramář své nastávající ženě napsal: „*Bobřo má, já sice nechci Tě k tomu nutit, abys mně dala syna, po kterém tolik toužím - ale proto, že se Lva neučí, nechceš mít syna – to přece nejde. Slon (jak se Lvovi doma přezdívalo – pozn. aut.) je syn A. A. – a můj syn by byl synem umné Bobřy, a jak umné! A Bobra, který přece byl vždycky známý tím, jak dobře a lehce se učil – ... - to jsou tedy docela jiné podmínky! Slon není hloupý, to má alespoň trošku od Tebe – ale povahu má od otce – je líný, povrchní, zná jen zábav, nedovede o ničem myslit s námahou, dokud nedojde do konce – vůbec syn svého otce! Pochopila?*“³¹⁹ Kramář nejenže Naděždě obratně shrnul, proč by jeho syn byl lepší než syn Abrikosovův, ale ještě si neopomněl do Abrikosova rýpnout, aby tak Naděždu neustále ujišťoval o tom, že si před lety vybrala správně.

Právě časté, i když nahlas nevyřečené otázky, jestli se rozhodla správně, když opustila manžela a vrhla se do nového, nejistého vztahu, Naděždu Nikolajevnu silně sužovaly. Kromě ztráty dosavadního rodinného zázemí a klidného života v centru moskevské elity ji drásala i ztráta dětí, respektive ztráta vlivu na jejich výchovu a každodenního kontaktu s nimi. Kdykoliv to bylo možné, snažila se Naděžda Nikolajevna odjíždět na nějakou dobu do Ruska, aby si s rodinou alespoň nějaký kontakt udržela. Naděžda tedy novému vztahu musela obětovat daleko víc než Kramář. Ten mohl maximálně riskovat posměšky a odsouzení, že si něco začal s vdanou ženou. Ale nedal v šanc dosavadní jistoty, nevzdal se kariéry. Tím, kdo dělal všechny ústupky, byla Naděžda Nikolajevna. A když ji přepadala nejistota, nebyl pro ni Kramář dostatečnou oporou. Jeho naopak trápily v jeho očích nedostatečné projevy lásky a nedostatečně časté odpovědi na jeho listy. V rámci objektivit dodejme, že jen málokdo byl schopen psát tak často jako Kramář. Kramář si také snad ani neuvědomoval, že zatímco Naděžda Nikolajevna zahodila deset let života strávených s Abrikosovem, on se nemusel prakticky ničeho vzdávat. Ve snaze vyřešit jeden z konfliktů, který mezi nimi propukl, tak například Naděždě napsal, že si musí promluvit tváří v tvář, „*tak jak se sluší*

³¹⁸ Dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové ze 4. srpna 1891, tamtéž, s. 152

³¹⁹ Dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové z 25. prosince 1899, tamtéž, s. 143

na dva lidi, kteří každý, jeden i druhý, dali v sázku celý život, štěstí a pokoj celého života“.³²⁰ Jakoby ani nepřipouštěl, že tím, kdo všechno obětoval a riskoval, byla Naděžda.

Naděžda Nikolajevna byla pro Kramáře ideální partnerkou. Označuje ji za „krásnou“, „ušlechtilou“, „elegantní“ i „nádhernou“, ale konkrétnější obdiv k Naděždinu tělu bychom u Kramáře hledali marně.³²¹ Pokud se obdivně vyjadřuje k některé části Naděždina těla, hovoří o jejím srdci nebo o jejích očích. Radovan Pekař, který zanalyzoval milostnou korespondenci Kramáře a Naděždy, hledá vysvětlení v tom, že ideál ženy, kterému Kramář Naděždu připodobňuje, je ideálem duchovním. Stejně tak se v dopisech nevěnuje mládí, protože, ať už si to uvědomoval nebo ne, Naděždu poznal jako zralou ženu a v době, kdy se rozvíjel jejich vztah, začínala pomalu stárnout. Kramářův ideál ženy nevystupuje z dobových tradic: žena má být oporou svému muži a pomáhat mu v jeho snažení.

K Naděždě Kramář nebyl jen nekriticky obdivný, jak by se snad mohlo zdát. Například už od dob, kdy se seznámili, mu na ní vadila její přílišná zdobnost. Naděžda nosila množství výrazných prstenů a dalších šperků a střídme nebyvalo ani její líčení. Kramář dokonce hovořil o „výstavě prstenů“, při pohledu na které ho „veškerá něžnost přešla“.³²² Naděždina záliba ve zdobení sebe sama mu dokonce „ruší náladu“.³²³ Kramář neměl pochopení ani pro marnotratnou ženskou povahu a nechápal, že záliba v nakupování oblečení patří skoro až k ženské přirozenosti. A tak Naděždě vyčítal, že neměla čas se s ním sejít, protože byla zaneprázdněna výběrem toalety. „Nuž v boji mezi Vašimi šaty a mezi mnou byl jsem já poražen,“ povzdechl si jednou Kramář.³²⁴ Jistou panovačností a sebestředností Karla Kramáře dokládá to, že Naděždě zazlíval, když se někde bavila bez něj a ještě mu to ke všemu líčila.³²⁵ Vystát nemohl ani Naděždiny výlety do kasin v Monte Carlu.³²⁶ Naopak pochopení u něj Naděžda Nikolajevna nalézala v souvislosti s láskou k divadlu. Do divadla chodila pravidelně, a to nejen v Rusku, ale také

³²⁰ Dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové z 9. září 1893, tamtéž, s. 144

³²¹ Srov. Pekař, R.: Milostné listy, s. 147

³²² Dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové z 19. března 1891, cit. podle Pekař, R.: Milostné listy, s. 157

³²³ Dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové ze 6. dubna 1891, tamtéž, s. 157

³²⁴ Dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové ze 6. dubna 1891, tamtéž, s. 157

³²⁵ Srov. dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové ze 6. února 1891, tamtéž, s. 158

³²⁶ Srov. dopis K. Kramáře N. N. Abrikosové z 15. dubna 1891, tamtéž, s. 158

v po vzniku republiky v Praze, a její vnuk Andrej (mladší syn Lva Abrikosova) se dokonce stal hercem.

Milovaným letním sídlem manželů Kramářových se stalo „jejich“ Barbo na Krymu. „Do války bylo nám naše Barbo opravdovým rájem, ničím nezkaleného štěstí,“ rozjímal po letech Kramář.³²⁷ Naděžda byla plně zaneprázdněna parkovými úpravami a dostavbou honosné vily. Kramář dokonce vilu s okolním parkem považoval za „krásný památník umělecké duše Naděždy Nikolajevny“.³²⁸ Právě čas trávený na Krymu naplňoval Naděždu Nikolajevnu štěstím – byla v prostředí, které od dětství milovala, byla mezi svými. Naopak ve Vídni, kde manželé pobývali během jednání parlamentu, si jen těžko zvykala a stále tesknila po svém Rusku. To vše umocňoval smutek, že děti jsou daleko a že žije v odloučení od rodiny. Než Vídeň pro ni později byla mnohem přijatelnější slovanská Praha. Krymská vila formálně patřila Naděždě Nikolajevně, její stavbu a později vlastní chod ale financoval Karel Kramář.³²⁹ Do vypuknutí první světové války se Krym stal vyhledávaným letním sídlem manželů Kramářových. Oba tam přijímali četné návštěvy z okruhu rodiny i přátel. Krym byl v té době módním rekreačním střediskem nejen ruské smetánky. Nakonec nedaleko měla svá sídla i carská rodina. Díky své atraktivnosti mohla krymská oblast poskytnout svým hostům veškeré pohodlí a luxus – lékařskou péči počínaje a obchody a zábavními středisky konče. Když k tomu připočteme blízkost moře, výborné klimatické podmínky a okouzující přírodu, není se co divit, že manželé Kramářovi umístili své letní sídlo právě sem. V letech 1905 - 1908 Kramářovým jejich novou vilu postavili architekt Jan Kotěra a inženýr E. A. Tatorinov. Styl stavby byl řecko-ionský.³³⁰ Dům byl výborně vybaven a poskytoval všechno, co zámožní manželé mohli potřebovat: mohli se slunit a odpočívat na terase, mohli relaxovat ve velkém bazénu nebo hrát tenis na vlastním kurtu. Pro zvýšení pohodlí byl dům vybaven vodovodem i plynovým topením. Dům měl třináct místností s malovanými stropy a tapetovanými zdmi. Majestátní vilu obklopoval park z cypřišů, vavříků, oleandrů i oliv. Naděžda Nikolajevna se na stavbě vily aktivně podílela, překreslovala plány a konzultovala

³²⁷ Kramář, K.: *Moje žena*, s. 89

³²⁸ Tamtéž

³²⁹ Srov. Serapionova, E. P.: *Hledání Kramářovy vily*, in: *Slovanský přehled*, 2001, č. 1, s. 125

³³⁰ O stavbě více viz tamtéž, s. 125-128

s architektem. Ostatně po této zkušenosti prý architekt Kotěra odmítl pracovat na stavbě Kramářovy pražské vily. Obzvlášť intenzivně se Naděžda Nikolajevna zapojila do úpravy parku a z Vídně i z Prahy posílala zahradníkům přesné pokyny, kam kterou rostlinu vysadit. Vila byla tak nápadná, že na ni dokonce upozorňovaly turistické průvodce: „*Za Alupkou, blízko Mischoru, útulných lázní, obklopených vavřínovými, olivovými a mandloňovými háji, je zvláště krásný běloskvoucí palác velkoknížete Petra Nikolajeviče, věnčený zářícími maurskými kupolemi. Vedle něj stojí půvabná bílá Kramářova vila ve starořeckém klasickém stylu, zdobená sochami, kolonádami a figurami okřídlených zjevení na střeše.*“³³¹ Poklidnou idylku a také každoroční putování na Krym ukončilo vypuknutí války a následné převzetí moci bolševiky. V únoru 1918 se krymské vily staly majetkem bolševického Ruska a Leninův dekret přeměnil všechny zdejší stavby ve zotavovny pro pracující lid. Kramářova vila byla dokonce určena politickým pracovníkům, tedy v podstatě těm, které Kramář až do smrti kritizoval. Ještě po druhé světové válce Kramářova a další vily sloužily pro ubytování státních návštěv.

S manžely Kramářovými jsou spojeny ještě další dvě vily: v Praze a ve Vysokém nad Jizerou. Pozemek pro stavbu pražské vily Kramář získal za celkem výhodných podmínek, stavět se začalo v roce 1911.³³² Kramářovi si, jistě i z prestižních důvodů, vybrali vídeňského architekta Friedricha Ohmanna. Vila je opravdu reprezentativní stavbou, tyčí se na baště svatého Tomáše přímo proti Hradu, ne náhodou se jí za první republiky pro nepřilíh dobré vztahy mezi Kramářem a prezidentem Masaryk říkávalo vzdorohrad. Má celkem 56 místností, vedle pracoven a ložnic tam najdeme i jídelny, haly, salony, knihovny. Chybět nemohlo ani na svou dobu moderní vybavení jako například výtah nebo skladiště benzínu. K vile patří i menší stavby určené pro zahradníka a osobního řidiče, nádherný park nebo tenisový kurt. I proto, že stavbu korigovala Kramářova žena Naděžda, nese stavba nepřehlédnutelné ruské rysy. Do vily se manželé Kramářovi nastěhovali až za války, v květnu 1915 - a krátce nato byl majitel domu zatčen a začalo jeho

³³¹ Cit. podle Serapionova, E.: Hledání, s. 127. Srov. Boguslavskji, P. I.: Južnyj bereg Kryma. Oček s príložením kratkogo putovoditelja po Krymu, Černigov 1909, s. 35.

³³² Pozemky o rozloze 12 140 m² mu obecní zastupitelstvo prodalo za 162 393, 50 korun. Srov. Šetřilová, J.: Kramářova vila, in: Dějiny a současnost, 1993, č. 3, s. 49

stíhání před vídeňským soudem. Do vily se Kramářovi vrátili až v roce 1917. Po válce jim hrozilo, že jim do rozlehlé vily budou nastěhováni nevítaní nájemníci, a tak se Kramářovi muselo ulevit, když se bytová komise pro Prahu jednomyslně usnesla, že s ohledem na zásluhy majitele domu nebudou místnosti v jeho vile zabrány. Karel Kramář zemřel bez dědiců, jeho vilu získala Společnost Dr. Kramáře, která ji později pronajala Národní galerii. Po roce 1948 Společnost zanikla a vila načas připadla Národnímu muzeu, od roku 1952 ji spravuje úřad vlády.³³³ O vilu na Krymu Kramářovi přišli v důsledku bolševického převratu, a tak hledali něco, co by ji mohlo alespoň částečně nahradit. A nabízel se Kramářův návrat do rodného Vysokého nad Jizerou. Tamní vilu stavěli v letech 1927-1930 podle návrhu architekta profesora Brandta. Rozlehlá stavba, která vypadá téměř jako malý zámek, měla 78 místností. Nejen na členité fasádě jsou nepřehlédnutelné ruské prvky.³³⁴

Svému muži byla Naděžda Nikolejevna vždy významnou oporou. Radíval se s ní i o politických otázkách – podporovala jeho slovanskou politiku a později například plány na osvobození Ruska od bolševické vlády. Kramář na ni hodně dal, ale mnohdy šel právě v ruské otázce ve svém zaujetí mnohem dál, než mu jeho paní radila. Například v roce 1919 Naděžda Nikolajevna marně brzdila manželovy dalekosáhlé plány, které byly od počátku odsouzeny k nezdaru. Jakoby paní Kramářová dovedla lépe odhadnout realitu než zaslepený, za svým cílem s klapkami na očích kráčeující Kramář. V životě Karla Kramáře vidíme dvě osudové ženy – tou první byla jeho matka, druhou jeho žena. Obě nade vše miloval a svým způsobem oběma podléhal. Byl totiž člověkem snadno ovlivnitelným, skoro až manipulovatelným, naproti tomu Naděžda Nikolajevna byla podle všeho dominantní osobností.

Manželé Kramářovi se po skončení války snažili všemožně pomáhat ruské emigraci a v salonu paní Naděždy měli protibolševičtí utečenci otevřené dveře. Paní Kramářová byla vždy připravena pomoci – ať už finančně nebo třeba přimluvou či radou. Mezi těmi, kdo Rusko po bolševickém puči opustili,

³³³ O Kramářově pražské vile podrobněji viz Šetřilová, J.: Kramářova vila, in: Dějiny a současnost, 1993, č. 3, s. 49 - 51

³³⁴ Kramářova vila ve Vysokém nad Jizerou nyní slouží jako hotel. O vile podrobněji viz. Průková, M.: Osudy Kramářovy vily ve Vysokém nad Jizerou, in: Slovanský přehled, 2004, č. 4, s. 637 - 656

byl i Naděždin bývalý manžel Alexej Alexejevič Abrikosov se svou novou rodinou, který utekl do Francie. Nicméně Naděždiny děti v Rusku zůstaly, a tak se jim manželé Kramářovi alespoň v rámci možností snažili pomáhat. Do Ruska tak například v dopisech posílali peníze, případně Naděždiny potomky kontaktovali přes nejrůznější prostředníky. Po smrti dcery Margarity (zemřela v roce 1928) Naděžda Nikolajevna plánovala vzít vnučku Taťánu k sobě do Prahy. Nakonec tomu ale zabránila její choroba, která by jí znemožnila se o vnučku jaksepatří postarat.³³⁵

Vedle morální, materiální i finanční pomoci ruské emigraci se Naděžda Nikolajevna angažovala v Jednotě pro pohřbívání ruských pravoslavných občanů a ochranu jejich hrobů v Československu, jejíž byla dlouholetou předsedkyní i mecenáškou.³³⁶ Ruští emigranti měli přání být po smrti vedle svých blízkých a také mít pro obřady pravoslavnou kapli. V roce 1924 dostala Ruská pravoslavná fara vyčleněnou část hřbitova na pražských Olšanech a mohla se začít plánovat výstavba kaple. Nestačilo ale pouze nechat vypracovat projektovou dokumentaci, Jednota musela na stavbu kaple sehnat nemalý finanční obnos. A tak paní Kramářová v čele Jednoty zorganizovala rozsáhlou sbírku, do níž pochopitelně manželé Kramářovi přispěli nemalou částkou. Mezi dalšími dárci byly nejrůznější instituce i jednotlivci – ministerstvo národní obrany, hlavní město Praha, král Srbů, Chorvatů a Slovinců Alexandr, spekuluje se, že s částkou 300 tisíc korun přispěl i předseda agrární strany Antonín Švehla.³³⁷ Základní kámen, na který nemohl poklepat nikdo jiný než manželé Kramářovi, byl položen v září 1924. Tomu už předcházely výkopové práce, kterých se s nadšením účastnily houfy dobrovolníků z řad ruských emigrantských organizací. O rok později, v listopadu 1925 byla kaple Zesnutí Přesvaté Bohorodice vysvěcena. Na čelní stěně kaple se vyjímá poděkování Karlu Petroviči Kramářovi a jeho choti. Přestože byl olšanský kostelík vysvěcen, všechna práce ještě skončena nebyla – bylo potřeba kapli vyzdobit, opatřit zvony, apod. A o tom všem se zase u čaje mohlo diskutovat v salonu paní Kramářové. Pravoslavná kaple na Olšanských hřbitovech se nakonec stala místem posledního odpočinku

³³⁵ Srov. Serapionova, E. P.: Karel Kramarz, s. 67

³³⁶ K tématu dosud nejpodrobněji viz Kopřivová, A.: Naděžda Nikolajevna Kramářová, s. 91-107

³³⁷ Srov. tamtéž, s. 97

Naděždy Nikolajevny a o několik měsíců později i jejího muže. Málokdo ale dnes tuší, že původním přáním manželů Kramářových bylo spočinout v rodinné hrobce ve Vysokém nad Jizerou. Po smrti paní Kramářové v roce 1936 ji ale představitelé tamní katolické církve odmítli pohřbít s tím, že byla pravoslavného vyznání. Zdrčeného, smutkem zmítaného a navíc už těžce nemocného Kramáře čekalo trapné handrkování, až nakonec s povděkem přijal nabídku Jednoty, aby svou ženu pohřbil právě na Olšanech. Naděžda Nikolajevna našla místo posledního odpočinku v kryptě kaple, kterou sama pomáhala zbudovat. Kramář se tehdy začal živě zajímat o stav kaple, snažil se sehnat další sponzorské dary. Jeho aktivitám ale učinil přítrž brzká smrt, po níž byl na základě svého písemného přání pohřben vedle své milované ženy, která mu byla oporou v nejtěžších dobách.

10. Kramářovo předválečné rusofilství a slovanství

Vztah k Slovanům (a k ruskému národu zejména) se Kramářovým politickým myšlením táhne jako červená nit a předurčuje jeho praktickou politiku. V Kramářově politickém myšlení je slovanská otázka přítomna téměř na každém kroku. S nadsázkou můžeme říci, že takřka všechny Kramářovy věty můžeme číst optikou slovanské politiky. Při posuzování Kramářova vztahu k Rusku je potřeba zdůraznit, že byl silně emotivní. Ani při hodnocení Kramářových politických koncepcí a plánů nesmíme zapomenout, že Kramář Rusko mnohokrát navštívil (sám přiznával, že cesty do Ruska na něj měly hluboký vliv) a z Ruska si přivezl manželku Naděždu Nikolajevnu. V neposlední řadě manželé Kramářovi v Rusku měli (a po bolševické revoluci ztratili) nemalý majetek, ať už v nemovitostech nebo v cenných papírech. Opomenout nesmíme ani část rodiny, kterou Naděžda odchodem za Kramářem v Rusku ponechala. Všechny tyto faktory, jakkoli mají ve finálním posuzování Kramářovy „ruské politiky“ rozdílnou váhu, hrají roli a posilují emocionální rozměr Kramářova rusofilství.

Kramář sám sebe považoval za hlubokého ctitele ruské kultury a svůj vztah k Rusku definoval jako „*hlubokou, věrnou lásku*“³³⁸. Tato i další jeho slova naznačují, že Kramář opravdu nebyl schopen o Rusku uvažovat bez emocí.³³⁹ Můžeme říci, že „ruská duše“ musela být Kramářovi svým emocionálním založením velmi blízká. Je třeba zdůraznit, že Kramářovy nezadržované emoce v ruské otázce mu byly často spíše ku škodě než ku prospěchu a jako politikovi mu velmi ublížily – mnohdy totiž díky své zaslepenosti neuměl odhadnout politickou realitu, což se s největší intenzitou ukázalo po první světové válce v době, kdy Kramář šel takřikajíc proti všem a snažil se prosadit ozbrojenou intervenci do Ruska s cílem sesadit bolševickou vládu. Ale nepředbíhejme...

První cestu do Ruska Kramář podnikl v roce 1890. A právě v této první cestě do Ruska je nutné hledat kořeny jeho postojů k Rusku a ke

³³⁸ Kramář, K.: *Ruská krise*, Praha 1921, s. 10

³³⁹ Dodejme, že slovo „lásku“ patřilo v Kramářově politickém slovníku mezi často se vyskytující výrazy. Většinou výraz používal buď ve vztahu k národu nebo ve vztahu k Rusku či Slovanstvu jako celku.

slovanské otázce. Do té doby se o slovanskou problematiku zajímal zběžně jako každý jiný – teprve první ruská cesta ho ovlivnila směrem k velkému a trvalému zájmu o osudy Rusů a Slovanstva jako celku. Tento zájem mu měl vydržet až do konce života. U Kramáře propuká intenzivní láska k Rusku, která je však, a na to nezapomínejme, v těsném sepětí s jeho láskou k Naděždě.

Od okamžiku, kdy Kramář vstoupil do politiky, se začal zajímat o zahraničně-politická témata. Dokonce i při agitaci mezi voliči rozebíral mezinárodní situaci, což do té doby nebylo obvyklé. A již v těchto prvních zahraničně-politických konstrukcích dominuje ruský motiv. Připomeňme, že od roku 1896 byl Kramář volen do delegací a v nich intenzivně horoval pro to, aby se Rakousko obrátilo východním směrem – aby na východě našlo nového spojence. Kramář neustále kritizoval podřizování rakousko-uherské zahraniční politiky Německu a německým zájmům a z této pozice podroboval časté kritice samu podstatu Trojspolku. Správně odhadl, že nezmění-li se rakousko-uherská zahraniční politika, bude habsburská monarchie na poli mezinárodní politiky odsouzena k druhořadé úloze a nedostane se z nebezpečného sevření německými zájmy. Z pozdějších Kramářových úvah vyplývá, že by podle něj při změně rakousko-uherské orientace směrem ke spolenectví s Ruskem a Francií nemuselo vůbec dojít ke světové válce. Ta se ale podle Kramáře stala nevyhnutelnou už tím, že se Německo mohlo v případném konfliktu plně spolehnout na rakousko-uherskou pomoc a podporu.³⁴⁰

Spolupráci Rakousko-Uherska s Ruskem Kramář nechtěl omezit pouze na politickou oblast. Byl toho názoru, že první nadějně krůčky mohou být provedeny i na poli hospodářském.³⁴¹ Z tohoto důvodu Kramář v roce 1894 nadšeně vítal rakousko-ruskou obchodní smlouvu, stejně jako další dohody, které obě země podepsaly v příštích letech.³⁴² Kramář v souvislosti s obchodní smlouvou vystoupil i na Říšské radě, už coby ostřílený řečník, a

³⁴⁰ Srov. Kramář, K.: Pět přednášek, s. 22.

³⁴¹ Právě hospodářskou spolupráci bude Kramář prosazovat o několik let později v souvislosti se slovanskou politikou.

³⁴² Např. dohodu o zachování klidu na Balkáně z roku 1897.

opětovně doporučoval další sblížení se s Ruskem.³⁴³ Mimo jiné už tehdy navrhoval povinnou výuku ruštiny na středních školách. Kramář ale kladl na dohody mezi habsburským státem a Ruskem zbytečně velkou váhu a marně čekal na nějaký obrat v rakouské zahraniční politice.

Karel Kramář se, vzhledem k zájmu o zahraniční otázky, stal velmi rychle známou postavou i za hranicemi monarchie. K zahraniční politice Rakousko-Uherska se totiž vyjadřoval nejen na domácí půdě, ale i na stránkách zahraničních periodik, což vládními kruhy monarchie nebylo vždy přijímáno s pochopením. Volání po sblížení s Ruskem si neodpustil ani ve svých snad nejproslulejších člancích v zahraničním tisku: v *Revue de Paris* v roce 1899 a v *National Review* v roce 1902.³⁴⁴ Oba články volaly po silném Rakousko-Uhersku, které se mělo postavit jako hráz před germánskou rozpínavostí a eliminovat tak možné německé hrozby. V zájmu posílení Rakousko-Uherska je podle Kramáře nutné spojit se s Francií a především s Ruskem a vytvořit tak mocný blok. Kramář ostře zkritizoval politiku Trojspolku a samotný pakt nazval obehnaným klavírem, což pochopitelně vzbudilo ohromnou vlnu nevole u rakouských oficiálních míst.³⁴⁵ Vedle toho Kramář vyzýval k federalizaci Rakousko-Uherska, což by vedlo k posílení slovanského živlu, jemuž Kramář v monarchii připisoval, jak ještě uvidíme, významnou úlohu. Ani tento názor se nemohl u vládních kruhů setkat s pochopením. Kramářovým plánům učinilo přítrž obnovení trojspolkové smlouvy (1902) a následné podepsání obchodně-celní dohody mezi Rakousko-Uherskem a Německem.

Česká společnost velmi intenzívně vnímala vypuknutí a průběh rusko-japonské války. Češi tehdy horovali pro ruské vítězství. Kramář šel s tímto proudem³⁴⁶ a viděl v případném vítězství Rusů zastavení japonské nadvlády na Dálném Východě. Ruská porážka proto Kramářovi přinesla hořké

³⁴³ Srov. např. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, VIII. Legislaturperiode, XI. Session, 9. 4. 1891 – 22. 1. 1897, s. 14781 - 14792

³⁴⁴ Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 50, *National Review*, s. 183 - 205

³⁴⁵ Oproti tomu ohlas v zahraničí byl minimální. Srov. Velek, L: Slovanství a rakušanství v české politice v 90. letech 19. století – Kramářova aféra, in: Veber, V. (ed.): 150 let Slovanského sjezdu (1848), Praha 2002, s. 144 – 170.

³⁴⁶ Svědčí o tom i Kramářova slova o tom, že „*sympatie celého českého národa patří Rusku*“. Srov. Něnaševová, Z.: Češi, Kramář a ruská diplomacie na začátku 20. století, in: Běloševská, L., Sládek, Z. (ed.): Karel Kramář, s. 26

zklamání. Léto roku 1905 trávil Kramář, jak už se stalo jeho zvykem, na Krymu. A právě tam ho zastihla ruská revoluce. Kramář ji tak mohl zpovzdálí pozorovat a mohl sledovat její vliv na Rusko a ruskou politiku. Pod dojmem revolučních událostí se začal odklánět od slepého schvalování carismu a přiklonil se k nutnosti provedení omezených reforem. Doufal, že díky revoluci se Rusku dostane modernějšího politického systému a že se Rusko posune směrem ke konstituční monarchii, která by podle Kramáře byla pro Rusko ideálním státním zřízením. Kramář dále očekával, že revoluce vyřeší i národnostní problémy. Jinak ale vnímal ruskou revoluci roku 1905 jako katastrofu – poukazoval na to, že v Rusku chybí tradice, zakořeněná kultura, atd.³⁴⁷ V rakousko-uherské monarchii nezůstala ruská revoluce bez ohlasu. Proto Kramář volal po urychlené politické reformě i v Rakousku – tato politická reforma podle něj měla otupit dosavadní sociální rozpory, které by dostatečně a včas pacifikovala.³⁴⁸

Kramář si uvědomoval, že v Rusku dojde pouze k pozvolným změnám a bude ještě nějakou dobu trvat, než se země vzpamatuje z prohrané války s Japonskem a než se Rusku navrátí silná role v mezinárodních vztazích – role, která mu podle Kramáře přirozeně přísluší. Jako důsledek těchto změn očekával, že Rusko bude „slovanštější“ a „ke svým“ národům spravedlivé – a to mělo ovlivnit i českou politiku v Rakousku, respektive politiku Habsburků vůči jednotlivým národům monarchie. Kramář očekával, že se Rusko zbaví nadvlády byrokracie a dvorské politiky. Tím vykročí směrem, na jehož konci bude nový a „slovanštější“ stát. Ono „slovanštější“ Rusko například mělo přispět k odstranění rusko-polské animozity – Rusko se podle Kramáře mělo stát státem, který Polákům poskytne potřebnou ochranu před hrozbou germanizace.³⁴⁹ Kramář ale neřešil, zda Poláci o takovou ochranu vůbec stojí.

³⁴⁷ Srov. Winkler, M.: Karel Kramář (1860-1937): Selbstbild, Fremdwahrnehmungen und Modernisierungsverständnis eines tschechisches Politikers, München 2002, s. 187.

³⁴⁸ Východisko viděl zejména v prosazení všeobecného volebního práva. Na toto téma pronesl v říjnu 1905 na Říšské radě: „*Jen hluchý člověk neslyší kovových kroků lidových mass a jest na čase, aby tyto massy byly organisovány. Otevřete brány tohoto zastupitelstva massám lidovým dobrovolně, uchráňte tuto říši velkého nebezpečí. Sousední stát nastiňuje hrozné následky, nedá-li se včas, co se dáti musí.*“ Herman, K., Sládek, Z.: Slovánská politika Karla Kramáře, Praha 1971, s. 21. Kramář doufal, že se včasnými opatřeními a včasnými ústupky podaří oslabit a pacifikovat vypjaté sociální nálady. Revoluci 1905 přijal jako impuls k novému myšlení, impuls k řešení sociálních problémů.

³⁴⁹ Srov. Kramář, K.: Poznámky, s. 56

V souvislosti se změnami, které přinesla ruská revoluce roku 1905, si Kramář položil otázku: „*Máme vzhledem k novým, fundamentálním změnám ve Slovanstvu, vzhledem k odůvodněnému očekávání, že Rusko a ruská politika stane se slovanštější, a že osud Poláků přestane být věčně krvácející ranou na slovanském těle, vzdáti se všech nadějí na změnu vnitřní politiky rakouské a všechny naděje soustřediti na obrozujícím se Slovanstvu?*“³⁵⁰ A odpověděl si záporně. Podle něj by měl tento postup pro český národ smysl jen tehdy, kdyby mohl ve slovanském světě hrát hlavní úlohu. K tomu ale český národ nemá předpoklady a předně mu, jak Kramář podotknul, chybí vlastní stát.³⁵¹

Revoluce roku 1905 podle Kramáře ukázala propast, nad níž Rusko stálo. Kramář později kritizoval, že ruská inteligence nebyla na revoluci připravena a v roce 1905 ukázala svou naprostou neschopnost angažovat se v praktické politice. I proto se Kramář zdráhal připustit, že by bylo dobré do rukou nezkušené inteligence předat moc a připustit ji k rozhodování a odpovědné práci. I přes výhrady, které k průběhu a výsledkům revoluce roku 1905 měl (revoluce neměla žádný plán, šla podle vůle osobností, atd.), Kramář ocenil dílčí výsledky, jichž revoluce dosáhla, když připustil, že od Říjnového diplomu Rusko začalo žít novým životem. Oním novým životem myslel spolkový život, růst průmyslu nebo například reorganizaci vojska. Celkově revoluci roku 1905 vnímal jako ohromnou příležitost, které ale Rusko nedokázalo využít. Jak je vidět, Kramář pomalu opouští dosavadní slepé idealizování a vidí i některé chyby, které ruský stát má. Přesto v žádném případě nemůžeme nazvat jeho pohled kritickým. Kramář však do jisté míry opouští emocionální argumentaci a hledí na Rusko poněkud střízlivějšíma očima.

V Poznámkách o české politice v roce 1906 Karel Kramář napsal, že Rusko se musí od základu změnit tak, aby se stalo slovanštějším a mohlo tak pro ostatní Slovany hrát velmi významnou roli.³⁵² Jakým způsobem se má Rusko změnit, Kramář v Poznámkách nspecifikoval. Podle Kramářova politického myšlení té doby můžeme dovodit, že Rusko se mělo stát, jak už

³⁵⁰ Tamtéž, s. 57

³⁵¹ Tamtéž

³⁵² Tamtéž, s. 56 – 60

bylo naznačeno, konstituční monarchií, v níž by byla omezena role byrokracie. Kramář skutečně věřil tomu, že povstane nové Rusko, aniž by ale řešil, jak k tomu dojde. A není bez zajímavosti, že tato víra ho neopouští ani za zcela jiných podmínek, za zcela jiné situace, po bolševickém převratu, během občanské války, ani později v éře stalinismu. Kramář stále věří, že povstane jakési nové, od základu změněné, demokratické a především slovanské Rusko, které se postaví do čela slovanských národů.³⁵³

Od počátku Kramářovy politické dráhy můžeme sledovat jeho fascinaci Slovanstvem a slovanským sblížením. Se slovanskými ideály byl Kramář seznamován prakticky od dětství. Již jinošská léta, která trávil na česko-německém pomezí, měla jistě vliv na formování Kramářova vyhraněně negativního postoje k Němcům, který ostře kontrastoval s jeho láskou ke slovanským národům. V dobách existence Rakousko-Uherska se Kramář dokázal spokojit s představou slovanské spolupráce v austroslavistickém rámci – naplňovala ho představa slovanské spolupráce v rámci habsburské monarchie. Svým způsobem se jednalo o politický nátlak, jehož cílem bylo zvýšit vliv slovanského elementu v monarchii a tak vyzdvihnout český národ a jeho potřeby. Proto můžeme po dlouhou dobu sledovat Kramářův boj za federalizaci Rakousko-Uherska – boj, který se ukázal být marným. Kramář požadoval spravedlivé chování monarchie ke všem jejím národům – od toho čekal celkové posílení habsburského soustátí. Budou-li všechny národy se svým postavením v monarchii spokojeny, stane se z ní podle Kramáře mocný a stabilizovaný stát. Do vypuknutí války je Kramář toho názoru, že je potřeba, aby se česká politika zaměřila na posílení postavení národa v rámci habsburského mocnářství. Aktivní práce pro Rakousko a pro povznesení českého národa v něm není pro Kramáře v rozporu se slovanskou ideou, protože podle něj „*Rakousko nové a lepší*“, tedy Rakousko federalizované a umožňující svobodný kulturní a hospodářský rozvoj svých slovanských národů, „*nemuselo by býti škodou pro rozvoj Slovanstva*“.³⁵⁴ Slovany v monarchii bylo „jen“ nutné o této pravdě přesvědčit. Podle Kramáře by

³⁵³ Na vytvoření nového poválečného Ruska se Kramář ostatně snažil aktivně podílet, když se v roce 1919 pokoušel prosadit ozbrojenou intervenci s cílem svrhnout bolševickou vládu.

³⁵⁴ Kramář, K.: Poznámky, s. 58

vnitropolitické změny Rakousko-Uhersko posílily a Slované by v silném státě, který by respektoval jejich potřeby, našli mocného ochránce před možnou německou agresí. Kramář odmítal výtky, že by jeho politika, v níž se hlásil k loajalitě k habsburské monarchii, nebyla dost slovanská. Nepřestal zdůrazňovat, že je potřeba, aby Rakousko pochopilo, že jeho spása není ani v Němcích, ani v Maďarech, ale ve všech národech, a že si musí svou spravedlivou politikou všechny své národy (především však utlačované národy slovanské) naklonit. „*Nepodaří-li se to,*“ píše Kramář, „*pak ovšem nezbude nám nic, než vši silou pracovati na vnitřním sílení našeho národa, tak, abychom bez všeho lehkomyšlného optimismu mohli věřiti slovům Palackého, a spoléhati na konec na mohutnou, netušenou ještě sílu nového Slovanství, rodícího se na rozvalinách ruské autokracie*“.³⁵⁵ Jak je vidět, spoléhání se na habsburskou monarchii bylo aktuální politikou Karla Kramáře v daných poměrech. Za jiné konstelace a pod vlivem vnějších okolností ale prorakouskou politiku s klidem opustí.

Od počátků Kramářových úvah o slovanství je pro něj slovanská spolupráce prostředkem, jak se vyrovnat s politickou převahou německého živlu v monarchii, stejně jako prostředkem, jak čelit případné germánské agresí zvenčí. V Kramářově myšlení můžeme sledovat černobílé pojetí světa, ve kterém mu vystupují mírumilovní Slované a násilničtí Germáni. Tato šablona je přítomna ve všech Kramářových úvahách, které se dotýkají Slovanů a Germánů, respektive Rusů a Němců.

Vůdčím slovanským národem habsburské monarchie byli pro Kramáře zcela pochopitelně Češi, přestože ve vedení celé slovanské masy by museli ustoupit Rusům. Kramářovo slovanství této doby je čechocentrické a i při pozdějším přiznání vůdčí role ruskému národu mají v Kramářově myšlení Češi významné místo.³⁵⁶ Češi podle Kramáře prospívají Slovanstvu už svou existencí: „*My zachovali své národní bytí, vraženi klínem v Němectvo zachovali je života a rozvoje schopné,*“ píše Kramář například v Dojmech z Ruska.³⁵⁷ Češi podle Kramáře byli „*přední stráží Slovanstva*“ a mají se stát

³⁵⁵ Tamtéž, s. 60

³⁵⁶ Srov. Herman, K., Sládek, Z.: Slovanská politika, s. 16

³⁵⁷ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 50, složka Čas 1889-1890 – strojopis „Dojmy z Ruska“, s. 2

hlavními činiteli na cestě k jeho kulturnímu povznesení.³⁵⁸ Tento pohled na český národ už Kramářovi zůstal.

Kramářova „slovanská hvězda“ začala nezadržitelně stoupat v roce 1908, kdy se připravoval a konal První (přípravný) slovanský sjezd, který měl připomenout sjezd z roku 1848. Není bez zajímavosti, že tuto návaznost odmítali právě Kramářovi blízcí Rusové, kteří se ale také vyslovili pro brzké konání slovanského sjezdu. Obě iniciativy se ovšem nakonec podařilo šťastně zkoordinovat.³⁵⁹ Organizace akce se ujal profesor oděské univerzity Alexandr Alexandrovič Borzenko, který obeslal nejrůznější slovanské politiky. Z vídeňské Říšské rady si pro příští spolupráci vybral Dmitrije A. Markova z Haliče, Slovince Ivana Hribara a Čecha Karla Kramáře. Slovanští poslanci Říšské rady s ideou sjezdu souhlasili a začalo se spekulovat o tom, že by mohl proběhnout v Praze. Pro organizační záležitosti vznikl přípravný výbor, do jehož čela byl po smrti prvního předsedy Josefa Herolda v květnu 1908 postaven právě Karel Kramář. Předurčovalo ho k tomu to, že znal ruské i slovanské prostředí, rusky plyně hovořil a v celém slovanském světě měl díky svým dřívějším cestám i díky politické činnosti celou řadu známých.

Kramář pochopitelně nemohl v květnu 1908 chybět na poradách v Petrohradě. Svůj odjezd na petrohradské porady si nenechal pro sebe a o akci informoval ministra zahraničí Aehrenthala, kterého tehdy ještě považoval za svého dobrého známého. V té době byl Aehrenthal příznivcem sblížení Ruska a Rakousko-Uherska, takže mu petrohradské porady nebyly úplně proti mysli. I díky konzultacím s Aehrenthalem šlo vlastně o první oficiální cestu Karla Kramáře do Ruska.³⁶⁰ Na poradách v Petrohradě Kramář prezentoval a obhajoval své zásady novoslovanství, které, jak píše Kramářův životopisec a nekritický hagiograf Vladimír Sís, představil poprvé slovanským poslancům na Říšské radě v listopadu 1907.³⁶¹ Vedle předsjezdové agendy Kramář nezhálel a našel si čas i na jednání s předními ruskými politiky, například s předsedou vlády P. Stolypinem nebo s ministrem zahraničí A. P.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 3

³⁵⁹ Srov. Doubek, V.: Česká politika, s. 240

³⁶⁰ Srov. Serapionova, E. P.: Karel Kramarz, s. 96

³⁶¹ Srov. Stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny Říšské rady, http://alex.onb.ac.at/sten_pro_ah.htm, XI. Legislaturperiode, XVIII. Session, 17. 6. 1907 – 4. 2. 1909, s. 2861 nebo Sís, V.: Slovanství a zahraniční politika dra Karla Kramáře, in: Vladimír Sís (ed.): Dr. Karel Kramář, I. díl, s. 159

Izvolským. Rozhovor se Stolypinem si Kramář nemohl vynachválit s tím, že na něj udělal ten nejlepší dojem; naopak Izvolškij na Kramáře působil velmi chladně a odměřeně, což si náš politik mylně vysvětloval diplomatickou zdrženlivostí ruského ministra. Izvolškij se ale netajil nechutí k slovanskému sjezdu a podobným aktivitám a v tomto duchu s Kramářem jednal.³⁶² Kramář, zapálený pro věc slovanské vzájemnosti, jednoduše neodhadl, jak se věci ve skutečnosti mají. To koneckonců patřilo k jeho nešvarům: pokud šel za vysněným cílem, za nějakým ideálem, nedíval se nalevo napravo a velmi špatně vyhodnocoval nejrůznější podněty z okolí. Optimisticky si všechny podněty kolem sebe vysvětloval jako příznivé pro své plány. Obecně ale můžeme říci, že Kramář byl v Petrohradě přijat velmi vřele, z rakousko-uherské delegace snad nejlépe. Ruský tisk o něm psal jako o politikovi, který horoval pro rakousko-ruské sblížení, připomínal jeho pozitivní politiku i dobu, kdy jako místopředseda Poslanecké sněmovny Říšské rady musel čelit obstrukcím německých poslanců.³⁶³ Právě v květnu 1908 také vyšla v ruském tisku první Kramářova řeč pronesená v ruštině.³⁶⁴ Petrohradské porady byly úspěšné v tom smyslu, že se podařilo dohodnout účast Poláků a tím nakročit ke kýženému rusko-polskému smíření. Ruská strana také ustoupila od organizace sjezdu a přenechala to Čechům – v Praze se měl sejít přípravný sjezd, Moskva měla v příštím roce hostit řádné setkání.³⁶⁵ A jaké plány se v Petrohradě spřádaly? V Moskvě měla být uspořádána všeslovanská výstava, měla vzniknout Slovanská banka, plánovalo se založení spolku slovanských knihkupců, v Rusku měla mít pobočku sokolská organizace, ve Vídni měla vzniknout slovanská tisková kancelář. Plánů bylo mnoho, ale jak uvidíme, sil a ochoty k jejich naplnění bylo minimum. To ovšem účastníci porad neviděli. Ještě po letech Kramář napsal, že „v Petrohradě jako by bylo rozkvetlo slovanské jaro“.³⁶⁶

Delegáti Přípravného slovanského sjezdu se sjeli 12. července 1908 do Prahy a jednání asi sedmi desítek účastníků trvalo dlouhých 6 dní. Sjezd kladl důraz na hospodářskou a kulturní spolupráci slovanských národů.

³⁶² Srov. Doubek, V.: Česká politika, s. 242

³⁶³ Srov. Serapionova, E. P.: Karel Kramarz, s. 98

³⁶⁴ Novoje vremja, 14. (27.) května 1908. Srov. Serapionova, E. P.: Karel Kramarz, s. 99

³⁶⁵ Srov. Doubek, V.: Česká politika, s. 243

³⁶⁶ Kramář, K.: Pět přednášek, s. 27

Politické cíle byly z pochopitelných důvodů upozaděny: rakousko-uhersí politikové si nedovolili provokovat vídeňské vládní kruhy a zatím neuvažovali o tom, že by proti vládě a monarchii vystoupili a společnými silami se pokusili zjednat nápravu v otázce zrovnoprávnění národů monarchie. O nepolitických cílech svědčí i Kramářova slova z prvního sjezdového dne: „*My světu neseme mír a lásku, my nechceme káceti trůny, rozbíjeti říše a státy, ne, my chceme cítiti jen s jedním velkým celkem, spjatým společnými kulturními zájmy, abychom rozdělení, znesvornění, neklesali jeden po druhém pod nátiskem přemocné, organisované a plánovité expanse kulturní a hospodářské.*“³⁶⁷ Na sjezdu se rokovalo například o zřízení všeslovanské banky, o zorganizování všeslovanské výstavy nebo o vzniku slovanské tiskové agentury, tedy o cílech, které politici předjednali už v Petrohradě. Velkolepé plány ale zůstaly navždy pouhými nesplněnými sny. Jednání provázely všudypřítomné rozpory mezi jednotlivými účastníky. Zástupce každého národa přijel na sjezd se svými představami o budoucí slovanské spolupráci a hlavně se svými představami o roli svého národa v ní – zatímco například Rusové byli pro zmodernizovaný panrusismus, Češi ještě pořád lpěli na austroslavismu. Tmelem slovanské spolupráce měla podle Kramáře být akutní hrozba ze strany Německa – to ale zajímalo pouze severní a západní Slovanů, takže na této bázi by Kramář Slovanstvo sotva mohl sjednotit.

Sjezd většinu otázek alibisticky přesunul do dalších jednání a tak prakticky nic nevyřešil. Jak by také mohl: podle programu sjezdu bylo na jednání v oněch šesti sjezdových dnech vyhrazeno „celých“ 16 hodin, což je na monstrózní plány a cíle, které si sjezd kladl, vskutku málo. Účastníci k žádným převratným závěrům nedošli, zato si užili banquetů, slavnostních obědů a večeří nebo prohlídek pražských památek.³⁶⁸ Není divu, že se sjezd stal pro účastníky nezapomenutelným zážitkem, za nějž neopomněli při každé vhodné příležitosti Kramářovi děkovat.³⁶⁹ Kramář byl přítomnými delegáty intenzivně oslavován jako velký Slovan či snad dokonce Nadslovan. Ješitnému Karlu Kramářovi musela tato pozornost nesmírně lichotit.

³⁶⁷ Puškarev, S. G.: Karel Kramář a Slovanstvo, Praha 1937, s. 8

³⁶⁸ Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 102, složka Slovanství, program sjezdu „Přípravný slovanský sjezd 12. – 17. 7. 1908“

³⁶⁹ Dodejme, že společenské akce zcela jistě utužovaly slovanskou vzájemnost a mohla při nich probíhat další důležitá jednání. Přesto se domnívám, že vlastnímu rokování sjezdu mohlo být věnováno, při důrazu, který na něj byl organizátory kladen, více prostoru.

V úvodním projevu, předneseném 12. července, Kramář zdůraznil sepjatost osudů všech slovanských národů, když pronesl známá a poté mnohokrát citovaná a opakovaná slova o tom, „*osud jednoho slovanského národa nedá se odloučiti od druhého*“ a dodal, že „*oslabením jednoho otvírá se společnému nepříteli cesta k druhému*“.³⁷⁰ Proklamovaným společným nepřítelem je, a pro Kramáře navždy zůstane, germánský živel. Tomu je podle Kramáře možné čelit pouze intenzivní a těsnou kulturní a hospodářskou spoluprací všech slovanských národů. Kramář se přihlásil k zásadám minulého sjezdu, který se v Praze sešel před šedesáti lety, když pravil: „*Rovnost všech národů slovanských, svoboda každého z nich, rozvoj kulturní a hospodářský a opravdové bratrské skutky, nejen slovy, tyto veliké zásady Slovanství, před šedesáti lety hlásané, jsou nyní zase bohudíky vedoucí ideou v krutých utrpeních ohroženého Slovanstva*“.³⁷¹ Cílem sjezdu podle Kramáře bylo prohloubit slovanskou spolupráci. Naopak si zakazoval zasahovat do vnitřních záležitostí kterékoliv dotčené země – tak měla být zachována jistá apolitičnost sjezdu. Kramář zdůrazňoval, že Slovanstvo je jedním velkým celkem, který je ohrožen, „*když uschne jedna nebo druhá větev jeho*“.³⁷² Podle této Kramářovy filosofie by například Rusové trpěli v případě, že by Poláci podlehli v boji s germanismem, a celé Slovanstvo by trpělo, pokud by se oslabila moc Ruska. Slované sami vedle sebe musí žít v lásce a míru a nesmí utlačovat jeden druhého.

Proklamovaná slovanská vzájemnost ale neměla dlouhého trvání. V říjnu 1908 byla oznámena anexe Bosny a Hercegoviny. Je známým faktem, že mladočeši na Říšské radě anexi podpořili. Kramář to zdůvodňoval dosti chabým argumentem, totiž že chtěl, aby na Říšské radě převládl slovanský živel. Můžeme namítnout, že Kramář schvalováním anexe popřel své novoslovanské zásady. Kramářův postoj nelze ospravedlnit ani jeho tvrzením, že uvěřil Aehrenthalovi, který tvrdil, že anexi schválilo Rusko. Je projevem Kramářovy zaslepenosti, že schválil něco, co šlo proti jeho zásadám, jen proto, že údajně souhlasilo Rusko. O anexi bylo rozhodnuto v polovině srpna 1908. A 16. září se v Buchlovicích sešli dva ministři zahraničí: rakouský

³⁷⁰ Puškarev, S. G.: Karel Kramář, s. 7

³⁷¹ Tamtéž

³⁷² Tamtéž, s. 8

ministr Aehrenthal a ruský ministr Izvolskij. Ruský ministr se nechal slyšet, že by Rusko bylo ochotno uvažovat o vstřícném postoji k otázce anexe, ovšem za cenu jistých ústupků v otázce Bosporu a Dardanel. Ruská strana totiž usilovala o umožnění průjezdu jejího válečného loďstva úžinami. Nicméně když Rakousko provedlo anexi, ruské požadavky nebyly uspokojeny a Rusko tak celkově reagovalo odmítavým postojem k anexi. Rusko-rakouské vztahy se díky anexi a diplomatickým „nedorozuměním“ radikálně zhoršily a v příštích letech už neměly být lepší.³⁷³ Anexe Bosny a Hercegoviny byla jakousi noční můrou Kramářovy politiky. V roce 1910 k tomu poznamenal: „*To, co nastalo anexí, byla katastrofa méj životní politiky. Chtěl jsem vše učiniti, co jest v mých slabých silách, abych spolupomáhal, aby můj slabý národ se stal šťastným a velikým ve volném, mocném a všemi váženém Rakousku. Dnes je té mé politice konec. Berlín bude dělati rakouskou politiku, nikoli my.*“³⁷⁴ S odstupem let Kramář označil anexi Bosny a Hercegoviny za začátek konce Rakouska.³⁷⁵ A co se týká Aehrenthala, tomu Kramář nikdy neodpustil: „*Všecky styky jsem s Aehrenthalem přerušil a už jsem s ním nemluvil do jeho smrti.*“³⁷⁶ Kramář po anexi horoval pro to, aby Bosně a Hercegovině byla přiznána plná politická práva. To ale nezabránilo Kramářovým kritikům využít anexe Bosny a Hercegoviny k zesílení tlaku na mladočeského politika. Anexe Bosny a Hercegoviny například striktně odmítal předseda národních socialistů Václav Klobučník, který neváhal mladočeského lídra kritizovat. Tím se více přiblížil oficiální ruské politice a ruská diplomacie ho začala vnímat jako potřebného spojence.³⁷⁷ Klobučník svého politického protivníka celkem nevybíravými slovy kritizoval, pronesl o něm například, že je mstivý a bezcharakterní autokrat.

V nepříliš přívětivé situaci byly na jaře následujícího roku do Petrohradu svolány další porady slovanských předáků. V této době se naplno projevovaly antipatie Rusů a Poláků a výhrady Srbů vůči rakousko-uherské politice na Balkáně. Porady téměř nic nevyřešily, posun nenastal ani v otázce slovanské banky, o níž do Petrohradu přijel jednat Jaroslav Preiss. Jakkoli

³⁷³ Srov. např. Doubek, V.: Česká politika, s. 245

³⁷⁴ Cit. podle Sís, V.: Karel Kramář, s. 209

³⁷⁵ Srov. Kramář, K.: Pět přednášek, s. 31

³⁷⁶ Tamtéž, s. 34

³⁷⁷ Srov. např. Doubek, V.: Česká politika, s. 246

ještě před rokem Kramářova politická hvězda stoupala, na jaře roku 1909 se mu naopak příliš nedařilo. Ze strany Ruska musel čelit kritice ohledně svých výroků v době anekční krize, jednotná nebyla ani česká delegace, kde stále více do popředí vystupoval Václav Klobučník. A to se Kramářovi, který si nepřipouštěl, že by měl hrát druhé housle, nemohlo líbit. V této situaci napsal dopis carovi Mikuláši II. a jak píše historik Vratislav Doubek, odvolal se „k vyšší autoritě, jejíž podpora mohla být směrodatná pro budoucí osud hnutí i jeho osobně“.³⁷⁸ Kramář carovi vyložil principy novoslovanského hnutí a doufal, že ho car podpoří. Tak by totiž snadno obnovil autoritu, kterou mezi slovanskými delegáty pomalu ztrácel. A obnovil by ji bez ohledu na to, zda by novoslovanské hnutí dosáhlo výraznějších cílů či nikoliv.

O rok později, v roce 1910, se sešel další slovanský sjezd, tentokrát v Sofii. Byl poznamenán neúčastí některých slovanských národů – sjezd ignorovali například Ukrajinci nebo Bělorusové, nepřijeli ani Poláci. A co víc: z pozvaných šesti desítek delegátů z Čech přijela asi třetina. Češi byli reprezentováni rozpornými postavami Kramáře a Klobučníka. V Sofii byly domýšleny monstrózní plány, které načrtl pražský sjezd o dva roky dříve: uvažovalo se o sepsání slovanské encyklopedie, o vytvoření slovanské vědecké terminologie, opět se plánoval vznik slovanské banky. Mimochodem ani jeden z hlavních strůjců myšlenky vzniku slovanské banky Jaroslav Preiss do Sofie nevážil cestu a přítomné delegáty pozdravil jen prostřednictvím dopisu. Plánů bylo mnoho, ale ochoty a snahy k jejich realizaci minimum. Význam sofijského sjezdu byl zanedbatelný a bez dopadu na praktickou politiku států, v nichž zúčastněné slovanské národy žily. V čele sjezdu stanul Stefan S. Bobčev, který na svých bedrech nesl tíhu zorganizování kongresu, Kramář byl zvolen čestným předsedou. Z toho, že mnoha politikům se do Sofie ani nechtělo přijet a z toho, že sjezd opět prakticky nic nevyřešil, je evidentní, že zájem o slovanskou problematiku pomalu upadal. Od prvního sjezdu se nepodařilo zrealizovat ani jeden z vytčených cílů, o všech plánech se opět jen a jen mluvilo a jejich realizace zůstala pouhým snem. Oba slovanské sjezdy přinesly pouze zvučné proklamace bez skutečných ambicí nějak přispět k jejich realizování. Ideje, které sjezdy vyhlásily, byly samotnými

³⁷⁸ Tamtéž, s. 247

zúčastněnými státy překračovány a porušovány. Například Kramářovo motto „*Není Slovan ten, kdo Slovany utiskuje*“³⁷⁹ bylo v době před světovou válkou zcela ignorováno.

Přes všechna svá prohlášení byl Kramář tím posledním, kdo by byl schopen měřit všem Slovanům jedním metrem. Názorně je to vidět například na polské problematice. V roce 1890, kdy mladý Kramář cestoval po Rusku, si začal dělat jasný úsudek na polskou otázku. Tehdy považoval obnovení Polska za naprosto nepravděpodobné a vytýkal Polákům, že nespravedlivě obviňují Rusy z toho, že jsou jimi utlačováni. Podle Kramáře se na polském území mnohdy chovali lépe Rusové než samotní Poláci – jako příklad Kramář ukazuje sociální otázku a dodává, že Poláci na ruské vládě jen vydělali.³⁸⁰ Poláci podle Kramáře křivě obviňují Rusy z barbarství a to jen dál kalí rusko-polské vztahy a posiluje to vzájemnou nenávist mezi oběma národy. Na druhou stranu Kramář kritizuje násilnou rusifikaci a dodává, že nebýt jí, začali by se Poláci se stávajícími poměry brzy a rychle smiřovat.³⁸¹ I pro další roky a desetiletí pro Kramářovo uvažování platí, že měl-li se přidat na stranu Poláků nebo Rusů, neváhal a vždy se přidal na stranu Rusů. Kramářovy vztahy s Poláky do světové války však můžeme ještě označit jako vřelé oproti tomu, co mělo (ve stínu těšinské otázky) následovat po válce.

Ve druhé dekádě 20. století nabývala na aktuálnosti balkánská problematika. Kramář prosazoval zvýšení vlivu habsburské monarchie v oblasti Balkánu, jeho cílem bylo pomalé připoutání Srbska k monarchii. A důvod? Jako už před lety v době anekční krize jím je posílení slovanského vlivu v rakouské politice. Během první balkánské války Kramář podporoval jihoslovanské národy v jejich boji proti Turecku. Kramář ovšem odmítal rakouský zásah proti Srbsku, Srbsko mělo být k monarchii připoutáno mírovou a nenásilnou cestou. Později se také na Balkáně na žádost srbského ministra Jovanoviče zapojil do zprostředkovatelských aktivit. Dodejme, že s požehnáním vídeňských úřadů. Kramář jednal se srbským ministerským předsedou Pašičem i s některými dalšími ministry. Mise, na kterou Kramář vyrazil pod falešnou identitou jako pan Novák, měla napomoci sblížení

³⁷⁹ Sís, V.: Karel Kramář, s. 210

³⁸⁰ Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 50, složka Čas 1889-1890 – strojopis „Dojmy z Ruska“, s. 15

³⁸¹ Srov. tamtéž, s. 24.

Srbska a rakouské monarchie. Nicméně faktem je, že do srbsko-rakouských vztahů nezasáhla a můžeme ji považovat za neúspěšnou. Kramář si přál v balkánském prostoru mír, věděl mimo jiné i to, že pro případný větší konflikt není Rusko připraveno. Podle Kramáře měla být balkánským státům „ponechána volnost, aby si své záležitosti samy upravily“.³⁸² „Bude-li Rakousko vůči Jihoslovanům a zvláště Srbům provozovati politiku přátelskou,“ soudil Kramář, „postavení jeho se zlepší na Balkáně po každé stránce.“³⁸³ Kramář se v souvislosti se situací na Balkáně obával propuknutí většího konfliktu: „Může-li z požáru na Balkáně vzniknouti světový požár, rakouští národové nesmějí býti vedeni na jatky pro zájmy, které nejsou správné. Varuji Rakousko, aby nepodnikalo nemožných kroků. Velkosrbské sny jsou nebezpečny jen tenkrát, nenechá-li Rakousko srbský národ žítí.“³⁸⁴ Kramář v balkánských válkách viděl ostrý protiněmecký osten. V říjnu 1912 v Národním domě na pražských Vinohradech proklamoval jednotný postoj českého národa: „Celý národ český celou duší je jednom na jednom místě – na bojišti, kde jde o velkou budoucnost nejen Jihoslovanů, nýbrž celého Slovanstva. My všichni cítíme a vidíme, že se na Balkáně nejedná jenom o zpuchřelé Turecko, nýbrž že jde také o osud Slovanstva a hlavně o osud našeho národa. V tom okamžiku, kdy Balkán bude patřiti jenom slovanským národům, kdy na místo Turecka přijde veliké Bulharsko, Srbsko, Černá Hora a Řecko, že v tom okamžiku každé politické i nacionální expansi německé je učiněn naprostý konec.“³⁸⁵ Necelé dva roky před vypuknutím světového konfliktu varoval před tím, aby Rakousko šlo na Balkán jako předvoj germanizace. „Kdyby v Rakousku zvítězily německé myšlenky a Rakousko šlo na Balkán, stává se z otázky pouze turecké otázka světová, otázka velkého panství Germánstva a pak nezůstane doma ani jeden stát a z toho malého bojiště na Balkáně stane se evropské bojiště všech národů a následkem toho bude katastrofa pro všechny a může býti hrobem tak mnohých států, které si myslí, že jsou dnes nepřemožitelný a pevný.“³⁸⁶ Rakousko si má podle Kramáře uvědomit, že jeho úkoly na Balkáně jsou

³⁸² Sís, V.: Karel Kramář, s. 211

³⁸³ Tamtéž

³⁸⁴ Tamtéž, s. 212

³⁸⁵ Tamtéž

³⁸⁶ Tamtéž

pouze hospodářské, a má s klidem sledovat rozmach slovanských národů na balkánském poloostrově.

V této kapitole neustále skloňujeme pojem novoslovanská politika. O co šlo? Tak, jak Kramář povoluje měnit cesty, jež mají vést ke správnému cíli, i on sám měnil své koncepce slovanství podle politické situace a přizpůsoboval je politickému rámci, v němž působil – od austroslavismu tak přešel k volání po nutné spolupráci Rakousko-Uherska s Ruskem až nakonec došel k tezi, že Slovanstvo má být Ruskem vedeno. V dobách existence Rakousko-Uherska Kramář spolu s ostatními hlásal slovanství v austroslavistickém rámci, tedy spolupráci slovanských národů v hranicích habsburské monarchie. Do jisté míry to můžeme považovat za formu politického nátlaku, jehož cílem bylo zvýšit vliv českého elementu. V předválečné době obhajoval austroslavistickou koncepci proti přesvědčeným rusofilům a snažil se využít slovanskou vzájemnost k prohloubení spolupráce rakouských Slovanů. Zásadním Kramářovým požadavkem tehdy byla federalizace Rakousko-Uherska: Kramář chtěl, aby monarchie byla spravedlivá ke všem svým národům. Rakousko-Uhersko bude dostatečně silné teprve tehdy, když všechny jeho národy budou spokojeny se svým postavením v jeho rámci. Kramář se domníval, že je nutné „hledati v silném, vnitřně zdravém Rakousku nejlepší zabezpečení budoucnosti našeho národa“.³⁸⁷ Na otázku, zda je pro nás důležitější soustředit se na práci ve Slovanstvu nebo se raději snažit změnit vnitřní politiku Rakouska, odpovídal, že je pro nás důležitější práce v Rakousku, protože česká politika nebude zatím rozhodujícím elementem Slovanstva (1906).

Zachování vnitřně silného Rakouska podle něj rozhodně nebylo v rozporu se slovanskou myšlenkou. Jak Kramář dodává, „Rakousko nové a lepší nemusilo by býti škodou pro rozvoj Slovanstva“.³⁸⁸ Problémem Slovanstva je to, že tomu velmi málo věří. Proto Rakousko musí „obrátili, dáti svým Slovanům plnou možnost kulturního a hospodářského rozvoje, nechati je žíti svým, samobytným životem, a nedopouštěti, aby byli utiskováni...“.³⁸⁹

³⁸⁷ Kramář, K.: Poznámky, s. 55

³⁸⁸ Tamtéž, s. 58

³⁸⁹ Tamtéž, s. 59

Jen tak se stane, že habsburská monarchie bude mít ve svých slovanských národech oporu. Kramář považoval silné a zmodernizované Rakousko za dostatečnou ochranu Slovanů před pokusy o rozšíření německé moci. Prakticky od 90. let je slovanská politika Kramářovi prostředkem, jak se vyrovnat s německou nadvládou v habsburské monarchii, respektive jak čelit velkoněmeckým hrozbám. Pomocí spojených slovanských sil chtěl českému národu proklestit cestu k relevantní účasti na politickém životě Rakousko-Uherska. Pro Kramáře byli naprosto samozřejmým vůdčím slovanským národem habsburské monarchie Češi, což samo o sobě do budoucna přinášelo zárodky možných konfliktů, například s Poláky. Je zajímavé, že ještě v 90. letech 19. století Kramář viděl hodně dalekou cestu ke sblížení se Slováky. Realisté, k nimž Kramář na samém počátku své politické kariéry patřil, vytýkali předchozímu „hejslovanění“ mimo jiné nerespektování reálné politické situace nebo důraz na emoce. Jakkoli se realisté vyslovovali proti stavění na emocích a emoce de facto zavrhovali, Kramář v pozdějších letech k podobným „nešvarům“ často sklouzával a přehlížení reálné politiky mu později bylo celkem vlastní. Ani po vstupu do mladočeské strany Kramář nepřestal horovat pro slovanskou spolupráci, koneckonců ji prosazoval i na půdě Říšské rady, nicméně praktických výsledků nedosáhl. Jak upozornili Herman se Sládkem, Kramářovo slovanství bylo čechocentrické: všechny možnosti posuzuje prizmatem českých potřeb, cílů a plánů.³⁹⁰

V pozdějších letech bylo Kramářovi vytýkáno, že nehlásal zničení Rakousko-Uherska, ale Kramář se hájil: „*My nechtěli rozboření Rakouska, neboť jsme nebyli dost nesvědomití a lehkomyšní, abychom chtěli světovou válku, bez níž by na to nebylo pomýšlení.*“³⁹¹ Postupně ovšem Kramář pojetí austroslavismu opouští... V Poznámkách o české politice odmítl myšlenku, že by pozitivní prorakouská politika byla politikou protislovanskou. Na druhou stranu mu bylo jasné, že obhájit tuto myšlenku ve státě, který se vždy nechová spravedlivě a dobře ke svým slovanským národům, je pro něj jako pro slovanského politika nesmírně obtížné. V rámci jednání o volební reformě kladl důraz na to, aby v budoucí Poslanecké sněmovně Říšské rady měl převahu slovanský živel. Samozřejmě je otázkou, jaký význam by větší

³⁹⁰ Srov. Herman, K., Sládek, Z.: Slovanská politika, s. 16

³⁹¹ Kramář, K.: Na obranu slovanské politiky, Praha 1926, s. 21

zastoupení slovanských národů mělo. Stačí si uvědomit, že slovanští zástupci nemuseli mít nutně stejný názor jen proto, že byli Slovany. Naopak historie ukázala rozdílnost postojů slovanských národů v mnoha a mnoha otázkách. Čili ani naplnění Kramářova snu by nepřineslo nějaké výraznější posílení jednoty Slovanstva jako celku.

Na půdě rakouského parlamentu fungovala Slovanská jednota, která měla v habsburské monarchii symbolizovat slovanskou vzájemnost. Navzdory svému názvu Slovanská jednota od počátku narážela na nejednotné názory jednotlivých členů. Karel Kramář se v práci Slovanské jednoty nijak výrazněji neangažoval, měl hlavu plnou novoslovanských ideálů a aktivit. S trochou nadsázky můžeme říct, že Kramář se při své ješitnosti nemohl příliš angažovat ve slovanském sdružení, které sám nevedl.

Navzdory zjevným signálům, které Kramáře měly upozornit na to, že jeho myšlenka slovanské spolupráce nerezonuje mezi všemi slovanskými národy, se domníval, že slovanská myšlenka je na postupu a nikdo a nic ji nezastaví. Proto těsně před vypuknutím světové války přišel s ambiciózním projektem slovanské federace. Kramář svůj plán na vznik federace držel v českých kruzích z pochopitelných důvodů v tajnosti. V květnu 1914 ho svěřil šéfovi vídeňské pobočky Petrohradské telegrafní agentury V. P. Svatkovskému. Není bez zajímavosti, že právě Svatkovskému se podařilo, byť tajně, vybudovat v rámci „své“ tiskové kanceláře strukturu Slovanské telegrafní agentury.³⁹² Právě přes Svatkovského se podařilo Kramářův náčrtek dostat do Ruska, konkrétně k ruskému ministru zahraničí Sazonovovi. Připomeňme, že idea slovanské federace není nová, odkázat můžeme například k Danilevskému a k dalším slavjanofilům.³⁹³ Existuje několik verzí textu ústavy. První nade vši pochybnost vypracoval Karel Kramář, nicméně podle historika Vratislava Doubka vše nasvědčuje tomu, že u jejího zrodu stál také Svatkovskij. Další verzi ústavního textu pak doplňoval Svatkovskij na základě debaty s Kramářem.³⁹⁴ Je patrné, že při psaní ústavy byl brán ohled na německý vzor (Deutsche Bundesakte).³⁹⁵

³⁹² Srov. Doubek, V.: Česká politika, s. 258 - 259

³⁹³ Srov. Serapionova, E. P.: Karel Kramarž, s. 190

³⁹⁴ Srov. Doubek, V.: Česká politika, s. 259 - 260

³⁹⁵ Srov. Serapionova, E. P.: Karel Kramarž, s. 191

Slovanský svaz měl být tvořen těmito celky: Ruskou Říší, Carstvím (Královstvím) Polským, Carstvím (Královstvím) Českým, Carstvím Bulharským, Královstvím Srbským a Královstvím Černoorským.³⁹⁶ O tom, jak obrovitou říší měla Kramářova vysněná slovanská federace být, svědčí následující výčet území, které do ní mělo být zařazeno. Dodejme, že geografické členění patrně pochází z pera Svatkovského, nicméně na základě konzultací s Kramářem.³⁹⁷ Carství české se mělo skládat z území Království českého, Markrabství moravského a západní části rakouského Slezska, dále pak z oblastí jihozápadního pohraničí Pruského Slezska, v nichž se zachoval český živel, země srbsko-lužické a pruských okresů přiléhajících na severu, slovanského území severního Uherska (jižní hranice měla jít po středním Dunaji od Bratislavy k Visegrádu a pak po přímé linii na východ k hranici Uherské Rusi a Západní Haliče). K samotné Ruské říši bylo plánováno připojit Východní Halič, Severní Bukovinu, Uherskou Rus a část provincie Východního Pruska (s Königsbergem). Carství polské mělo být podle ústavy složeno z území bývalého království polského (kromě Cholmské gubernie), dále ze Západní Haliče, východní části Rakouského Slezska, východní části pruského Horního Slezska, Poznaňské provincie, provincie Západního Pruska s Gdaňskem (případně z polské a kašubské části této provincie) a jižní části provincie Východního Pruska obývané Mazury. Carství bulharské se mělo skládat z bulharského území, jak je stanovil bukurešťský mír, a střední a jižní Makedonie. Království srbské mělo být složeno ze Srbska podle bukurešťské mírové smlouvy (s výjimkou střední Makedonie), severní části Albánie s přístavem Drač, Dalmácie, chorvatsko-slovenské přímořské oblasti (včetně Istrie s Terstem, Gorice, Gradišky), slovenských zemí (Krajiny, jižního Štýrska a jižní poloviny Korutan), Chorvatska a Slavonie, jihozápadního a západního Uherska tak, aby se Srbsko na severu potkalo s českým carstvím. Nepřipojí-li se Království černoorské k Srbsku, mělo být složeno z území, které Černé Hoře náleželo v roce 1914 a dále severního Maliska, okresu Šadarského a Zadriní se San-Giovanni di Medua. Jak je vidět, Kramář si při načrtnutí obrysů slovanské říše nebral servítky a

³⁹⁶ Srov. Ústava slovanské říše, in: Paulová, M.: Dějiny Maffie, 1. díl, Praha 1937, s. 635 – 640 nebo Serapionova, E. P.: Karel Kramarz, s. 190 - 195

³⁹⁷ Srov. Paulová, M.: Dějiny Maffie (I. díl), Praha 1937, s. 59

rýsoval hranice bez ohledu na aktuální politickou situaci. Slepě také počítal s ochotou a vůlí všech zúčastněných se k projektu přidat, respektive na projektu slovanské federace trazit. Podobné náčrtky hranic jsou výrazem politické naivity, nesoudnosti a neochoty pracovat s reálnými fakty. Utápění se ve slovanském snění ale bylo pro Kramáře a jeho politické ideály příznačné.

Mohutná slovanská říše měla být konstituční monarchií – ostatně v této době se Kramářovi konstituční monarchie jeví jako nejlepší možné uspořádání. Celek měl být spojen osobou panovníka, kterým neměl být nikdo jiný, než ruský car, jehož oficiální titul měl znít „Císař všech Slovanů a celé Rusi, Car Polský, Car Český“. Mezi panovníkovy pravomoci patřilo například reprezentování říše navenek, uzavírání spojeneckých smluv, vyhlásování války (za souhlasu Říšské Rady) a sjednávání míru, přijímání diplomatických zástupců, jmenování ministrů války, námořnictví a zahraničí, atd. Zatímco v balkánských státech měli vládnout tamní panovníci, kteří měli být carovi „pouze“ podřízeni, Polsko Kramář viděl jako „kongresovku“ spojenou osobou cara s Ruskem. Je otázkou, proč Kramář nepožadoval vlastního panovníka také pro české země. Nabízí se odpověď, že by pro Kramáře bylo nepřijatelné, aby na českém „slovanském“ trůnu seděl Habsburk, který na něj měl nárok.

Císař by svolával a uzavíral zasedání Říšské Rady a Říšské Dumy. V Říšské Radě mělo zasednout 25 Rusů, 5 Poláků, 4 Češi, stejně tak 4 Srbové, dále 3 Bulhaři a 1 zástupce Černé Hory. Z uvedeného výčtu zástupců jednotlivých součástí je evidentní, jakou převahu Kramář přisoudil ruskému národu, což je o to zřejmější, když zohledníme další bod Kramářovy ústavy, totiž ten, podle něhož mohly být svazové státy donuceny k plnění svých povinností rozhodnutím většiny. Jednoduše můžeme spočítat, že neruské národy mají v Říšské Radě 17 hlasů, zatímco Rusové disponují 25 hlasy. Je vidět, že Kramář psal ústavu tak, aby zajistil převahu ruského živlu. K tomu můžeme připočítat i to, že polské a české zástupce měl jmenovat sám car (byť na návrh Náměstka z dané země) – můžeme předpokládat, že by to byli zástupci carovi příznivě nakloněni. Nyní vypadají počty ještě o něco jinak: ruská převaha se navyšuje na 34 proruských hlasů k 8 neruským hlasům. Alespoň nějaký vliv Kramář ponechal oněm „neruským“ hlasům v oblasti

změn ústavy – k vetování změn ústavy stačilo právě oněch 8 hlasů. Podobná převaha měla panovat v Říšské Dumě, v níž bylo z celkových 300 křesel přiřčeno 175 ruským zástupcům, zbytek (pouhých 125 míst) byl určen pro ostatní národy říše. Do kompetence říšského zákonodárství spadaly otázky rozpočtu a financí celé říše, dále otázky armády a loďstva, obchodní smlouvy, celní tarify, otázky peněžního systému, atd. Říšská rada měla rozhodovat o tom, jaké návrhy zákonů se mají předložit Říšské Dumě.

Slovanská federace měla být jednotným obchodním a celním územím se společnou celní hranicí. Jakékoliv zboží tak mohlo být převáženo z jedné svazové země do druhé, aniž by podléhalo nějakému clu. Občané svazových zemí měli mít stejná práva, ale i povinnosti, na celém území slovanské říše. Znáмым faktem je, že Kramář horoval pro povinnou výuku ruštiny na školách. A v ústavě neopomněl povinnou výuku ruštiny v neruských oblastech zdůraznit, konkrétně od druhé třídy obecné školy. Na středních školách se měla rusky vyučovat ruština a ruská literatura. Na vysokých školách pak posluchači měli povinně absolvovat kurzy v ruštině na stolici ruštiny, ruských dějin a literatury. Jednotná měla být i vojenská služba, velicí řečí v armádě a námořnictvu měla být pochopitelně ruština. Vojáci měli být povinni skládat přísahu nejen panovníkovi své země, ale také Císaři (Carovi) Slovanstva. Panovník měl v polských a českých zemích jmenovat po jednom Náměstkovi, kteří měli v době jeho nepřítomnosti fungovat jako náčelníci občanské správy země. Na návrh Náměstka měl Císař jmenovat ministerského předsedu, ostatní ministry a předsedy nejvyšších soudů. Náměstek a ministři musí být národnosti dané země, kterou mají spravovat.

Není bez zajímavosti, že nepovšimnuty zůstaly národní aspirace Bělorusů, Ukrajinců, Slováků, Slovinců nebo Chorvatů. Kramářův návrh slovanské federace byl od samého počátku nerealizovatelný – sotva si můžeme představit, že by se balkánské národy vzdaly své nedávno těžce vydobyté samostatnosti, stejně jako to, že by se Poláci s nadšením hrnuli pod ochranná křídla ruského cara. Kramář si však nerealizovatelnost svého plánu neuvědomoval a nepřipouštěl. Je třeba podotknout, že Kramář také nikde neřeší, jakým způsobem by měla slovanská říše vzniknout, pouze popisuje, jaká bude. Možnou příčinu tohoto vakua lze hledat v Kramářově vztahu k politické změně a především k revolucím. Protože jak jinak, odhlédneme-li

od nerealizovatelnosti této ideje, by mohlo dojít ke vzniku mohutné slovanské říše než revoluční cestou, případně válkou nebo dokonce sérií válek? A Kramář byl politikem, který revoluce nevyhledával a měl k nim negativní vztah. Revoluce odmítal, protože, jak napsal, nerespektují kontinuitu vývoje.³⁹⁸ I proto můžeme Kramářovu ideu slovanské říše považovat za pouhý idealistický sen, jakkoliv si jeho nerealizovatelnost autor snu nikdy nepřipustil. Po celý život šel Karel Kramář za svým slovanským ideálem a pevně věřil v jeho naplnění. Jak už to ovšem u takových snů bývá, nedočkal se. Snad proto, že jeho cíle byly takové, že se ani dočkat nemohl. To si koneckonců uvědomovali i Kramářovi současníci.

³⁹⁸ Srov. Kramář, K.: Ruská krise, s. 578

11. První světová válka – od politického snílka k vůdci národa?

Navzdory neskromným snům o slovanské říši vystupoval Karel Kramář v předvečer světové války alespoň oficiálně prorakousky a své radikální názory o slovanské federaci dovedně skrýval. Na valné hromadě Klubu Národní strany svobodomyšlné pronesl počátkem června 1914 řeč, v níž ubezpečil monarchii o loajálnosti českého národa a české politické reprezentace. Kramář tehdy mimo jiné pravil: *„My netihneme nikam z říše ven. Říše nemá prázdné přičiny báti se našich citů, my vždycky a všude, i když jsme byli v nejpalčivější situaci, i po bosenské okupaci – a byla to situace tíživá mezi ostatními Slovany, stáli nezlomně na tom, že nemůžeme dělati žádné politiky proti mocnářství, že jsme sice dobrými Slovany, ale tím, že slovansky cítíme, nechceme dělati žádné politiky, která by znamenala státní rozvrat a změny hranic říše.“*³⁹⁹ Není bez zajímavosti, že tuto řeč Kramář pronesl pouhých několik týdnů po dopracování projektu slovanské federace. Uvedený citát přesně dokládá Kramářovu rétoriku postavenou na pozitivní politice, která se mu zdála smysluplná až do okamžiku, kdy se rakouská monarchie dostala do války s Ruskem. Projekt slovanské federace byl jakýmsi „plánem B“ pro případ, že by se nepodařilo zajistit sblížení Rakouska a Ruska.

Česká veřejnost byla za ta léta zvyklá na Kramářovy projevy pozitivní politiky a na jeho prorakouskou rétoriku. Kramářův slovanský plán byl v té době znám pouze velice úzkému kroužku vybraných lidí z jeho nejbližšího okolí. Proto byla veřejnost po vypuknutí války celkem zaskočena Kramářovým článkem ze 4. srpna 1914, otištěným v Národních listech. Podle Kramáře nastal vypuknutím války dějinný okamžik a naplnila se slova německého kancléře⁴⁰⁰ o tom, že tento střet bude válkou Germánstva proti Slovanstvu. Kramář předpověděl, že válka změní mapu Evropy k nepoznání, a naznačil, že se nyní vymstí všechny chyby vnitřní politiky – kdo četl Kramářův článek opravdu pozorně, mohl v něm vidět předpověď kolapsu mnohonárodnostní

³⁹⁹ Paulová, M.: Dějiny Maffie, I. díl, s. 62, resp. Národní listy 5. 7. 1914

⁴⁰⁰ Kramář měl na mysli Theobalda Bethmann-Holwega, který byl německým kancléřem v letech 1909 – 1917.

říše, která se nechová spravedlivě ke svým národům. Kramář proklamoval, že se nebojí o budoucnost českého národa, a upozornil, že „*budoucnost naše je v nás samých*“. Doufal, že velký dějinný zápas mezi hegemonií jednoho (tj. německého živilu) a pokojem a mírem všech dopadne ve prospěch českého národa. V článku byl obsažen i povzdech nad tím, že českou politiku ovládaly vnitřní spory (jmenujme alespoň nedávnou Švihovu aféru, která počátkem války ještě nebyla zapomenuta), místo aby se čeští politikové dokázali semknout a shodnout na společném programu v boji za národní věc. Tento povzdech bylo možné interpretovat i jako jakousi výzvu politickým kolegům k jednotné akci.⁴⁰¹

Pro český národ, neznalý Kramářových slovanských tužeb, byl článek velkým překvapením – mnozí nevěděli, jak jej mají interpretovat a co si o něm mají myslet. Kramář, synonymum předválečné pozitivní politiky, „najednou“ píše o boji mezi Germánstvem a Slovanstvem! Ti, kdo znali předválečnou rétoriku tohoto politika, museli být zmateni a obsah článku jim nemohl být jasný. Ovšem nyní, když známe Kramářův předválečný plán slovanské federace, je tento „myšlenkový obrat“ snadno vysvětlitelný a pochopitelný. V okamžiku, kdy Rusko vstupuje do války, přestává platit Kramářovo tvrzení o tom, že Slované nechovají nepřátelské city vůči rakouské monarchii, a Kramář se začíná plně orientovat na „ruskou kartu“. Kramář věřil, že Rusko vstoupilo do války s jediným cílem – s cílem osvobodit slovanské bratry: „*Ruské rozhodnutí, dáti se do světové války jen za svobodu slovanských národů, bez nejmenších egoistických cílů, jen ze svatého nadšení ruské duše jest jedním z nejkrásnějších momentů ruské historie.*“⁴⁰² Kramářovi se vytýkalo, že utajováním plánu slovanské federace a ujišťováním o oddanosti slovanských národů habsburské monarchii, vystupoval neupřímně jak vůči Vídni, tak vůči českému národu. Podle historika Jaroslava Werstadta si Kramář vůči Vídni i české veřejnosti „*zachoval jakousi mentální rezervaci, která se týkala případu, že by se předpoklady a vyhlídky jeho politiky zhroutily, že by došlo k nejhoršímu.*“⁴⁰³ Na Kramářovu obhajobu můžeme namítnout, že s ohledem na vypjatou politickou situaci jara a léta

⁴⁰¹ Srov. Tři projevy Dra Karla Kramáře, Praha 1930, resp. Národní listy 4. 8. 1914

⁴⁰² Kramář, K.: Pět přednášek, s. 53

⁴⁰³ Srov. Werstadt, J.: Politické plány české Maffie v prvním roce války, in: Naše revoluce, 1929/1930, sv. 4, s. 390.

1914 Kramář snad ani nemohl své plány otevřeně vyložit, aniž by se musel obávat perzekucí vůči své osobě a pravděpodobně i vůči nic netušícím kolegům.

V době vypuknutí války dlel Kramář ve svém rodném kraji, u lože své umírající matky. Vzdálen pražskému prostředí byl odkázán na informace „z druhé ruky“ a byl přece jen poněkud dezorientován. Informací se mu dostávalo především od Aloise Rašina a dalších spolupracovníků. V tomto období, na sklonku léta a na podzim roku 1914, se začíná formovat české hnutí odporu. Objevují se pokusy sjednotit dosud rozhádanou politickou reprezentaci. Pravdou však je, že ani v rámci jednotlivých politických stran nebylo dosud dosaženo tolik potřebné jednoty. Svědčí o tom například aféra s vystoupením pražského primátora Groše, který měl provolat slávu císaři Vilémovi – vzhledem k tomu, že šlo o významného mladočeského politika, byl tehdy Kramář nadmíru rozčilen. Spory se rozhořely i ohledně osudu Národních listů, novin mladočeské strany. Proti sobě stály dvě skupiny, jedna, reprezentovaná Aloisem Rašinem, chtěla vydávání Národních listů zastavit, aby si noviny nezahlavily s rakouskými úřady a zachovaly si tak čistý štít do budoucna, druhá, v čele se Zdeňkem Tobolkou (a podporovaná Kramářem), naopak chtěla zachovat vydávání listu s tím, že se drobnějšími ústupky budou snažit uklidnit cenzuru a tak bude možné vydávat noviny dál, aniž by se musela měnit jejich celková orientace.

Mladočeští politikové záhy po vypuknutí války začali formovat své informační sítě do a ze zahraničí. První z nich bylo sofijské spojení, které fungovalo mezi Františkem a Vladimírem Sísovými. Vladimír Sís, žijící od roku 1912 v Sofii, měl sondovat postoje jednotlivých zemí k české otázce. Druhý kanál šel západním směrem, do Švýcarska, a mířil k nám již známému Svatkovskému a od něj k ruským vládním kruhům. Spojení do Švýcarska se podařilo navázat v průběhu prosince 1914. Velký podíl na tom měl poslanec Bohuslav Franta, který se odjel do Švýcarska léčit. Fakt, že Svatkovskij jako jeden z mála znal Kramářovy předválečné slovanské úvahy, vedl k tomu, že samotnému Kramářovi více záleželo na této švýcarské cestě, než na spojení sofijském. Do zahraničí brzy zamířil státoprávní program Kramářovy skupiny, který byl skutečně maximalistický: počítal s připojením nejen Slovenska, ale i pruského Slezska, Kladska a Lužice. Tyto dvě cesty ovšem nebyly jediným

spojením mladočeských politiků se zahraničím. Například v listopadu 1914 vyhledal Kramáře jistý Vladimír Vaněk s tím, že přináší informace o situaci v Rusku a instrukce, jak postupovat, až se přiblíží ruská armáda – signálem k revoluci měly být zelené lístky shozené na Moravě z ruského letadla. Dále Vaněk žádal, aby byly prováděny sabotážní akce, ničeny mosty a železnice, a aby se mezi vojáky agitovalo pro jejich přechod na ruskou stranu. Podle Kramáře, který se zpočátku k Vaňkovi stavěl podezřívavě a mylně ho považoval za konfidenta, nebylo nutné pasivní rezistenci organizovat, ta probíhala již sama, a pokud se Rusové dostanou na Moravu, vzplane všeobecné povstání spontánně bez nutné předchozí organizace a přípravy.

V okamžiku, kdy se habsburská monarchie ocitla ve válce s Ruskem, se Karel Kramář s Rakouskem definitivně rozešel. Neochvějně věřil v ruskou pomoc při řešení české otázky a v brzký vpád ruského vojska do českých zemí. Proto svou válečnou politiku bezvýhradně orientoval východním směrem. To ne zcela korespondovalo s aktivitami T. G. Masaryka, který nedlouho po vypuknutí války zůstal za hranicemi a na rozdíl od Karla Kramáře nespolehal pouze na ruskou kartu. Kramář dokonce v březnu 1915 vzkázal Masarykovi, aby „*svou činností neprejudikoval uskutečnění jeho myšlenky slovanské říše pod svrchovaností Ruska*“⁴⁰⁴. Kramář do jisté míry předpokládal, že českou otázku vyřeší sami Rusové svým příchodem – z toho vyplývá Kramářův postoj, charakteristický pro první měsíce války: čekání na Rusy. Naproti tomu Masaryk si tímto vývojem nejenže nebyl jistý, ale měl i pochybnosti o tom, jestli se samotní Rusové ztotožňují s Kramářovými plány. Jak měl ukázat vývoj v příštích měsících a letech, Masaryk zvolil cestu politicky prozíravější.

Cennou sondou do Kramářova myšlení přelomu let 1914 a 1915 je novoroční dopis pražskému místodržiteli hraběti Thunovi. Před vlastním napsáním dopisu vytvořil Kramář koncept, který byl později, po Kramářově uvěznění a obvinění z velezrady, použit obžalobou během procesu. Nakonec ale Thunovi nenapsal novoroční dopis přesně podle konceptu, a proto Thun při výslechu popřel, že by dopis znal. Kramář ve svém konceptu psal: „... A tak očekávám ve své odloučenosti konec: buď naše vítězství a takové

⁴⁰⁴ Werstadt, J.: Politické plány, s. 422

hospodářské a politické sblížení s Německem, jež nutně bude naprosto odporovati ideálu, jaký měla naše politika od Havlíčka a Palackého o svobodném a spravedlivém Rakousku, ..., nebo to druhé... To všechno jsem však předpověděl dávno před válkou a tak je samozřejmo, že se vzdaluji všeho, co by mohlo vypadati jako schvalování války.⁴⁰⁵ Kramář velmi dobře znal Thunovo politické smýšlení a věděl, že Thun má pochopení pro potřeby českého národa. Proto si dovilil napsat mu vcelku otevřený dopis. Kramář nemohl tušit, co bude následovat, komu se dopis dostane do rukou a jakým způsobem bude zneužit... Vedle jiného Kramář Thunovi napsal, že se drží stranou, v odloučenosti v podhůří Krkonoš. To byla pravda, nicméně Kramář byl nucen často do Prahy dojíždět, ať už v souvislosti s politickou a odbojovou činností, nebo v souvislosti s dostavbou a zařizováním své pražské vily.

Nad tím, jak bude svět vypadat po skončení světového konfliktu, se Kramář zamýšlel na stránkách Národních listů v článku Vzkříšení z dubna 1915. *„Život evropských národů stane se opět mužným, opravdovým a tento duch mužné opravdovosti zavládne vším, nejen v politice a v životě hospodářském, ale také v životě kulturním a mravním, v nejvyšších projevech lidské duše, v myšlení a v umění. ... Patriotismus všech, bez rozdílu sociálního rozvrstvení, stane se náboženstvím světa. Bude v něm dlouho mnoho záští a nenávisti, ale očistí se sám vším, co má v sobě velkého a ideálního, a nezůstanou-li po válce příliš zející rány, zvítězí v něm na konec láska k vlastnímu národu, ochota obětovati všecko pro jeho budoucnost, bez záští a nenávisti k druhým,“* věřil po několika měsících války Karel Kramář.⁴⁰⁶ Svět po skončení první světové války ale neměl být tím vysněným ideálem, kde by neměla místo zášť a nenávist. S ohledem na to, co všechno národ za války protrpěl, Kramář předpokládal, že z konfliktu vyjde posílen a sjednocen – po válce podle něj neměly existovat sociální rozpory, vše mělo být vyřešeno v duchu společného zájmu národa. Až jednou skončí boje na bitevním poli, očekával Kramář boje nové, tentokrát na hospodářském poli. Hospodářské zájmy podle něj stály u zrodu konfliktu, proto tedy budou hrát roli i po jeho skončení. Přes všechno utrpení věřil, že *„po hrůzách válečných pro lidstvo*

⁴⁰⁵ Soukenka, J.: Karel Kramář 1914 – 1918, Praha 1931, s. 82 - 83

⁴⁰⁶ Cit. podle: Tobolka, Z. V. (ed.): Proces dra Kramáře a jeho přátel, sv. II.: Výsledky obžalovaných, Praha 1918, s. 221 - 222

přijde – vzkříšení“.⁴⁰⁷ Kramář nepřestával apelovat na to, že je potřeba, aby se nejen ve válce, ale také po ní národ sjednotil a stmelil: „Světová válka stane se dojista mezníkem nové doby – a v té zejména malé národy, dějinnou náhodou roztroušené na hranicích mezi velkými státy a národy, hráti budou hned nebo později větší a jinou úlohu, než doposud. Jen ať krvavý křest, kterým náš národ prošel, nezůstane bez účinku na náš vnitřní život, ať v tom znovuzrození Evropy nezůstaneme pozadu! Také my musíme být jiní, lepší! Musíme najít vnitřní jednotu celého národa k společnému postupu, ať půjde o obranu národního života nebo o jeho plný, nerušený rozvoj. ... Musíme mít odvahu očistiti náš život veřejný, politický i hospodářský od všeho, co ukázalo se slabým a shnilým, a vedení věci národní dáti do rukou těch, kteří těžkou zkoušku obstáli, a kteří, každý na svém místě, dovedli dělati svou povinnost k národu i k české veřejnosti, musíme se povýšiti nad zájmy stran a hledati nejlepší lidi pro velkou, novou práci v národě, třebaš zůstaneme věrni cílům a snahám, na které jsme se zavázali v programech svých stran. A čím vážněji a věcněji pojímati budeme své povinnosti k národu, tím více budeme poznávati, jak blízky jsou si programy různých stran českých, a od tohoto poznání učiniti rozhodný krok k zjednodušení stranických poměrů v Čechách bude prvním důsledkem mravního našeho obrození.“⁴⁰⁸ Kramářova slova alespoň částečně došla svého naplnění v roce 1918, kdy se čtyři české politické strany spojily ve státoprávní demokracii.

Odbojová činnost nabyla na síle v prvních měsících roku 1915, kdy došlo k zformování tajného výboru – Maffie. Maffie byla ústředním orgánem pro řízení konspirační a zpravodajské činnosti českého domácího odboje za první světové války. Oficiální název – Tajný výbor Maffie – začal být používán teprve na sklonku války. Výbor vznikl v prosinci 1914, organizace Maffie se završila na jaře příštího roku. V březnu 1915 bylo ustaveno předsednictvo, ve kterém pracovali Edvard Beneš, Alois Rašín, Josef Scheiner, Přemysl Šámal a pochopitelně Karel Kramář. Tito politici v počátcích stáli na samém vrcholku vedení domácího politického odboje. Maffie stála na výrazně protirakouských pozicích a jedním z úkolů jejích členů bylo zabránit možným projevům loajality českých politiků vůči Habsburkům a monarchii. Maffie udržovala cíle

⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 224

⁴⁰⁸ Tamtéž, s. 226 - 227

kontakty se zahraničním odbojem, zejména s Tomášem Garriguem Masarykem a později Edvardem Benešem. Po Benešově odchodu do zahraničí a po zatčení Kramáře a Rašína, se do čela odbojové organizace postavil Přemysl Šámal. V souvislosti s nejrůznějšími aférami došlo v Maffii k několika sériím zatýkání, nicméně celé jádro organizace zasaženo naštěstí nebylo a Maffie tak zdárně pokračovala ve své činnosti až do skončení první světové války.

V únoru 1915 se za asistence Přemysla Šámala poprvé sešli pozdější nesmiřitelní protivníci, v tuto chvíli ještě bojovníci za stejnou věc: Edvard Beneš a Karel Kramář. Beneš tlumočil Masarykovy výzvy k zahájení intenzivní odbojové činnosti na domácí půdě a Kramář s vytvořením tajného výboru bez výhrad souhlasil. Obdobně Kramář podpořil i Masarykovy dosavadní zahraniční aktivity. V rozmluvě o budoucnosti českého národa ale už taková shoda nepanovala; Kramář si byl jist brzkým vítězstvím Ruska, kdežto Beneš prosazoval ohledy na západní spojence. Na jaře 1915 Kramář stále neopouštěl myšlenku vzniku slovanské federace pod vedením Ruska a naopak si dosud neuměl dost dobře představit existenci samostatného českého státu.

V této době také vrcholila přesvědčovací kampaň, aby Kramář odjel pracovat za hranice. Kramář si uvědomoval, že je třeba mít za hranicemi více aktivních politiků. Byl si jistě vědom i toho, že on jako politik s mandátem od voličů by měl v zahraničí velkou váhu. Navíc byl v zahraničí známou osobností a nabízela se možnost využít jeho kontaktů, zejména pak kontaktů v Petrohradě. Přesto Kramář odmítal opustit domácí prostředí. Co ho k tomu vedlo? Především chtěl být přítomen příchodu Rusů, protože předpokládal, že on bude tou hlavní osobností, s níž Rusové budou jednat, a tedy, dodejme, on bude tím, kdo převezme otěže budoucí české politiky. Veskrze naivně předpokládal, že po příchodu Rusů ho ještě bude rakouská vláda prosit, aby zprostředkoval jednání. Druhým, a rozhodně neméně závažným důvodem, byl Kramářův strach z možných projevů loajality českých politiků vůči monarchii – těm chtěl Kramář za každou cenu zabránit, protože mu bylo jasné, co by takový projev loajality mohl způsobit za hranicemi a jak by ztížil vyjednávací podmínky představitelům zahraničního odboje. K tomu všemu musíme připočíst i Kramářovy osobní důvody: vedle nemalého majetku bral

ohledy na svou milovanou ženu, která by po jeho odchodu zůstala osamocena v zemi, která je ve válečném stavu s její vlastí. Otázka Kramářova odchodu byla v Maffii probírána prakticky po celé jaro 1915; Rašín se měl dokonce smluvit se Šámalem, Scheinerem a Benešem, jakou přesvědčovací taktiku na tvrdohlavého Kramáře zvolit.⁴⁰⁹ Kramář se nakonec nechal nalomit a začal odchod do ciziny skutečně zvažovat; svědčí o tom i získávání informací o možném převodu majetku do zahraničí a marná snaha dostat cestovní pas. O sporech ohledně Kramářova odchodu do ciziny se traduje i historka o tom, jak Kramář odmítl Benešovo (a zprostředkovaně tedy Masarykovo) naléhání na odjezd se zjevnou narážkou na Masaryka, že on, Kramář, nemá čas válet se po hotelích. V poválečných letech však Kramář popíral, že by tato slova někdy vyřkl. Tak například v dubnu 1921 Kramáře přijal tehdy churavý Masaryk v Lánech a Kramář opět musel ze strany prezidenta snášet narážky na svůj údajný výrok. Druhý den pak neváhal Masarykovi adresovat další ujištění, že o ničem podobném nikdy nehovořil: „*Ptal jsem se ženy, jestli kdy něco takového ode mne slyšela a ta s největší apodiktičností to odmítá. Zeptal jsem se potom dr. Rašína, s nímž jsem byl vždy nejbližší politicky, a ten to prohlásil za lež. Že bych to byl řekl panu dr. Benešovi, přece jen mám právo pochybovat, poněvadž jsem s ním přece nebyl mnoho známým, neznal jsem ho dřív, a pak jsem věděl, že je Vaším straníkem, a tak bych sotva jemu říkal, co jsem neřekl ani ženě, ani Rašínovi.*“⁴¹⁰ Masaryk ale Kramářovi zjevně neuvěřil a dál stál za tím, co se dozvěděl od Beneše. „*Vysvítá, že jste to řekl, Beneš to nevymyslíl, vymyslíl nemohl. Měl byste prostě říci, nepamatuji se, ale uznávám, že Beneš to nevymyslíl,*“ vrátil míček na Kramářovu stranu hřiště prezident Masaryk.⁴¹¹ Banální věta, o níž se nikdy nedozvíme, zda vůbec zazněla, vyústila ve stejně banální spor. Dva tvrdohlaví politici se postavili proti sobě, oba se odvolávali na své sekundanty a ani jeden nehodlal ustoupit ani o píď. Jak ještě uvidíme, ani doba světového konfliktu nepřiměla české politiky, aby táhli za jeden provaz a to, co bylo za války vykonáno a řečeno, aby nechali po uzavření míru spát. Otázka, co by se stalo, kdyby Kramář skutečně odjel pracovat za

⁴⁰⁹ Srov. Šetřilová, J.: Alois Rašín, Praha 1997, s. 31

⁴¹⁰ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 27. dubna 1921, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 266, s. 428

⁴¹¹ Dopis T. G. Masaryka K. Kramářovi z 15. června 1921, tamtéž, dok. č. 270, s. 436

hranice, nás posouvá do spekulativní roviny – je však evidentní, že jako předseda vlivné politické strany zastoupené v parlamentu by mohl aspirovat na funkci vůdce zahraniční akce. Na druhou stranu by však přišel o punc mučedníka, který v závěru války získal a který mu byl v posledních měsících války a v prvních měsících existence republiky více než přínosný.

V průběhu jara 1915 práce Maffie zintenzívnila. Maffiáni se zpravidla scházeli u Přemysla Šámala, který měl v pražském Hlávkově paláci k dispozici nejen kanceláře, ale i byt. Toto místo bylo pro utajené schůzky ideální i z toho důvodu, že z domu existovaly dva východy (do Vodičkovy a do Jungmannovy ulice). Pro konspirativní schůzky to tedy bylo místo jak stvořené. Vedle zpráv ze zahraničí, formování kontaktů a promýšlení vlastních aktivit se na pořad jednání dostal i Kramářův plán slovanské federace. Už bylo řečeno, že maffiáni ho zdvořile vyslechli - už proto, že Kramář byl mezi nimi nejstarší. Podle vzpomínek účastníků se však žádná delší debata nad plánem nerozvinula a jak ukázaly dějiny, čeští politikové si do budoucna plán za svůj nevzali, přestože se Kramář na schůzce odvolával i na souhlas ruských a jihoslovanských politických kruhů – tato informace však zůstane už navždy nekonkrétní, protože Kramář nikdy nespécifikoval, s kým měl slovanskou federaci probírat. Můžeme se domnívat, že šlo spíše o souhlas jednotlivců, nikoliv o všeobecnou podporu Kramářova na první pohled naivního plánu. O tom, že Kramář ideu slovanské federace neopustil, svědčí i jeho poselství Svatkovskému z doby kolem poloviny března 1915: *„Trvejte všemi silami na slovanském imperiu: ruský velkokníže - v Polsku, ruský velkokníže – v Čechách, společné vojsko, společné zastoupení za hranicemi – slovem imperium! ... Bojím se vzniku separátních zájmů nových malých dynastií jako na Balkáně, což ovšem by přineslo Slovanstvu nové bědy. Slovanská otázka má být řešena Ruskem v celku. Masaryk má odchýlné názory, nyní však je ochoten spolupůsobiti. Můžete vůbec ujistit Petrohrad, že ve všech vedoucích kruzích shoda je úplná. ... Češi bojí se však, aby nebyli hozeni přes palubu. Nezasluhovali by toho, poněvadž jak víte, i při aktivní politice pracovali proti Němcům, pro Slovanstvo.“*⁴¹² Kramář buď neviděl, anebo nechtěl vidět skutečnou politickou realitu. Odmítal si

⁴¹² Soukenka, J.: Karel Kramář, s. 62

přiznat, že by jeho plán mohl být pro ostatní politiky nepřijatelný. Shoda, kterou Kramář ve svém poselství Svatkovskému sliboval, v českých, natož pak slovanských politických kruzích nepanovala. Svatkovskij naštěstí nespolehal pouze na informace od Karla Kramáře, ale stýkal se i s Čechy, kteří byli za hranicemi. Proto byl ke Kramářovu líčení přece jen poněkud skeptický.

Pro vývoj budoucích událostí je klíčová i tak zdánlivě nepatrná událost, jakou byla Kramářova série schůzek s italským konzulem Guy Sabettou. Kramář se s ním setkal v dubnu 1915 a považoval za svou povinnost ho vedle diskuse o české otázce informovat i o vroucích citech českého národa k Jihoslovanům. Oba politici se scházeli v hotelu „de Saxe“, kde konzul bydlel. Sabettův pokoj měl koupelnu propojenou s pokojem, který „obýval“ Kramář, a tak mohl nikým nepozorován vstoupit do konzulovy koupelny. Schůzka českého politika a italského diplomata neunikla pozornosti policejních orgánů. Nutno dodat, že i díky vlastní neopatrnosti obou politiků – jejich setkání prozradila taková banalita, jakou byl odsunutý věšák, který stál před spojujícími dveřmi. Kramář nebyl zrovna konspirativní typ a také si byl jist svou nedotknutelností. Během procesu se pak hájil tím, že neměl co skrývat a že chtěl o setkání s konzulem informovat místodržitele – shodou okolností však byla schůzka s místodržitelem naplánována tak nešťastně, že byl den před ní zatčen.

Jak již bylo řečeno, Kramář si jako jeden z hlavních úkolů vytkl zabránit projevu loajality k habsburské monarchii a dynastii ze strany českých politiků. Dalo se totiž očekávat, že nastane chvíle, kdy tlaky na českou politickou reprezentaci v tomto duchu zesílí. K tomu došlo po bitvě u Gorlice, tedy počátkem května 1915. Na poradě předsedů politických stran se řešila možnost vyslat do hlavního stanu deputaci, která měla ubezpečit o oddanosti českého národa a o jeho věrnosti monarchii. Kramář, který se radikálně postavil proti možnosti delegaci vyslat, na debatu vzpomínal ve svém poválečném spise Na obranu slovanské politiky: *„Poněvadž jsem toto prohlášení (odmítnutí vyslání deputace – pozn. aut.) učinil já, odmítal svou účast jeden za druhým a z deputace, o níž již patrně ve Vídni věděli, sešlo. A nyní si představme, co by dělali naši lidé za hranicí, kdyby Rakousko se vším svým žurnalistickým a propagačním aparátem mohlo do světa rozhlásiti, že*

*zákonní zástupci českého národa slavnostně prohlásili arcivévodovi Bedřichovi svou věrnost a oddanost!*⁴¹³ Plán vyslat deputaci, která by utvrdila vládu a panovníka v tom, že český národ je oddaný rakouské věci, padl skutečně mimo jiné díky Kramářovu zásadnímu odporu. Onoho květnového dne se také pohádal s agrárníkem Antonínem Švehlou a dokonce prohlásil, že bude-li se o něčem takovém nadále diskutovat, nebude se těchto porad napříště účastnit. To, že Kramář zmařil projev loajality, na který Vídeň netrpělivě čekala, se mu brzy mělo stát osudným.

21. května 1915 dorazil kolem poledne na vojenské velitelství do Prahy zatýkácí rozkaz na Karla Kramáře a Josefa Scheinera. Tou dobou už Kramář věděl, že se policie zajímá o jeho schůzku se Sabetou, ale také z jiných signálů musel jasně vidět nebezpečí, které mu hrozí. Úřady se na odpolední poradě dohadovaly, mají-li zatčení provést policejní nebo vojenské orgány. Porady o Kramářově a Scheinerově osudu se účastnil i podplukovník Antonín Licht, který byl pověřen, aby dojednal potřebné záležitosti s policejním ředitelem Karlem Kříkavou. Cestou na policejní ředitelství se stihl zastavit doma a požádat manželku, aby vyhledala syna poslance Karla Matuše Jaroslava, který měl zprávu o chystaném zatčení dostat k Scheinerovi. Matuš neprodleně informoval sokolského předáka Bohumila Havla, tomu se však nepodařilo rychle kontaktovat Scheinera, který byl tou dobou na pohřbu a ani později nebyl nikde k zastížení. Teprve od Scheinerova koncipienta se Havel dozvěděl, že Scheiner má přijít kolem šesté hodiny k Šámalovi „ve věci pozůstalostního řízení“. Proto se až po šesté večer podařilo Scheinera, a s ním i další maffiány, kteří byli u Šámala, informovat o chystaném zatýkání. Onoho kritického dne byl na schůzce Maffie pochopitelně i Karel Kramář. Při příchodu dostal od Šámala výtisk časopisu „La Nation Tchèque“, v němž Masaryk představoval program protirakouského odboje.⁴¹⁴ Kramář časopis bezmyšlenkovitě zastrčil do kapsy. Po obdržení zprávy o chystaném zatýkání nastal u Šámalů pochopitelný zmatek. Kramář spolu s Rašínem urychleně odešli, postupně je následovali další. Kramář šel od Šámala pěšky domů, ostatně to neměl do své nové vily, do níž se s manželkou teprve před pár dny nastěhovali, daleko.

⁴¹³ Kramář, K.: Na obranu, s. 92 - 93

⁴¹⁴ Jednalo se o první číslo časopisu z 1. května 1915.

Když přecházel Vltavu, napadlo ho, že má stále u sebe vysoce kompromitující výtisk „La Nation Tchèque“; když ho však chtěl zahodit do řeky, všiml si nedaleko postávajícího strážníka, který ho pozoroval, a od nápadu upustil. Samozřejmě je otázkou, proč tak nebezpečný materiál od Šámala odnášel nebo proč se ho nesnažil zbavit dříve. Je zřejmé, že Kramář si nepřipouštěl reálnost nebezpečí a snad ani nevěřil, že by se jemu, váženému českému politikovi, mohlo něco stát. *„Byl jsem téměř 25 let poslancem, a vědomí mé osobní nedotknutelnosti bylo vlastně jediným poněkud povznášejícím pocitem mého povolání,“* vzpomínal po letech.⁴¹⁵

Po deváté hodině večerní se Kramář blížil k vile. Nic v okolí nenasvědčovalo tomu, že by se mělo něco dít. Když ale vstoupil do zahrady, vyšel mu se zatykačem vstříc policejní komisař Slavíček. Bezprostředně po příchodu do vily byl podroben osobní prohlídce. Najít výtisk La Nation Tchèque nebylo pro policisty nijak obtížné. Hůř už Kramář vysvětloval, jak a kde časopis získal. Na člena odbojové organizace zvolil vskutku nepřilíš šťastnou odpověď, když policisty mnohoznačně informoval, že *„jsou různé cesty“*.⁴¹⁶ Jakkoliv Kramář nález časopisu podceňoval, výtisk se stal jasným důkazem o Kramářově protirakouské činnosti a navedl rakouské orgány k tomu, že existuje tajné spojení se zahraničím. Podle pozdějšího obžalovacího spisu měl časopis La Nation Tchèque *„naprosto velezrádný obsah“*.⁴¹⁷ *„Když tento spis byl při osobní prohlídce u dra Kramáře nalezen, byl si ihned vědom těžké zodpovědnosti, jež jej postihuje již pro tuto jedinou skutečnost,“* psalo se v obžalovacím spise. *„Neboť tento spis propaguje dle svého programu pro velezrádnou organizaci, čelící k rozkotání našeho mocnářství, a již okolnost, že opomenul udati tento podnik a osoby na něm zúčastněné, zakládálo těžký zločin. ... Dr. Kramář pokusil se zbaviti této zodpovědnosti tvrzením, že velezrádný spis nebyl rozřezán a že neměl vědomosti o jeho obsahu.“*⁴¹⁸ To ale policisté, kteří byli přítomni při zatýkání, popřeli. Naopak podle jejich svědectví Kramář budil dojem, že obsah časopisu zná. A žalobce vyvozoval: *„Význačné pro vědomí viny u dra Kramáře jest, že tvrdošijně odpírá vysvětliti, od koho onen spis obdržel.“*

⁴¹⁵ Sís, V.: Karel Kramář, s. 246

⁴¹⁶ Tamtéž

⁴¹⁷ Tobolka, Z. V. (ed.): Proces dra Kramáře a jeho přátel, sv. I.: Obžalovací spis, Praha 1918, s. 90

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 95

*K tomu neměl by ovšem žádné příčiny, kdyby mu nebylo bývalo známo, že obsah tohoto spisu je státu nepřátelský! Jeho ospravedlnění, že nechce jmenovati osobu, jež mu ten spis dala, aby ji nevydal soudnímu stíhání, dokazuje arciť, že sám v obsahu spisu spatřoval podklad pro soudní stíhání.*⁴¹⁹ Kramář oponoval, že osoba, od níž časopis dostal, ho nečetla a předala mu jej coby vůdci mladočeské strany. „*Nemám úmysl udati známého, jenž mi dal ten časopis, poněvadž k velezradě je nutný velezrádný úmysl, a bylo by přímo nemyslitelné souditi, že dotýčný člověk, i kdyby byl časopis četl, chtěl mě svést k velezradě,*“ pronesl Kramář před soudem.⁴²⁰ Zároveň se hájil, že jelikož časopis nečetl, a na tom během celého procesu trval, nemohl ohlásit na policii, že v Paříži byl vydán velezrádný časopis.⁴²¹

Kramář těžce nesl nejen samotný fakt zatýkání nebo pozdější domovní prohlídka, ale jen s obtížemi snášel osobní prohlídku. Svědčí o tom i slova, která pronesl před soudem: „*Byl jsem však konečně poněkud vzrušen, když mě setník Širl počal prohlížeti. Zatknutí jsem klidně snesl – avšak mě uchopiti a šaty na těle prohledávati a to ne zcela jemně, poněvadž pan setník Širl zřejmě byl trochu nervosní, ježto každodenně se nezatýkají dři Kramářové – to mě vzrušilo. Tělesné prohlídce musí si člověk mého postavení teprve zvykati. Poprvé snesou ji klidně jistě jen kapsáři. Nyní jsem ovšem všemu zvyklý a nic mne nepřekvapuje.*“⁴²² Ani tváří v tvář soudnímu procesu a vyhlídce na tvrdý trest si Kramář nemohl odpustit skoro až komický povzdech nad tím, že byl váženým politikem, dokonce do té míry známým a váženým, až to zatýkajícího policistu muselo nutně rozrušit.

Po Kramářově zadržení následovala domovní prohlídka. V tu chvíli sebejistému Kramářovi muselo zatrnout. Od chvíle, kdy načrtl koncept slovanské federace, nosil u sebe v náprsní tašce lístek, na němž byly uvedeny hlavní body programu. Tento postup s ohledem na jeho odbojovou činnost rozhodně nebyl zrovna prozíravý a rozumný. Toho dne však náhodou zapomněl náprsní tašku doma. Kramářovi bylo najednou jasné, že pokud se lístek objeví, půjde mu o život. Zasáhla další náhoda – policejní komisař Slavíček nechal Kramáře rozloučit se o samotě s manželkou, a tak Kramář

⁴¹⁹ Tamtéž, s. 96

⁴²⁰ Tobolka, Z. V. (ed.): Proces dra Kramáře, sv. II, s. 232

⁴²¹ Srov. tamtéž, s. 231 - 232

⁴²² Tamtéž, s. 233 - 234

stihl Naděždu Nikolajevnu instruovat, co má hledat. V náprsní tašce však lístek nebyl. Teprve později si Kramář uvědomil, že text dal spolu s dalšími materiály Naděždě již dříve do úschovy. Nicméně domnělá ztráta náčrtku slovanské federace mu způsobila při zatýkání horké chvílky. Až o několik dní později, když obdržel od své ženy telegram, že se „recept“ našel, si mohl konečně oddechnout. Domovní prohlídka u Kramářů trvala přibližně hodinu a půl. O shovívavosti zatýkajících svědčí to, že českého politika nechali s manželkou v klidu povečeřet. Poté byl odvezen do vězení na Hradčanech, kde v malé špinavé cele strávil o samotě první noc za mřížemi. A jak se Kramář první noc cítil? *„Zapadly dveře do zámku a tu teprv jsem pocítil, co to je, když člověka zavřou zvenčí a když ztratí svobodu. Byl jsem sám, sám se sebou, se svými myšlenkami, s tím strašným, nevyličitelným pocitem, že zbaven jsem svobody, že nesmím ven, kdy chci, všechno to, co jsem necítil, když mne prohlásili zatčeným. ... Každou chvíli jsem vstával, nervové rozechvění působilo na mne fysicky nejrůznějšími symptomy a zdálo se mně že se v té cele zalknu ohavným zápachem. Cítil jsem nevýslovně hluboké ponížení, že mne, který jsem byl kdysi jedním z vůdců většiny v parlamentě, který nepřestal hrát ve sněmovně, v delegacích úlohu dojista vynikající, který byl znám v tak mnohých politických kruzích Evropy, že mne hodí do smradlavé cely jako sprostého vraha nebo zloděje. ... Začalo svítat a když bylo světlo, viděl jsem svou celu v celé její ohavné špině, po stěnách pornografické kresby, nápisy, a v tom všem já, jeden z předních parlamentářů českých a rakouských... Nemyslíl jsem na budoucno, na to, co mně hrozilo – zdálo se mně, že nic nemůže být hroznějším, než ta noc v smrduté, špinavé cele pro vrahy a zloděje...“*⁴²³ Nad ránem dovezli dalšího maffiána, Josefa Scheinera. Scheinerův případ ale rakouské úřady s Kramářovým procesem později nespojily. K velké Kramářově úlevě k nim už nikdo další nepřibyl. V tu chvíli napětí částečně povolilo - Maffie není prozrazena. Ráno ho dokonce kromě manželky přišel navštívit i Alois Rašín a mohli si spolu v klidu promluvit. V Maffii zavládl po Kramářově zatčení pochopitelný zmatek, chaos a stres. Maffiáni se museli psychicky připravit na další případné zatýkání a urychleně likvidovali stopy po své odbojové činnosti.

⁴²³ Sís, V.: Karel Kramář, s. 247 - 248

Příštího dne byli oba vězni odvezeni do Vídně a Kramář tam byl předán c. a k. zeměbraneckému divisičnímu soudu, který měl ve své agendě vyzvědačské a velezrádné procesy. A dejme ještě jednou prostor vzpomínkám a pocitům Karla Kramáře: „*Cela byla úzká, ale nedělala dojem odporné nečistoty jako v Praze. Byl v ní splachovací systém a následkem toho aspoň snesitelný vzduch. Železná postel, na kterou přišly potom mé žíněnky a polštáře, nad tím polička pro knihy, malý stolek s připevněnou lavičkou, džber s vodou a malý koflík pro pití – to bylo všecko, co jsem v cele měl. Později směl jsem si koupiti židli – pro starou chorobu v kříži jsem velmi těžce snášel lavičku bez lenochu, malou skříňku na knihy a konečně největší vymoženost, když jsem se už celé neděle myl pomocí koflíku na pití – umyvadlo!*“⁴²⁴

Během příštích týdnů a měsíců přibyli k obviněnému Kramářovi další obžalovaní: Alois Rašín, Vincenc Červinka a ostatním do té doby neznámý úředník Josef Zamazal. Jejich obhájcem se stal český právník Eduard Koerner, člen mladočeské strany a také zemský i říšský poslanec. Předsedou soudu, který řešil případ Karla Kramáře a jeho druhů, jak se tehdy říkalo, byl plukovník Wilibald Sauer a poté, co Sauer onemocněl, plukovník Gustav Seydl, který líčení dovedl do konce. Žalobcem se stal Markus Preminger, vynikající řečník, který mohl čelit rétorskému umění Karla Kramáře, a člověk, který měl zkušenosti s vyzvědačskými a rusofilskými procesy. Karel Kramář a Alois Rašín byli obžalováni ze zločinu velezrady a zločinu proti branné moci státu. Zbývající dva mužové čelili obvinění z vyzvědačství.⁴²⁵ Kramářovi bylo vytýkáno, že mařil projev loajality českých politiků, dále pak úřadům vadily styky se zahraničními (tj. nepřátelskými) představiteli a vinily ho i ze šíření protirakouských a rusofilských nálad. Kramářova manželka Naděžda, která se za svým mužem obětavě přesunula do Vídně, naléhala, aby si Kramář vzal ještě jednoho obhájce, nejlépe německé národnosti. České politiky v čele se Šámalem pak stálo mnoho sil, než jí tento nešťastný nápad vymluvili. Kramářovi a Rašínovi nijak nepomohlo to, že byli poslanci Říšské rady. Imunity přestali požívat v okamžiku, kdy byla Říšská rada uzavřena. Nicméně Kramář byl navíc členem delegací, proto se jeho obhájce Koerner alespoň

⁴²⁴ Sís, V.: Karel Kramář, s. 251

⁴²⁵ Srov. Tobolka, Z. V. (ed.): Proces dra Kramáře, sv. I., s. 5

v tomto případě snažil, aby byla imunita zohledněna a uznána. Alois Rašín si k tomu počátkem ledna 1916 poznamenal: „*Imunita dra Kramáře, jakožto člena delegací, nebyla soudem uznána a proto k přerušení řízení nedojde. Bylo jen sděleno, že bylo učiněno stran dra Kramáře a mne oznámení parlamentu, že jsme ve vazbě a že je řízení proti nám...*“⁴²⁶ Až na výjimky probíhalo celé řízení v němčině.

Vlastní proces začal 6. prosince 1915 četbou obžaloby, která byla velmi rozsáhlá – obžaloba s odůvodněním čítala 105 tiskových stran.⁴²⁷ Odůvodnění obžaloby má 21 podrobných kapitol. Kramář podle obžaloby kazil nadšení „rakouského“ národa pro válku svými rusofilskými ideály. Obžaloba se dotkla slovanských aktivit Karla Kramáře, například účasti na všeslovanských sjezdech, styků Kramáře s ruskými a jinými slovanskými přáteli. Jednání Kramáře za války bylo obžalobou označeno jako pasivní rezistence proti válce a bylo mu vytýkáno, že bránil možným projevům loajality českých politiků habsburské říši. Obžaloba také nemohla opomenut kontakty s „velezrádnými“ procesy v Rusku a kontakty na ty, kdo vydávali „velezrádné“ tiskopisy ve Francii. Celých čtrnáct kapitol podrobně rozebírá „zločiny“ Karla Kramáře, teprve v patnácté kapitole nastoupili na scénu další obžalovaní, konkrétně Alois Rašín, v další kapitole pak Červinka se Zamazalem. Zdeněk V. Tobolka k textu obžaloby později poznamenal, že „*hledí si spíše vnějšího efektu, nežli aby byla pracována vědeckou methodou.*“⁴²⁸ A zpochybnil také kompetence žalobce Premingera: „*Autor žaloby, národnostní Němec, mimo rusofilské procesy bukovinské neobíral se nikdy soustavně otázkami zahraniční politiky, politickými a hospodářskými dějinami českými, psychologií českého lidu, hnutím slovanským od dob nejstarších až do doby, kdy žalobu podal, nevníkl nikdy hlouběji do uvedených problémů před sepisováním žaloby, nemohl se také do této obsáhlé a těžké látky zapracovati v krátké době čtyř měsíců od zatčení dra Kramáře až do podání žaloby, zvláště když neovládal ani potřebné k tomu jazyky slovanské, nestačil tudíž věcně na úkol, kterým byl pověřen.*“⁴²⁹ To si

⁴²⁶ Paměti dr. Aloise Rašína, Brno 1994, s. 126

⁴²⁷ Srov. Tobolka, Z. V. (ed.): Proces dra Kramáře, sv. I., s. XIII

⁴²⁸ Tamtéž, s. XIV

⁴²⁹ Tamtéž

ale podle všeho rakouské úřady nemyslely a Preminger proces vedl ke spokojenosti rakouských oficiálních míst.

V průběhu procesu vystoupila řada známých osobností. Za všechny jmenujme alespoň někdejšího pražského místodržitele hraběte Thuna, ministerského předsedu hraběte Stürgkha či barona Pavla Gautsche. Tak například František hrabě Thun o Kramářovi mimo jiné během procesu řekl: *„Když dr. Kramář něco slíbil, dodržel svého slova. Byl jsem vždy plně přesvědčen, slíbí-li dr. Kramář, že něco provede, že se pokusí, aby uplatnil veškerý svůj vliv, aby toho dosáhl. ... Činil dojem nejúplnější pravdivosti. Že měl názory, s nimiž jsem nemohl vždy souhlasiti, bylo samozřejmé jako u jiných politiků. Cestou necestou nejdu, avšak nemohu říci, že bych byl pochyboval o jeho pravdivosti nebo o dodržení daného slibu.“*⁴³⁰

Kramářova obhajovací řeč byla impozantní, pronášel ji několik dní, celkem hovořil 21 hodin,⁴³¹ a místy dojímал sám sebe až k slzám.⁴³² Občas jakoby tento skvělý řečník zapomínal, že není na Říšské radě, nehovoří k poslaneckým kolegům a především není chráněn imunitou. Naproti tomu Rašín mluvil střízlivě a věcně pouhé tři hodiny. Dejme znovu slovo Z. V. Tobolkovi: *„Obhajoba dr. Kramáře byla obhajoba mužná, upřímná, otevřená, neustrašená, s širokými a dalekými výhledy do minulosti a přítomnosti. Byla do posledního písmene pečlivě připravena... Dr. Kramář mluvil především jako politik, viděl jasně, že jeho dějinným úkolem bylo podati v hlavním přelíčení apologii své dosavadní pozitivní vnitřní i zahraniční politiky, ukázati se stanoviska českého její naprostou oprávněnost a jasnou předvídavost. Teprve na druhém místě se snažil, aby se stanoviska právního bod za bodem ukázal neoprávněnost žaloby a křivdu, která se mu podáním žaloby a jejím obsahem stala.“*⁴³³ Kramář skutečně byl výjimečně skvělým řečníkem, nicméně je na místě upozornit, že Tobolka nebyl nestranným pozorovatelem dění kolem Karla Kramáře.

Obžalovaný Kramář hned v úvodu své dlouhé řeči důrazně jakákoliv obvinění odmítl a bod po bodu se snažil podle něj nesmyslná obvinění vyvracet. Kramář tak například popřel, že by celou svou politiku přizpůsoboval

⁴³⁰ Cit. podle: Sís, V.: Karel Kramář, s. 255

⁴³¹ Srov. Tobolka, Z. V. (ed.): Proces dra Kramáře, sv. II., s. V

⁴³² Srov. Šetřilová, J.: Alois Rašín, s. 40

⁴³³ Tobolka, Z. V. (ed.): Proces dra Kramáře, sv. II., s. V-VI

zájmům Ruska nebo jiných cizích mocností a že by se spolupodílel na zahraničním odboji. „Kdybych chtěl tvořiti zahraniční organisace,“ podotkl Kramář, „nebyl bych směl zůstatí seděti od počátku války až do května v Libštátě, v pohorské to vesnici.“⁴³⁴ Obžaloba Kramáře označila za vychytralého politika, který své skutečné zájmy schovává pod rouškou loajality k monarchii a vládě, a to mimo jiné proto, aby stoupla jeho vážnost u českého národa. To Kramář se smíchem odmítl, protože si nedovedl představit, jak by někomu mohla u Čechů pomoci prorakouská politika.⁴³⁵ Kramář odmítl, že by do Čech přinesl rusofilské nálady s tím, že „rusofilského hnutí v Čechách vůbec není“, protože „u nás jsme Slovany a cítíme stejnou lásku ke všem slovanským národům“.⁴³⁶ Kramářovi se také nelíbilo, že byl označen za velkého nepřítele Němců a poukazoval na fakt, že během vysokoškolských studií strávil několik semestrů právě v Německu. Obžaloba Kramářovi vytýkala i jeho velmi vřelé vztahy k Rusku. Pro Kramáře je ale samozřejmé, že po sňatku s Naděždou Nikolajevnou jeho vztah k Rusku zvroucněl.⁴³⁷ Obžaloba postavila Kramářovu lásku k Rusku do protikladu k jeho nenávisti k Německu. Svým způsobem tak výborně vystihla Kramářovo černobílé vidění světa, kde na jednom pólu najdeme kladné, mírumilovné, slovanské Rusko a na druhém pólu násilnický svět Germánstva. Nicméně během procesu se Kramář těmito myšlenkám bránil konstatováním, že pociťoval „nepřátelství k Němectví jen, pokud ohrožovalo naše národní bytí“.⁴³⁸ Navíc upozorňoval na to, že měl a má mezi Němci dobré přátele, vzpomínal například na svého učitele Adolfa Wagnera. Na svou obhajobu Kramář citoval i ze svého několik let starého článku, otištěného v National Review, aby ukázal, že sice hovořil proti zesílení vlivu Německa na rakouskou politiku, ale pouze proto, že předvídal tragické následky, jaké by taková politika pro Rakousko měla. Nechtěl, aby se Rakousko dostalo do vleku událostí, jejichž spád by určovalo Německo. Kramář zdůrazňoval, že jeho snahou bylo pouze ukázat na nebezpečí, které habsburské monarchii reálně hrozí. Také poukazoval na to, že nechtěl vypuknutí světového

⁴³⁴ Tamtéž, s. 5 - 6

⁴³⁵ Srov. tamtéž, s. 7

⁴³⁶ Tamtéž, s. 9

⁴³⁷ Tamtéž, s. 11

⁴³⁸ Tamtéž, s. 12

konfliktu, naopak chtěl, aby mocnářství žilo spokojeně v míru: „Při vší své cti mohu ujistiti, že jsem po celý svůj politický život nechtěl nic jiného, nic jiného nedělal, po ničem jiném nebažil, než po tom, aby můj národ se mohl v mocnářství plně vyžítí a svými fysickými a mravními silami, jimž by byla v mocnářství poskytnuta možnost plného rozvoje, mohl k moci a vážnosti mocnářství přispěti vším, co bylo v jeho zajisté ne nepatrných silách. A já chtěl vždy mír, poněvadž bych byl nesvědomitým člověkem, kdybych jako vůdce malého národa stavěl jeho budoucnost na nejistý výsledek světového konfliktu.“⁴³⁹ Kramář si válku samozřejmě nepřál i z toho důvodu, že měl informace o tom, že Rusko bude na větší konflikt vojensky připraveno teprve později – a jak víme, Kramář během války sázel právě na ruskou kartu. „Já jsem války nechtěl, nepřál si, aby přišla, dokonce již nepřipravil, podryvnou prací nepřivodil, jak se obžaloba marně snaží dokázati, já jsem se války obával, snažil se jí zameziti,“⁴⁴⁰ upozorňoval Kramář s tím, že u světového konfliktu není možné odhadnout, jak dopadne.⁴⁴¹ V obhajobě se Kramář vrátil i ke svému článku ze 4. srpna 1914. Podle svých slov v něm odpovídal na otázku, kterou si kladl každý Čech: co se stane z nás? A popsal pohnutky, které ho k napsání textu vedly: „Na tuto tesknou otázku chtěl jsem odpověděti, abych svůj národ posílil, abych mu dodal sebedůvěry, avšak také abych v této psychologicky jediné hodině, kdy každý je vnímavý pro sebezpoznání, pro připuštění své vlastní viny a pro rozhodnutí polepšiti se v budoucnosti, řekl svému národu, jak těžce se prohřešil na sobě a na své budoucnosti, když promarňoval své nejlepší síly ve vášnivých vnitřních bojích. To bylo účelem článku, jež jsem psal večer před smrtí své matky, ve chmurné náladě světové krise a neodvratné ztráty drahé bytosti – sebe sama snažil jsem se posílití těmito řádky jako druhé! Neboť všichni očekávali toho zajisté ode mne.“⁴⁴² Kramář se také podívoval, jak je možné, že článek, který v roce 1914 do tisku pustila rakouská cenzura, je najednou předmětem obžaloby. Obžaloba však s článkem pracovala ve zkrácené podobě, v níž byla řada vět vytržena z kontextu, a tak zněla jinak, než byl jejich původní smysl. Obžaloba Kramářovi také celkem absurdně vytýkala, že záměrně

⁴³⁹ Tamtéž, s. 157

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 158

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 164

⁴⁴² Tamtéž, s. 175 - 176

pobýval v Libštátě, aby byl naoko stranou dění a nepoutal pozornost úřadů. Kramář se ale hájil: v Praze nadále neměl byt, protože plánoval odjet na léto na Krym, kam se ovšem nedostal s ohledem na nemoc matky, a počítal s tím, že po návratu už bude postavena podstatná část vily a on se nastěhuje do nového, což se také nevyplnilo s ohledem na propuknutí války. Přesto obžaloba Kramáře vinila z toho, že setrval v Libštátě, aby mohl organizovat spiknutí proti rakouskému státu. Přitom do Prahy dojížděl zpravidla jednou týdně, většinou na jeden, maximálně na dva dny, na poradu vedení Národních listů a zkontrolovat, jak postupuje stavba vily na Baště sv. Tomáše. *„Zůstávám v Libštátě, nechci do Prahy, telefonuji pod dohledem, o každém mém kroku ví celá ves s četnickým strážmistrem a to nazývá obžaloba zchytralým maskováním mé činnosti! Kdyby situace nebyla tak strašně vážná, mohlo by se mnohem spíše mysliti na frašku, nežli na – obžalobu pro velezradu, se zdvořilým návrhem, aby český národ byl zbaven tak zhoubného vůdce pověšením,“* rozčiloval se Kramář u soudu.⁴⁴³

Kramář během obhajoby hojně využíval citací ze svých článků, projevů nebo knih. To svědčí o tom, že během přípravy své obhajoby měl čas na opětovné prostudování svých spisů a že měl on nebo jeho obhájce tyto texty k dispozici, aby z nich Kramář mohl doslovně citovat. Kramář krok za krokem, odstavec po odstavci a někdy i větu po větě vyvracel argumenty obžaloby a snažil se dokázat, že nikdy nejednal proti habsburskému mocnářství.⁴⁴⁴ V pětaosmdesáti závěrečných bodech vyvrátil všechny „poklesky obžaloby“, tedy z Kramářova pohledu nehorázné omyly a lži, na kterých byla postavena obžaloba.⁴⁴⁵ Svou obhajobu Kramář uzavřel: *„S plnou důvěrou pohlížím na to, že můj osud je svěřen spravedlnosti vysokého válečného soudu. Byť i moje politické názory jsou snad jiné, válečný soud přece zajisté uzná, že vznikají z nejpoctivějších motivů a že jsem jimi chtěl dle nejlepších sil sloužiti svému národu a mocnářství, a věřím, že smím doufati, že válečný soud neshledá nikde ani stopy nepřátelského úmyslu proti mocnářství, i když mé jednání pramení z jiných názorů, nežli má vysoký válečný soud. Avšak bez tohoto nepřátelského úmyslu proti mocnářství není*

⁴⁴³ Tamtéž, s. 187 - 188

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 1 - 340

⁴⁴⁵ Srov. Tamtéž, s. 306 - 320

vůbec žádného zločinu, žádné velezrady. A tak smím zajisté po tom, co jsem řekl a dokázal o obžalobě, a po obraze, jež jsem si dovolil načrtnouti o tom, co jsem chtěl a oč jsem usiloval, beze strachu, že budu usvědčen ze lži, říci: Před Bohem a svým svědomím prohlašuji, že nejsem vinen zločinem, který mně obžaloba vytýká!⁴⁴⁶

Soudobí pozorovatelé vysoce oceňovali výkon obhájce Koernerera, jehož řeč byla „mistrovským kusem logiky a duchaplnosti“⁴⁴⁷. Navzdory výtečné obhajobě byli všichni obžalovaní uznáni 3. června 1916 vinnými: Kramář s Rašínem velezradou a zločinem proti válečné moci státu, Červinka se Zamazalem vyzvědačstvím. Všichni byli odsouzeni k trestu smrti pověšením, který měl být vykonán v pořadí Červinka, Zamazal, Rašín - jako poslední měl potom jít na řadu Kramář. Jeden z účastníků, Vincenc Červinka, vzpomínal na okamžik vynesení rozsudku: „Dr. Kramář měl tvář jako zkamenělou, jen občas lehoučké cuknutí proběhlo po skráních a maličko se usmíval – pohrdavě.“⁴⁴⁸ Okamžitě po vynesení rozsudku se začalo intenzívně pracovat na odvolání. Pomocnou rukou významně přispěl Alois Rašín, vzděláním právník. Čekalo se, že se odvolací řízení protáhne, opak byl ale pravdou. Odvolací líčení začalo již 13. listopadu a 20. listopadu 1916 byl předchozí rozsudek potvrzen. Zbývalo jediné – podpis císaře. Osud tomu ale chtěl, aby císař František Josef I. ležel v den potvrzení rozsudku na smrtelné posteli. I přesto měl být obtěžován žádostí o podepsání rozsudku. V tu chvíli však zasáhl jeho osobní lékař Vilém Mertl, který nedovolil císaře jakkoliv vyrušovat. Následujícího dne, 21. listopadu, František Josef skonl. Bylo evidentní, že jeho nástupce nechtěl začít své panování popravami – 5. ledna následujícího roku bylo oznámeno rozhodnutí o císařské milosti. Kramářovi byl trest zmírněn na 15 let žaláře, Rašínovi na 10 let a Červinkovi se Zamazalem na 6 let.

Proces s Karlem Kramářem a jeho druhy, jak se tehdy říkalo, byl citlivě vnímán celým českým národem a byl chápán ne jako proces několika politiků, ale jako proces českého národa. Odezva procesu byla jednoznačná: souzen není Karel Kramář, ale celý český národ. O proces s Karlem Kramářem se ale

⁴⁴⁶ Tamtéž, s. 239 - 240

⁴⁴⁷ Soukenka, J.: Karel Kramář, s. 100

⁴⁴⁸ Tamtéž

nezajímalo pouze „domácí publikum“, ohlas měl i v zahraničí. A ze zahraničí se také ozývaly hlasy intervenující v Kramářův prospěch. Za všechny jmenujme například historika Ernesta Denise nebo španělského krále, který byl ovlivněn přímluvou z Petrohradu.⁴⁴⁹ Proces zajímal i amerického prezidenta Wilsona, ten se ale na doporučení státního tajemníka Lansinga rozhodl nezasahovat do vnitřních záležitostí habsburské monarchie, protože by tak mohl vzniknout nebezpečný precedens.

Po roce 1918 se často vynořovala otázka, jak se ten který politik choval za války. Kramář v tomto ohledu nebyl výjimkou, naopak, jeho postava se stala terčem častých polemik a kritik. Přispěla k tomu i několikanásobná snaha přimět Kramáře, aby napsal dopis, žádající o milost, aby podepsal loajální prohlášení, apod. Obrovský nátlak musel Kramář snášet i od své manželky Naděždy, která po zatčení svého muže propadala pravidelným záchvatům hysterie a snažila se manžela přesvědčit, aby podepsal cokoliv, co by mu mohlo zachránit život. Kramář dlouho odmítal, možná věřil ve spravedlnost, možná si byl jistý, že nebude odsouzen. K problému žádosti o zastavení procesu se vyjádřil Alois Rašín ve svém článku „Nefalšujte historii“ v Národních listech 2. dubna 1920.⁴⁵⁰ Podle Rašína se o zastavení procesu na základě žádosti ze strany obviněných jednalo celkem třikrát. Poprvé na návrh hraběte Stürgkha, který chtěl, aby obvinění napsali vládě žádost, v níž by uvedli, že se nedopustili trestného činu a že přejí monarchii vítězné zakončení války – to obvinění odmítli. Druhou akcí byla snaha obhájce Koernerera, aby obvinění napsali vyjádření absolutní loajality panovníkovi, dynastii a státu. Opět se rozhodli takové prohlášení nepodepsat. Po rozsudku následoval třetí pokus, v říjnu 1916. Jde o dopis Karla Kramáře císaři. Rozsudek totiž Kramáře zlomil a český politik se uvolil napsat Františku Josefovi I. list, který doprovázela Koernerem vypracovaná žádost o milost. V dopise císaři si Kramář neodpustil povzdech nad tím, jak je s ním zacházeno: „*Nemohu Vašemu Veličenstvu zatajití, jak hluboce se mne dotklo, že se tak se mnou zacházelo; tím hlouběji, čím méně jsem si toho zasloužil. ... Se mnou, jenž jsem prokázal státu jako vůdce strany, která po léta byla*

⁴⁴⁹ Srov. Serapionova, E. P.: Karel Kramarž, s. 252 - 253

⁴⁵⁰ Srov. např. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1920 a články k 60. jeho narozeninám

nejlepší oporou vlád, důležité služby, zacházelo se, jako s nejnebezpečnějším zločincem a nemohu ani popsat mravní pokoření, jež jsem musel z mnoha stran vytrpěti. Věru, že byla těžší než všecka fyzická utrpení. A těžký nervový otřes jako následek toho všeho, bude mi nevyhladitelnou památkou na tyto strašné doby.⁴⁵¹ Kramář opravdu těžce nesl pobyt ve vězení, který mu přinášel doslova utrpení. V dopise císaři dále líčil východiska své politiky, a to jak vnitřní, tak zahraniční. „Vedoucí ideou všech mých politických snah bylo, abych zájmy svého národa přivedl v nezbornou harmonii se zájmy monarchie, abych přání a požadavky, jež tvoří politické myšlení mých krajanů, uvedl v soulad s mocenským postavením monarchie,“ líčil Kramář.⁴⁵² Dále přiznal, že si nedovedl představit, že by byl skutečně odsouzen bez důkazů, které ani rok a půl dlouhé řízení nepřineslo. V závěru dopisu vyjádřil víru ve spravedlnost Jeho Veličenstva a přesvědčení, že o jeho osudu císař moudře rozhodne. Císař ale žádosti o milost, přes mnohé přímluvy ze zahraničí, které se o proces živě zajímalo, nevyhověl nebo nestačil vyhovět. Kramářův dopis císaři byl nicméně zneužit v předvolební kampani před prvními poválečnými parlamentními volbami v roce 1920,⁴⁵³ kdy jej otiskly levicové deníky. Kramářovi nezbylo, než se bránit a vyjádřit se v tom smyslu, že se za dopis nestydí, ale naopak je na něj hrdý, protože v něm není ani slůvko prosby, ponížení či závazku do budoucnosti.⁴⁵⁴ Pravdou je, že v dopise vedle zdvořilostních frází dominuje kritika soudních praktik, a ne poníženost či prosba.

Jak je vidět z dopisu císaři, Kramář velmi těžce nesl fakt, že je vězněn. Jako člověk výborně finančně zabezpečený a jako významný politik se jen obtížně vyrovnával s nepohodlím, které s sebou vězení přinášelo. V únoru 1917 byli Kramář s Rašínem převezeni do věznice v Möllersdorfu u Vidně. Tam zažili oba vězni ještě horší zásobovací podmínky než dosud; několik vězňů denně umíralo hladem, k tomu se přidávaly nejrůznější infekce. Zpočátku bydleli odděleně, ale Rašín později požádal o společnou celu

⁴⁵¹ Soukenka, J.: Karel Kramář, s. 110 - 111

⁴⁵² Tamtéž, s. 110

⁴⁵³ Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56 (Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1920 a články k jeho 60. narozeninám)

⁴⁵⁴ Srov. Národní listy 4. 4. 1920, článek Karla Kramáře „Když už musím mluvit“

s Kramářem. Nevedla ho k tomu náklonnost ke staršímu kolegovi, ostatně ještě nedávno se společné cely spíše obával, nýbrž fakt, že Kramář požíval jistých výhod. Soužití Kramáře a Rašina v jedné cele nemohlo být jednoduché. Na pár metrech čtverečních se setkaly dvě výrazné osobnosti, uvyklé na respekt okolí. Rašín si po dlouhých měsících strávených ve vězení dovedl alespoň trochu zvyknout na omezené podmínky. Ne tak Kramář. Ten totiž do chvíle, kdy byl zatčen, nepohodlí nepoznal. Ve vězení si neustále na něco stěžoval – na jídlo, na průvan, na zimu, na nepohodlný nábytek,...

„Vaření ještě ušlo, ale nejhorší bylo mytí nádobí... Ale musilo to být a myli jsme oba s drem Kramářem statečně, právě tak, jako jsme si ráno zametli celu,“ poznamenal si Rašín a dodal, že *„dr. Kramář velkým smetákem, já malým smetáčkem“*.⁴⁵⁵ Jakoby velikost smetáků symbolizovala postavení obou vězňů. *„Neklesnout do špíny, čistě žít, nepoddat se, nesestoupit na nižší stupeň kultury, to je ten strašný zápas, který inteligentní člověk prodělává ve vězení,“* pokračoval Rašín.⁴⁵⁶ A faktem je, že každý se s tímto zápasem vyrovnával po svém. Ani přes dlouhý společný proces a pobyt v jedné cele se oba politikové nedokázali sblížit; Kramář zůstal pro Rašina navždy „panem doktorem“. Je zřejmé, že ona až posvátná úcta, kterou Rašín ke Kramářovi jako ke stranickému šéfovi choval do procesu, začala pomalu vyprchávat a obdiv se začal vytrácet. Sám Kramář, když po letech vzpomínal na vězeňské prostředí, měl stále před očima bezútěšnost vězeňského života: *„Nejstrašnější byl pocit, že stále někdo se na mne dívá okénkem ve dveřích. ... Pro mne ustanovena zvláštní stráž a voják měl povinnost každou chvíli se na mne podívat. To je přímo nesnesitelnou mukou, než si člověk na to zvykne. Všecko, co je nejprimitivnějším požadavkem lidské kultury, stud, musil jsem v sobě přemoci. ... Druhé a to nejstrašnější pro mne bylo, že celou noc hořela 16svíčková žárovka v malé cele. Dlouholetým politickým životem jsou mé nervy přirozeně velmi citelně dotčeny a já nedovedu spát, je-li v pokoji světlo.“*⁴⁵⁷ Relativně klidný spánek Kramářovi vrátila páska ze surového zeleného hedvábí, *„jež přilnula úplně ke kůži, byla dost hebká a*

⁴⁵⁵ Paměti dr. Aloise Rašina, Brno 1994, s. 174

⁴⁵⁶ Tamtéž

⁴⁵⁷ Sís, V.: Karel Kramář, s. 252 - 253

*přece se nesmýkala.*⁴⁵⁸ Kramářovy vzpomínky jen podtrhují, do jaké míry ho pobyt ve vězení traumatizoval. Kramář si také později s jistou dávkou lítosti z promarněné příležitosti uvědomil, že se ještě coby poslanec mohl zasadit o to, aby se s politickými vězni zacházelo jinak než třeba s vrahy a zloději: „*Tak jsme byli uspáni politickou svobodou, kterou v Rakousku měl v poslední době každý politický směr od anarchistů počínaje až do prušácké velkoněmecké propagandy, že jsme na to nepomýšleli, že by otázka politického vězení mohla se státi praktickou.*“⁴⁵⁹ Před válkou by ho ale ani ve snu nenapadlo, čeho se ještě může dočkat.

Počátek července 1917 přinesl politickým vězňům amnestii. Ministr Trnka před propuštěním Kramáře a Rašína navrhl, že by bylo vhodné, aby politikové projevíli vděčnost císaři loajálním prohlášením a dočasným zřeknutím se politické činnosti. A opět se začala hrát známá hra o podpisy... Na jedné straně stál Šámal - podporovaný Karlou Rašínovou – a jednoznačně odmítali možnost, že by oba politici podepsali jakékoliv prohlášení, na druhé straně stáli Koerner s Tobolkou. Rašín odmítl cokoliv podepsat – jako právník dobře věděl, že se na ně amnestie vztahuje, aniž by se musel k čemukoliv zavázat. Zlomený a zmatený Kramář tak jasno neměl a byl svolný podepsat prohlášení o dočasném vzdání se politické činnosti. Neustále poukazoval na to, že má ženu, na kterou musí brát ohledy. Kvůli tomu se Rašín s Kramářem pohádali a Rašín Kramářovi jeho slabost nikdy nezapomněl – zatímco Kramář se strachoval o manželku, na Rašína doma čekaly děti.⁴⁶⁰ Oba politikové opustili 10. července 1917 věznic. Kramář odmítl návrhy, aby šel poděkovat císaři, a odmítl dokonce navštívit i budovu Říšské rady. Příštího dne po propuštění se Kramář s Rašínem zúčastnili slavnostního večera, který jim uspořádali čeští poslanci v hotelu Continental. Kramář se tehdy rezolutně postavil proti myšlence, aby čeští poslanci obeslali ústavní subkomitét pro přípravu revize rakouské ústavy. Poté se cesty obou politiků na čas rozešly: Rašín odjel za rodinou do Písku, Kramář o několik dní později (18. července) do Libštátu. Cestou se vyhnul Praze a snažil se zdržet politických projevů – většinou se omezoval spíše jen na slova díků, která

⁴⁵⁸ Tamtéž, s. 253

⁴⁵⁹ Tamtéž, s. 252

⁴⁶⁰ Srov. Šetřilová, J.: Alois Rašín, s. 45 - 46

pronášel k lidem, kteří jej vítali zpět ve vlasti. Dlouhé měsíce strávené ve vězení Kramáře zdolaly, čerstvý horský vzduch potřeboval jako sůl. Po několik příštích týdnů odpočíval na venkově a promýšlel další kroky. Jedním z nich bylo i ukončení aktivistické éry Národních listů.

Triumfální návrat z vězení učinil z Kramáře opravdového „vůdce národa“, jeho popularita nebyvale vzrostla, a proto byl netrpělivě očekáván jeho příjezd do Prahy. Konečně, vpozdvečer 15. října 1917, mohl být Kramář uvítán nadšenými davy v hlavním městě. A bylo to uvítání opravdu triumfální a pro citlivého Kramáře nesmírně dojemné: za zpěvu národních písní a nadšeného ohlasu jej studenti, zapřažení místo koní do kočáru, vezli Prahou. O dva dny později, 17. října, byl na Kramářovu počest uspořádán slavnostní večer na Žofíně. Všichni řečníci, bez ohledu na stranickou příslušnost, vítali Kramáře doma. Proslulým se stal projev Jana Herbena, který ke Kramářovi pravil: *„Když jste byl odvážen, patřil jste jedné straně. Když jste nyní přijel, patříte celému národu. Dnes není stran v českém národě, celý národ je jedna strana.“*⁴⁶¹ Tato slova nejlépe vystihovala mínění většiny českého lidu na podzim 1917. Samotný Kramář ve svém projevu po slovech díků a poté, co potlačil dojetí, přešel k praktickým politickým otázkám. Vyjádřil naději, že se podaří sjednotit český lid v boji za politická práva; vyzdvihl i všeobecné přijímání práva národů na sebeurčení. Radoval se, že útisk český národ nezlomil, ale naopak zocelil a posílil. Svůj strhující projev zakončil naléhavou výzvou: *„Nebudme ve veliké chvíli, ve veliké chvíli jednotné české politiky jinak malichernými! Udělejme všechno, abychom zase neutronuli ve starých sporech a starých malichernostech!“*⁴⁶²

Vedle péče o stranický tisk se Kramář věnoval i straně samotné. Ještě v říjnu 1917 se sešel sjezd zemských důvěrníků Národní strany svobodomyšlné. Kramář požadoval bezvýhradnou jednotu českého národa v boji za samostatný stát. Od prosince 1917 Národní listy vyzývaly k sjednocení české politické reprezentace a od počátku roku 1918 vrcholily přípravy na ustavení jednotné pravicové strany. Po předchozích jednáních se 9. února 1918 rozpustily čtyři politické strany (mladočeši, státoprávně-pokroková strana, realisté a moravská lidová strana) a jejich představitelé

⁴⁶¹ Sís, V.: Karel Kramář, s. 272

⁴⁶² Tamtéž, s. 276

vytvořili stranu novou – vznikla Česká státoprávní demokracie.⁴⁶³ Jako hlavní cíl si vytkla boj za samostatný stát a jeho následné vybudování. Předsedou se podle očekávání stal Karel Kramář.⁴⁶⁴

Rok 1918 se nesl ve znamení různých proklamací, schůzek, porad a slavností. Nejvýraznější událostí jara 1918 se staly oslavy 50. výročí položení základního kamene Národního divadla. 16. května se v Pantheonu Národního muzea konalo slavnostní shromáždění, na kterém mezi jinými promluvil i Karel Kramář. Poukázal na odhodlání lidu nejen hájit celistvost území českých zemí, ale i vybojovat spojení celého československého národa: „*Pevně věříme v konečné vítězství práva národů na jejich svobodu a volné sebeurčení. ... My chceme svobodu pro své bratry Slováky. ... Jedním životem žítí musí veškerý lid československý, bez ohledu na hranice zemské!*“⁴⁶⁵ Projev ukončil zvoláním: „*Ne, český národ neskoná! Naše zlatá, slovanská Praha zaleskne se opět leskem královským a bude zase bohdá svobodným, silným a slavným náš drahý národ český!*“⁴⁶⁶ V Kramářových slovech můžeme vedle odhodlání vybudovat samostatný československý stát najít ještě jednu zásadní myšlenku, která charakterizuje prakticky celé jeho válečné politické myšlení – myšlenku monarchistickou. Je vidět, že Kramář v květnu 1918 počítal pro budoucí československý stát s monarchií. V čele státu měl stát ideálně někdo z ruských velkoknížat. Jakým způsobem by k tomu mohlo dojít ale Kramář neřešil. Po skončení oslav byl Kramář spolu s dalšími nesen v euforii davem na ramenu až do hotelu U zlaté husy, kde pronesl další řeč: „*Čest národa je nám tím nejvyšším a nechceme, aby se řeklo, že český národ byl ve velké chvíli malým. Necht' se děje, co chce, necht' nám hrozí tím nejhorším, neustoupíme ani o krok. Budoucnost patří spravedlnosti, právu a sebeurčení národů!*“⁴⁶⁷ Příštího dne, 17. května, zasedal v Obecním domě kongres utlačovaných národů habsburské monarchie. Znovu zazníval požadavek na právo národů na sebeurčení a silně rezonovala i kritika vídeňské vlády. Odpoledne pak v Kramářově vile proběhly

⁴⁶³ Strana se pak na svém sjezdu v březnu 1919 přejmenovala - přijala název Československá národní demokracie.

⁴⁶⁴ Místopředsedy byli zvoleni J. Budínský, A. Hajn, A. Rašín, P. Šámal.

⁴⁶⁵ Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), fond Karel Kramář, Výstřižky: chronologická řada o Karlu Kramářovi z let 1908 – 1937, Národní listy, 17. 5. 1918, s. 1 - 2

⁴⁶⁶ Tamtéž

⁴⁶⁷ Tamtéž

další porady, na nichž se jednalo o společném postupu. Panovala všeobecná shoda, že Rakousko-Uhersko nemůže za stávajících podmínek fungovat. Slavnosti Národního divadla a s nimi veškeré související akce vyzněly jednoznačně protirakousky, o čemž svědčí i tvrdé zásahy policejních orgánů proti demonstracím.

V létě 1918 začala být aktuální myšlenka oživení Národního výboru – 13. července se konala jeho ustavující schůze. Klíčem k zastoupení se staly poslední parlamentní volby, které proběhly v roce 1911. Přestože tyto volby nevyjadřovaly současné rozložení politických sil, byly všeobecně uznávány jako nutné měřítko. Na ustavující schůzi bylo zvoleno předsednictvo Národního výboru. Podle očekávání se jeho předsedou stal Karel Kramář. Kramář samozřejmě nebyl představitelem nejvlivnější politické síly (alespoň soudě podle voleb z roku 1911), nicméně požíval velké vážnosti coby „vůdce národa“, morální autorita, ověnčená aureolou národního mučedníka. Jeho zvolení do funkce předsedy Národního výboru v sobě mělo jistou symboliku boje proti monarchii. Přičteme-li k tomu, že byl postavou známou nejen v českých zemích, ale i za hranicemi monarchie, vidíme, že volba Kramáře byla šťastná. Kramář se navíc dokázal plně ztotožnit s myšlenkou národního sjednocení v boji za samostatný stát a uměl potlačit partikulární stranické zájmy a cíle jako málokdo. Fakt, že byl do čela Národního výboru zvolen právě Karel Kramář, komentoval novinář Ferdinand Peroutka slovy: *„Dřem Karlem Kramářem byl postaven v čelo Národního výboru symbol. Jestliže Rakousko odsoudilo tohoto muže k smrti, budiž ukázáno, že takový rozsudek je v očích národa ctí a kvalifikací. Stál téměř už pod šibenicí pro nic jiného než proto, že byl Čech a Slovan. Osoba s takovými osudy byla zvláště vhodná, aby si v ní národ ztělesnil své vlastní utrpení a obdařil ji takovou popularitou, s níž žádná jiná domácí popularita nemohla být měřena. Stín šibenice, nejdříve pochmurný, zakládal nyní nejnespornější nárok na slávu.“*⁴⁶⁸ Národní výbor vydal prohlášení, že je všennárodním orgánem, který s odvoláním na právo na sebeurčení bude usilovat o samostatný československý stát. Pracoval spíše v odborných komisích, než jako celek –

⁴⁶⁸ Peroutka, F.: Budování státu, I.-II., Praha 2003, s. 16

tyto komise řešily odborné problémy související s připravovaným převzetím moci.⁴⁶⁹

Na sklonku léta 1918 se jevila jako stále akutnější potřeba konzultací mezi domácími politiky a představiteli zahraniční akce. Na tato jednání naléhal především Edvard Beneš. Konzultace měly bezpodmínečně proběhnout v okamžiku, kdy by bylo českým politikům nabídnuto jednání o federalizaci habsburské monarchie. Počátkem října 1918 požádali František Staněk a Vlastimil Tusar (jakožto předáci Českého svazu) rakouské úřady o pasy pro české politiky k cestě do Švýcarska. Úřady svolily a pasy byly skutečně 19. října vydány. A světe div se, pas dostal i někdejší „velezrádce“ Karel Kramář. Mezitím přišel císař Karel se svým známým manifestem. Rakousko se podle něj mělo stát spolkovým státem, čímž chtěl císař vyhovět tužbám jednotlivých národů. Manifest ale přišel s několikaletým zpožděním a jeho věty už rozhodně nemohly mezi českými politiky rezonovat. Národní výbor ho svorně odmítl jako něco, co porušuje jednotu Čechů a Slováků a ohrožuje nedělitelnost českých zemí. Po vydání pasů českým politikům již nic nebránilo v tom, aby odjeli na jednání do Ženevy. Z „domácích“ politiků do Ženevy kromě Kramáře vyrazili V. Klofáč, F. Staněk, G. Habrman, A. Kalina, P. Šámal, M. Hruban, J. Preiss a K. Svoboda. Zahraniční odboj vedle Beneše reprezentovali Š. Osuský, L. Strimpl a I. Markovič. Část politiků (Klofáč, Staněk, Habrman) odjela z Vídně už 22. října. Kramářova skupina cestou ve Vídni absolvovala porady s jihoslovanskými kolegy. Porad se účastnil například slovinský politik Anton Korošec. Shoda panovala v tom, že jak Češi, tak Jihoslované, budou své aktivity směřovat ke konečnému rozbití habsburské monarchie. Rozmluvu s Karlem Kramářem si vyžádal i nový ministerský předseda, pacifista Heinrich Lammasch. Snažil se Kramáře přesvědčit, aby státoprávní změny byly prováděny pod záštitou monarchie, respektive císaře, a dokonce nabídl Čechům i místa ve vládě. Kramář byl neoblomný – nechtěl o žádných ústupcích jednat, dokud neproběhnou ženevské konzultace a dokud nezíská další pokyny. Večer 25. října vyrazila část delegace vedená Kramářem z Vídně do Ženevy. Co vedlo české politiky k absolvování ženevských jednání? Domácí reprezentace potřebovala získat

⁴⁶⁹ Srov. např. Kvaček, R.: První světová válka a česká otázka, Praha 2003, s. 140

informace o skutečné politické situaci – její pohled byl totiž zkreslován všudypřítomnou rakouskou cenzurou. Navíc bylo potřeba, aby si domácí politikové ujasnili, zda se zahraniční odboj zavázal k něčemu konkrétnímu a případně k čemu – šlo zejména o otázku státoprávního uspořádání, na kterou existovaly rozdílné názory. Ne nevýznamnou částí programu bylo i ujasnění východisek a plánů budoucí české politiky.

Kompletní pražská delegace přijela do Ženevy 26. října v pozdních večerních hodinách. Příštího dne Štefan Osuský „domácí politiky“ informoval o mezinárodně-politické situaci a o postavení Rakousko-Uherska. Hlavní jednání začala teprve 28. října, po příjezdu Edvarda Beneše. Obě delegace se vzájemně informovaly o poměrech doma a v zahraničí. Pražská delegace neskrývala své obavy z posledních dnů existence Rakousko-Uherska a z možného vpádu Němců na české území. Obavy panovaly také kvůli možným hladovým bouřím a sociálním problémům, které by mohly vést až k radikalizaci a bolševizaci obyvatelstva. Prakticky všichni delegáti se shodli na tom, že válka potrvá nejspíše do příštího roku. Na pořad jednání se brzy dostaly diskuse o formě budoucího státu. Většina delegátů předpokládala, že se zahraniční představitelé k něčemu zavázali, a očekávalo se, že to patrně bude monarchistická forma státu. Beneš tyto domněnky vyvrátil a naopak potvrdil, že žádné takové závazky neexistují a že otázka státoprávního uspořádání bude řešena konsensem. Sám se přitom vyjádřil pro republikánské státní zřízení a poukázal na to, že obdobný přístup panuje i mezi legionáři. Nakonec nejaktivnějším z menšiny, která prosazovala monarchistické státní zřízení, zůstal Karel Kramář. Jak víme z Kramářových předválečných a válečných plánů a vyjádření, jeho snem byla monarchie v čele s ruským velkoknížetem – Kramář totiž předpokládal, že se poměry v Rusku brzy změní a po pádu bolševické vlády se Romanovci navrátí na ruský trůn. Pokud by se podle Kramáře podařilo prosadit monarchii, „*musilo by to být království krajně demokratické jako v Anglii*“.⁴⁷⁰ S ohledem na republikánskou většinu návrh na ustavení monarchie padl. Kramář klidně ustoupil, protože pro něj nikdy nebyla otázka státní formy tak důležitá, jako demokracie a svoboda, které pro něj představují významné hodnoty. Kramáře

⁴⁷⁰ Beneš, E.: V Ženevě a v radě spojenců, in: Naše revoluce, 1925/1926, č. 1, s. 1 – 29. Beneš podle svých poznámek doslovně cituje Kramáře.

nelze označit ani za royalistu, ani za přesvědčeného republikána.⁴⁷¹ Vždy se spíše snažil řídit tím, co je ku prospěchu národa. Jen tak můžeme vysvětlit, že se s republikánskou myšlenkou velmi rychle smířil a sžil. Svědčí o tom i citace z Kramářova pozdějšího parlamentního projevu: „*Hádáte se o monarchii a republiku jako o článek víry. To není článek víry, to je věc politické opportunity, nic jiného. Poněvadž vím, že dnes pro náš národ je nejlepší, máme-li uskutečnit, co jsme si představovali, abychom měli čistou a úplnou svobodu, že musí být republika, proto jsem republikánem. Kdybych věděl, že mu více pomohu, - národu, nikoli sobě nebo straně nebo někomu druhému, budu monarchistou. To je mi docela lhostejno. Já v tom nevidím žádného principu, není potřebí se o těchto věcech hádat.*“⁴⁷² Dalším bodem jednání byla otázka výkonné moci budoucího státu. Shoda panovala v tom, že T. G. Masaryk je takovou autoritou, že by byl nejlepším kandidátem na post prezidenta republiky. Karlu Kramářovi, vzhledem k jeho domácím zásluhám, či spíše s ohledem na aureolu mučedníka a vůdce národa, měla připadnout funkce předsedy vlády. Jednání pokračovala probíráním konkrétních jmen do ministerských křesel. Dále se dohodlo, že by ve vládě měl zasednout jeden ministr německé národnosti, k čemuž nakonec ale nedošlo. Ostatně představa, že ve vládě vedené Karlem Kramářem, který byl známý svým nesmlouvavým postojem k Němcům, sedí zástupce této minority, je přinejmenším úsměvná. Nebyla to ale jediná změna ve složení vlády oproti ženevským ujednáním – místo tří Slováků ve vládě nakonec zasedli pouze dva, změn se dočkalo i personální obsazení jednotlivých ministerstev. 30. října do Ženevy došly první zprávy o událostech v Praze, byly to však zprávy kusé a zmatené a delegáti jim nedokázali dobře porozumět. Není divu, že přestože byl program nabitý, začali čeští politici pospíchat domů...⁴⁷³ V závěru jednání, 31. října, bylo ještě podepsáno prohlášení, v němž domácí představitelé schválili činnost Národní rady československé a vyhlásili, že československý národ navždy prolomil svazky s Vídní a Budapeští a bude bojovat za dosažení úplné svobody. Vedle toho

⁴⁷¹ Srov. např. Winkler, M.: Karel Kramář, s. 299

⁴⁷² Digitální knihovna Parlamentu ČR, 22. 1. 1920, 109. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/109schuz/s109007.htm>

⁴⁷³ Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 3, rodinná korespondence, 1918, dopisy Kramáře z cesty do Ženevy

ukončili svazek mezi národem a habsburskou dynastií a požadovali účast československého národa na příští mírové konferenci. 5. listopadu se čeští delegáti vrátili do Prahy, kde již události nabraly vlastní spád... Vracející se politikové byli zaskočeni rychlostí událostí a tím, že hlavní věci byly vykonány bez nich. Sám Kramář to nesl velmi těžce, zvláště proto, že hlavní postavou jeho strany se pro danou chvíli stal Alois Rašín, který v době převratu zůstal v Praze. Kramář ho dokonce paranoidně podezřívá, že převrat byl za jeho nepřítomnosti zosnován záměrně,⁴⁷⁴ aby ho připravil o vliv ve straně i ve státu. Kramářovi se ale jednoduše vymstilo, že nebyl ve správnou chvíli na správném místě – to se mu ostatně mělo stát osudným i o pár měsíců později. Faktem je, že v lednu 1919 Rašín napsal Benešovi: „*Velice jsem litoval, že jsem nemohl přijet do Ženevy a setkat se s Vámi, ale bylo mne zde potřeba, poněvadž jsme v době, kdy naše delegace jela do Ženevy, nevěděli dne ani hodiny, a situace nebyla dle toho, aby zde mohl scházet vůbec někdo, kdo ještě věří, že k vedení státu jest třeba pevné a silné ruky, a že jest jí potřeba také k děláni revoluce.*“⁴⁷⁵ Jak poznamenává Ferdinand Peroutka, Rašín tím dával najevo nepřilíš uctivý názor na svého stranického šéfa – viděl v něm spíše reprezentativní figurku, nikoli muže činu.⁴⁷⁶

Sám Kramář neměl o významu 28. října dlouhou dobu valného mínění, dá se říci, že význam tohoto zlomového dne dlouho podceňoval. Dejme ještě jednou slovo Ferdinandu Peroutkovi: „*Ačkoliv opouštěl zemi ještě pod vládou cizí a vrátil se do země osvobozené, nebylo vidět, že by se udivoval nad touto přeměnou. Choval se jako člověk, jenž od větší události navrací se k menší. Neprojevilo zvědavost, jakým způsobem domácí vůdcové vykonali své dílo. Zapomenul dokonce vyslovit jim aspoň formální poděkování.*“⁴⁷⁷ Jak ale vzpomíná Kramářův stranický kolega Vlastimil Klíma, Kramáře přece jenom dlouho mrzelo, že po návratu ze Ženevy poděkoval Masarykovi a Benešovi a opomněl domácí politiky, kteří stáli doma v čele převratu. Podle Klímy si toto opomenutí ještě po létech vyčítal jako nespravedlnost.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Srov. Šetřilová, J.: Alois Rašín, s. 72

⁴⁷⁵ Cit. podle Peroutka, F.: Budování státu, I.-II., s. 61

⁴⁷⁶ Srov. Tamtéž

⁴⁷⁷ Tamtéž, s. 142

⁴⁷⁸ Srov. ANM, fond Vlastimil Klíma, karton č. 2, Dva odboje, s. 57

Svou slovanskou politikou a také orientací na Rusko Kramář během války jistě nepředstavoval hlavní proud české politiky. Osud tomu ale chtěl, aby se i přesto v závěru světového konfliktu dostal na vrchol své politické kariéry. Před válkou byl veřejností vnímán jako mladočeský politik, který je loajální k habsburské monarchii, jako politik, který je svým „vídeňským“ a „krymským“ životem skoro až izolován od svého národa, jako podnikatel, kterého netrápí existenční problémy. Najednou se karta obrací a český národ se s Karlem Kramářem začíná ztotožňovat. Kramář se mu stal symbolem národního boje za svobodu, stal se jakousi národní modlou, mučedníkem za národní věc, „vůdcem národa“. Jeho nedobrovolné zmizení z veřejného života a pak triumfální propuštění z vězení ho vyneslo na vrchol popularity. A bylo jen na něm, jak dlouho se na něm udrží.

12. Cesta na vrchol

Karel Kramář, ačkoliv nebyl jedním z „mužů 28.října“, byl nejmýraznější domácí osobností československé politiky v době vznikajícího státu. Do první republiky Kramář vstoupil jako přední politik domácího odboje a přesně podle ženevských dohod se měl brzy stát prvním československým premiérem. K tomu došlo na první schůzi Revolučního národního shromáždění. Této schůzi Kramář předsedal, byl totiž ještě stále předsedou Národního výboru a z toho titulu řídil první část této historické schůze – přesně do chvíle, než bylo zvoleno nové vedení parlamentu v čele s Františkem Tomáškem. Složení Revolučního národního shromáždění určila dohoda českých politických stran. Z 254 poslanců v něm zasedlo 55 agrárníků, 53 sociálních demokratů, 46 státoprávních (národních) demokratů, 29 československých socialistů, 24 lidovců, 6 poslanců za stranu pokrokovou a 41 osobností, které zastupovaly Slovensko (mezi nimi například Edvard Beneš nebo Alice Masaryková).

Slavnostní schůze začala úvodním projevem Karla Kramáře, kterému všichni přítomní bedlivě naslouchali a který také provázeli bouřlivými ovacemi.

„Hrdinou války byl náš československý lid. Ať bylo nejhůře, nezmalátněl, nedal se zlákat ani sliby, ani zastrašiti hrozbami a ačkoliv tak úžasně trpěl hladem, zimou a nedostatkem, stál pevně a nezločně a s tou železnou vůlí, neznající kompromissů, vedl politiku českou na cesty vítězné! Nebylo nikdy vzácnější jednotnosti vůle veškerého českého lidu ve všech jeho vrstvách!

A tato skálopevná, nezdolná vůle národa byla zázračným kouzlem, které naše hrdiny ve vojsku československém pobouzelo k tak bezpříkladnému heroismu, před kterým sklání se celý svět v němém údivu! Šli radostně v boj, ač věděli, co je čeká, nebáli se šibenice, která je očekávala, když padli do rukou těch které s celou duší nenáviděli za staletou porobu svého národa, za všecka muka a všecky útrapy, které vytrpěl po staletí český národ. A na popravu šli hrdě, nezločně, se vzpomínkou na drahou vlast, kterou viděli již svobodnou a šťastnou v poslední chvíli svého mučednictví.

Jak šťasten jest náš národ, že měl tolik hrdinů ve chvíli dějinné! Především, kteří za svobodu vlasti dali život, hluboce se skláníme (členové národního shromáždění povstávají) a všem našim hrdinům, kteří nám zůstali, posíláme svůj vroucí pozdrav, svůj vřelý obdiv a nekonečnou vděčnost národa! (Výborně! Sláva! bouřlivý potlesk.) A smím snad říci, že starost o vdovy a sirotky našich mučedníků bude přední povinností našeho svobodného státu! (Výborně! Hlučný potlesk.)

Ale nejen svou hrdinností, také svou mravní silou, svou nádherou, ušlechtilou sokolskou kázní a sokolským duchem jsou nám zářivým příkladem opravdové činorodé lásky k vlasti, a my těšíme se, že budou i zde mezi námi vzorem mravní ukázněnosti, dobrovolné, mužné disciplíny, a vážné, ničeho se nelekající obětavosti ve prospěch svého národa, jakož i opravdové, bratrské, vzájemné lásky i solidarity! (Výborně!)⁴⁷⁹

Kramář nezapomněl poděkovat všem, kdo se zasloužili o vznik republiky, v první řadě prezidentu Masarykovi, dále účastníkům odboje, ale i světovým velmocím, jejichž politika sehrála klíčovou úlohu v boji Čechů a Slováků za samostatnost. Jeden z vrcholných okamžiků Kramářova projevu i první schůze Revolučního národního shromáždění nastal ve chvíli, kdy Kramář prohlásil habsburskou dynastii za zbavenou českého trůnu:

„Jsme volni a svobodni! Padla těžká pouta rakouského a maďarského násilnictví! (Výborně!) Na nás je, aby český národ dokázal, že dovede být svobodným. Věříme a doufáme, že to plnou měrou dokážeme! (Výborně! Shromáždění povstává. Dlouho trvajícím potlesk.)

A nyní, než dovolím si Vás vyzvat k volbě předsednictva musíme vykonati něco, co opravdu již došlo. My nemůžeme sice dnes, poněvadž nejsme ještě konstituantou, ve státní základní zákony vtělit to, čím žiti chceme. Ale jedno může již dnes národní shromáždění prohlásiti. Všecka pouta, která nás vázala k dynastii Habsbursko-Lotrinské, jsou přervána (Výborně! Poslanci povstávají, hlučný potlesk.) Konec jest smlouvám z r. 1526 i pragmatické sankci (Výborně, potlesk) Dynastie habsburskolotrinská

⁴⁷⁹Digitální knihovna Parlamentu ČR, 14. 11. 1918, 1. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/001schuz/s001001.htm>

*ztratila všechna práva na trůn český (Tak jest! Výborně! Potlesk.) A my svobodni a volni prohlašujeme, že náš stát československý jest svobodnou československou republikou. (Výborně! Sláva! Hlučný potlesk.) A abychom doplnili všechno to, pak prosím Vás, abyste prvním presidentem Československé republiky zvolili Tomáše Masaryka. (Výborně! Sláva! Potlesk) Prohlašuji tedy profesora dra. Tomáše G. Masaryka jednohlasně zvoleným presidentem Československé republiky.*⁴⁸⁰

V dalších minutách bylo zvoleno předsednictvo Revolučního národního shromáždění. A zvolena byla i první československá vláda v čele s Karlem Kramářem. V tom je určitá zvláštnost Kramářova kabinetu – vláda nebyla jmenována hlavou státu, prezident Masaryk ještě pobýval za hranicemi. Vše se odbylo na první schůzi národního shromáždění jednoznačnou volbou. Již na ženevských jednáních bylo dohodnuto složení vlády a základní rámec tohoto plánu politická reprezentace, byť s drobnými úpravami, ctíla. Vlastní volební akt se odehrál tak, že jednotlivé parlamentní frakce jmenovaly do vlády své důvěrníky a ti byli potom v plénu zvoleni. Národní listy akt volby popisovaly: „*Volba provedena aklamací. Když předsedou vlády navržen dr. Kramář, propukl bouřlivý, neutuchající potlesk. Volba byla jednomyslná.*“⁴⁸¹ Následně došlo k rozdělení resortů. Volba nepřinesla žádná překvapení a sám Kramář si byl vědom své silné pozice, o čemž svědčí fakt, že některé programové sliby pronášel jménem první československé vlády ještě předtím, než se ministerským předsedou skutečně stal. Kramářova politická pozice ale byla v listopadu 1918 natolik pevná, že si to mohl dovolit. A pro úplnost dodejme, že stejného „prohřešku“ se dopustil i vůči T. G. Masarykovi, o němž rovněž před samotnou volbou hovořil jako o prezidentovi. Dosazením do funkce ministerského předsedy se Kramářovi dostalo určitého zadostiučinění a uznání za jeho aktivity během válečných let. Dokonale fungoval mýtus mučedníka a vůdce národa. A Kramářovi tento chvalozpěv nesmírně lichotil. Vzhledem k tomu, že T. G. Masaryk byl ještě několik týdnů po vzniku republiky v zahraničí, byl Kramář nejváženější politickou postavou ve státě. A

⁴⁸⁰ Tamtéž

⁴⁸¹ ANM, Fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1917/1918 a články o dr. Kramářovi z let 1916, 1917, 1918, Národní listy, 14. listopadu 1918, večerní vydání.

podle něj tomu tak mělo zůstat už napořád. Milan Hodža k zvolení Kramáře předsedou vlády o dvacet let později poznamenal, že bylo „*logikou dějin, že Kramářova cesta ze stínu šibenice vedla konečně ke stolici prvního předsedy vlády Československé republiky...*“⁴⁸² Získáním funkce premiéra Kramář stanul na pomyslném vrcholu své kariéry, ačkoliv on sám si to v té době patrně nepřipustil. Sám se totiž domníval, že bude tím nejlepším možným nástupcem T. G. Masaryka v prezidentském úřadu.

Sestavením vlády došlo k faktickému rozdělení moci zákonodárné a výkonné. Vláda měla sedmnáct členů a už tehdy se objevovaly námitky, že je počet ministrů zbytečně vysoký. Za Kramářovu státoprávně-demokratickou stranu ve vládě vedle samotného premiéra zasedli Alois Rašín, který řídil ministerstvo financí a Adolf Stránský, který byl zodpovědný za chod ministerstva obchodu. Agráři do vlády vyslali čtyři zástupce: Karla Práška jako ministra zemědělství, Františka Staňka coby ministra veřejných prací, Isidora Zahradníka, který spravoval ministerstvo železnic a v neposlední řadě Antonína Švehlu, který se stal ministrem vnitra a náměstkem ministerského předsedy. Za socialisty ve vládě zasedli Václav Klofáč na ministerstvu obrany, Jiří Stříbrný na ministerstvu pošt a telegrafů a Bohuslav Vrbenský na ministerstvu výživy lidu. Ministr školství a národní osvěty Gustav Habrman, ministr spravedlnosti František Soukup a ministr sociální péče Lev Winter zastupovali sociální demokraty, lidovce reprezentoval Mořic Hruban ve funkci ministra bez portfeje. Přestože v Ženevě bylo dohodnuto, že ve vládě zasednou tři zástupci Slováků, ve skutečnosti v ní zasedli pouze dva: Vavro Šrobár jako ministr zdravotnictví a tělesné výchovy a Milan Rastislav Štefánik jako ministr vojenství. Do klubu slovenských poslanců ale náležel i ministr zahraničí Edvard Beneš. Ještě před několika dny se během ženevských jednání počítalo s tím, že ve vládě zasedne i Přemysl Šámal, ale vládní křeslo na něj už nezbylo. Brzy ale měl získat jinou významnou funkci.⁴⁸³

Svou vládu Kramář viděl jako „*sui generis*“. Už bylo naznačeno, že první československá vláda vznikla netradičním způsobem – nevzešla z výsledku voleb a nebyla jmenována prezidentem. Vládu si zvolilo samotné Revoluční národní shromáždění – v tom Kramář viděl slabinu, ale také sílu této vlády.

⁴⁸² První ministerský předseda ČSR Dr. Karel Kramář, Praha 1938, s. 10

⁴⁸³ Stal se kancléřem prezidenta republiky.

Její slabina spočívala v tom, že koalice nebyla vytvořena na základě programové shody,⁴⁸⁴ naopak v početném zastoupení stran ve vládě viděl Kramář její sílu. Kramář nepochyboval o užitečnosti své vlády a byl přesvědčen, že *„tato koalice všech stran jest ta, která nám umožňuje, abychom se dostali přes nejnebezpečnější periody našeho života bez úrazu“*.⁴⁸⁵ Protože vláda byla složena ze stran, které sledovaly různé programové cíle, vyzdvihoval Kramář především jednotlivé osobnosti zastoupené ve vládě, díky nimž předpokládal, že se podaří překonat veškeré překážky. Podle Kramáře totiž jeho ministři *„nechtějí nic, než blaho a prospěch československé republiky“*.⁴⁸⁶ Díky těmto obětavým mužům Kramář předvídal, že vláda zdárně provede mladou republiku jejím nejtěžším obdobím.

„Kramářova vláda byla snad nejlevější vládou, jaká se v Československu objevila, nikoliv velkým počtem socialistů v ní, nýbrž pod tlakem nálady, příznivé změně, jemuž podléhali i politikové měšťanští,“ napsal Ferdinand Peroutka. *„Také oni projevovali pochopení pro úkol opřít národ o nové sociální předpoklady, dívající se na národní většinu, jež byla v táboře malého a chudého člověka. V leckterých věcech naznačovala vláda cestu socialistickou s otevřeností, jež už potom nikdy nebyla pozorována.“*⁴⁸⁷ Kramářova vláda byla nucena zápasit s celou řadou problémů, s nimiž se potýkala poválečná společnost. Snad jen namátkou jmenujme formování státního aparátu, problém měny, zajištění výživy obyvatelstva, otázku průmyslové a zemědělské výroby, udržení celistvosti země, pomoc Slovensku, atd. Kramář ale nebyl typem politika, který by se byl schopen věnovat každodenní drobné práci. On byl zvyklý spíše na to, že reprezentoval, ne na to, že by tvrdě pracoval. Zdeněk Nejedlý ostatně v roce 1920 podotkl: *„...na tom, kdo přejímal tehdy u nás vládu, spočívala nejen veliká odpovědnost, ale i povinnost veliké práce, houževnaté, vytrvalé práce, při tom ovšem i cílevědomé, určité a jasné práce. Mužem takové práce však dr. Kramář není a nikdy nebyl. Jeho místo nebylo nikdy u psacího stolu,*

⁴⁸⁴ „...v takové vládě není ta jednota vůle, která se jeví v celé administraci a ve všem“, 20. 12. 1918, 12. schůze v období 1918-20, cit. podle:

<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/012schuz/s012012.htm>

⁴⁸⁵ Tamtéž

⁴⁸⁶ Tamtéž

⁴⁸⁷ Peroutka, F.: Budování státu, I.-II., s. 176

v uzavřené pracovně, kde by byl úplně pohroužen jen v práci a jen v práci. Jeho politika byla vždy více reprezentativní: parádní řeč v delegacích, porady předsedů, audience u ministrů, kuloárové styky společenské – to byl pravý svět Kramářův.⁴⁸⁸ Jakkoliv je Nejedlý proti Kramářovi silně zaujatý, v tomto bodě s ním můžeme směle souhlasit. Kramář se velmi rád pohyboval ve vysokých společenských kruzích, tam byl doma. Naopak drobná úřednická práce ho skutečně příliš nebavila a nezajímala. I proto se o něco později s ohromným nadšením vydal na pařížskou mírovou konferenci.

Od odjezdu ho ale ještě dělí několik důležitých událostí. V první řadě je zapotřebí, aby se do vlasti vrátil Tomáš Garrigue Masaryk. Dřívější rozpory mezi oběma politiky se zdají být zažehnány a vše nasvědčuje tomu, že Kramář s Masarykem budou spolupracovat na budování státu. Kramář také na Masarykův brzký návrat naléhal, věřil v jeho autoritu a také popularitu. 20. prosince 1918 Masarykovi u příležitosti jeho návratu domů napsal telegram: „Srdečně Vás pozdravuji jménem svým a nyní i jménem vlády na české půdě. Z duše se těším na Vás a na naši společnou spolupráci. Upřímně Vám tiskne ruku Váš Kramář.“⁴⁸⁹ O den později Masaryk konečně dorazil do Prahy, kde ho ministerský předseda uvítal slovy: „... Vítá Vás celý národ bez rozdílu, všechny jeho vrstvy a ve Vaší osobě vítá a slaví všechny, kteří byli Vašimi druhy a pomocníky ve velkém díle, které Jste vykonali pro osvobození našeho národa. My všichni děkujeme Vám za všechna strádání čtyřletého vyhnanství, za všecku Vaši velikou práci pro uznání samostatnosti a svobody národa československého a děkujeme Vám zejména za to, že Jste nám vychoval a zorganizoval naše nevyrovnatelné hrdiny, naše československé vojsko, ... Vítám Vás jménem vlády, v níž zastoupeny jsou všechny naše strany, neboť všechny se spojily k veliké a těžké práci zbudování naší republiky v duchu pravé demokracie a opravdové sociální spravedlnosti. ... Také my prožili těžká čtyři léta od té chvíle, kdy opustil Jste všecko, co Vám bylo drahé, abyste venku pomáhal dobývat svobodu svému národu. ...“⁴⁹⁰ Prezident měl podle prozatímní ústavy poměrně malé pravomoci, což se Masarykovi příliš

⁴⁸⁸ Nejedlý, Z.: Dr. Kramář – rozbor politického zjevu, Praha 1920, s. 42

⁴⁸⁹ Telegram K. Kramáře T. G. Masarykovi z 20. prosince 1918, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 195, s. 305

⁴⁹⁰ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1917/1918 a články o dr. Kramářovi z let 1916, 1917, 1918, Národní listy 22. prosince 1918.

nelíbilo. Chtěl mít podstatně větší vliv. Nicméně Kramářovi se posílení Masarykovy role zrovna nezamlouvalo, představoval si, že bude pouhým symbolem, který se nebude do praktické politiky příliš vměšovat. Masaryk měl zůstat jakousi morální autoritou, ovšem bez praktického vlivu. A v tomto duchu ho Kramář nabádal: „*Já vás prosím a zaklínám, zůstaňte nad oblaky, poněvadž kdo u nás vstoupí trochu hlouběji do politického života, ten se tomu neubrání, že je poházen blátem a ztratí autoritu, kterou tolik potřebuje.*“⁴⁹¹ Kramářovi také o několik měsíců později vadilo, když se prezident příliš otevřeně vyjadřoval například k otázkám zahraniční politiky. A v dopise z Paříže ho dokonce pokáral: „*Nemám nic proti tomu, abyste čas od času udělal politický projev, ale všechny Vaše projevy musejí býti smluveny s vládou, aby mohla za ně, poněvadž jste Vy nezodpovědný, přijati zodpovědnost anebo podati demisi. Tak jedině je možno zachovati ústavní zodpovědnost vlády. Na tom stojím a s tím padám – při vší loajálnosti a upřímném přátelství k Vám. ... Bud'te rád, že máte někoho, kdo za Vás nese zodpovědnost, - zůstaňme trochu nad vodami, zvykněte si, že jste prezident, že nemusíte už do všeho mluvit, že je daleko lépe, řeknete-li své mínění mně, vládě nebo svým přátelům, důvěrně, přátelsky – než novinářům do novin.*“⁴⁹² Je nade vši pochybnost, že kdyby byly karty rozdány obráceně a Kramář byl hlavou státu, sotva by si nechal od ministerského předsedy mluvit do toho, o čem a s kým smí hovořit a které ze svých názorů smí zveřejnit.

Přestože Kramářův kabinet už několik týdnů vládne, poslanci ještě neznají znění jeho programového prohlášení. Proč to zpoždění? Důvod je nasnadě – politici čekali na návrat prezidenta Masaryka domů. Měli potřebu s ním body programového prohlášení prokonzultovat. A to je důvod toho, že s hotovým textem Kramář předstoupil před poslance teprve počátkem ledna 1919. Do té doby se o vládní politice vyjadřoval spíše v rovině obecnějších frází o budování republiky, o sociálních reformách nebo o vzkvétání národa. Ihned také vytýčil hlavní cíl své vlády – dovést zemi k volbám na základě rovného, přímého a tajného hlasovacího práva a přispět tak ke vzniku prvního voleného parlamentu Československé republiky. V dalších dnech měsíců

⁴⁹¹ Cit. podle: Peroutka, F.: Budování státu, I.-II., s. 302

⁴⁹² Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi ze 14. února 1919, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 201, s. 316

listopadu a prosince se Kramář z pozice premiéra věnoval především praktickým otázkám, mezi něž v první řadě patřila nelehká situace na Slovensku.

Jako předseda vlády se pochopitelně nevyhnul parlamentní rozpravě o rozpočtu, v níž vystoupil 20. prosince 1918. Kramář se ovšem příliš nevěnoval ekonomickým otázkám, ty nechal plně na svém ministru financí Rašínovi,

o kterém poslaneckým kolegům s nadsázkou řekl: *„Kolega Rašín byl dvakrát zavřen, ale já myslím, že trest, býti finančním ministrem dnes, je ještě horší, než býti zavřen. Nedělejte si z toho nic, když je někdy trochu ostrý, neplatí to jen vám, v ministerské radě se to jeví také stále; ale to jinak nelze a to proto, poněvadž příměst a otevřenost v otázkách takového dosahu je velkou a vážnou povinností. Nesmíme si budoucnost představovat lehkomyšlně.“*⁴⁹³ O nesmírném Kramářově politickém sebevědomí svědčí fakt, že se v rozpočtové debatě věnoval především jiným problémům než samotné otázce státních financí, již se dotknul pouze okrajově, když apeloval na nutnost výrazného šetření. Ministerského předsedu velmi trápila atmosféra, která po ukončení války panovala - Kramář byl zděšen obecným zhrubnutím mravů, jež se pochopitelně nevyhnulo ani mladičké republice. Proto neustále vyzýval ke klidu a pokoji, což považoval za záruku zdravého rozvoje státu. V úvodníku Národních listů v první den nového roku apeloval: *„Musíme se opět dostat do poměrů civilizovaného státu, kde je pořádek, úcta k právům druhého, kde platí právní řád a zákon, a ne vůle toho, kdo má náhodou fyzickou moc, ať je to jednotlivec nebo nějaká instituce.“*⁴⁹⁴

Klidu a pokoje, ke kterému tolik nabádal, si neužil už osmého lednového dne roku 1919. Vláda tehdy sídlila v prostorách Pražského hradu. A právě tam se Kramář stal obětí prvního a bohužel ne posledního prvorepublikového atentátu. Ve středu 8. ledna brzy ráno se zúčastnil schůze předsednictva Revolučního národního shromáždění, pak odjel na Hrad, kde přijímal návštěvy. Ve dvě hodiny odpoledne opouštěl v doprovodu svého přítele, malíře Karla Langera, svou pracovnu. Za hodinu měla začít schůze

⁴⁹³ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 20. 12. 1918, 12. schůze v období 1918-1920, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/012schuz/s012011.htm>

⁴⁹⁴ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1918/1919 a jiné články z téže doby, Národní listy, 1. 1. 1919.

vlády, a proto se ministerský předseda rozhodl žádné další hosty toho dne nepřijímat. Mezi těmi, kdo žádali o slyšení, byl ale teprve sedmnáctiletý mladík Alois Josef Šťastný, syn poslance za národně-socialistickou stranu. Šťastný přišel na Hrad kolem deváté hodiny ráno a spolu s dalšími čekal na přijetí u ministerského předsedy. Šťastný v rozhovoru s Dušanem Uhlířem na tento osudový den po letech vzpomínal: „Už byly asi dvě hodiny, když Kramář vycházel ze své pracovny spolu s posledním návštěvníkem. To byl ten malíř Langer. Chvilí stáli přede dveřma a dávali si vzájemně přednost a říkali si něco jako vy jste host, račte první, ale ne, pane ministerský předsedo, jak bych mohl a podobně. Nakonec vyšel první Kramář. Na chodbě byl v tu chvíli kromě mne ještě doktor Jelen (koncipista – pozn. aut.), vojenský sluha, Schröder se jmenoval, a jakýsi starý lokaj v livreji, ještě pozůstatek staré císařské parády. Doktor Jelen měl v ruce nějaká lejstra a upozornil Kramáře, že na něho ještě čekám. Kramář se na mě tázavě obrátil a já jsem se uklonil. Víte, že mi to pak moc přitížilo? Vykládali si to jako cynismus, třebaže jsem to udělal úplně mechanicky. ... V pravé kapse jsem měl bubínkový revolver, takzvaný buldog, šestiranný s krátkou hlavní. Ráže asi tak 7 milimetrů. Nikdy předtím jsem z něj nestřílel. Když jsem z něj vystřelil, věděl jsem, že se na tak krátkou vzdálenost absolutně nemůžu minout. Vyšla obrovská rána. Rozlehla se prázdnou chodbou; byl to ohromný zvukový efekt, sám jsem se toho polekal. Kramář i Langer zmizeli zpátky v místnosti, odkud vyšli, ostatní utekli za roh chodby. Několik vteřin jsem zůstal úplně sám a nevěděl jsem, jak to vlastně dopadlo. Pak teprve přiběhli odněkud zesponu tajní a po nich legionáři a odzbrojili mě.“⁴⁹⁵

Atentátník vypálil ze vzdálenosti několika kroků a svůj cíl skutečně nemohl minout. Dalo se čekat, že kulka způsobí zranění, která nebudou slučitelná se životem. Kramář ale jakoby zázrakem, ačkoliv ho kulka zasáhla do prsou, vyvázl nezraněn. Život mu zachránila zajímavá souhra náhod. Tou první bylo to, že Šťastného nepřijal ve své pracovně, ale chtěl mu věnovat pár minut v okamžiku, když už byl na odchodu. Měl tedy na sobě těžký zimník, o jehož látku se kulka zbrzdila. Pak prošla náprsní taškou, ve které měl nejen peníze, ale prý také několik složených listin, a nakonec se odrazila od přezky

⁴⁹⁵ Uhlíř, D.: Anály ze Spálené ulice, Praha 1979, s. 19

ší.⁴⁹⁶ I tak se ale ještě dlouho po atentátu po Praze vtipkovalo o Kramářově nadité peněžence, která je tak tlustá, že svému majiteli dokonce zachránila život. Kramář si uvědomoval, že atentát vlastně přežil jen šťastnou souhrou náhod: „*Kdyby byl býval podniknut v mé pracovně, byl by se asi podařil. Ve zvyku přijímati každého vždy demokraticky, jsa sám ve své pracovně, nebylo by pomocných rukou a útočníkovi nemohl pak, jako na chodbě, nikdo v další střelbě zabrániti.*“⁴⁹⁷

Během výslechu A. J. Šťastný přiznal, že atentát plánoval s dlouhým předstihem.⁴⁹⁸ Atentát chtěl původně provést v neděli 5. ledna, ale po dvouhodinovém čekání začal být nápadný vrátnému a tak pokus raději vzdal. Neúspěšný byl i o den později.⁴⁹⁹ Šťastný přiznal, že byl krátce členem sociálně-demokratického studentského hnutí, ale už dříve z něj byl vyloučen – neplatil příspěvky a s dalšími členy měl názorové neshody. Sociální demokracie se od atentátu na premiéra rychle distancovala. Při výslechu Šťastný prohlásil, že atentát provedl při plném vědomí a že jednal s naprostým rozmyslem. „*O pohnutce k činu uvedli, že jednali z čistě anarchistického přesvědčení, že neuznávají vládu a že provedli útok na představitele vlády, ministrpresidenta dra. Kramáře, jehož politika se jim nelíbí a ji neuznávají,*“ napsaly Národní listy, které atentát na předsedu vlády a Státoprávní demokracie sledovaly a přinášely informace o nejaktuálnějším dění.⁵⁰⁰ Šťastný neplánoval atentát sám, spolu s ním byl jako spolupachatel souzen o rok mladší Vladimír Gregor. V červnu 1919 byl Šťastný odsouzen za zločin nedokonané vraždy úkladné k osmi letům těžkého žaláře, Gregor pro zločin vzdálené spoluviny na nedokonané vraždě ke čtyřem letům těžkého žaláře. S ohledem na věk obou pachatelů to byla nejvyšší možná sazba. Jejich odvolání bylo zamítnuto jako bezpředmětné. V srpnu 1921 udělil prezident Masaryk oběma atentátníkům milost, Šťastný byl z vězení

⁴⁹⁶ Srov. např. tamtéž, s. 17

⁴⁹⁷ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1918/1919 a jiné články z téže doby, Dr. Kramář o atentátu, Vídeňský denník, 10. 1. 1919.

⁴⁹⁸ K tomu viz též např. Seifert, J.: Všecky krásy světa, Praha 1999, s. 254 - 261

⁴⁹⁹ Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1918/1919 a jiné články z téže doby, Nové podrobnosti o atentátu na ministerského předsedu, Národní listy – večerní vydání, 9. ledna 1919.

⁵⁰⁰ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1918/1919 a jiné články z téže doby, Nové podrobnosti o atentátu na ministerského předsedu, Národní listy – večerní vydání, 9. ledna 1919.

propuštěn, Gregor milost odmítl a byl propuštěn o několik měsíců později, ovšem ze zdravotních důvodů – trpěl těžkou duševní chorobou a o několik let později zemřel.⁵⁰¹

Zajímavé jsou další osudy A. J. Šťastného. Po udělení milosti na nějakou dobu zmizel z očí veřejnosti. Odjel do Spojených států amerických, nějaký čas žil i na Filipínách. V Československé republice na něj nečekala žádná lákavá perspektiva, nepodařilo se mu tady ani složit maturitní zkoušku. Domů se vrátil koncem 20. let a vynořil se přímo v předvolební kampani. V roce 1929 působil na Vysočině jako agitátor národních socialistů. A není divu, že proti tomu intenzívně brojil pravicový tisk, zejména pak Národní listy a *Národ*. „*Je vskutku trapným, že národně socialistická strana nechápe odpornosti a krajního nevkusu svého jednání! Kde jsou v praxi ta mravní hlediska, jimiž se ohánějí na schůzích a v tisku nár. socialističtí reformátoři?*“ zlobily se kupříkladu Národní listy.⁵⁰² Podle deníku *Národ* se takového cynismu dopustili jenom bolševici na Sibiři, když otvírali zločincům žaláře, aby měli k dispozici dost vrahů.⁵⁰³ Naproti tomu levicový tisk se Šťastného do jisté míry zastával s poukazem na to, že podle stávajícího právního řádu není možné připomínat předešlé trestné činy.

Kramář mohl hovořit o ohromném štěstí, že z pokusu o atentát vyvázl jen s mírným nervovým otřesem. Naděžda Nikolajevna Kramářová ale fakt, že někdo přišel na Hrad s úmyslem zabít jejího manžela, snášela už mnohem hůře. Prezident Masaryk jí bezprostředně po atentátu adresoval uklidňující přípis: „*Madame! Mluvil jsem s drem. Kramářem po atentátě; měl hlavně obavu o Vás, a proto Vám také píše. Nevěřím v náhodu: Váš muž vydatně prospěl národu, že ho odsoudilo k smrti Rakousko. Prospěl zejména v cizině, jak jsem se o tom sám mohl přesvědčit; toto druhé odsouzení k smrti, vyšlé z řad domácích, prospěje národu tím, že se všichni myslivější lidé zarazí a že si řeknou, doufám, i ti nejradiálnějši, že ve svobodné republice není a nesmí být místa pro teror. Srdečně se s Vámi těším, že nám dr. Kramář byl*

⁵⁰¹ Srov. např. Uhlíř, D.: *Anály*, s. 30 - 33

⁵⁰² LA PNP, fond Karel Kramář, Karel Kramář: výstřižky: chronologická řada o Karlu Kramářovi z let 1908 – 1938, Pachatel atentátu na dra Kramáře agitátorem národních socialistů. *Večerní Národní listy*, 17. 10. 1929

⁵⁰³ Srov. LA PNP, fond Karel Kramář, Karel Kramář: výstřižky: chronologická řada o Karlu Kramářovi z let 1908 – 1938, Šťastný, pachatel atentátu na dr. Kramáře, agitátorem strany dr. Beneše. *Národ*, 18. 10. 1929

zachován. Uctivě oddaný T. G. Masaryk.⁵⁰⁴ Kramář vnímal Šťastného čin jako mladickou nerozvážnost a ještě odpoledne, byť samozřejmě rozrušen, dokázal řídit plánované zasedání vlády. Tam se mu také přišel omluvit atentátníkův otec, poslanec Šťastný, který Kramáře ujišťoval, že se se synem názorově rozcházejí a že syn už několik dní nebyl doma a on neměl tušení, jaký hrůzný čin plánuje. Nebyl důvod poslanci nevěřit upřímnost jeho zděšení nad tím, co jeho syn vyvedl. Nicméně i tak potomkův akt Šťastného slibně nakročenou politickou kariéru zbrzdil. Kramář se sám cítil jako jeden z prvních lidí ve státě, a proto, jak v jedné své studii vysvětluje historik Zdeněk Sládek, byl dokonce ve své ješitnosti potěšen tím, že na něj – jako na významného politika – byl spáchán atentát.⁵⁰⁵

Atentát na Kramáře odsoudily všechny politické kruhy. Tak třeba sociálnědemokratický poslanec Rudolf Bechyně po útoku na Kramáře v parlamentu uvedl: *„Do srdce prazvláštního milionáře namířena byla ta rána, do srdce milionáře, který své miliony hodil větrům na pospas, zatím co jiní, mnozí jiní nebyli ochotni obětovati ani sešlapané opatky své obuvi (Výborně!), do srdce milionáře, který opustil svůj pyšný palác, kdež byl pánem, zatím co mnozí jiní nebyli ochotni opustiti ani předsíně salonů, kdež byli prosebníky. Pánové, dr. Kramář je můj politický odpůrce, protože zamítá socialism, myšlenku, kteráž je vírou, nadějí i láskou velikých zástupů lidí ponižovaných a vykořisťovaných. Já však neváhám říci, že jméno dra Kramáře vyslovuje se i v našich řadách s uznáním. (Výborně! Tak jest!) Neboť dr. Kramář neopustil, dr. Kramář nehradil, dr. Kramář stál, kdy bylo snad výhodnější klečeti a kdy tak mnozí jiní skutečně klečeli. (Výborně! Potlesk.) Dra Kramáře neopustila pýcha muže, který ví, že i mučedníkům je zapotřebí k svobodě národů, a že smrtí jednotlivců platí se život celých národů. (Výborně!) Ukázalo se, že ani nejperfidnější mocnost staré Evropy netroufala si konec konců vztáhnouti ruku na život tohoto muže. Nuže, a on měl býti sklácen do černé jámy hrobové rukou pobloudilého, nezralého mladíka. Já se táži: lze to pochopiti? Pravím vám, dámy a pánové: kdo v těch hodinách po atentátu nepochopil, že celá naše republika, ta naše sladká, milostná paní, stojí tu jako Hamlet před*

⁵⁰⁴ Dopis T. G. Masaryka N. N. Kramářové z 9. ledna 1919, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. III, s. 452

⁵⁰⁵ Srov. Sládek, Z.: Karel Kramář a Rusko a v roce 1919, in: Slovanské historické studie, 1972, s. 152

osudovou otázkou: být, či nebýt? - ten není z nás, ten nikdy nebyl náš a nikdy nebude náš. (Výborně! Bouřlivý potlesk. Hlas: Ale nebylo jich mnoho!) Nuže, my jsme viděli, že to, co následovalo po výstřelech (...) to nás všechny přesvědčilo o jednom: že nikdy netřeba zoufat a že z toho zmatku, z té ohromné křeče, vstala jako vítěz naše republika.⁵⁰⁶ Bechyně dále vyjádřil naději, že atentát na Kramáře byl posledním podobným incidentem v mladé republice a že už nedojde k žádnému krveprolití, ale že život republiky bude určovat láska a práce.⁵⁰⁷ A zkušený glosátor prvorepublikové politiky Ferdinand Peroutka ke snaze zavraždit ministerského předsedu Kramáře zase trefně poznamenal: „Dosud se vláda ani jediným činem neprovinila proti lidu a proti socialismu. Dosud byly dveře na všechny strany otevřeny, i k pronikavému vývoji nalevo. Ještě dr. Kramář neřekl jediné slovo, jež mu mohlo být vytýkáno, ani neprovedl jediný skutek, za který by mohl být nenáviděn, a už bylo po něm střeleno. Ale byl ministerským předsedou a tím se útočník patrně cítil nějak utlačován. Je marné snažit se pochopit tento čin po rozumové stránce.“⁵⁰⁸

Den po atentátu, 9. ledna 1919, Kramář předstoupil před poslance s dlouho očekávaným programovým prohlášením. Kromě konzultací s prezidentem Masarykem byla nutná i dohoda zástupců zúčastněných politických stran. V úvodu schůze tedy předseda Národního shromáždění Tomášek vyjádřil politování nad hrůzným činem a blahopřál Kramářovi, že vyvázl z ohrožení života: „V tom smyslu již včera, hned po události, tlumočilo předsednictvo Národního shromáždění svoji nejživější účast nad šťastným vyváznutím pana ministerského předsedy z hrozného nebezpečí, v němž život jeho se ocitl. A já pokládám za svoji povinnost, ještě znovu zde, v plenu, jménem celého Národního shromáždění mu upřímně a srdečně blahopřátí. (Výborně! Dlouhotrvající potlesk.) Jsem přesvědčen, že tlumočím tím současně i cítění celého národa (Výborně! Bouřlivý potlesk), všech jeho vrstev, všech jeho příslušníků. My všichni v jednomyslnosti těchto pocitů tiskneme dnes ruku tomu, jež se stejnou jednomyslností při volbě postavilo toto Národní shromáždění v čelo první vlády naší mladé republiky. (Výborně!

⁵⁰⁶ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 21. 1. 1919, 18. schůze v období 1918 – 1920, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/018schuz/s018004.htm>

⁵⁰⁷ Srov. tamtéž

⁵⁰⁸ Peroutka, F.: Budování státu, I.-II., s. 236 - 237

*Potlesk.) A jako jsme před nedávným časem s nejživější radostí vítali, když náš nynější ministerský předseda vyrván byl z rukou rakouského kata (Bouřlivý souhlas), tak jsme vděčni příznivému osudu, že i tentokráte byla od něho odvrácena smrt z ruky pobloudilého fanatika.*⁵⁰⁹ Ministerského předsedu uvítal při vstupu do pléna sněmovny skutečně bouřlivý potlesk, kterým mu poslanci dávali najevo svou účast. Tato okolnost měla jistě nemalý vliv na to, jak byl Kramářův programový projev toho dne vnímán.

Premiér Kramář ve vládním prohlášení upozornil, že vláda „převzala správu státu v době naprostého rozkladu, že musí pracovati na vybudování nového státu od samých jeho základův a že až dosud nemá po ruce potřebných sil.“⁵¹⁰ Předseda vlády dokonce upozorňoval na ohromný mravní rozklad společnosti. Jako hlavní úkol si Kramářova vlády vytýčila vypsání obecních voleb a následné vypsání voleb parlamentních, ke kterým ale mohlo dojít teprve po potvrzení hranic pařížskou mírovou konferencí. Začátkem roku 1919 Kramář předpokládal, že lidé k parlamentním volbám půjdou ještě na podzim. Rychlé uspořádání voleb by politikům přineslo novou legitimitu, legitimitu voličů, kteří by se rozhodovali v nových poměrech samostatného Československa. Vláda si byla vědoma pustošivých následků světové války, nepříznivé hospodářské situace i nutného vyřešení otázky měny. Jako jeden ze závažných cílů si také vytkla potírání lichvy. Hospodářství se mělo z válečného stavu převést do mírových poměrů, a to například tím, že lidem bude vštěpováno vědomí povinnosti k práci. Vládní prohlášení také řešilo zestátnění zásob uhlí nebo vyvlastnění velkostatků nad určitou výměru. Kramářova vláda byla podle svého prohlášení odhodlána bránit pokoj a pořádek v zemi a „bezohledně potírati všecko, co by ohroziti mohlo onen imponující mužný klid, se kterým provedeno bylo naše osvobození, a který nám zjednal v celém světě tolik obdivu a upřímného přátelství.“⁵¹¹ Jakýkoliv nepořádek by totiž podle Kramáře posílil ty, kteří si vznik Československa nepřáli a před tím československý premiér varoval.

⁵⁰⁹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 9. 1. 1919, 14. schůze v období 1918 – 1920, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/014schuz/s014001.htm>

⁵¹⁰ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 9. 1. 1919, 14. schůze v období 1918 – 1920, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/014schuz/s014002.htm>

⁵¹¹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 9. 1. 1919, 14. schůze v období 1918 – 1920, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/014schuz/s014001.htm>

Rozprava o vládním prohlášení byla odložena na následující schůzi, respektive na několik následujících zasedání. Mezi hlavní výtky, jež měli poslanci vůči vládnímu programu, patřil fakt, že přišel se značným zpožděním. Druhou nejzávažnější námitkou bylo, že vládní prohlášení bylo příliš obecné. Oba tyto názory se zakládají na pravdě. Už bylo řečeno, co bylo důvodem zpoždění, s nímž vláda předstoupila s prohlášením před parlament – ministři chtěli text konzultovat s prezidentem Masarykem. Obecnost prohlášení můžeme přičíst tomu, že vláda byla složena z více politických stran, které měly různé názory a různý program. V tom můžeme hledat hlavní příčinu oné obecnosti prohlášení. Navíc československá politická reprezentace dosud neměla zkušenosti s tvořením vládních programů – program Kramářovy vlády byl jakousi první vlašťovkou. Kromě toho první československá vláda musela řešit celou řadu problémů souvisejících s rozpadem monarchie a vznikem republiky – mnohé z těchto problémů v době formulování prohlášení spíše pouze tušila, další vystupovaly v průběhu příštích měsíců.

Kramář, navzdory tomu, že probíhala debata o programovém prohlášení jeho vlády, odjel do Paříže na mírovou konferenci. Narážíme tady na příznačný rys Kramářovy politiky – dal přednost zahraničním otázkám, oné „velké politice“ a pohybování se mezi představiteli nejvýznamnějších států, před domácí scénou. Vládu ponechal svému osudu a nepočkal ani na výsledek hlasování. Na Kramářovu obhajobu můžeme namítnout, že složení Revolučního národního shromáždění nenaznačovalo, že by mohly nastat nějaké komplikace při schvalování programu vlády, ovšem je přinejmenším neobvyklé, že premiér nevyčká, jak pro vládu natolik důležité hlasování dopadne. 21. ledna, několik dnů po Kramářově odjezdu, bylo vládní prohlášení první československé vlády parlamentem schváleno. Ale to už byl Kramář stovky kilometrů daleko od centra československého politického dění.

Na přelomu let 1918 – 1919 se Karel Kramář, aniž by to tušil a aniž by si to připustil, dostal na vrchol své politické kariéry. Je obdivovaným politikem, davy jásají, když ho vidí, je uznáván napříč politickým spektrem, je osobností, která nerozděluje, ale naopak má potenciál spojovat. Veřejnost i ostatní politici oceňují a vyzdvihují význam Kramářovy činnosti v odboji. Je vnímán jako symbol boje proti Rakousku, jako symbol utrpení českého národa za

první světové války. Lidé si cení Kramářovy snahy pracovat pro národ a nezištně se podílet na budování nového státu. Kramář se jednoduše hřeje na výsluní politického úspěchu a přízně veřejnosti - a užívá si to. Příští měsíce ale ukáží, jak je politická štěstěna vrtkavá.

13. Rok 1919 jako zlom v politické kariéře Karla Kramáře

Karel Kramář se velmi rád pohyboval ve vysokých společenských kruzích, tam byl doma. A proto se s ohromným nadšením 16. ledna 1919 vydal na pařížskou mírovou konferenci. Vládu v podstatě ponechal svému osudu. Těšil se, že se bude pohybovat mezi světovými státníky. Vedení československé delegace přijal s jistým pocitem zadostiučinění. Chtěl být tam, kde se rozhoduje a kde se získávají zásluhy. Cítil se být předurčen k vedení pro své znalosti i pro to, co pro národ udělal. Svým odjezdem do Paříže si plnil svůj „kriminální sen“ – odsouzení k trestu smrti a dlouhotrvající věznění považoval za do nebe volající nespravedlnost vůči své osobě. Proto už ve vězení snil o tom, jak přísně zúčtuje se starým Rakousko-Uherskem. Z psychologického hlediska je tedy Kramářovo rozhodnutí odjet do Paříže pochopitelné. Bylo ale moudré z hlediska politického? Jak uvidíme, svým odjezdem se Kramář dopustil osudové politické chyby, jejíž důsledky už nedokázal napravit.

Do Paříže odjížděl se značně zkreslenými představami: cítil se být politikem, který je oprávněn jednat s představiteli velmocí jako se sobě rovnými. Vzhledem k naivním představám, že předseda vlády malého, a navíc nedávno vzniklého státu, bude hrát významnou roli, Kramáře brzy čekal střet s realitou - nebyl na všech jednáních a ve všech kruzích vítaným hostem a navíc nebyl skutečně přijímán jako rovnocenný partner. Tento fakt si Edvard Beneš na rozdíl od Kramáře uvědomoval a při diplomatických jednáních s ním počítal. Už na začátku února 1919 Beneš napsal prezidentu Masarykovi: *„Kramář: naprosto nemožný. Dělá zde zle, nemá smyslu pro význam náš, své osoby, naši úlohu, atd. Je deprimován, poněvadž si myslil, jak mu budou dělat honneury, jak bude vším točit, jak bude mít význam a všecko v ruce, a vidí, že to tak není, že se musí bojovat a – pracovat, těžce pracovat. Nehrajeme zde žádnou roli, jak on myslí, je to dle jeho mínění*

*ponižující, atd. Sám dělá veliké chyby.*⁵¹² Kramář neviděl, že možnosti předsedy vlády malé Československé republiky jsou v Paříži nutně omezené. Stále kolem sebe viděl onu aureolu „vůdce národa“, která ale v Paříži vůbec nic neznamovala. Pokud srovnáme Kramářovo postavení ve Vídni před válkou a v Paříži po válce, vidíme, že jeho ego muselo značně utrpět. Kramář z Vídně rozhodně nebyl zvyklý vnucovat se a domáhat se pozornosti, vlastně něco takového nebylo rozmazlovanému a hýčkanému Kramářovi vůbec vlastní, naopak byl zvyklý být středem pozornosti. A teď nejenže nebyl, ale dokonce musel sledovat, jak prim hrají jiní. Ze strany velmocí byl dokonce okatě přehlížen. O Kramářově zklamání z vlastního postavení svědčí i jeho deníkový zápis: „*Ve Vídni byl jsem velký pán a zde jsme takové docela vedlejší figury...*“⁵¹³ A politik, který byl ze své vlasti zvyklý jen na hlavní role, to v příštích měsících snášel jen velmi těžce.

Karel Kramář, ačkoliv byl předsedou vlády, odjel do Paříže celkem bezstarostně – bez jakékoliv koncepce zahraniční politiky. V tomto směru plně spoléhal na Beneše, o čemž svědčí i fakt, že se před odjezdem vůbec nepřipravoval a ani o nějakých konzultacích s partnery ve vládě nemohla být řeč. Ostatně již zmíněné vládní prohlášení se zahraniční politikou vůbec nezabývalo. V Kramářově pozůstalosti také nenajdeme poznámky, které by svědčily o tom, že se na jednání konference svědomitě připravoval. A lze očekávat, že kdyby si nějaké poznámky vypracoval, jistě by se dochovaly – Kramář si totiž schovával kdeco, v jeho pozůstalosti můžeme najít například i bezvýznamný lístek z jakési pařížské šatny, ale nic, co by svědčilo o pečlivé přípravě politika na vrcholná jednání. Říci ale, že Kramář v Paříži nepracoval, by vůči němu nebylo spravedlivé. Ve všeobecné komisi se podílel na přípravě mírové smlouvy s Německem, v dopravně-technické komisi zase zajistil řadu opatření výhodných pro ČSR. Šlo například o zmezinárodnění plavby po Labi, Odře a Dunaji, o vytvoření přímého železničního spojení ČSR – Terst – Rijeka nebo o právo nájemního teritoria v přístavech v Hamburku a Štětíně. Pracoval i v komisi pro vznik Společnosti národů, již ovšem od samého počátku nepřikládal velkou váhu. Přes práci ve všech uvedených komisích

⁵¹² Dopis E. Beneše T. G. Masarykovi z 3. února 1919, cit. podle: Šolle, Z. (ed.): *Vzájemná neoficiální korespondence T. G. Masaryka s Eduardem Benešem z doby pařížských mírových jednání (říjen 1918 – prosinec 1919)*, Praha 1994, dok. č. XXVB, s. 176

⁵¹³ Kramářův deník je bohužel ztracen, cit. podle Herman, K., Sládek, Z.: *Slovanská politika*, s. 52

bylo Kramářovým hlavním zájmem vyřešení ruské otázky – tedy osvobození Ruska od bolševické vlády. Snad i proto se na jeho zásluhy jaksi „pozapomnělo“: po podepsání mírové smlouvy s Německem v červnu 1919 poslalo Národní shromáždění do Paříže Benešovi děkovný telegram. Kramářovy zásluhy zůstaly, pod rouškou jeho ruské akce, neoceněny. Kramář se tímto „opomenutím“ cítil dotčený a ponížený. Dokládá to i zápis v deníku, který si v Paříži vedl a jehož části přepsal do materiálů, které se týkají jeho pozdějšího sporu s Benešem. V zápise datovaném k 29. červnu 1919 se praví: *„Celý den pod dojmem úžasného telegramu Národního shromáždění, kterým jsem dostal před celým světem ránu přímo do tváře.“*⁵¹⁴ Netaktní přezíravé gesto Revolučního národního shromáždění se Kramáře opravdu velmi dotklo. Podotkněme, že v parlamentu seděli i zástupci národní demokracie, kteří jistě mohli využít svůj vliv a udělat něco pro ocenění zásluh svého stranického šéfa. A Kramář jim pak, zejména Rašínovi, dlouho zazlíval, že tomuto „pozapomenutí“ nezabránili.⁵¹⁵ Na druhou stranu je nutno dodat, že Beneš na rozdíl od Kramáře Revoluční národní shromáždění informoval v pravidelných hlášeních, protože si uvědomoval jeho význam a roli. Toto gesto Revolučního národního shromáždění jen zesílilo Kramářovo znechucení domácími poměry. Při pocitu trpkosti a nevděku není divu, že Kramář nespáchal s návratem domů. Kramářovo rozpoložení velmi správně interpretuje ministr zahraničí Beneš a začerstva o tom informuje prezidenta Masaryka: *„Dr. Kramář je rozhořčen telegramem Nár. Shr., kde se gratuluje mně k práci zde a o něm se úplně mlčí. Běře to za urážku. ... V celku je rozhořčen na vše a domnívá se, že národ, vláda, strany jsou hrozně nevděčny.“*⁵¹⁶ Nicméně sám Masaryk má informace přímo od zdroje, protože rozčilený Kramář se neopomněl postěžovat ani jemu: *„Pozdravné telegramy, zaslané Národním shromážděním pařížské mírové delegaci jsou mně důkazem, že Národní shromáždění neklade obzvláštní váhu na mou práci vykonanou v Paříži.“*⁵¹⁷ Z toho důvodu také Kramář požadoval, aby ho Masaryk zprostil vedení delegace a jmenoval místo něj někoho jiného.

⁵¹⁴ Cit. podle: Kramářův soud nad Benešem, Praha 1938, s. 48

⁵¹⁵ Srov. ANM, fond Vlastimil Klíma, karton č. 2, Dva odboje, s. 102

⁵¹⁶ Dopis E. Beneše T. G. Masarykovi z 30. června 1919, cit. podle: Šolle, Z. (ed.): Vzájemná neoficiální korespondence, dok.č. LXXV, s. 297

⁵¹⁷ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 2. července 1919, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 241, s. 392

Masaryk se ale v Kramářovi dobře vyznal a snažil se jeho rozhořčení trochu zmírnit, což se mu alespoň částečně a na několik dní podařilo. Kramář ve vedení delegace zůstal nakonec až do září.

Kramářova vláda se po odjezdu svého šéfa potýkala s celou řadou problémů, a svého předsedu doma urgentně potřebovala. Jako vláda všenárodní koalice byla nucena vytvářet neustálé kompromisy. Jednou ze zkoušek soudržnosti kabinetu bylo například projednávání pozemkové reformy. Situace se v republice radikalizovala na jaře roku 1919 – Československo se potýkalo s nedostatkem potravin, rostly jejich ceny a kvetl černý trh. V květnu dokonce Prahu zachvátily hladové bouře.⁵¹⁸ To všechno musela vláda řešit bez přítomnosti svého předsedy, který se o chod vládních záležitostí staral velmi málo. Zůstával samozřejmě v kontaktu se svými ministry i stranickými kolegy, ale dlouhodobým pobytem v Paříži byl odtržen od československého prostředí, neznal do hloubky aktuální problémy a z daleké Paříže jen sotva mohl přispět k řešení palčivých otázek budování státu a politického vývoje mladičké republiky. Nepřítomného Kramáře ve vládě zastupoval jeho náměstek a ministr vnitra Antonín Švehla, který se díky Kramářově absenci stal hlavním vládním činitelem. Kramář byl se svými ministry pouze v písemném kontaktu a to je v těsně popřevratové době, která si žádá okamžitá opatření a akční řešení, žalostně málo.

Situace ve vládě byla na jaře 1919 natolik vyhrocená, že se národně-demokratičtí ministři rozhodli podat demisi, kterou ovšem prezident Masaryk nepřijal. Demise by nestála za zmínku, nebýt faktu, že o ní nebyl informován samotný premiér a předseda národní demokracie, jak se státoprávní demokracie na svém prvním poválečném sjezdu přejmenovala, Karel Kramář. Jak je vidět, nejen ve vládě, ale i ve vlastní politické straně Kramář ztrácí svou pozici. Ve vládě Kramáře nahradil Antonín Švehla, ve straně pak Alois Rašín. Tím, že od ledna do září 1919 pobýval mimo republiku, Kramář uvolnil pole působnosti Masarykovi, Švehlovi a Rašínovi. Vláda i strana dokázaly fungovat bez něj a Kramář projevil pramálo zájmu o domácí problémy, protože se pohyboval v onom svém vysněném světě. Do značné míry ztratil kontakt s československou politikou a odcizil se jí. Jednoznačně lze říci, že

⁵¹⁸ Srov. např. Klimek, A.: Velké dějiny Zemí Koruny české, sv. XIII., Praha – Litomyšl 2000, s. 110 - 118

odjezdem do Paříže, respektive setrváním v Paříži až do září, udělal Kramář osudovou politickou chybu. Nejenže opustil svou vládu, ale opustil i svou stranu. K návratu do Československa jej nepřiměly ani blížící se komunální volby. Není pochyb o tom, že Kramářova přítomnost před volbami a jeho angažovanost v předvolební kampani by byla pro národní demokraty velkým přínosem. Kramář byl stále velkou částí veřejnosti vnímán jako mučedník, jako člověk, který se zasloužil o vznik státu, jako politik, který pro národ trpěl. Opomenout nesmíme ani jeho schopnost zaujmout posluchače, strhnout ho svým projevem. To vše by národní demokracii mohlo pomoci k podstatně lepšímu volebnímu výsledku.

Nepřítomnost Karla Kramáře v republice přispěla k vyhrocení vládní krize. Od odjezdu do Paříže už své vládě nikdy nepředsedal, po lednu 1919 se k řízení vlády nevrátil. Jeho dlouhodobá nepřítomnost v čele vlády je anomálií, kterou vláda v době, kdy teprve vznikala struktura úřadů a kdy se formovaly základy budoucí politiky, nemohla ustát. Kramář sám viděl, alespoň soudě podle dopisů, které psal své manželce, že jeho nepřítomnost v republice způsobuje problémy. V únoru své ženě například napsal: „*Vidím, že je toho potřebí, abych čas od času byl doma.*“⁵¹⁹ O pár dní později si zase posteskl, že „*...není dobře, když je min. předseda zbytečný, tomu si nemají lidé zvykat.*“⁵²⁰ Ale ani toto částečné prohlédnutí ho nepřimělo k tomu, aby Paříž alespoň na čas opustil. Proč tedy neodjel? Svářila se zde Kramářova touha „být při tom“ a touha patřit mezi „velké politiky“, a tím si kompenzovat věznění a válečné utrpení s touhou odjet domů, v první řadě za Naděždou, po které se mu neskutečně stýskalo, a v druhé řadě do domácí politiky.

Tím, co Kramářově vládě zlomilo vaz, se nakonec staly komunální volby. Volební místnosti se otevřely 15. června 1919 a skončily výrazným vítězstvím socialistických stran. Čs. sociální demokracie získala mezi českými voliči 32,5%, německá sociální demokracie mezi německými voliči 47,9% hlasů, u českých voličů pak bodovali čs. socialisté se 17,3%, agráři s 15,3%, následovali lidovci s 9,8% a jako poslední z vládních stran skončili národní demokraté se ziskem 9,6%. Socialistické strany tedy obdržely 49,8%

⁵¹⁹ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 3, Rodinná korespondence; Dopisy z cesty do Paříže 16.1. – 25.4.1919, Dopis K. Kramáře manželce ze 14. února 1919

⁵²⁰ Tamtéž, Dopis K. Kramáře manželce z 25. února 1919

hlasů, občanské strany jen 34,7% hlasů.⁵²¹ Komunální volby tak skončily nejen porážkou občanských stran, ale především porážkou Kramářovy národní demokracie. Jakkoliv šlo o výsledky komunálních voleb, socialisté naléhali na změnu vlády. Přerozdělení nálad ve společnosti bylo zřejmé.

Kramářova vláda podala demisi, samotný premiér o tom byl informován s mírným zpožděním. Jmenována byla vláda rudo-zelené koalice v čele se sociálním demokratem Vlastimilem Tusarem, jemuž Kramář potom dlouho nemohl odpustit. Národní demokraté přešli do opozice. Kramář ztrátu funkce velmi těžce nesl, i když to před novináři důsledně popíral. Navíc tento fakt zkomplikoval jeho postavení na mírové konferenci, protože ostatní delegáti nevěděli, zda jednat s ním nebo s Benešem. Okolnosti pádu vlády přispěly k tomu, že Kramář ještě více zahořkl. Demisi s ním „jeho ministři“ neprojednali, prostě mu ji oznámili s dotazem, zda se k ní také připojí. V té době ale už bylo dávno rozhodnuto a na Kramářův názor nikdo nečekal. Prezident Masaryk s Antonínem Švehlou Kramářovi do Paříže 8. července 1919 napsali:

„Milý příteli,

nové rozvrstvení politických sil a stran, způsobené volbami, přivedlo rekonstrukci vlády; ministerským předsedou bude člen největší politické strany, poslanec Tusar. Proto Vám děkuji, že jste v organisaci prvé vlády jakožto mocný faktor věnoval svou celou politickou autoritu; nepochybuji, že se záhy najde ústavní možnost, abyste svých sil mohl dále veřejně užívat k prospěchu naší republiky. Vaše zásluhy v Paříži s povděkem uznávám; vím, jak úspěšně jste pracoval v oboru hospodářském a zejména komunikačním.“⁵²²

Jmenování nové vlády Kramář neunesl a v dopise Masarykovi nechal volný průchod vypjatým emocím. Nástup nové vlády označil za renesanci „všech zbabělců, všech, kteří se třásli a báli, všech, kteří chtěli Rakousko – tedy všech slabých elementů národa –, na druhé straně pomalé vítězství

⁵²¹ Srov. Klimek, A.: Velké dějiny, sv. XIII., s. 118

⁵²² Dopis T. G. Masaryka a A. Švehly K. Kramářovi z 8. července 1919, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, s. 397

*bolševismu, ne krvavého, násilného - nýbrž pomalého, opatrného a rozkladného, horšího a nebezpečnějšího, než by mohl býti i chvilkový úspěch revoluce.*⁵²³ Masarykovi také rozčileně vytknul, že podlehl intrikám Tusara a Švehly a schválil ideu rudo-zelené koalice, namísto toho, aby napnul všechny síly k vytvoření občanského kabinetu, který by byl účinnou hrází proti rozpínavosti bolševismu. Kramář si posteskl i na to, že ho jeho vláda neinformovala o chystaných krocích: *„O ničem mně neřekli ani slovo. Nedověděl jsem se nic až z novin, o Rašínově reformě, s kterou jsem nesouhlasil, neporadili se se mnou o změně ústavy, o ničem. Zase to byl rašínovsko-švehlovský systém z národního výboru.*⁵²⁴ Je pikantní, že si Kramář stěžuje prezidentovi, že s ním nekomunikovali jeho ministři, ba dokonce ani jeho spolustraníci. O tom, že dopředu neznal podrobnosti měnové reformy svědčí i jeden z dopisů manželce, v němž Naděždu Nikolajevnu nabádal, aby dala okolkovat rakouské bankovky s dovětkem: *„Alespoň myslím, že je to potřebí.*⁵²⁵ Karel Kramář nebyl schopen přijmout svou porážku s hrdostí a nadhledem. Naopak, pád jeho vlády v něm jen prohloubil pocit zneuznání, zneuznání toho, kdo ve svých očích za národ tolik vytrpěl a pro národ tolik učinil. Alespoň na veřejnosti se snažil zachovat jisté dekorum a snažil se nedávat svou zhrzenost a zahořklost najevo: *„Jsem jistě poslední člověk, který by lpěl na křesle ministerského předsedy. Kdyby mně kolegové v kabinetu z ostatních stran řekli, že politické poměry, jak se před volbami objevily, jsou takové, že vyžadují, aby se změnila struktura kabinetu, mílérád bych učinil z toho důsledek, a nic bych neviděl osobního v takové změně, a kdyby žádali, abych tu změnu usnadnil, byl bych jistě řekl: s největší ochotou. A s mé strany dojisty by se také ani to nejmenší nezměnilo na mém přátelském poměru k mým kolegům z kabinetu. Ale ke mně nikdo nepřišel. Dozvěděl jsem se z novin, že je designován nový ministerský předseda, pokud jsem při nedostatku času mohl zde noviny čísti. Z některých*

⁵²³ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 9. července 1919, tamtéž, dok. č. 247, s. 398

⁵²⁴ Tamtéž, s. 399

⁵²⁵ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 3, Rodinná korespondence; Dopisy z cesty do Paříže 16.1. – 25.4.1919, Dopis K. Kramáře manželce z 25. 2. 1919

soukromých zpráv jsem ovšem věděl o úsilí po změně kabinetu a také z přátelských dopisů prezidentových,“ uvedl Kramář v rozhovoru s novináři.⁵²⁶

Karel Kramář byl člověk, který byl silně emocionálně založen a snad právě v osudném roce 1919 dává emocím nejvolnější průchod. Chceme-li Kramáře pochopit, musíme na něj pohlížet jako na bytost více citovou než rozumovou, poznamenal Ferdinand Peroutka.⁵²⁷ Zatímco Beneš dokázal chladně kalkulovat, Kramář nedovedl skrýt své vnitřní pohnutky, své pocity. V tom také Peroutka hledá rozdíl mezi působením obou politiků na pařížské mírové konferenci: *„Kramářovo bylo citovější, Benešovo rozumovější. Kramář více se zabýval úvahami o svém postavení ve středu tohoto shromáždění mocných, Beneš méně. Kramář byl hrdější (za národ i za sebe), Beneš pokornější. Kramář více vystupoval jako národní patetik, Beneš jako chladný kalkulátor.*⁵²⁸ Kramář nedovedl své emoce zamaskovat, neuměl se stáhnout do sebe a nedat před ostatními najevo své pohnutky. Naopak všichni kolem něj viděli a vnímali, co právě prožívá. Kramář navíc nebyl člověkem, který by dokázal vytrvale pracovat a trpělivě jít za svým cílem – naopak chtěl cíle dosáhnout co nejdříve a co nejsnadněji. A to se v politice pochopitelně nedaří úplně snadno, zvláště na takovém jednání, jako je mírová konference.

Vraťme se na chvíli ke stranické politice. Je příznačné, že první poválečný sjezd Kramářovy strany proběhl bez jeho účasti – v březnu 1919. Česká státoprávní demokracie se tehdy změnila v Československou národní demokracii, přijala svůj první poválečný program – a to vše bez přítomnosti svého šéfa. Kramář zůstal nadále předsedou strany a sjezdu pouze poslal zdravici. Přestože jej spolustraníci vyzývali, aby přijel a pomohl straně, Kramář tak neučinil. Tím, že v Paříži setrval až do září, udělal závažnou politickou chybu, která pro jeho kariéru měla netušené důsledky.

Co znamenala pro osudy politika Kramáře pařížská mírová konference? Kramář odjížděl jako předseda vlády, ověnčený aureolou národního mučedníka, a do jisté míry i populární politik. Několik měsíců strávených mimo vlast a nepochopení jeho pařížských aktivit Kramářovi přineslo propad popularity a návrat nikoliv úspěšného politika, ale

⁵²⁶ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1918/1919 a jiné články z téže doby, Rozhovor s drem Kramářem o jeho demisi. Výstřížek, zdroj neuveden, 16. 7. 1919

⁵²⁷ Srov. Peroutka, F.: Budování státu, I.-II., s. 711

⁵²⁸ Tamtéž

zklamaného člověka a „pouhého“ poslance. Ústup ze slávy nebývá politiky zpravidla lehce snášen a také pro Kramáře to byla rána vskutku obrovská. Ale za všechno si mohl v tomto případě Kramář sám: opustil post premiéra i předsedy strany, čímž uvolnil prostor Švehlovi a Rašínovi. Svým odjezdem vlastně „zmizel“ z očí veřejnosti a „vyklidil pole vlivu a popularity prezidentu Masarykovi“⁵²⁹. Pokud se podíváme na činnost československé delegace v Paříži, hlavní práci skutečně odvedl Beneš, zatímco Kramář se věnoval svému ruskému snu. Můžeme říci, že Kramářovo jednání bylo mnohdy dokonce v protikladu k oficiální zahraniční politice ČSR.

Tím se dostáváme k dalšímu důvodu toho, že Kramářova popularita i jeho vliv v roce 1919 rapidně klesá, tedy k jeho boji za prosazení intervence do Ruska s cílem svrhnout bolševickou vládu a jeho následné podzimní cestě do Ruska. Kramář na mírové konferenci kritizoval fakt, že se jednání neúčastní ruští delegáti. Samozřejmě horoval pro pozvání delegátů, kteří by zastupovali nebolševické Rusko. A vytýčil si jasný úkol: osvobodit Rusko od bolševické vlády. Tomuto cíli Kramář de facto podřídil svou pařížskou činnost. Podle něj pouze svobodné, demokratické a silné Rusko mohlo obnovit ztracenou evropskou rovnováhu. Pouze Rusko mohlo být garantem samostatnosti ČSR. Svržením bolševismu v Rusku by se eliminovalo možné nebezpečí jeho šíření do Evropy. V existenci bolševického Ruska Kramář viděl hrozbu i v tom směru, že by mohlo dojít k jeho spojení s Německem a to by pro Československo bylo velkým ohrožením. Dál prosazoval svou myšlenku slovanské spolupráce v čele s „novým“ Ruskem, jež opět zaujme ztracenou pozici. Jak bylo několikrát uvedeno, Kramářův pohled na sovětský režim byl silně emocionálně zabarven, podporován ruskou manželkou a v neposlední řadě i faktem, že v Rusku nechal značný majetek. Sám o sobě Kramář snil jako o velkém osvoboditeli Ruska.

Není účelné podrobně rozebírat jednotlivé intervenční plány, které Kramář v Paříži horlivě podporoval a prosazoval.⁵³⁰ Spíš je třeba upozornit na fakt, že Kramář dostatečně nevnímal politickou realitu – intervenci proti bolševickému režimu prosazoval i v okamžiku, kdy tento nápad velmoci zavrhy a každý musel vidět, že realizace plánu nemá příliš velkou podporu.

⁵²⁹ Čechurová, J.: Kramář a Masaryk, in: Historický obzor, 1998, č. 3-4, s. 71-74

⁵³⁰ O nich více viz Sládek, Z.: Karel Kramář, s. 145 - 197

Kramář se ale obklopoval svými ruskými přáteli, kteří ho utvrzovali v tom, že jeho počínání je správné. V roce 1919 je přesvědčen, že bolševická vláda v Rusku je sice smutnou, ale rozhodně dočasnou epizodou ruských dějin. „*A kdo ví. Možná, že v létě už budou bolševici dávno z Krymu,*“ psal na jaře 1919 své ženě.⁵³¹

Jedním z bodů Kramářových plánů bylo i to, že se do akce zapojí českoslovenští občané. To v dopise Edvardu Benešovi kritizoval prezident Masaryk: „*Dr. Kramář neví, že jsou všechny strany a všichni jednotlivci proti němu. On má fantasmii ruskou v hlavě a nic jiného ho nezajímá. Chtít 250.000 vojáků proti bolševikům – fakt, že tak nedovede pochopit naši vlastní situaci, je strašným symptomem jeho poblouzení; kdo tak fantazuje o Rusku, a o vlastní síle, ten nerozumí nynějším událostem a neví, jaké máme úkoly. To je přímo zdrcující.*“⁵³² Přestože ani u Edvarda Beneše Kramářovy plány příliš pochopení nenalézely, je třeba upozornit na to, že v Paříži to Beneš Kramářovi do očí neřekl. Kramářovi se dokonce zdálo, že ho Beneš podporuje. Beneš se tedy ani nenamáhal svému tehdy ještě vládnímu šéfovi něco vyvracet a vysvětlovat. Intervenční plány ostře kritizoval v dopisech Masarykovi, ale sám Kramář o opravdových Benešových názorech neměl ani ponětí.

Kramář v dopisech z Paříže své plány a záměry pravidelně líčil manželce. A Naděžda Nikolajevna ho ve věci intervence samozřejmě horlivě podporovala. Zároveň však svého muže informovala o kritice, kterou jeho plán vyvolal v domácím prostředí: v tisku se objevovala nevybíravá kritika Kramářova plánu a dokonce i uvnitř samotné národní demokracie se zformovala protikramářovská opozice – proti intervenci se stavěli takřka všichni národně-demokratičtí poslanci. 12. února Kramářovi jeho žena napsala důrazné varování: „*...nic nepodnikej ohledně vytvoření české armády. Kromě škody a to velké ve všech ohledech z toho nic nevzejde.*“⁵³³ A v tomto odhadu měla Naděžda Nikolajevna pravdu. Kramář, politik odtržený od reality běžného života, nebral v úvahu vnitropolitickou situaci a nálady

⁵³¹ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 3, Rodinná korespondence, Dopisy z cesty do Paříže 16.1. – 25.4.1919, Dopis K. Kramáře manželce z 25. dubna 1919

⁵³² Dopis T. G. Masaryka E. Benešovi z 19. února 1919, cit. podle: Šolle, Z. (ed.): *Vzájemná neoficiální korespondence*, dok.č. XXVI, s. 180

⁵³³ Sládek, Z.: *Karel Kramář*, s. 162

v ČSR. Bylo evidentní, že Čechoslováci budou sotva chtít zapojení své mladičké republiky do nového konfliktu. Navíc do konfliktu, který se jim z pohledu jejich zájmů musel jevit jako zbytečný, protože by v něm hájili pouze zájmy ruské, nikoliv svoje. Podle Kramáře by ale českoslovenští vojáci nepřinesli oběti pouze Rusku, ale také svému státu, protože by vybojovali jeho dlouhodobou bezpečnost: „*A tu jsem myslel na to, že naši hoši, kteří pro nás tolik udělali, že ti mají pro naši budoucnost a pro naše zabezpečení přinést ještě poslední oběti: ne proto, aby pomohli nějaké straně v Rusku, ne proto, aby bojovali v Rusku pro toho aneb onoho, to ne, ale proto, aby bojovali pro nás, pro naši budoucnost a pro naše zabezpečení, poněvadž jsem* *viděl*
a cítil, že jediné zabezpečení naše jest ve slovanském Rusku. A to slovanské Rusko nemohlo by býti nikdy slovanským, když by vidělo, že je opustili Slované, když mu bylo nejhůře. To slovanské Rusko mohlo býti jen tenkrát slovanským a na věky slovanským, kdyby to byli bývali Slované, kteří je osvobodili. Věčná vděčnost by byla nám, našim hochům, byla by českému národu a my bychom mohli s klidem dívat se na budoucnost beze strachu před Němci, Maďary, před Hohenzollerny a Habsburky. Pak by byl mír v Evropě. ... Já jsem ovšem prohrál. Já jsem prohrál svůj boj. Naši hoši vrátili se se zlomeným nadšením po lodích domů ... místo, aby se vrátili s vlajčími prapory české armády, která by byla postavila český národ na jedno z největších míst, které jsme mohli v historii míti.“⁵³⁴ Kramářovy argumenty o slovanské vzájemnosti šly ale v těsně poválečné atmosféře nutně stranou a musely zůstat nevyslyšeny a na okraji zájmu: je nepředstavitelné, že by v této době plné naléhavých problémů mohla nadchnout idea slovanské spolupráce, a ještě k tomu za cenu války. Nic z toho si ale Kramář neuvědomoval nebo alespoň nepřipouštěl, ačkoliv mu z Prahy přicházela mnohá dobře míněná varování. Kramář ale vsadil všechno na ruskou kartu, ruské plány vyplňují jeho pařížské dny – zprávy z domova bere jako okrajové a podřadné a soustředí se na svůj ruský sen.

Zapojení československého vojska do intervenční akce v Rusku odmítla začátkem června 1919 i Kramářova vláda, ovšem bez svého nepřítomného

⁵³⁴ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. 1. 1921, 49. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/049schuz/s049009.htm>

šéfa. Odvolávala se na to, že mezi legionáři roste nespokojenost a muži už chtějí rychle domů. Navíc ani doma se situace pro intervenci nezdála příznivá. Pro Kramáře to ale byla neskutečná rána. Jeho první intervenční plán zmařil Masaryk,⁵³⁵ ale nyní se proti němu postavila jeho vlastní vláda, kterou sice fakticky neřídil, ale v níž seděli jeho spolustraníci. Vláda samozřejmě mohla požádat Kramáře o vyjádření – nicméně to neudělala, tak jako to neudělala ani mnohokrát předtím. Prostě přestala brát svého premiéra na vědomí – byl daleko a na řízení vlády a řešení problémů se nepodílel. Tak proč jej žádat o vyjádření právě teď? Vláda jakoby začala svého předsedu ignorovat – to je jistě v historii a v politice velmi ojedinělý případ. Kramář se vlastně stal takovým „zbytečným premiérem“. Svým způsobem je charakteristické i to, že Kramář nepovažoval za nutné s vládou polemizovat nebo vyjádřit protest proti jejímu usnesení. Omezil se jenom na dopis Masarykovi, v němž shrnul svoje námitky vůči stanovisku vlády: tvrdil, že demokratické síly Ruska nejsou proti intervenci; dále podotkl, že intervence nemusí mít podporu parlamentu. Tím zjevně chtěl obejít hlavní politické síly (v parlamentu dosud sedí všechny české relevantní politické strany a zástupci Slováků), protože už musel vnímat, že parlament by intervenční hazard skutečně – i s ohledem na veřejné mínění – neschválil.⁵³⁶ Divné je, že Kramář v dopise polemizuje s usnesením své vlastní vlády a tuto polemiku zasílá prezidentu republiky, který nemá formálně právo do vládních záležitostí zasahovat. Ještě zvláštnější však je, že z této polemiky Kramář nevyvodil žádný závěr! Mohl podat demisi, mohl žádat nové projednání této otázky za jeho přítomnosti, mohl se obrátit na národní demokraty sedící ve vládě, aby něco udělali.... Měl řadu možností. Žádnou však nevyužil a nic neudělal! I to je charakteristické pro Kramářovu činnost v čele vlády.

Ve vlastní národní demokracii se proti Kramářovi postavil především Alois Rašín, který stranu v době Kramářovy nepřítomnosti de facto řídil. Rašín trval na tom, že český národ v Rusku nic nezmuže, upozorňoval Kramáře na

⁵³⁵ Viz Masarykův rozhovor pro *Le Temps* ze 13. února 1919. Masaryk v něm prohlásil, že intervence není možná, protože po dlouhé válce nemohou státy žádat od svých občanů další oběti. Prezident dále upozornil na všeobecný odpor československé veřejnosti proti intervenci a na to, že českoslovenští vojáci jsou válkou vyčerpaní a chtějí se rychle vrátit domů. Intervence by podle Masaryka přicházela v úvahu pouze tehdy kdyby se na ní shodly dohodové mocnosti.

⁵³⁶ Srov. dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 6. června 1919, in: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): *Korespondence*, dok. č. 231, s. 375

to, jak naivní je představa, že Rusové budou našemu národu navždy vděční, když je osvobodíme. Spíš se Kramáře snažil přesvědčit, že se budou cítit pokořeni tím, že je musel osvobodit z jejich pohledu nepatrný český národ. Rašín také poukazoval na fakt, že je nemožné těsně po skončení světové války postavit mohutnou armádu, která půjde odhodlaně bojovat do cizí země.

Kramář tedy vidí, že intervenci neprosadí, a začíná počátkem léta 1919 osnovat další plány. Jaké má možnosti? Může se vrátit domů a dělat důslednou a nepříjemnou opozici, nebo může na vlastní pěst vyrazit do Ruska a prosadit se tam. Kramář rozhodně nemá chuť vrátit se domů a pustit se do stranických bojůvek. Chce dokázat něco velkého na poli mezinárodní politiky, cítí se k tomu předurčen. Chce se jednou vrátit domů jako velký Slovan, který osvobodil Rusko a bude díky tomu navěky oslavován. Zatím na něj doma ale čekala jen rozhněvaná a v jeho očích nechápající veřejnost a místo uznávané veřejné funkce a obdivu jen poslanecká lavice. Návrat domů byl Kramářovi synonymem „odchodu ze slávy“. A to ho zrovna nelákalo. A tak nepřekvapí, že vyhrála druhá varianta.

Otázkou je, jak se Kramář chtěl v Rusku jako politik uplatnit. Pochopitelně, historie zná takové případy, ale jedná se buď o monarchy, nebo o revoluční hnutí, případně diktaturu. Ale jak by se mohl uplatnit politik Kramářova typu? To je takřka nepředstavitelné. Myšlenku zapojit se přímo do ruské politiky Kramářovi vnikly pražské a pařížské ruské kruhy. Je zde vidět naivita ruských představitelů i Kramáře samotného. Kramář měl jistou váhu jako předseda vlády, možná jako předseda vlivné politické strany, jako zkušený politik. Ale ruským představitelům muselo být jasné, že moc pro sebe budou chtít (v případě svého vítězství) bílí generálové a nepřipadá tedy v úvahu, že by ji předali nějakému českému politikovi. Za Kramářem by v Rusku nestála žádná politická síla a nemohl se spoléhat ani na podporu velmocí. Kramář jednoduše přeceňoval svou známost a svůj význam pro Slovanstvo, slovanskou politiku a tedy i pro Rusko – mylně a naivně očekával, že ho Rusové přijmou přímo s nadšením a otevřenou náručí. U člověka s třicetiletou politickou zkušeností je tato naivita až zarážející.

Je zajímavé, že Beneš se (coby ministr zahraničí) nesnažil Kramáře od cesty do Ruska v první chvíli odradit. Naopak, až do září 1919 Beneš

Kramářovi jeho nápad odjet do Ruska schvaloval. Proč? Beneš přece musel vědět, že Kramář v Rusku nepochodí a vrátí se s nepořízenou. Mohl právě to být důvod? Beneš mohl čekat, že se Kramář svou cestou do Ruska u české veřejnosti ještě více znemožní a že Kramářova ruská cesta bude vnímána jako něco velmi nepopulárního. Pro Beneše (i pro Masaryka) bylo také určitě výhodné se Kramáře na pár týdnů „zbavit“, zvláště když vyhrožoval, jak vehementně se po návratu z Paříže ujme opoziční role. Tím, že se uklidí do Ruska, nebude aspoň dělat „potíže“ doma, mohl si myslet Beneš. Kramář bude na čas vyřazen z vnitropolitického života a oddálí se tak případný konflikt ohledně zahraniční politiky. Navíc Beneš Kramářovu cestu posuzoval ze zahraničně-politického hlediska a zahraniční politice nového státu případná Kramářova cesta uškodit nemohla.

Kramářovo rozhodnutí vydat se do Ruska bylo výrazem jeho nejniternějších snů a přání. Jeho cílem bylo zničení bolševismu a osvobození Ruska – pravé, demokratické, slovanské a národnostně spravedlivé Rusko, to byl Kramářův sen. Pro jeho realizování byl ochoten učinit cokoliv. Třeba i jít proti proudu, jak musel právě nyní. Osvobození Ruska a odstranění bolševické vlády – to byly premisy jeho příští politiky a jim podřizoval vše ostatní. Na všechno nyní nahlíží skrze ruskou problematiku. Tato politická vášně jej zaslepovala a ještě více se díky ní řítit směrem k politické bezvýznamnosti. Před vlastním odjezdem do Ruska Kramář vypracoval koncept ústavy ruského státu - pracoval na něm v Paříži během jednání.⁵³⁷ Kramář v textu ústavy kombinuje decentralizaci s celistvostí a jednotností ruské říše. Řešení nachází v autonomii oblastí, a to podle národnostního i teritoriálního principu. Tyto autonomní oblasti měly mít zákonodárnou a výkonnou moc v rámci místních potřeb. Naopak celostátní politika se měla zabývat vojenstvím, diplomacií, ekonomickými otázkami, sociálním zákonodárstvím a administrativou. Otázku státní formy nechává otevřenou, vyřešit ji má ústavodárný sbor. Víme ale, že preferoval monarchii. Kramářův návrh zcela odpovídá jeho představám o vzniku revoluce a o problémech, které k revoluci vedly. V ruské otázce si nesmírně věřil – sebevědomě

⁵³⁷ Srov. Kramář, K.: Ruská krise, s. 507 – 521

očekával, že bude mít ohromný úspěch, který ho proslaví nejen ve světě, ale přinese mu zpět i ztracenou popularitu a oblibu doma.

V úvodu ústavního textu Kramář řeší otázku hlavy státu, která měla být volena na společném zasedání obou komor parlamentu. Hlava státu podle ústavy jmenuje říšského kancléře a ministry. Akt hlavy státu musí být spolupodepsán odpovědným ministrem. Hlava státu je podle ústavy odpovědná pouze za pokus o odstranění ústavy. Hlava státu svolává schůze sněmoven, vypovídá válku a uzavírá mír, je nejvyšším velitelem vojska a loďstva, jmenuje důstojníky, uděluje amnestii a uděluje řády a vyznamenání. Zákonodárnou moc mají podle textu ústavy tvořit dvě komory: říšská дума a říšský sovět. Počet jejich členů Kramář prozatím ponechal stranou. Říšská дума měla být volena na šest let na základě všeobecného, rovného a tajného volebního práva. Aktivní volební právo Kramář přičkl občanům starším 25 let, pasivní volební právo občanům starším 30 let. Říšský sovět měl být volen rovněž na šest let, ale volit jej měly oblastní sněmy. Hranici pro pasivní volební právo Kramář určil na 40 let. Poslanci neměli být zodpovědni za své projevy před sněmovnou a měli být chráněni poslanceckou imunitou. Zákony měla nejdříve schvalovat říšská дума, potom měly putovat do říšského sovětu, který mohl zákon zamítnout, nicméně říšská дума mohla veto sovětu přehlasovat. Zákon nakonec stvrzuje svým podpisem hlava státu. V textu ústavy Kramář dále vyjmenovává jednotlivé ministerské posty. Ministři měli být odpovědni říšské dumě. Stranou Kramářovy pozornosti nezůstávají ani otázky soudnictví nebo třeba pravoslavné církve. Církev má být spravována patriarchou a synodem, přičemž panovník má podle Kramáře mít právo odporu proti volbě patriarchy, říšský kancléř zase může mít námitky vůči členům synodu – stát tak de facto může kontrolovat personální obsazení církevních postů. Podobně mohou hlava státu a kancléř zasahovat do správy jiných církví. Ruskou říši Kramář navrhl rozčlenit na oblasti, přičemž při jejich ustanovení se má přihlídnout k národnostním, hospodářským a sociálním poměrům. Každá z oblastí měla být spravována oblastním sněmem a oblastní vládou. Sněmy měly být voleny na šest let, poslanci měli získat imunitu. Počet členů jednotlivých sněmů se měl určit podle počtu obyvatel, konkrétnější ale Kramář ve svém textu ústavy není. Do kompetencí oblastních úřadů mají spadat například rozpočet oblasti, místní daně, školství, jazyková otázka,

místní železnice, podpora pro místní církve, agrární otázky, řemesla, sociální zákonodárství, atd. Velkou pozornost Kramář věnoval jazykové otázce. Podle ústavy měl být ruský jazyk jazykem státním. Říšské zákony se měly vyhlášovat v ruském jazyce a mohly být publikovány v místních jazycích; oblastní zákony měly být vyhlášovány v jazyce, v němž je dovoleno vést jednání oblastního sněmu a v ruštině. V centrálních úřadech mělo být dovoleno užívat pouze ruštiny; oblastní úřady ve styku s občany mohly užívat místních jazyků. V oblastních sněmech bylo podle ústavy možné užívat jazyků, které sněm stanoví. Žáci se ve škole měli povinně učit rusky, ale vyučovací jazyk mohl být ustanoven v každé oblasti zvlášť. Ruské dějiny se podle Kramářova návrhu měly v obecných a středních školách přednášet rusky. Rusky měli umět všichni úředníci. Je vidět, že Kramář věnuje jazykové otázce velkou pozornost – sám intenzívně prožíval jazykové boje za Rakousko-Uherska, a vlastně i později při tvorbě československé ústavy. Jazyková otázka pro něj vždy byla velmi citlivou záležitostí, nakonec i proto přistupuje k dílčím ústupkům od povinnosti hovořit rusky.⁵³⁸

Kramář později ve svém spise *Ruská krise* napsal, že jeho návrh ústavy má být pokusem o konkretizování palčivých otázek budoucího Ruska. Kramář se snažil ruským představitelům navrhnout možné uspořádání, zároveň ale řadu otázek ponechal na jejich uvážení a rozhodnutí. Jeho návrh konstituce tak můžeme chápat jako návod pro ruské politiky, jak novou ústavu, poté co bude svržena bolševická vláda a vznikne nové Rusko, sepsat. Text ústavy Kramář projednával s ruskými kruhy v Paříži a později, na podzim 1919, také v době svého pobytu v Rostovu na Donu. Jak ve své studii upozornil německý historik Hans Lemberg, Kramářův návrh ústavy má charakter organizačního řádu, kterému chybějí základní obrysy sociální podoby budoucího Ruska. Ústavě chybí předmluva, marně bychom hledali odvození státní moci ze suverenity lidu.⁵³⁹ Kramář měl velmi naivní představu, že dokáže svým konceptem ruské ústavy oslovit ruské politiky. To se mu mohlo podařit v ruských exilových kruzích v Paříži, jeho návrh mohl případně nadchnout ruskou emigraci v Praze, ale je stěží představitelné, že by si

⁵³⁸ Srov. tamtéž

⁵³⁹ Srov. Lemberg, H.: Karel Kramářs Russische Aktion in Paris 1919, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge 14, 1966, s. 425. Česky viz též Lemberg, H.: *Porozumění*, Praha 1999, s. 152.

politici přímo v Rusku nechali mluvit do budoucího uspořádání země nějakým českým politikem. Kramářův návrh ruské konstituce tak zůstal odsouzen k tomu, aby se do dějin zapsal jako bezvýznamné slohové cvičení.

Z Paříže se Kramář v září 1919 vrátil nakrátko do Prahy, aby poreferoval v Revolučním národním shromáždění o výsledcích konference. Kramář ve svém parlamentním projevu bilancoval úspěchy československé delegace na mírové konferenci. Omezil se pouze na praktické otázky – zejména pak na otázky hospodářské. Bylo by chybou vidět Kramáře v Paříži pouze jako propagátora „ruské akce“ a prosazení intervence proti bolševikům – jistě, byla to významná součást tamní Kramářovy činnosti, ale Kramář v Paříži nezapomínal ani na svůj stát a pracoval v odborných hospodářských komisích. Nutno dodat, že se v projevu choval naprosto loajálně vůči ministru zahraničí Benešovi. O ruské otázce se zmínil jen okrajově.⁵⁴⁰ Naplno promluvil až krátce před odjezdem, 4. října 1919 na veřejné schůzi v Obecním domě.⁵⁴¹ Kramář ve svém druhém projevu kritizoval nepozvání Ruska, samozřejmě Ruska „bílého“, na pařížskou mírovou konferenci a zopakoval, že pouze svobodné a demokratické Rusko je zárukou míru v Evropě, jakož i zárukou samostatné existence Československa. *„Kontinentální otázky evropské tak neobyčejně spleťté, které zná skutečně jen ten, kdo v nich žil a kdo jimi trpěl, otázky, které zámořským státům, jako je Anglie a Amerika, jež přece jen poněkud vzdáleně a nepřímě se jich dotýkají, byly hlavně a především těmito zámořskými státy řešeny, a my, kteří jsme zde žili, kteří jsme znali všechno to, co nás tížilo po desetiletí a staletí, kteří jsme před sebou viděli také všechna nebezpečí těch nových řešení, cítili jsme, že tu schází proti zámořským státům silná rovnováha, kterou by mohlo býti jen a jedině nové, svobodné, spořádané Rusko,“* uvedl hned v úvodu proslovu Kramář.⁵⁴² Jako příklad neporozumění evropským poměrům nebo poměrům střední Evropy uvedl těšínskou otázku. Podle Kramáře Američan nebo Brit nemá smysl pro historické státní právo. *„Oni (Poláci) věděli, že to, co se stalo, málo se počítá v aktivní politice. Tam se počítá jen to, co se děje,*

⁵⁴⁰ Srov. Digitální knihovna Parlamentu ČR, 30. 9. 1919, 77. schůze v období 1918-20, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/077schuz/s077005.htm>, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/077schuz/s077006.htm>, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/077schuz/s077007.htm>

⁵⁴¹ Srov. Kramář, K.: O zahraničních otázkách, Praha 1919

⁵⁴² Tamtéž, s. 7

počítají se síly, které zde jsou a které zde budou a ne síly, které byly,“ posteskl si český politik, znechucený přístupem velmocí.⁵⁴³ Do protikladu k tomuto přístupu postavil český pohled – Češi podle něj vždy dbali na minulost a věřili, že v budoucnu bude brán ohled na historii a historické právo. Poláci také podle Kramáře dokázali těžit z toho, že hlásali, že jsou jedinou možnou hrází, která bude schopna zastavit bolševismus, hrází, která nepustí bolševické ideály a bolševické hnutí dál na západ.

Kramář ale slovům o polské hrázi, která bude stát v cestě bolševismu, nevěřil. Sám se snažil vymyslet, jak by mohl k pádu bolševické vlády v Rusku přispět malý český národ. Už na začátku října 1919 varoval, že se ruští bolševici spojí s Německem: *„Vždyť nesmíme zapomenouti, že bolševici jsou děti německého myšlení a plodem německé agitace a – odpusťte, když to řeknu – německých peněz.“*⁵⁴⁴ Nebezpečí viděl i v tom, že pro Německo představuje Rusko vedle politické i jedinou hospodářskou naději. Svým způsobem tak Kramář na podzim 1919 předjímal rapallské dohody, které budou uzavřeny o několik let později. A tak jedinou cestou, jak zabránit šíření bolševictví v Evropě a jak zamezit politickému a hospodářskému zesílení Německa, podle předsedy národní demokracie bylo vytvoření svobodného, demokratického Ruska. Toto zdravé a silné Rusko by se podle Kramářových představ nikdy nespojilo s Německem a to by navždy zůstalo odkázáno do současných mezí. Kramář zdůrazňoval, že se bolševictví nebojí hospodářsky, protože hospodářsky podle něj nemůže dlouho vydržet, ale obává se ho právě z politických důvodů. Jako strašák se mu jeví možný rozvrat Ruska nebo zmiňované spojení s Německem. Kramář se podle svých slov musel snažit takovým možností zamezit. A věřil, že se v českém národě najde dostatek sil na to, aby Rusku pomohl: *„Já jsem si myslil, že by se v českém národě našlo ještě několik tisíc dobrovolníků, kteří by pod egidou, pod vedením a za souhlasu dohody – a nic jsem nechtěl dělat bez dohody – spolu s bratry Jihoslovany a s organisovanými ruskými zajatci šli naproti našim hochům ze Sibiře, aby je dostali co možná nejdříve domů, ale ne přes Vladivostok, nýbrž vítězně v triumfu přes Moskvu.“*⁵⁴⁵ Kramář je na podzim

⁵⁴³ Tamtéž, s. 9

⁵⁴⁴ Tamtéž, s. 13

⁵⁴⁵ Tamtéž, s. 18

1919 pln víry, že ruská občanská válka brzy skončí a nepochyboval o tom, že skončí porážkou bolševiků. Uznal ale, že se mýlil v odhadu nálad československé veřejnosti. A jedním dechem toho litoval, protože Československo tím podle něj na poli mezinárodní politiky velmi mnoho ztratilo. „*Já bych se styděl, do krve styděl za sebe i svůj národ, kdyby směl někdo říci, že jsme to Rusko milovali jen když bylo silno a že jsme se za ně styděli, když trpělo a bylo slábo. Poněvadž čím více trpí, tím více je mám rád.*“⁵⁴⁶ Kramář také neopomněl vyzdvihnout, že Rusko výrazně napomohlo vzniku Československa, a proto by bylo jen elementárním projevem vděčnosti, kdyby Češi a Slováci pomohli ruskému národu zbavit se bolševické tyranie. Bolševictví totiž pro Kramáře není jen vnitropolitickou záležitostí Ruska, naopak je mezinárodním problémem, protože silné, demokratické Rusko, které vznikne po pádu bolševické vlády, bude schopno postavit se Německu a jeho případným expanzivním snahám a ochránit malé státy ve střední Evropě. Proto byl Kramář nesmírně zklamáný postojem československé veřejnosti a zejména politické reprezentace, která ve věci osvobození Ruska nechtěla podniknout žádný riskantnější krok. Kramář mylně předpovídal, že takový postoj se československé politice brzy vymstí, protože Rusové vidí, že Češi a Slováci nebyli schopni a ochotni přijít jim na pomoc.

Kramářův projev v Obecním domě byl mnohem emocionálnější a především z hlediska jeho politického myšlení podstatně obsažnější než projev v parlamentu před několika dny, kde se omezil jen na suchopárné konstatování základních tezí o mírové konferenci. Začátkem října Kramář ponechal volný průchod svým názorům a jasně sdělil své stanovisko na ruskou problematiku. To, že tento projev nepronesl přímo na parlamentní půdě, můžeme považovat za výraz loajality k ministru zahraničí Benešovi. Patrně také nechtěl těsně před odjezdem rozvířít kolo sněmovních polemik, protože by se ze zahraničí mohl jen stěžít hájit.

V této souvislosti není bez zajímavosti, že právě v této době Edvard Beneš „mění“ svůj dosud vcelku vstřícný názor na Kramářovu cestu. Podle svých slov si teprve příjezdem do Prahy uvědomil, jak bude Kramářova cesta

⁵⁴⁶ Tamtéž, s. 24

vnímána veřejností a že bude vlastně viděna jako Kramářova demonstrace nesouhlasu s oficiální politikou. 5. října navštívil Kramáře v jeho vile a snažil se ho od cesty odradit. Argumentoval mimo jiné i tím, že až přijde Šmeral, že chce pas, aby mohl jet za Leninem, bude mu ho moci sotva odepřít. Kramář Benešovy výhrady nebral v úvahu. Iniciátorem návštěvy ministra zahraničí ve vile na baště sv. Tomáše byl podle pozdějších Benešových vyjádření prezident Masaryk. Je otázkou, zda se Beneš skutečně domníval, že může Kramáře, který byl už prakticky připraven během několika málo hodin vyrazit, od cesty odradit. Můžeme se domnívat, že Beneš šel za Kramářem ne proto, aby ho od cesty odradil, ale proto, že si byl jist, že odjede – a pro takový případ je potřeba počítat s tím, že bude později argumentovat, že jel se souhlasem ministerstva zahraničních věcí... Smyslem Benešovy návštěvy tedy podle Sládka bylo „zrušit souhlas“ ministerstva s cestou a vytvořit si tím alibi. Z politického hlediska byl Benešův krok nepochybně prozíravý.⁵⁴⁷ Z lidského hlediska už je hodnocení komplikovanější. Kramář argumentoval tím, že je soukromou osobou, která nemá žádnou významnou ústavní funkci, a proto nemusí Beneše žádat o souhlas s cestou. Kramář také neměl příliš času se rozhovorem s Benešem hlouběji zabírat. Myšlenkami už byl na cestě, ostatně za několik hodin, 5. října 1919, Kramář opouští Prahu, aby se vydal do Paříže a odtud dál do Ruska. Chtěl se přesvědčit o poměrech a situaci v Rusku na vlastní oči, chtěl si na základě svého pozorování udělat vlastní úsudek a v neposlední řadě byl přesvědčen o tom, že Rusku svou přítomností pomůže a politikům a generálům představí svůj plán dalšího vývoje. Věřil, že jeho posláním je pomoci utlačovanému ruskému národu. Proto s velkým nadšením přijal nabídku velvyslance ruské vlády z roku 1917 v Paříži V. A. Maklakova, aby ho doprovodil do Ruska. Kramářova role měla být svým způsobem zprostředkovatelská – měl být jakýmsi mostem mezi bílými generály, zejména Děnikinem, a pařížskou ruskou emigrací.

Proti Kramářově odjezdu do Ruska se okamžitě rozjíždí masivní tisková kampaň. Zcela logicky Kramáře kritizuje především vládní tisk. Kramářova národní demokracie sice není úplně jednotná, ale odpor proti plánům Karla Kramáře je v tuto chvíli ve straně marginální. Přestože na jaře 1919

⁵⁴⁷ Srov. Sládek, Z.: Karel Kramář, s. 188

existovala proti Kramářovi ohledně intervenční akce uvnitř národní demokracie celkem silná opozice (Rašín, Sís, Preiss), na podzim tato opozice už nefunguje. Naopak Národní listy vydávají oslavné články o Děnikinovi, Kolčakovi a Judeničovi, kteří jsou líčeni jako zachránci Ruska. Patrně to lze přičíst i tomu, že nyní je národní demokracie v opozici, není svazována účastí ve vládě a může tomu přizpůsobit svou politiku. Rašín, který Kramáře opět (či spíše nadále) ve vedení strany zastupuje, nastoluje radikální protivládní kurz. Kramářova ruská politika do tohoto rámce nyní zapadá a celé vedení národní demokracie stojí svorně za svým nepřítomným šéfem.

Je zajímavé, že právě v okamžiku, kdy Kramář čekal na lodní spojení, se u něj začaly objevovat pochybnosti. Přestože ještě před pár týdny plánoval vstoupit do ruské politiky přímo, jakkoliv je to pro nás těžko představitelné, nyní už by mu stačilo, kdyby se mu podařilo ovlivnit Děnikina a jeho politiku. Rád by dosáhl toho, aby Děnikin přistoupil na jeho konstituci. V okamžiku, kdy doráží do cíle, ho čeká tvrdý střet s realitou – nejenže ho nikdo nevíta, ale dokonce ho ani nikdo nečeká. Pro ješitného Kramáře, který byl zvyklý na zcela jiné zacházení, to byla ohromná rána. Svě manželce zoufale píše: „*Proč jsem jen sem jel? Bylo to tak hloupé a zbytečné... A k čemu ta nešťastná vášeň spravovati celý svět? K čemu? Proč?*“⁵⁴⁸ Kramář opět pocítil, že není tím obletovaným vídeňským politikem, tím váženým mužem, jehož slovo něco znamená – naopak, byl nevítaným, nechtěným a ještě ke všemu nezvaným hostem. Teprve setkání s krajaný v Rostovu na Donu mu koncem října dodalo alespoň trochu optimismu. Toto prostředí v něm posílilo pocit sebedůvěry, protože konečně našel lidi, kteří k němu po dlouhé době dokázali vzhlížet s obdivem. Většinou se jednalo o podnikatelské vrstvy, které chtěly navázat obchodní kontakty s Československem. Díky krajanům se Kramářovi podařilo celkem rychle překonat počáteční zklamání.

Svá jednání s ruskými politiky Kramář završil setkáním se samotným generálem Děnikinem, jedním z „bílých“ generálů. Děnikin byl pro spolupráci „bílých“ s dohodovými mocnostmi. „Bílá“ vojska spojoval odpor proti bolševické vládě, odpor proti diktatuře proletariátu. Jejich představy o budoucnosti země se ale lišily. Kramář jednal také s ústavní komisí

⁵⁴⁸ Cit. podle: Sládek, Z.: Karel Kramář, s. 190

Děnikinovy vlády, která se zabývala Kramářovým návrhem ústavy. Otázkou je, nakolik vážně byl návrh probírán. Jako opodstatněná se jeví domněnka, že návrh byl probírán pouze „ze slušnosti“ k hostu bez vážného zájmu a především bez zájmu o zrealizování Kramářových myšlenek. Kramář byl setkáním s Děnikinem nadšen. K Děnikinovi přijížděla celá řada delegací, přijímal bezpočet politiků a bylo by naivní myslet si, že právě setkání s českým politikem Kramářem nějak podstatně ovlivní jeho další kroky. Kramář v rozhovorech s Děnikinem své představy o budoucnosti Ruska neprosadil. Shodovali se na tom, že je potřeba udržet Rusko jako silnou jednotnou říši. Zatímco Děnikin se v otázce státního zřízení přikláněl k monarchii, Kramáře toto téma tolik netrápilo – jednak si tuto otázku podle něj měli v budoucnu vyřešit samotní Rusové, jednak pro něj otázka státní formy nebyla klíčová. Děnikin měl plné právo stát v době jednání s Kramářem na svém stanovisku – jeho vojska úspěšně odrážela protiofenzívu Rudé armády, plánovala se nová ofenzíva proti Moskvě. Jakkoli Kramář hleděl na vývoj ruské občanské války s nadějami a optimismem, právě bezprostředně po jednáních se začala Děnikinova fronta hroutit.⁵⁴⁹ Jak poznamenává Ferdinand Peroutka, Kramář nemohl najít s Děnikinem společnou řeč: zatímco český politik horoval pro demokracii, ruský generál považoval demokracii za režim, který není pro Rusko vhodný. Jedině monarchie a pevná vojenská diktatura mohly zemi vyvést z chaosu a nastolit pořádek. Pro Kramáře ale byla v danou chvíli klíčová otázka, jestli Děnikin dokáže porazit bolševiky. Poměry, které by potom zavedl, byly v tomto okamžiku u Kramáře na vedlejší koleji.⁵⁵⁰

Kramář se během svého posledního ruského pobytu setkal i s dalšími představiteli ruské politiky, například s Nikolajem Nikolajevičem Lvovem, s Michailem Michajlovičem Fedorovem a dalšími. Kromě probírání vnitřních ruských otázek se Kramář snažil přispět i k urovnání rusko-francouzských vztahů. Rozhovory se točily také kolem otázek Ukrajiny, sám Kramář byl odpůrcem nezávislé Ukrajiny, protože by jejím odtržením došlo k oslabení Ruska. Ukrajinskému národu tedy přiznával právo na svobodný rozvoj, nicméně v jednom státě s Ruskem. Krátce před zpáteční cestou se Kramář

⁵⁴⁹ Srov. např. tamtéž, s. 193

⁵⁵⁰ Srov. Peroutka, F.: Budování státu, I.-II., s. 838

zúčastnil zasedání Nejvyššího vojenského kruhu donských kozáků v Novočerkasku a nastínil jim svůj pohled na budoucí uspořádání demokratického Ruska. Kramář soudil, že pro Rusko v nejbližší době nebude vhodná federalizace. To se Kramářovým posluchačům příliš nezamlouvalo – na rozdíl od Kramáře horovali pro autonomii jednotlivých oblastí. A jeden z přítomných Kramářovi neopomněl připomenout jeho někdejší boj za federalizaci Rakouska. Kramář argument odmítl, protože zatímco ve federalizaci habsburské monarchie prý viděl krok k ustavení svobodného státu Čechů a Slováků, obyvatelé ruské říše jsou podle něj dětmi jediné vlasti. Jedním dechem také odsoudil ukrajinské a gruzínské separatistické tendence.

Na zpáteční cestě ještě stihl navštívit svou vilu Barbo na Krymu. Netušil a ani by v dané chvíli neuvěřil, že je to jeho poslední návštěva oblíbeného letního letoviska. Přestože celá pouť Kramářovi zabrala dva měsíce, v samotném Rusku strávil necelé dva týdny. Po návratu Kramář poskytl dva stěžejní rozhovory. První pro zahraniční čtenáře, pro *Journal des Debats* (počátkem prosince 1919) – v tomto rozhovoru vylíčil Děnikina jako přítele dohodových mocností a člověka, který je schopen osvobodit Rusko a být zárukou, že Rusko se nestane spojencem Německa v rozbíjení versailleského systému. Pro československé čtenáře poskytl rozhovor *Národní politice* (3. prosince 1919). V něm charakterizoval Děnikina jako vzor demokrata a člověka, který jde za cílem sjednocení Rusi a zabezpečení demokratických svobod.

Je evidentní, že Kramář svým snažením a svými názory do ruské politiky nijak nezasáhl. Svědčí o tom i fakt, že četná odborná literatura věnující se ruské občanské válce jméno Kramář zpravidla nezmiňuje. „Zásah“ Kramáře do ruské občanské války byl z pohledu ruských dějin pouhou bezvýznamnou marginálií. Je na místě zdůraznit, že Kramář cestu podnikl s podporou francouzských vládních kruhů. Z československé strany však pro svou cestu neměl žádný politický mandát. Přesto Kramář alespoň stručnými dopisy o cestě informoval prezidenta Masaryka. Učinil tak i během zpáteční cesty: *„Jsem rád, že jsem jel, - nejen že jsem viděl, ale také jsem mohl napravit aspoň trochu těžký dojem, kterým působí na Rusy naše poměry. ... Rusové si bez nás pomohou – ale co budeme my, budou-li se na nás dívat*

*jako na lidi, na které možno počítati jen když se vede dobře, anebo myslíme-li, že nám se za to dobře povede.*⁵⁵¹ A Masaryk obratem odpověděl: „*Myslím, že máte obavy upřílišené, obavy vyplývající z Vašeho, já myslím, ne dosti objektivního posuzování věcí našich i cizích. ... Vidím i v jiných Vašich konkluzích tu vadu, že nepočítáte s tím, co skutečně je.*“⁵⁵² Jakkoli k cestě do Ruska Kramář neměl žádný oficiální mandát, byl v Rusku vnímán jako čelný představitel Československa, o čemž svědčí i to, že P. N. Dolgorukov v Národním centru v Kramářově osobě pozdravil právě „československý národ“.⁵⁵³ Kramáře jeho cesta jen utvrdila v optimistickém snu, že bolševismus bude brzy minulostí. A předpovídal, že se Československu vymstí, že Rusům nepomohlo ve chvíli, kdy trpěli.

Ohlas Kramářovy cesty do Ruska nebyl u československé veřejnosti nijak kladný. V tom můžeme hledat důvod toho, že se Kramář o této cestě zmiňoval spíše okrajově nebo raději vůbec. Několikrát byla Kramářova pouť k Děnikinovi připomenuta v parlamentních rozpravách v Národním shromáždění, ale Kramář na narážky tohoto typu ze strany politických odpůrců zpravidla nereagoval. Jen s obtížemi totiž připouštěl, že by udělal nějakou chybu. A proto se mu o cestě k Děnikinovi, která byla naprosto zbytečná a bez jakéhokoliv reálného výsledku, nemohlo mluvit snadno.

Jsme v závěru roku 1919. Roku, na jehož začátku zastihneme Karla Kramáře v plné síle, v čele první československé vlády. Vidíme člověka, který je oslavován coby „vůdce národa“ a „mučedník za národní věc“, člověka s ohromnou autoritou. Na konci téhož roku už potkáváme zklamaného a zlomeného politika, který se po návratu ze zbytečné cesty usadí do poslanecké lavice, která jediná na něj jaksi zbyla. Veřejností je vnímán jako ten, kdo chtěl ubohé chlapce, kteří se sotva vrátili z války, nahnat do dalších bojů. Politici zase kroutí hlavami nad naivitou jeho plánů i nad tím, jak mohl republiku na tak dlouhou dobu opustit a nevěnovat se vládním záležitostem. Během několika málo měsíců se Kramář dostává na zcela opačný pól popularity – z uznávaného a obdivovaného se stal zatracovaným politikem.

⁵⁵¹ Dopis K. Kramáře T. G. Masarykovi z 3. prosince 1919, cit. podle: Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence, dok. č. 257, s. 257

⁵⁵² Dopis T. G. Masaryka K. Kramářovi ze 7. prosince 1919, tamtéž, dok. č. 258, s. 419

⁵⁵³ Srov. Lemberg, H.: Karel Kramářs Reise zu Denikin 1919, in: Felder und Volfelder russischer Geschichte. Studien zu Ehren von Peter Scheibert. Hrsg. I. Auerbach, A. Hillgruber u. G. Schramm. Freiburg/Br. 1985, s. 230. Česky též viz Lemberg, H.: Porozumění, Praha 1999, s. 178.

Část veřejnosti i politické scény ho nenáviděla, část ho ignorovala. Těžko říct, co bylo pro Kramáře horší. Jak je vidět, stačí několik chybných kroků a politický pád je nezadržitelný. Popularita, postavení, moc – to všechno je zničehonic v nenávratnu.

Svým odjezdem do Paříže a později do Ruska Kramář přenechal vliv ve státu Masarykovi a Švehlovi, vliv ve straně Rašínovi. A po návratu už ztracené pozice zpět nezískal. Chod státních záležitostí už napříště mohl ovlivňovat pouze z poslanecké lavice, tu koaliční, tu opoziční. Ve straně se Rašín svého vydobytého místa také nevzdal. Můžeme říci, že národní demokracie měla až do roku 1923, kdy Rašín podlehl následkům atentátu, ve svém čele dva muže, kteří ji fakticky řídili.⁵⁵⁴ To však neznamená, že by Kramář přišel v rámci národní demokracie o veškerou autoritu. Ale už se našli i kritici jeho kroků a strana už do budoucna nebude úplně jednotná. Kramář přestal být vnímán jako velký neomylný „pan doktor“ a „vůdce národa“.

Kramářovy aktivity roku 1919 ublížily i samotné národní demokracii. Přestože Kramářovi spolustraníci nijak zvlášť nepodporovali intervenční plány svého šéfa, veřejnost to vnímala jinak. Kramář pro ni byl symbolem národní demokracie, byl jejím nejznámějším a nejviditelnějším politikem. Proto nedokázala rozlišit mezi míněním strany a názory stranického šéfa. Kramářova snaha o prosazení intervence velice ublížila image národní demokracie před komunálními volbami v roce 1919. To, co Kramář předváděl v Paříži, můžeme považovat za jeden z důvodů dramatického volebního neúspěchu jeho strany. Národní demokracii také samozřejmě nepomohlo to, že její šéf byl v době předvolební kampaně za hranicemi, dával o sobě jen minimálně vědět, a pokud nějaké zprávy přicházely, byly to většinou zprávy takové, které veřejnost nepřijala zrovna s nadšením. Kramář se navíc neobtěžoval přijet do republiky a pomoci své straně s kampaní a s programem. Byl unesen svými ruskými sny a viděl svou úlohu jinde. A právě to se pak vymstilo nejen jemu samotnému, ale také jeho politické straně, která po volbách odešla do opozice a ztratila vliv. Samozřejmě zavinění ztráty vlivu národní demokracie nemůžeme přisuzovat pouze samotnému

⁵⁵⁴ Srov. např. Šetřilová, J.: Druhý či první muž strany?, in: Historický obzor, 1994, č. 4, s. 114-8 nebo Šetřilová, J.: Alois Rašín.

Kramářovi, nemalým podílem přispěl i logický vývoj společnosti a jejich názorů v době po skončení světové války.

Aktivity Karla Kramáře v prvním roce existence republiky měly dalekosáhlé důsledky i pro něj samotného. Kramář víceméně ztratil kontakt s domácí politickou scénou, s domácími problémy a trápeními. Domácímu prostředí se velmi odcizil. Ztrátu pozic ve vedení státu vnímal velice hořce a nesl velmi těžce. Sám měl o sobě vysoké mínění, a proto se cítil zneuznaný. Nedovedl pochopit, proč jsou najednou zapomenuty jeho válečné zásluhy a proč už není tím, koho národ nadšeně nese na ramenou. Nepochopil, že na aktuální veřejné mínění má pramalý vliv to, co bylo před časem, ale že vždycky rozhoduje aktuální situace – nedovedl si tedy svůj pád vysvětlit stejným principem, který tolikrát popisoval a kritizoval v případě přístupu pařížské mírové konference k Polákům. To je o to naléhavější v době těsně po převratu, kdy se události řítí ohromným tempem.

Kramář v roce 1919 ztratil postavení, které si vydobyl za dlouhá léta, jež strávil v politice. Zapomenuty jsou jeho zásluhy v boji za všeobecné volební právo, zapomenuta je jeho aktivita v domácím odboji za války. Kramář to ale nechápe. Nerozumí tomu, proč je národ najednou tak nevděčný, proč ho zavrhuje. Ve své ješitnosti není ochoten připustit, že by udělal nějaké chyby. Zahořklost a pocit zneuznání už bude Kramáře provázet zbytkem politické kariéry, v níž už mu nebude dopřáno zastávat významnější funkci ve vedení státu. Místo velvyslance odmítá. Stejně tak odmítá být odsunut do čela Senátu, protože velmi dobře věděl, že Senát tak, jak fungoval za první republiky, byl odkladištěm nepotřebných politiků. Velmi dobře si uvědomoval, že ze Senátu už cesta do výkonné moci nevede. Pro Kramáře byly přijatelné pouze dvě funkce – byl ochoten se znovu ujmout vedení vlády. Ale ještě raději by se viděl v čele státu coby prezident. Sám se domníval, že právě tam je jeho místo a že právě prezidentská funkce by mohla být dostatečným oceněním všech jeho zásluh. Ani jedné z funkcí se ale už nedočkal.

Kramářův pád byl velmi rychlý, střemhlavý a nezadržitelný. A nutno dodat, že si jej beze zbytku zavinil sám svou politikou, neprozíravostí, naivitou a fanatismem v ruské otázce. Československé veřejnosti se ani trochu nelíbilo, že Kramář dává přednost zahraničním otázkám a na domácí politiku si nedokáže udělat čas a nechává ji na druhé koleji. Kramář jakoby snad ani

nechápal, jaký význam má domácí politika a jak důležité je řešit aktuální domácí problémy. Naprosto nevnímá politickou realitu, chce sehrát velkou roli na mezinárodním jevišti, ale přitom mu uniká význam jeviště domácího. Výsledkem Kramářovy politiky roku 1919 pak tedy nutně bylo to, že se stal okrajovou postavou české politiky.

14. Kramářův vztah k Rusku a slovanství po první světové válce

Kramář vysoce oceňoval působení Ruska v první světové válce – samozřejmě do roku 1917. Často ve svých poválečných spisech i projevech zdůrazňoval, že to byli právě Rusové, kdo se jako první vyslovil pro nezávislost Československa a vznik samostatného státu v centru Evropy. Podle Kramáře nesmíme zapomenout, že *„to bylo Rusko, a první Rusko, které řeklo, že máme být svobodni. Byl to nešťastný ruský car, který ruským Čechům slíbil, že Československo bude svobodným státem. ... Nesmíme také zapomenouti, že bez milionů ruských životů nebylo by naší svobody a že bychom byli dnes bez nich pod německým panstvím.“*⁵⁵⁵ Kramář roli Ruska v první světové válce a zejména jeho vliv na československou samostatnost příliš heroizoval. Jako neopodstatněná se jeví jeho slova o tom že *„kdyby Rusko nebylo pozvedlo meče na obranu Slovanstva a nebylo obětovalo tři milionů lidí, neměli bychom dnes svobody“*.⁵⁵⁶ Podle něj Rusko vstoupilo do války pouze proto, *„aby zachránilo svobodu slovanského národa“*, tedy Srbů.⁵⁵⁷ Kramář byl přesvědčen, že Rusku nešlo o územní zisk, Rusko podle něj *„jen chtělo osvobodit utlačované národy a navždy zbavit je expansivní politiky maďarsko-rakouského imperialismu“*⁵⁵⁸. A dál naivně pokračoval: *„Celé Rusko bylo zachváčeno velikou ideou, ideou o poslání Ruska, aby bylo nejen ochráncem malých národů slovanských, nýbrž celého světa proti každému útisku německého imperialismu.“*⁵⁵⁹ Kramář důrazně odmítal Benešův argument, že pro Rusko byla válka *„válkou politických územních jeho aspirací a ne válkou ideovou, slovanskou...“*⁵⁶⁰ Tato Benešova slova Kramář dokonce považoval za *„úplné falšování historie“* a *„do nebe volající nevděčnost českého člověka“*⁵⁶¹. I na těchto výkřicích Karla Kramáře je vidět, do jaké míry byl jeho vztah k Rusku emocionální. Podle Kramáře šlo Rusko do války jenom proto, že *„slovanské cítění a nadšení širokých kruhů*

⁵⁵⁵ Puškarev, S. G.: Karel Kramář, s. 10 (projev Karla Kramáře z 19. března 1922)

⁵⁵⁶ Tamtéž, s. 25 (projev Karla Kramáře z 19. března 1922)

⁵⁵⁷ Srov. Kramář, K.: Československý stát a Slovanstvo, Praha 1927, s. 9

⁵⁵⁸ Kramář, K.: Ruská krise, s. 224

⁵⁵⁹ Tamtéž, s. 225

⁵⁶⁰ Kramář, K.: Na obranu, s. 52

⁵⁶¹ Tamtéž, s. 53

obyvatelstva oslabilo odpor odpovědných kruhů proti válce⁵⁶². Je skoro až nepochopitelné, že člověk, který se takovou dobu pohyboval v politice, byl zasažen tak nevidaným naivismem. Ve spise Ruská krise, který publikoval začátkem dvacátých let, kritizoval fakt, že před válkou neměl ruský člověk možnost zasáhnout do vlády, že se se státem necítil jakkoliv spjat a stát mu byl pouhým synonymem pro cara. Jak potom mohl později prosazovat názor, že široké vrstvy obyvatelstva mohou vnutit svou myšlenku vedení státu? Podle něj šlo Rusko do války jenom kvůli „vědomí mravní povinnosti být v kritických chvílích záštitou malých národů slovanských“⁵⁶³. Jak jinak tato slova nazvat než politickým naivismem?

Rusku, ovšem nikoliv bolševickému Rusku, nýbrž Rusku slovanskému, Kramář poděkoval ve své první řeči v Revolučním národním shromáždění, kdy jako předseda Národního výboru pronášel slova díky těm, kteří měli podíl na vzniku samostatného Československa. Mezi jinými státy pochopitelně zmínil i Rusko a pravil, že „s hlubokou vděčností pamatujeme millionů lidských životů, které Rusko obětovalo pro společnou věc spojenců, pro naši věc“⁵⁶⁴. Kramář, vědom si bolševického nebezpečí, se snažil z řečnické tribuny ubezpečit ruský národ, „že je nám stejně drahým ve štěstí, jako v neštěstí“⁵⁶⁵. Kramář použil výraz „ruský národ“ a dával tím najevo, že bolševické Rusko pro něj není nástupcem onoho milovaného Ruska, které mělo stanout v čele slovanských národů.

Zprávy o ruské únorové revoluci a pádu carismu zastihly Kramáře ve vězení. Kramář vítal nové lidi ve vládě, ačkoliv s některými (například s Miljukovem) neměl nejlepší vztahy. Pád carismu byl ale něčím, co si Kramář nepřál – Rusko by rád viděl jako konstituční monarchii. Velmi se obával vzrůstajícího sociálního napětí. V podmínkách vězeňské izolace se ale Kramář nemohl dostatečně orientovat v ruských poměrech. Brzy přišla další revoluce, říjnová, a ta Kramáře velmi zasáhla. Bolševici dali podle Kramáře Rusku mír, ale zároveň tam způsobili vnitřní válku, která je podstatně horší

⁵⁶² Tamtéž, s. 54

⁵⁶³ Tamtéž

⁵⁶⁴ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 14. 11. 1918, 1. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/001schuz/s001001.htm>

⁵⁶⁵ Tamtéž

než válka, kterou ukončili. Bolševictví nazývá Kramář „*všeničící manii*“⁵⁶⁶, přičemž zlo spočívá v samotném systému. Kramář nesouhlasil s tím, že bolševictví je vnitřní záležitostí Ruska a zásadně odmítal náhled pařížské mírové konference na tuto problematiku. V lednu 1921 na toto téma řekl: „*Zvítězilo heslo: Bolševictví je vnitřní otázkou Ruska. Jest povinností nemíchati se do toho.*“⁵⁶⁷ Ovšem podle Kramáře bolševictví nemůže zůstat omezeno na jedinou zemi: „*Bolševictví nemůže býti než světové, ono musí do světa, ať chce nebo nechce, poněvadž nemůže existovati jenom v Rusku.*“⁵⁶⁸ Že se bolševici nehodlají smířit pouze s vládou v Rusku, dovozoval Kramář například z ruské ústavy, která praví, že povinností vlády je osvobodit miliony lidí, kteří trpí v koloniích.⁵⁶⁹ Protože „*bolševictví se prostě změnit nemůže*“⁵⁷⁰, „*je potřebí nového, od základu nového Ruska*“⁵⁷¹, které by bylo podle Kramářových představ: nové, demokratické, a především slovanské, „*vyrváno z rukou cizích živlů*“.⁵⁷² „*Jen dát ruskému lidu svobodu ... a Rusko bude tak šťastným, kvetoucím, že celý svět se závistí bude se na ně dívat!*“⁵⁷³

Kde Karel Kramář hledal příčiny toho, co Rusko momentálně sužuje? To se dozvídáme z četby jeho rozsáhlého spisu z roku 1921 *Ruská krise*, který věnoval své ženě Naděždě Nikolajevně. Téměř šestisetstránková kniha, jejíž některé kapitoly Kramář publikoval již v roce 1918, má tři části. V prvním díle Kramář rozebral samotné příčiny ruské krize, druhý díl věnoval revoluci a bolševismu a třetí pak jakémusi výhledu do ruské budoucnosti. Kde tedy podle Kramáře hledat obecné příčiny „ruské krize“? Podle Kramáře hrály roli například klimatické podmínky (zima), vliv měl nedostatek měst a tím pádem i nedostatek městské kultury. Důvody viděl i v převaze zemědělského obyvatelstva – zemědělec v Kramářově pojetí je pasivním tvorem a ruský mužik je Kramářovi vrcholem pasivity. Mužik byl zvyklý sloužit carovi a když přišla prozatímní vláda, byl zmaten – nevěděl totiž, co je stát, protože si ho

⁵⁶⁶ Kramář, K.: *Ruská krise*, s. 402

⁵⁶⁷ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. 1. 1921, 49. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/049schuz/s049009.htm>

⁵⁶⁸ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 30. 5. 1922, 142. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/142schuz/s142007.htm>

⁵⁶⁹ Srov. Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. 1. 1921, 49. schůze ve volebním období 1920-25, <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/049schuz/s049009.htm>

⁵⁷⁰ Kramář, K.: *Ruská krise*, s. 481

⁵⁷¹ Tamtéž, s. 484

⁵⁷² Sís, V.: *Dr. Karel Kramář*, s. 171

⁵⁷³ Kramář, K.: *Ruská krise*, s. 235

dosud personifikoval s carem.⁵⁷⁴ V Rusku chyběla výchova ke státnímu vědomí, neexistovalo vlastenectví v našem pojetí, neexistovalo obětování se pro stát a pro národ, všechno se dalo na rozkaz shora. Svoboda byla pro mužika pojmem, jehož obsahu nerozuměl a ani sám nedokázal posoudit, je-li státní moc pro něj dobrá nebo špatná: „*Pro svobodu se mohl nadchnout jen tehdy, když znamenala rozdělení šlechtické půdy.*“⁵⁷⁵ Význam měl podle Kramáře i ruský sklon ke snění - dodejme, že samotnému Kramářovi tolik blízký - a k přehlížení politické reality. Odtud Kramář viděl přímou cestu k snadnému prosazení revolučních utopií. Roli, a to nemalou, podle Kramáře hrál i carský absolutismus, jeho strnulost a pasivita. Český politik kladl do protikladu ruskou verzi absolutismu se západní variantou osvíceného absolutismu. Carský absolutismus nebyl rušen duševním životem národa, „*poněvadž ho nebylo*“, povzdechl si Kramář.⁵⁷⁶ „*O vychování lidu se nikdo nestaral,*“ vadilo Kramářovi, „*absolutismus se bál o svou existenci, kdyby lid byl vzdělaný.*“⁵⁷⁷ Kramář si tak trochu idealizoval západní formu absolutismu ve srovnání s ruským prostředím, když například tvrdil, že se nebál vzdělání, vědy a filosofie.⁵⁷⁸ Hovořil-li o absolutismu, uznával jeho oprávněnost kdysi dávno, před desítkami let, ovšem nyní by měl ustoupit do pozadí a neměl by bránit vývoji. „*Absolutismus byl hříchem na Rusku, když trval déle, než bylo oprávněno poměry kulturními a hospodářskými.*“⁵⁷⁹

Další z mnoha příčin ruské krize představují geografické podmínky – zatímco Západ je přirozeně geograficky členěn, Rusko je pustá pláň. Vinu na ruské krizi podle Kramáře nesla také šlechta, která byla dlouhodobým nevolnictvím vychovaná k lenosti, zahálce a nečinnosti, k tomu, aby se spoléhala na cizí práci. K tomu mužik v Kramářově pojetí byl ochoten pracovat jen tolik, kolik musel – jen tolik, aby uživil rodinu – na víc už byl také líný. Z toho Kramář vyvozuje, že ruský člověk byl vychován k lenosti, nečinnosti, pohodlnosti a pasivitě. „*Nikdo v Rusku neodpovídal za sebe, za vlastní konání. Činovníka kryla celá byrokracie, hájící svou všemoc svou solidárností a pečlivým krytím všech svých hříchů a nedostatků, poměščík byl*

⁵⁷⁴ Srov. tamtéž, s. 19

⁵⁷⁵ Tamtéž

⁵⁷⁶ Srov. tamtéž, s. 17

⁵⁷⁷ Tamtéž, s. 19

⁵⁷⁸ Srov. tamtéž, s. 26

⁵⁷⁹ Tamtéž, s. 32

*kryt prací mužika, mužik dělal jen to, co mu poroučel pán a po osvobození obec, mir, a doma v rodině panovala tvrdá patriarchálnost, s naprostou všemocí staršího rodiny, při čemž žena byla v postavení nejméně záviděníhodném.*⁵⁸⁰

Ve své analýze příčin ruské krize se Karel Kramář pustil až do daleké doby Petra Velikého. Uvědomoval si nutnost provedení reforem a kopírování evropských vzorů, Rusko se nemohlo před západem uzavřít, ale na druhou stranu nesouhlasil se způsobem, jakým byly Petrovy reformy prováděny. *„Není myslitelné, aby se člověk už stal jiným, když mu ostříhají dlouhý vous a obleknou jiné šaty,“* povzdechl si Kramář na adresu Petrových reforem.⁵⁸¹ Podle něj se během Petrových reforem všechno dělalo napolovic: Rusko se snažilo stát evropskou velmocí, zatímco doma zachovávalo byzantský absolutismus. *„Petrova reforma nebyla ani organická, ani systematická,“* soudil Kramář.⁵⁸² Petr Veliký totiž podle něj napodobil to, co se mu na Evropě zrovna zamlouvalo. Absolutismus v Rusku byl podle Kramáře spojen s církví, a jako takový byl tedy posvátný. Jeho oporou byla spolehlivě fungující byrokracie. Byrokracie ztotožňuje stát s osobou cara, představitelem státu se cítí být sama. Vcelku často proto Kramář kritizoval přílišný vliv byrokracie, která mnohdy dokonce jakoby stála nad carem. *„Pro ni stát byl bohem posvěcený car a jeho představitelem na zemi byrokracie. Ona byla vlastně státem, vším. Car byl jen štítem, který ji kryl. Byla všemocná, mocnější než sám car i s jeho bohorovností. A vedla svou vlastní politiku, jejímž ochráncem byla tajná policie.*⁵⁸³ Všechno nové narušovalo zaběhnutý chod byrokracie a bylo pro ni špatné, tedy nepřijatelné, psal Kramář, aniž by zároveň dodal, že tento přístup je vlastní všem byrokratickým aparátům na světě. Místo toho si posteskl, že *„duch nemožného byzantského absolutismu pokazil ruské úřednictvo“.*⁵⁸⁴

Doslova za „zločin“ Kramář označil, že Rusko nevyužilo příležitosti po roce 1905 k přerodu politického myšlení. Protože v Rusku panoval „byzantský absolutismus“, nebyli Rusové navyklí na pozitivní politickou

⁵⁸⁰ Tamtéž, s. 21

⁵⁸¹ Tamtéž

⁵⁸² Tamtéž, s. 22

⁵⁸³ Tamtéž, s. 26

⁵⁸⁴ Tamtéž, s. 28

práci, na pocit odpovědnosti, opakoval Kramář.⁵⁸⁵ Tím, že i po revoluci 1905 zůstal ruský panovnický dvůr tak, jak byl, a stejně tak byrokracie dala najevo, že nechce spolupráci se společností, ukázala se celá revoluční akce jako marná, ozdravný proces byl znemožněn.⁵⁸⁶ Jednotlivé složky obyvatelstva podle Kramáře žily paralelně vedle, sebe, nikoliv pospolu. Vedle církve společnost spojovaly jen dvě síly: vnější, tedy bezohledná policejní moc, a vnitřní, tedy revoluční nálada. Absolutismus si podle Kramáře dokázal všechno podmanit a pronikl do všech aspektů ruského života. „*Tento absolutistický egoism, ověšený cetkami božího posvěcení, byl pro Rusko ještě více rozhodujícím na cestě k záhubě, než všechny nepříznivé podmínky přírody a dějin,*“ shrnul Kramář.⁵⁸⁷

Už byla ve stručnosti řeč o podílu šlechty na tom, že se Rusko ocitlo v krizi. Kramář to zdůvodnil mimo jiné tím, že ruská šlechta byla zcela odlišná od šlechty západní. V Rusku nefungoval lenní systém, tamní šlechtě chybělo stavovské vědomí, nedokázala si ani zjednat samostatné postavení ve státě. Vznik šlechty byl podle Kramáře příliš služebný, příliš darovaný. Ruská šlechta byla zvyklá poslouchat a byla podle Kramáře na rozdíl od západní šlechty nekulturní. Protože sama neuměla hospodařit, byla odkázána na nevolnictví. Ruský mužik podle Kramáře věřil, že nebýt šlechty, dal by jim car půdu. Odtud Kramář dovozoval nevraživost mužiků vůči šlechtě.

Další složkou společnosti, která svým způsobem ovlivnila vývoj Ruska směrem ke krizi, byla pravoslavná církev. Jako tragédii Karel Kramář vnímal rozkol. Kněz podle něj nebyl ani učitelem, ani vůdcem – byl pouze zprostředkovatelem boží milosti. Na církvi v Rusku Kramářovi také vadilo, že neměla vliv na rozvoj kultury. Církev byla příliš spojena se státem, s absolutismem, nežila samostatným životem, byla přespříliš byrokratizována. Církev se podle Kramáře nemůže vyhnout reformám a mimo jiné i na církvi bude podle Kramáře záležet, jakým směrem se události v Rusku budou dále vyvíjet.

K mnoha příčinám ruské krize podle Kramáře patřil i nedostatek měst. Rusko, psal Kramář, nemá městskou kulturu, a pokud ano, je to něco

⁵⁸⁵ Srov. tamtéž, s. 31

⁵⁸⁶ Srov. tamtéž, s. 32

⁵⁸⁷ Tamtéž, s. 36

umělého. Snahy a volání po politických svobodách byly neseny jednotlivci, ne mocnou sociální třídou. Městského obyvatelstva bylo příliš málo, naproti tomu v Rusku žila mohutná masa venkovského obyvatelstva, které bylo vesměs konzervativní a netoužilo po politické svobodě, ale po půdě. Absolutismus se podle Kramáře udržel tak dlouho mimo jiné i proto, že proti sobě neměl silná města. „*Sebevědomá, silná buržoazie by se dojistá neoddala socialistickému blouznění, dokud by neměla zajištěny politické svobody, byla by si vědoma, že je především potřebí silného, konstitučního, demokratického státu, a pak že je teprve možnou, ale také nutnou široká činnost sociálně reformní. ... Proto byl ruský liberalism vřdycky slabým, poněvadž neměl široké renesanční půdy po svobodě toužícího měšťanstva. Nebylo disciplinované, jednotné, velké strany, byli jen jednotlivci s jejich osobními náhledy, zájmy a zálibami.*“⁵⁸⁸ Co se týká průmyslu, Kramář viděl jeho hluboké zaostání za průmyslem západoevropským. Stejně tak kvalitativně zaostávají i ruští dělníci oproti dělníkům na západě. Aby se Rusko nerozpadlo, musí podle Kramáře mít pevnou organizaci veřejné moci. Proto Kramář kritizoval politiky prozatímní vlády, že s „*dojemnou naivností ruských inteligentů pokáceli všecko, co drželo pohromadě všechny součástky nesmírné říše.*“⁵⁸⁹ Bolševici tak podle Kramáře přinesli do Ruska zpět to, co mu revoluce vzala: organizaci a bezohlednou přísnost. Potom snili o tom, aby z Ruska vyšel popud k plnému vítězství sociální revoluce a oni by pak byli jejími apoštoly: „*Negramotný, hrubý, nevzdělaný, ruský dělník měl přinést světlo svým vzdálenějším, lepším soudruhům na západě.*“⁵⁹⁰ Osvobození mužika z nevolnictví proběhlo podle Kramáře tím nejhorším možným způsobem: mužik byl osvobozen z právní moci poměščíka, ale nebyl osvobozen od jeho hospodářské převahy. Mužik, který neměl svobodu hospodařit, tak byl osvobozen jen napůl: byl svobodný, ale nebyl majitelem půdy. Kramář proto volá po mužikovi, který by byl silný a mohl by hospodařit na svém a pro sebe, pro svou rodinu. Jen s takovým mužikem vede cesta ven z krize. Nicméně jako v mnoha jiných případech ani tady Kramář neřeší, jak by takového mužika „vytvořil“, jak k takovému stavu dospět. To je častý rys Kramářova politického

⁵⁸⁸ Tamtéž, s. 80

⁵⁸⁹ Tamtéž, s. 99

⁵⁹⁰ Tamtéž, s. 100

myšlení: Kramář nečrtne plány, sny, koncepce, ale v jeho textech chybí cesta, jak tyto sny naplnit, jak tyto plány realizovat.

Hovořil-li o inteligenci, kritizoval nesvobodu, dozor a politické špiónství, které panovalo na ruských školách. „*Ruský policejní systém se svým strachem před svobodným myšlením nepouštěl do Ruska nic 'nebezpečného', a co bylo nebezpečným, o tom rozhodovali málo duchaplní cenzoři.*“⁵⁹¹ Pro Kramáře je tragédií, že stát hledí na práci inteligence ve prospěch veřejnosti jako na největší nebezpečí pro stát – tak ji vlastně nutí, aby myslela na zničení státu, který ji utlačuje, protože stát ničí každý pokus o samostatné myšlení a samostatnou práci. Ruská inteligence tak podle Kramáře byla odsouzena žít v podzemí, chyběla veřejná diskuse, a tak musely vznikat nejrůznější tajné kroužky. Není tedy divu, že inteligence svorně nenáviděla cara, byrokracii a policii. Aby byla osvobozena Rus, musela být tato nenávist i s jejími příčinami odstraněna. Kramář si v Ruské krizi povzdechl nad tím, že v roce 1905 ruská inteligence ukázala neschopnost k praktické politice. Zároveň připomněl, že duševní život národa je hlavní podmínkou jeho zdravého rozvoje. Jako problém Kramář cítí, že ruská inteligence nebyla dosud připuštěna k rozhodování a k odpovědné práci – bylo by tedy nebezpečným experimentem předat vládu do rukou nezkušeným. Komu ovšem moc předat už Kramář neřešil.

Od příčin ruské krize se Karel Kramář ve své knize dostal k tématu revoluce, bolševismu, první světové války a úlohy Ruska v ní. Kramářův pohled na Rusko byl značně idealizovaný, protože například tvrdil, že Rusku ve válce nešlo o žádné územní zisky. Ruská inteligence také prý věřila, že Rusko jde osvobozovat svět od násilí, a proto se seskupila okolo cara. Vyčerpanost válkou byl podle Kramáře jedním z faktorů, který přispěl k propuknutí revoluce roku 1917. Moderní stát nesnese dědičnou autokracii, nesnese vládnutí bez zodpovědné účasti zástupců národa, píše Kramář.⁵⁹² Chybou podle něj bylo, že pasivní ruský národ byl vychováván pouze k lásce k carovi, nikoliv k lásce k národu, státu, jeho cti a velikosti. Po svržení cara tedy nebylo nikoho, kdo by ho mohl za této situace nahradit. To Kramář označil za osudné dědictví absolutismu, protože ten byl postaven na jednom

⁵⁹¹ Tamtéž, s. 169

⁵⁹² Srov. tamtéž, s. 231

člověku – car byl spojnicí, která držela impérium pohromadě. Chybou pak podle Kramáře bylo, že poté, co se car Mikuláš II. vzdal trůnu, jeho bratr Michail carský stolec odmítl. Český politik si ho dovedl dobře představit jako konstitučního panovníka. Odchod cara skutečně zanechal jakési vakuum, stát jakoby přestal existovat, protože car byl zosobněním státní moci. Žádná politická síla nedokázala převzít moc a nebyla na to ani připravena. Vláda navíc zničila byrokratický aparát dříve, než byla vůbec schopna vytvořit nový. Na únorové revoluci Kramáře fascinovala rychlost, s jakou se stát rozpadl. Když car odstoupil, celá konstrukce se zhroutila.

Pokud Karel Kramář hovořil o vítězství bolševiků, hovořil o vítězství metod pandestrukce, amoralismu, lži a nenávisti. Bolševictví se otevřela cesta zrušením autority státu a vojska – bez toho by nebyl jeho nástup tak snadný. U bolševiků podle Kramáře převládalo přesvědčení, že to, co dělají, nedělají jen pro Rusko, ale pro celý svět. Největší silou bolševiků byly masy nekvalifikovaných dělníků, soudil Kramář. Kramář ze svých pozic pochopitelně kritizoval ničení buržoazie a soukromého kapitálu, kritizoval konfiskace půdy, státní monopol na bankovní organizace i zrušení dědického práva. Za těmito kroky správně vidí hlavní cíl bolševiků: zničení kapitalistické produkce. Připomeňme, že Kramář píše Ruskou krizi v době, kdy v Rusku vrcholí tzv. válečný komunismus. Po bolševické revoluci patřil ruský stát pouze jedné třídě, což bylo pro Kramáře nepřijatelné. Kritizoval i omezení volebního práva, tedy to, že volit nesmí ti, kdo užívají nájemné práce, dále duchovní, soukromí obchodníci, agenti carské policie, členové carské rodiny, atd.

Ruská hospodářská krize byla Kramářovi krizí práce, rozvratem vůle a způsobilosti ruského dělníka k práci. V Rusku byla vyzdvihována a oceňována hrubá fyzická práce oproti práci duševní, což bylo podle Kramáře špatné. Kramář také podotýká, že se ruskému dělníkovi nikdy nevedlo tak zle jako teď, když dostal vládu do svých rukou. Bolševici zničili dosavadní výsledky soukromého podnikání, hospodářský výnos prudce klesal, bolševici jednoduše uvrhli Rusko do bídy. Udělali z Ruska *„místo absolutistické monarchie absolutistickou oligarchii několika lidí, zmocnivších se vlády*

pomocí cizích nepřátelských peněz".⁵⁹³ Aby se Rusko dostalo z bída, musí podle Kramáře obnovit soukromé podnikání a podporovat je. Navíc je zapotřebí přílivu zahraničního kapitálu, který by pomohl oživit ruskou ekonomiku. To ale bolševici nepřipustí, přestože přinesli naprosté hospodářské zničení Ruska, zničení průmyslu, obchodu, dopravy, ... „Nyní je státní moc sama podnikatelem a drží nad ruským dělníkem bič militarisace, soudu a poukázky na chléb,“ napsal Kramář.⁵⁹⁴ Problém bolševictví Kramář vidí v tom, že nechce blaho všech, ale jen blaho jedné třídy, v tom, že je vládou menšiny nad většinou, a tato vláda je realizována prostřednictvím úplatné a neschopné byrokracie. Kramář odmítal názory, že by bolševická vláda byla vládou proletariátu – podle něj je to vláda nad proletariátem, ne vláda proletariátu. Zdůvodnil to i poukazem na odloučenost špiček bolševického vedení od mas, od proletářů. Systém je potřeba od základu změnit, protože zlo je v něm zakořeněno.⁵⁹⁵ Bolševici ale nemohou dopustit svobodné volby, protože je jich málo a znamenalo by to jejich pád. Bolševictví podle Kramáře není schopno provést potřebné vnitřní reformy, a tak nemůže být jiným, než násilným: „Svoboda je jeho hrobem.“⁵⁹⁶ Ti, kdo obchodují s bolševickým státem, prodlužují násilí, které bolševici páchají na obyvatelstvu. Proto Kramář důrazně odmítal navázání obchodních kontaktů s bolševickým Ruskem. Nechtěl, aby se demokratické Československo podílelo na upevňování bolševické vlády a na tom, že se bolševici drží u moci.

„Bolševictví vnitřně úplně ztroskotalo,“ věřil Kramář.⁵⁹⁷ Sovětský hospodářský, kulturní a sociální systém je v úpadku, vše leží v sutinách. Bolševici ukázali světu, že socializace výroby znamená její nevídané zhoršení a úpadek. Tím, že zrušili soukromý obchod, otevřeli cestu k nelegálnímu obchodu a k lichvě. Až se Rusko zbaví bolševické vlády, prorokoval nesprávně Kramář, bude pravou protirevoluční baštou. Už nikdy nebude koketovat s převraty a revolučním bojem. V závěru úvahy o budoucnosti bolševismu si Kramář položil otázku, jestli se bolševismus může změnit. A

⁵⁹³ Tamtéž, s. 399

⁵⁹⁴ Tamtéž, s. 410

⁵⁹⁵ Srov. Tamtéž, s. 457

⁵⁹⁶ Tamtéž, s. 458

⁵⁹⁷ Tamtéž, s. 464

odpověděl si záporně, bolševictví se změnit nemůže: „*Bolševictví stojí a padá s naprostým, důsledným popíráním soukromého vlastnictví, soukromého podnikání a se sespolečenštěním všeho majetku a zejména prostředků výrobních.*“⁵⁹⁸

Jak se tedy Rusko může z hluboké krize vymanit?⁵⁹⁹ Hlavní příčinou ruské katastrofy byla podle Kramáře ruská autokracie – jejím důsledkem potom byl centralismus, vševládná byrokracie a útisk inteligence. Při obnově Ruska bude proto potřeba autokracii a její důsledky zavrhnout. Ruská revoluce má podle Kramáře jednu zásadní zásluhu: osvobodila Rusko od absolutismu. Dodejme, že na to by bohatě stačila první revoluce roku 1917. Pro řízení Ruska je třeba provést decentralizaci, soudil Kramář - Rusko je na centrální řízení příliš velké, při centrálním řízení by nebyla možná kontrola. Proto provedení decentralizace a vybudování samosprávy Kramář kladl jako vážnou podmínku k vytvoření nového Ruska. Dále je podle něj potřeba obnovit státní vědomí, které bylo absolutismem zničeno. Každý ruský občan musí cítit, že stát je jeho, on je jeho součástí a tím pádem každý občan musí nést i přiměřený díl odpovědnosti.

Palčivá národnostní otázka má být řešena po vzájemné dohodě. Všem národnostem musí být přiznáno právo žít svobodným životem a svobodně se rozvíjet, ale zároveň musí být zachována celistvost ruské říše. V žádném případě nesmí docházet k násilné rusifikaci neruského obyvatelstva – svobodný rozvoj národností Kramář vnímal jako podmínkou sine qua non. Zároveň horoval pro autonomii oblastí – ty mají mít právo přijímat zákony místního rázu a k jejich provedení mají být ustaveny místní vlády, které budou odpovědny oblastním zákonodárným sborům. Oblasti mají být finančně samostatnými celky. Kramář byl pro rozvoj národností, který měl být zajištěn nacionální autonomií a účastí všech národností na správě státu. Oblast ale nemůže být tvořena pouze jednou národností – například na Kavkaze by to podle Kramáře byl holý nesmysl. Vedle rozsáhlé autonomie musí centrální orgány spravovat vojenství, finance, nepřímé daně, monopoly, cla. Když hovoříme o daních, Kramář navrhoval, aby ve všech oblastech byly daně

⁵⁹⁸ Tamtéž, s. 481

⁵⁹⁹ Kramář v závěru Ruské krise vycházel mimo jiné z už zmíněného návrhu ústavy Ruské říše. Jednotlivé myšlenky dovedl do hlubších detailů.

stejně – žádná oblast nesmí být daňově výhodnější. Český politik tím patrně chtěl zamezit umělé migraci do daňově výhodnějších oblastí. Výnos daní měl být ponechán v oblastech, kde byly daně vybrány. Aby byla zachována spojitost centra a oblastí, má jmenovat oblastní vládu hlava státu. Podle Kramáře bude celé Rusko „*ustrojeno na principu síly centra a svobody částí*“.⁶⁰⁰ Říšský kancléř má sehrát významnou roli v obrození Ruska. „*Bude povinen stělesňovati v sobě ideu smíření decentralisace Ruska s pevnou centrální mocí,*“ plánoval český politik.⁶⁰¹

Když Kramář uvažoval o hlavě státu, navrhoval, aby jí byl buď car, nebo prezident, a to podle rozhodnutí zástupců ruského lidu. Bude-li hlavou státu prezident, měl být volen, podobně jako československý prezident, na sedmileté funkční období. Bude-li hlavou státu car, měl být volen doživotně, přičemž princip dědičnosti Kramář zavrhl jako zastaralý. Že Kramář v otázce státního zřízení preferoval monarchii před republikou, už víme, i když nevnímal spor monarchie – republika jako klíčový. V rámci úvah o monarchii upřednostňoval volitelnou monarchii před dědičnou – dědičná monarchie podle něj vede k parazitujícímu způsobu života. Naproti tomu ve volitelné monarchii je vladař volen vůlí národa. A právě vůle národa mu mohla dodat potřebnou legitimitu.

Rusku bude po svržení bolševické vlády potřeba nejen politického, ale i hospodářského obrození. A to Kramář viděl jako nesmírně těžký úkol, protože bolševický experiment zničil průmysl, infrastrukturu, atd. Ruská demokracie se v budoucnu nesmí a nebude bát podnikavých, samostatných a silných lidí, protože jedině ti jsou schopni Rusko vyvést z bídy k prosperitě. Veškerá budoucnost Ruska pak podle Kramáře závisí na zemědělství a jeho obnově. V průmyslu je třeba obnovit individuální vlastnictví a zabrané továrny musí být navráceny původním majitelům, a to nejen Rusům, ale také cizincům. Tady můžeme pozorovat lehce egoistickou snahu Karla Kramáře domoci se vrácení ztraceného majetku. Nicméně vysvětlovat Kramářovy pohnutky ryze soukromými zájmy je nevhodné, spíše je třeba mít na paměti jeho volání po nutnosti soukromého podnikání a vědomí, že majitelé, kteří by

⁶⁰⁰ Tamtéž, s. 503

⁶⁰¹ Tamtéž

dostali své podniky zpět, by se o ně dokázali postarat nejlépe, protože podnik znají a mají k němu i citovou a rodinnou vazbu.

Rusko v budoucnu nesmí být státem jedné třídy, jak to Kramář pozoroval počátkem 20. let, to už podle něj politické strany nesmějí nikdy dopustit. Po dobu regenerace Ruska je potřeba zapomenout na stranické rozpory a soustředit se jen na rychlou obnovu Ruska. Podobně Kramář volal po říjnu 1918 při budování republiky, když například horoval pro všenárodní koalici, ve které by se spojily všechny síly, které chtějí pracovat pro blaho národa a státu. Kramář také vytkl ruské emigraci, že se příliš nestará a nesnaží o svržení bolševické vlády. Přitom právě ruská emigrace má podle jeho představ být vedoucím elementem budoucího Ruska. Přestože podle Kramáře „*bolševictví vnitřně ztroskotalo*“,⁶⁰² bylo by podle něj chybou čekat, že svržením bolševické vlády bude vše hotovo. Naopak, Rusko teprve potom čeká velká a závažná práce.

Kramář v Ruské krizi nerozebírá pouze aktuální situaci v Rusku, ale vrací se zpět do historie a hledá kořeny ruské krize – snaží se odhalit vinu jednotlivých složek ruské společnosti a nabízí řešení, nápravu, nastiňuje cestu, kterou by se podle jeho představ mělo budoucí nové, demokratické, svobodné a slovanské Rusko vydat. Východiskem Kramářovy analýzy je odsouzení absolutismu, který se podle něj nehodí pro 20. století. Kramář popsal Rusko tak, jak je znal, jak je viděl při svých mnohých cestách. Je to pohled člověka, který do Ruska často jezdil a který Rusko miloval. Do značné míry je Kramářova láska k Rusku v textu znát, ale na druhou stranu Kramář viděl i stinné stránky ruské politiky a ruského života jako celku, dovedl ruské poměry i ostře kritizovat. Kramář byl sebevědomý glosátor ruské politiky, měl dojem, že se v ruských poměrech výtečně orientuje. Nicméně při psaní návrhu ruské ústavy a při psaní Ruské krise si snad ani neuvědomoval, že tvoří jakýsi teoretický koncept či model, o jehož realizaci ale téměř nikdo nestojí. Kramářovy myšlenky mohly být pro ruské kruhy nanejvýš zajímavým příspěvkem do diskuze, jejich dopad jako celku byl ale minimální, ne-li nulový. Kramářova Ruská krise byla jistě hojně čtena ruskou emigrací v Praze, možná i v jiných zemích Evropy, ale je otázkou, do jaké míry vůbec ovlivnila

⁶⁰² Tamtéž, s. 578

jejich myšlení. Ruští emigranti jistě Karla Kramáře ctíli a uznávali, ale na druhou stranu měli svá vysvětlení příčin ruské krize a měli i svůj pohled do budoucna.

I ve svých daloších člancích a projevech Kramář komentoval hospodářskou situaci Ruska. Kritizoval, že Rusko bylo vyřazeno ze světového hospodářského života: „*Kdyby nebylo 120 milionů lidí vyřazeno z evropského hospodářství, byly by poměry jiné a žili bychom docela jinak.*“⁶⁰³ Zároveň ale striktně odmítal, že by Československo mohlo navázat obchodní styky se Sovětským svazem. V těchto dvou tvrzeních můžeme najít zdánlivý rozpor: Kramář nechce Rusko hospodářsky izolovat, ale zároveň odmítá kontakty s ním. Zdůvodnění je prosté: Kramář neuznává Sovětský svaz za nástupce onoho „pravého“ Ruska, odmítá ztotožnit bolševiky s ruským národem. To jsou kořeny jeho na první pohled rozporupných názorů na hospodářskou situaci Ruska. Vyřazení Ruska ze světového hospodářství nemělo podle Kramáře dopad pouze na Rusko samotné, ale také na Československo, kterému se omezily možnosti exportu. Přesto odmítal se Sovětským svazem obchodovat, mimo jiné i z obavy, že by Sovětský svaz mohl zaplavit Evropu svým levným zbožím. Kramář navíc varoval před tím, že bolševická vláda za zboží nehodlá platit.⁶⁰⁴ Již v roce 1919 Kramář viděl, že se Lenin začíná obracet zpět k soukromohospodářskému principu, „*když volá fabrikanty, úředníky a dává jim všechno možné, když chce hájiti soukromé vlastnictví sedláků, jest to přece jen jistý důkaz, že hospodářský život má jisté neměnné zákony, které beztrestně nelze překročiti.*“⁶⁰⁵ Připomeňme, že oficiálně byla Leninova nová ekonomická politika (NEP) vyhlášena až v březnu 1921. Již v září 1919 ovšem Kramář jasně viděl tendence, které k ní směřovaly.

Velmi kriticky se šéf národních demokratů díval na situaci na ruském venkově. Podle něj už ruský sedlák nikdy nemůže uvěřit bolševikům. A důvod? Násilné rekvizice a jejich vymáhání. Podle Kramáře bolševici brali

⁶⁰³ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 20. 10. 1926, 45. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/045schuz/s045005.htm>

⁶⁰⁴ 30. května 1922 Kramář na výtku poslance Mikulíčka, že si kapitalisté všechno kupují penězi, při jednání Poslanecké sněmovny odpověděl: „*Bolševici to kupují jinak, ti neplatí, ti si to vezmou.*“ Srov. Digitální knihovna Parlamentu ČR, 30. 5. 1922, 142. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/142schuz/s142006.htm>

⁶⁰⁵ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 30. 9. 1919, 77. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/077schuz/s077007.htm>

sedlákovi vše, „co měl i co potřeboval k vlastní výživě“.⁶⁰⁶ Důsledkem toho bylo, že „mužik přirozeně ve své pasivní resistenci - a v tom je síla sedláka, v tom je síla mužíka - řekl: já nebudu sítí více, než čeho potřebuji sám. Já o vaše peníze nestojím - o ty hadry ostatně nikdo nestojí - abyste mi za to něco dali, to nemáte. Já nebudu sítí.“⁶⁰⁷ Kramářův pohled na ruský venkov byl velmi realistický. V Rusku počátkem dvacátých let byla skutečně taková atmosféra, jak ji popisuje například ve svých parlamentních projevech.

Karel Kramář na bolševismu pochopitelně nalézal jen velmi málo dobrého a bolševický teror, který sužoval ruské obyvatelstvo, považoval za něco odsouzeníhodného. Kritizoval, že svět jen mlčky pozoroval, jaké krutosti byly v Rusku páčány. To považoval za dobrý příklad toho, že po první světové válce došlo ke „zhrubnutí mravů“.⁶⁰⁸ Tak třeba 22. ledna 1920 v parlamentu popisoval hrůzy, jichž se bolševici na ruském národu dopouštěli takovým způsobem, že by si jej mohla vzít za svůj i později tolik diskutovaná Černá kniha komunismu. Kramář hovořil o kladení rukou do vařící vody, uřezávání prstů nebo zavírání lidí do bedniček s krysy.⁶⁰⁹ Ponechejme stranou, zda Kramář popisoval jevy ojedinělé či masové. Jisté je, že se oprávněně stavěl k rudému teroru kriticky a že správně činil bolševiky odpovědnými za spoustu zmařených životů. Do souvislosti s terorem můžeme zařadit i Kramářovy výroky o lidech, kteří v Rusku umírají hladem. Do kontrastu stavěl „bolševické zbohatlíky“, které označoval za novou buržoazii, a ostatní lidi. Kritizoval tedy onu hrstku „bolševických zbohatlíků, té nové bolševické buržoasie, která naplňuje městské restauranty, kavárny, vinárny atd., která celému světu, všem cizincům představuje Rusko v docela jiné podobě, že jest tam neobyčejný blahobyt, poněvadž tam se dostane všechno, kdežto vedle jsou děti umírající hladem“.⁶¹⁰ V tomto musíme dát Kramářovi za pravdu. Výrok je z 30. května 1922, tedy z doby, kdy v Rusku vrcholil první velký

⁶⁰⁶ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 30. 5. 1922, 142. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/142schuz/s142005.htm>

⁶⁰⁷ Tamtéž

⁶⁰⁸ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 22. 1. 1920, 109. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/109schuz/s109006.htm>

⁶⁰⁹ Srov. tamtéž

⁶¹⁰ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 30. 5. 1922, 142. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/142schuz/s142005.htm>

hladomor, který způsobili bolševici.⁶¹¹ Kramář se rozhodně nemýlil, když tvrdil, že „dnes umírají tam lidé houfně na ulici“.⁶¹² Situace v Rusku skutečně taková byla a Kramář to zdůrazňoval navzdory nesouhlasným projevům některých, především komunistických, politiků.

V souvislosti s konferencí v Janově Kramář poukázal na fakt, že se bolševici snaží získat od západních států peníze. Jedním dechem ovšem dodával, že by tyto peníze nešly na pomoc hladovějícím. Peníze nebyly určeny „na spasení lidí od smrti hladem, nýbrž na agitaci, poněvadž jim (bolševikům – pozn.aut.) je to jedno, kolik umře lidí hladem, zdali matky budou jísti své děti...“.⁶¹³ Ani nyní Kramář bohužel nepřeháněl, neboť případy kanibalismu v hladem souženém Rusku nebyly výjimkou. Kramář viděl, že v Rusku „zvítězilo nejstrašnější násilí“,⁶¹⁴ proto kritizoval, že civilizovaná Evropa začíná se zločinci, kteří toto násilí provozují, normalizovat vztahy. Kramář se nevyhnul srovnání s dobou carského absolutismu v Rusku, když pronesl: „I za cara se věšelo, ač není pochyby, že to nesnese ani srovnání, ale přece byla zachována alespoň jistá procedura soudní, kdežto zde se prostě střílelo do hlavy. Přistaví se ke zdi a střílí se do hlavy.“⁶¹⁵ I tady musíme s Kramářem souhlasit. V současnosti o bolševických zvěrstvech nikdo, až na ortodoxní komunisty, kteří jakékoliv chyby popírají, nepochybuje. Víme rovněž, jakým způsobem byly vedeny, byli-li vůbec vedeny, procesy s nepřáteli státu, skutečnými i domnělými, či lépe vykonstruovanými. Pokud k soudu skutečně došlo, byl používán dvojitý metr, na který upozorňoval i český politik Karel Kramář: „Když je dobrý komunista pro zpronevěru a krádež odsouzen, je odsouzen k smrti, ale pak se řekne, že pro revoluční zásluhy se mu dává milost. ... Ale když je někdo, kdo nemá zásluhy o revoluci, když je to nějaký Nepman, ten se odsoudí a rozsudek se provede hlavně proto, že se mu konfiskuje jmění.“⁶¹⁶

⁶¹¹ Hladomor zapříčinila neúroda roku 1920 spolu s faktem, že se požadavky na rekvizice nesnížily. Počátkem roku 1921 vypukla obrovská vlna hladomoru, která vrcholila v následujícím roce. Kramářovy výroky, které odsuzovaly přístup bolševiků k ruskému venkovu, vycházejí z reálného hodnocení situace.

⁶¹² Digitální knihovna Parlamentu ČR, 30. 5. 1922, 142. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/142schuz/s142005.htm>

⁶¹³ Tamtéž

⁶¹⁴ Tamtéž

⁶¹⁵ Tamtéž

⁶¹⁶ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 15. 4. 1924, 263. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/263schuz/s263004.htm>

Jak už bylo naznačeno, Kramář kritizoval, že se Evropa začíná s bolševickým Ruskem sblížovat. O to více potom vyzdvihoval postoj USA. Spojené státy se odmítly smiřovat se zlem a tím podle Kramáře stanuly na „nejvyšší mravní výši“.⁶¹⁷ Navíc, „Amerika koná to největší tím, že zachraňuje od smrti hladem umírající, dává pomoc jako nikdo jiný, ale se sověty nemluví“.⁶¹⁸ V tom Kramář viděl mravní výši Spojených států amerických před historií a obdobný idealismus tomu, který vedl Spojené státy do světové války. I zde měl Kramář dobré informace. Spojené státy skutečně poskytovaly hladovějícím v Rusku pomoc, která ovšem byla často rozkrádána a nedostávala se k potřebným.

Dalším projevem bolševické zvěle, který Kramář odsuzoval, byla cenzura. V Rusku bylo dovoleno vydávání pouze bolševického tisku, tisková svoboda tam neexistovala. V Rusku se navíc podle Kramáře nesmělo v tiskárně začít sázet, „dokud censor neřekne, je-li to dovoleno nebo ne, poněvadž se patrně bojí, aby se to nerozšířilo“.⁶¹⁹ Vzhledem k téměř absolutní moci cenzury nemohlo podle Kramáře svobodně vzniknout a formulovat se veřejné mínění. Nedostatek informací a dostupnost informací pouze z jediného zdroje jsou dostatečným důvodem pro to, abychom situací v Rusku nemohli nazvat tiskovou svobodou, soudil Kramář.

Stranou Kramářova zájmu v souvislosti s Ruskem a vládou bolševiků nezůstávala ani mezinárodní politika. Vzhledem k tomu, že se neuskutečnila Kramářem zamýšlená intervence a nedošlo ke svržení bolševického panství v Rusku, nastalo to, před čím Kramář varoval: sblížení bolševického Ruska s Německem. Tuto možnost Kramář nastínil například i ve svém projevu 4. října 1919 v pražském Obecním domě. Kramář přihlédl i k faktu, že pro Německo je Rusko jedinou hospodářskou a politickou nadějí. Vzhledem k tomu, že tento text byl přednesen v říjnu 1919, můžeme říci, že Kramář předvídal budoucí rusko--německou spolupráci, která byla později založena

⁶¹⁷ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 30. 5. 1922, 142. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/142schuz/s142006.htm>

⁶¹⁸ Tamtéž

⁶¹⁹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 15. 4. 1924, 263. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/263schuz/s263003.htm>

na rapallské smlouvě.⁶²⁰ Kramář de facto viděl přímou cestu od odmítnutí intervence k Rapallu, což dokládá i jeho výrok v Národním shromáždění z roku 1922 o tom, že „...kdyby bylo roku 1919 Rusko osvobozeno, nebylo by Janova, nebylo by rapallské smlouvy...“⁶²¹ Kramář sice předvídal cestu k Rapallu, ale na podzim 1919 tato slova pronášel spíše jako varování, než jako proroctví. V této době rozhodně nevěřil, že bolševická vláda v Rusku bude mít tak dlouhého trvání, naopak byl přesvědčen, že dny této vlády se chýlí ke konci. Na jednu stranu tedy Kramář správně odhadl rizika a nebezpečí, která bolševická vláda přináší, na druhou stranu ale předvedl příliš optimistický odhad budoucnosti. V souvislosti s vývojem polské problematiky, k níž se ještě vrátíme, Kramář „cítil to strašné nebezpečí, které nám hrozí, sblíží-li se ... Rusko s Německem“.⁶²² A dodal: „Viděl jsem, že jsme skutečně ohroženi ve svém životním nervu. To bylo pro mně něco tak strašného, že nedovedu vám říci, co všechno jsem cítil.“⁶²³ Kramář poukazoval i na hospodářské aspekty rusko-německého sblížení: „Německo ví, že musí mít export, že za ztracené kolonie, za ztracenou Malou Asii musí někam do světa a ten svět je Rusko. Německo udělá všecko, aby si získalo vděčnost Ruska. Čím nevděčnějšími jsou spojenci, tím vděčnějším bude Německo, aby zahladilo vzpomínku, že to bylo Německo, které poslalo bolševiky do Ruska. To Německo chce a bude mít v Rusku kolonii...“⁶²⁴ Kramář se právem obával, že se Rusko sblížením s Německem odvrátí od slovanské politiky, která byla podle Kramáře jediná správná. Nutno ovšem dodat, že kromě Kramáře už téměř nikdo na slovanskou politiku nespoléhal. To vše byly podle předsedy národní demokracie jen neblahé důsledky neprosazení intervence do Ruska v roce 1919. Navíc Kramářem tak ostře kritizovaná bolševická vláda slovanskou politiku ani provádět nemohla, třeba už jen proto, že v Kramářových očích bolševici vůbec nebyli Slované.

⁶²⁰ Rapallská smlouva byla podepsána 16. dubna 1922 v průběhu janovské konference. Obě strany se vzdaly válečných náhrad a reparací, navázaly diplomatické styky a Německo se zřeklo náhrady za znárodněný majetek, nebude-li poskytnuta jiným zemím. Tajný dodatek upravoval hospodářskou spolupráci obou zemí.

⁶²¹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 30. 5. 1922, 142. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/142schuz/s142005.htm>

⁶²² Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. 1. 1921, 49. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/049schuz/s049008.htm>

⁶²³ Tamtéž

⁶²⁴ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. 1. 1921, 49. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/049schuz/s049009.htm>

Karel Kramář zásadně odmítal jednání a pokusy o navázání diplomatických styků se Sovětským svazem. Proti němu stál ministr zahraničních věcí Edvard Beneš. Stanoviska obou politiků vycházela z rozdílných motivů: Beneš se na tento problém díval střízlivě z politického hlediska, Kramářovo posuzování naopak vycházelo z hlediska mravního. Jednání o navázání diplomatických styků zahájil Beneš v roce 1926. Ze strany Kramářovy národní demokracie se mu tehdy dostalo ujištění, že z toho strana nevyvodí politické důsledky. Právo na kritiku si však národní demokraté ponechali a Kramář tohoto práva notně využíval. Zejména kritizoval, že k uznání Sovětského svazu *de iure* mají vést hospodářské důvody. Dnes bychom řekli, že Kramář odmítal podlehnout obchodní lobby. Jeho argument ztrácí ovšem na síle, pokud si uvědomíme, že to byl právě Kramář, kdo vyzýval k hospodářské spolupráci Slovanů. Nicméně bolševici pro něj samozřejmě nebyli zástupci slovanského Ruska. Navíc Kramář správně upozorňoval, že uznáním ještě není zaručeno placení. Kramář své možnosti kritiky využil hlavně na stránkách Národních listů, kde 24. ledna 1926 napsal: „... uznáváme jako zákonné vládce Ruska ty, kteří s německou pomocí dostali se do Ruska, kteří za německé peníze rozvrátili ruskou armádu, vyvraždili i s carem a s jeho rodinou 2 miliony ruských lidí, miliony vyhnali do bídy a nouze do ciziny, miliony ubohých mužů svou šílenou sociální politikou dovedli do smrti hladem a do lidojedství, zničili hospodářsky celou Rus, a kteří z daní, vydřených násilím na zbědačelém mužiku vydrží armádu čekistů a špiónů a platí po celém světě agenty rozvratu a sociální revoluce...“.⁶²⁵ Kramář důsledně odmítal uznání těch, kteří „*neznají práva*“ a kteří „*neznají žádné svobody, ani tisku, ani shromáždění, ani svobodu smýšlení*“,⁶²⁶ slovy, že „*nikdy nebudeme hrobaři Slovanstva*“.⁶²⁷ Když v roce 1934 skutečně došlo k navázání diplomatických styků mezi Československem a Sovětským svazem, komentoval to Kramář slovy: „*Slovanská zrada je dokonána, spáchán je největší zločin slovanský...*“⁶²⁸ A pokračoval s tím, že „*dnes všichni dobří Rusové musí si pomyslet, že byly zbytečny oběti milionů ruských lidí, že nebyli jsme hodni velikého daru lásky*

⁶²⁵ Kramář, K.: Naše slovanství a uznání Sovětů, Praha 1926, s. 3, resp. Národní listy 24. 1. 1926

⁶³³ Tamtéž, s. 4

⁶²⁷ Tamtéž, s. 16, resp. Národní listy 31. 1. 1926

⁶²⁸ Herman, K., Sládek, Z.: Slovanská politika, s. 75

ruského hrdinství a ruské obětavosti“.⁶²⁹ Kramářova reakce byla velmi emocionálně zabarvena. Muselo mu být jasné, že byla-li dosud alespoň jiskřička naděje na oživení jeho plánů na zbavení Ruska bolševické vlády, nyní jsou plány tohoto typu rázně smety ze stolu. Navíc v tom viděl zničení možnosti slovanského sjednocení. Nakolik byla tato možnost reálná ovšem Kramář už neřešil. Stejně halasně jako navázání diplomatických styků Kramář kritizoval uzavření spojeneckého svazku se Sovětským svazem (a Francií) v roce 1935, přičemž jeho hlavním argumentem bylo, že toto spojení stejně nezajistí naši bezpečnost. Události příštích let skutečně ukázaly, že se nemýlil. Nicméně není od věci dodat, že Kramářova averze k sovětskému režimu hraničila až s fanatičností.

S jakým odporem Karel Kramář hleděl na uznání Sovětského svazu *de iure*, vyplývá i z jeho následujících slov: „*Pan ministr (Beneš – pozn. aut.) chtěl ospravedlnit uznání sovětů de iure tím, že jednal se sověty teprve, když byly přijaty do Společnosti národů. Mám sice jisté pochyby a ptám se jen, je-li to pravda, že na to čekal, ale opravdu nemyslím, že by tím udělal velikou poklonu Společnosti národů. Mravní hodnotu Společnosti národů to zrovna nezvýšilo, spíše naopak. Společnost národů měla přece býti strážcem ideálních hodnot lidstva a ne pouze policajtem pro ochranu mezinárodního pořádku. Krev nevinných 160 000 - podle přiznání samých sovětů povražděných nebyla přijetím do Společnosti národů smyta, ani tím nebyla omluvena smrt 8 milionů hladem umořených ubohých ruských mužů v očích lidí, kteří neztratili ještě smysl pro humanitu a lidskost. Ovšem my, kteří ruskému národu tolik máme co děkovati za svobodu, máme podle nového režimu patrně jiné ponětí o lidskosti a vděčnosti.*“⁶³⁰ Dále se Kramář ohradil proti Benešově výroku, že Československá republika respektuje vnitřní řády a instituce sovětské. Kramář odmítal slovo „respektovat“. Navrhoval, že by bylo vhodné je nahradit tím, že se nechceme vměšovat do vnitřních záležitostí. Poukazoval na to, že „*respektovat, aspoň pro mne, pokud já znám to slovo, znamená míti jistý respekt, jistou úctu*“.⁶³¹ Rozdíl mezi významem slov „respektovat“ a „nevměšovat se“ vysvětlil Kramář jasně:

⁶²⁹ Sís, V.: Dr. Karel Kramář, s. 176

⁶³⁰ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 7. 11. 1935, 11. schůze ve volebním období 1935-38, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/011schuz/s011005.htm>

⁶³¹ Tamtéž

„Zda sověty respektují naše vnitřní poměry čili nic, to je pro mne naprosto lhostejné. Já toho od nich nežádám, ať je respektují nebo nerespektují, skorem bych se za to poděkoval, ale musím říci: já chci něco jiného, já chci, aby se nevměšovaly do našich vnitřních poměrů. O to mně jde.“⁶³² Kramář dodával, že současný flirt se Sověty, mínil tím Benešovu cestu do Ruska v roce 1935, není žádnou zárukou budoucí bezpečnosti Československa a rozhodně odmítal, že by se mohl stát základem trvalého přátelství mezi oběma státy. Svůj názor na zahraniční politiku Československa nastínil slovy: „Je žalostným koncem celé politiky p. ministra Beneše, že poslední refugium jeho politiky jsou sověty.“⁶³³ K tomu jedním dechem dodal, že velmi lituje toho, že na místě Sovětského svazu není svobodné slovanské Rusko.

Tím se opět vracíme ke Kramářově víře, že bolševické panství v Rusku padne a na jeho místo nastoupí nové, demokratické, národnostně spravedlivé, svobodné a slovanské Rusko. Tato víra se mu za jeho života nevyplnila. V této souvislosti pak do konce života kritizoval československou zahraniční politiku, protože nám podle něj odcizuje budoucí národní Rusko.⁶³⁴ Pouze slovanské Rusko bylo pro Kramáře zabezpečením Československa: „Dokud Rusko nebude v pořádku a nebude slovanské, musíme my žítí opravdu v nejužším přátelství s Francií. Ale musíme si docela upřímně říci, že úplně zabezpečeni budeme jenom tenkrát, když budeme moci spoléhati na to, že slovanské Rusko nedá ublížiti žádnému slovanskému národu. Pak bude pokoj a klid, poněvadž docela upřímně musíme říci, že alespoň my, a jsem pevně přesvědčen, v budoucnosti i Rusové budou všechno, jenom ne výbojní a imperialističtí. A to bude ve Slovanstvu rozhodovati. Myslím, že nikdo nebude chtítí míru a pokoje více než Rusko nebo Slovanstvo.“⁶³⁵

Do konce života skutečně nepřestal tento český politik věřit, že sovětská vláda brzy padne a vznikne nové Rusko, které opět povede Slovanstvo. Dokladem Kramářovy víry je i striktní odmítání uznání pobaltských států, protože za jejich existencí viděl slabost a benevolenci bolševické vlády. Neviděl, že nové státy vznikají v reakci na bolševickou vládu v Rusku. Proto

⁶³² Tamtéž

⁶³³ Tamtéž

⁶³⁴ Srov. Digitální knihovna Parlamentu ČR, 4. 11. 1920, 16. schůze ve volebním období 1920-25, <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/016schuz/s016009.htm>

⁶³⁵ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 6. 11. 1923, 223. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/223schuz/s223004.htm>

také kritizoval Benešovu zahraniční politiku, která podle Kramáře považovala stávající uspořádání Evropy za konečné a nepočítala se vznikem nového, budoucího Ruska. Uznáním Pobaltí by Československo podle Kramáře schválilo trhání Ruska, nebo lépe řečeno ruského impéria. Pobaltské státy Kramářův postoj pochopitelně velmi trápil, protože Kramář díky svému vlivu značně ovlivňoval veřejné mínění v Československu.

„Nové Rusko“ by se v čele Slovanstva stalo mocným ochráncem Československa a všech slovanských národů a mohlo tak uplatnit svůj „vrozený mesianismus“, jak napsal Kramář.⁶³⁶ Rusko v čele mocného Slovanstva by bylo podle Kramáře ideální i pro zajištění československých hranic. Tato Kramářova myšlenka působí velmi scestně, protože sama existence demokratického Ruska ještě není zárukou bezpečnosti kteréhokoliv středoevropského státu. V Národních listech Kramář napsal, že *„jen Rusko ve spojení se slovanskými státy znamená upevnění evropské rovnováhy a naději nejen na trvalý mír, nýbrž i pro nás na klidný, nerušený rozvoj našeho státního a národního života“*.⁶³⁷ Podle Kramáře naše národy ve slovanství vyrostly, proto není třeba hledat nějakou novou, umělou a nepřírozenou orientaci. V Rusku, osvobozeném od bolševismu, Kramář viděl významné hospodářské odbytiště, ostatně podle něj se většina zahraničního obchodu Československa měla odbývat směrem na východ. I na poli kulturním by měla převažovat naše východní orientace. Slovanství bylo pro Kramáře nejen tradicí, ale i orientací pro budoucnost – až do konce života byl přesvědčen, že místo našeho národa je ve slovanství.

Samostatnou kapitolou Kramářova vztahu k Rusku je jeho poměr k ruské emigraci, která se usadila v Československu. Právě lidé z ruské emigrace se podle Kramáře měli stát novými duchovními vůdci budoucího Ruska. *„Toto nové Rusko bude Slovanům bližší, víc své, s ním možno bude mítí společné tužby, společné ideály, s ním možno bude dobývatí si lepší místo ve světě, i nové, spravedlivější ocenění Slovanstva v lidské společnosti. To je a bude základnou pro budoucí Slovanstvo,“* doufal Kramář.⁶³⁸ Už byla řeč o tom, že Kramář věřil, že bolševická vláda padne a bude vystřídána

⁶³⁶ Kramář, K.: Československý stát, s. 8

⁶³⁷ Kramář, K.: Naše slovanství, s. 13, resp. Národní listy 31. 1. 1926

⁶³⁸ Kramář, K.: Na obranu, s.100

novým režimem. A právě tuto víru ruští emigranti velice oceňovali, velmi si vážili Kramářova nekompromisního postoje vůči bolševikům a jeho striktního odmítání jakékoliv spolupráce s bolševickým režimem. První kontakty Karla Kramáře s ruskou emigrací byly veskrze oficiální povahy – na Kramáře jako premiéra se obrátil v prosinci 1918 se svými žádostmi Spolek ruských důstojníků. Spolu s ministrem obrany Klofáčem povolil vytvoření zvláštního vojenského útvaru z ruských zajatců.⁶³⁹

Obecně můžeme říci, že se Kramář obklopoval nesocialistickou emigrací, přesto se ale nevyhýbal setkání ani s levicově orientovanými Rusy. Z ruské emigrace v Československu byly Kramářovi nejbližší monarchistické kruhy. V roce 1920 vznikl tzv. Krymský pomocný výbor, Kramář finančně podporoval tiskovou kancelář Russunion nebo Ruské národní studentské sdružení. Tisk ruské emigrace (nejen v Československu, ale i jinde, například ve Francii) dával Kramářovi poměrně velký prostor pro uveřejňování jeho názorů na otázky spojené s Ruskem a ruskou emigrací. Čelní představitelé ruské emigrace bývali také častými hosty v pražské vile manželů Kramářových. K zintenzívnění styků jistě nemalou měrou přispěla i Kramářova žena, která sama pocházela z ruských podnikatelských kruhů. Mnoho Rusů, kteří Prahou třeba jen projížděli, se chtělo s Karlem Kramářem osobně setkat. A český politik byl takovým přátelským setkáním vždy přívětivě nakloněn. Kramářova myšlenka silného ruského národního státu tedy nacházela značné sympatie u uprchlíků, kteří se na českého politika obraceli s žádostmi o pomoc. I samotná národní demokracie hájila zájmy ruské emigrace, z pověření Karla Kramáře měl tento program sledovat Antonín Hajn. Národnědemokratičtí poslanci se zabývali politikou podpory ruské emigrace i na půdě Národního shromáždění, když se s interpelacemi v této věci obraceli na ministra zahraničních věcí Edvarda Beneše.⁶⁴⁰

Otázkou je, nakolik mohl Kramář ruské emigraci efektivně pomáhat. Jako poslanec, ač člen zahraničního výboru, měl malý vliv na oficiální

⁶³⁹ Srov. např. Šetřilová, J.: Karel Kramář – Otec ruské emigrace, in: Běloševská, L., Sládek, Z. (ed.): Karel Kramář, s. 76

⁶⁴⁰ Jako příklad můžeme uvést interpelaci skupiny národnědemokratických poslanců v čele s Hajnem a Kramářem ve věci toho, co vláda hodlá v zájmu ruských utečenců učinit – jde o interpelaci z 24. června 1921. Poslanci poukazovali na fakt, že pomoc poskytovaná ze strany SHS nebo Bulharska je podstatně větší, než pomoc, kterou poskytuje Československo. Kramářův rukopis dle mého soudu nese poznámka o tom, že představitelé emigrace, kteří budou stát v budoucnu v čele Ruska, dají potom přednost těm zemím, které jim více pomohly. Opět se objevuje známý motiv vděčnosti.

zahraniční politiku země. Finanční prostředky, kterými Kramář v posledních letech života disponoval, nebyly neomezené a vzhledem k jeho způsobu života se navíc rychle zmenšovaly. Pro Kramáře ale byla pomoc ruské emigraci morální povinností, kterou cítil k ruskému národu. Často proto vyslyšel prosby ze strany emigrantů, volající o pomoc při hledání zaměstnání, umožnění studia na střední či vysoké škole nebo při snaze získat občanství. Při hledání zaměstnání pomáhali emigrantům vedle samotného Kramáře i průmyslníci blízcí národní demokracii – emigranti nacházeli uplatnění například ve strojírenských závodech (v ČKD, Škodovce nebo Zbrojovce). Pravdou je, že ve 30. letech se finanční možnosti Karla Kramáře sice ztenčovaly, mimo jiné v souvislosti s výstavbou vily ve Vysokém nad Jizerou, na druhou stranu v této době už ruská emigrace byla v Československu víceméně zabydlená a soběstačná.

Jako nesmírně užitečnou a důležitou Kramář viděl práci pro studentstvo. Ve studentstvu rostla nová ruská inteligence a ta měla být, alespoň podle Kramářových představ, naprosto odlišná od té předválečné. Naděžda Nikolajevna Kramářová stála v čele Komise pro pomoc ruským studentům, což byla organizace, která měla pomáhat studentům především v prvních měsících jejich studií. Kramář byl také v intenzivním styku s Ruským spolkem invalidů v Československu. Pro už zmiňovaný Krymský pomocný výbor zase založil speciální účet v Živnobance a na tento účet sám přispíval nemalými částkami. Manželé Kramářovi vůbec věnovali značné finanční částky na ruské divadlo, na pomoc ruským nemocným nebo třeba na dárky pod ruskou jolku.

Nejen pro Karla Kramáře, ale hlavně pro ruskou emigraci v Československu, bylo obrovskou ranou uznání SSSR *de iure* v roce 1934. Následovala totiž likvidace podpůrných akcí ze strany československého státu. Československé úřady od této chvíle nemohly oficiálně podporovat ruské emigranty, kteří byli v opozici proti bolševickému režimu. A jak už bylo řečeno, i Kramářovi ve 30. letech docházely finanční prostředky a nakonec vlastně i síly. Takovým pomníkem Kramářovy pomoci ruským emigrantům zůstala pravoslavná kaple na olšanských hřbitovech v Praze, která byla vysvěcena v roce 1925. Pomoc Karla Kramáře ruským emigrantům byla upřímná a nezištná. Cítil solidaritu s ubohým ruským národem, trpícím pod

bolševickou vládou, a snažil se pro něj dělat vše, co bylo v jeho silách. Podle metropolity ruské pravoslavné církve západní Evropy Evlogije, Kramář patřil k těm pravým přátelům, které lze nejlépe poznat v nouzi: „Právě v naší nouzi, v naší kruté bídě, v našem vyhnanství, v cizině, v celé své velikosti vyvstala nádherná postava našeho velkého Druha. ... My všichni ruští vyhnanci z rodné vlasti, rozptýlení po všech zemích širého světa, my všichni nalézáme v osobnosti Kramářově velkou mravní oporu, vidíme v něm věrného tlumočnicka našich nejlepších a nejskrytějších myšlenek, nadějí a nálad, vidíme v něm ideového národního vůdce.“⁶⁴¹ Takového Kramáře viděly stovky Rusů, kteří ho poznali a kterým pomohl.⁶⁴²

Ani po válce, ve změněných podmínkách Evropy, Kramář neopustil své velké téma: slovanskou politiku. Neváhal prohlásit, že „následkem bolševické zrady na Rusku Slovanstvo válku prohrálo“⁶⁴³. Po válce Kramář opět přišel s myšlenkou na vznik slovanského souručenství. Vrátil se k ní ve svém spise Na obranu slovanské politiky, v němž si kladl otázku, zda je tato myšlenka nosná i v poválečné Evropě, a dospěl k názoru, že je nejprve třeba zbavit Rusko vlády bolševiků a až potom uvažovat o novém uspořádání Slovanstva. Po pádu bolševismu podle Kramáře okamžitě nastoupí nové, slovanské Rusko, které bude hrát roli ochránce slovanských národů před německým nebezpečím. Nicméně Kramář neřeší, proč by politika postbolševického Ruska měla být nakloněna právě slovanským ideálům. To jednoduše bere jako fakt. Také opomíjí to, že „německé nebezpečí“ není hrozbou pro všechny slovanské národy. Ve spise Na obranu slovanské politiky se Kramář zaměřil především na kritiku západní orientace zahraniční politiky ministra Beneše a prezidenta Masaryka. Benešovi mimo jiné vytkl, že nemá rád Rusy a že „nevděčně podceňuje, co Rusko pro Slovanstvo udělalo“.⁶⁴⁴ Kramář zopakoval, že slovanství pro něj nikdy nemělo agresivní cíle, naopak bylo obranou před silícím germanismem a maďarismem a především pak zárukou evropského míru.⁶⁴⁵ I přes výzvy ke spolupráci slovanských národů kladl důraz na bezpodmínečné zachování jejich národní identity. Programem jeho

⁶⁴¹ Evlogij: Starý věrný přítel, in: Sís, V. (ed.): Dr. Karel Kramář, II. díl, s. 220 - 221

⁶⁴² O kontaktech Kramáře s ruskou emigrací více viz např. Šetřilová, J.: Karel Kramář, s. 74 - 90

⁶⁴³ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 6. 11. 1923, 223. schůze ve volebním období 1920 - 1925, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/223schuz/s223004.htm>

⁶⁴⁴ Kramář, K.: Na obranu, s. 36

⁶⁴⁵ Tamtéž, s. 11

slovanské politiky bylo sblížení slovanských národů, které musí být plně samostatné a svobodné ve svém vnitřním životě. Kulturním a hospodářským sblížením slovanských národů mělo být posíleno vědomí slovanské solidarity. Právě myšlenka slovanství podle Kramáře osvobodila český a slovenský národ. Hlavním úkolem novoslovanské politiky podle Kramáře bylo urovnání sporů mezi slovanskými národy v duchu opravdového slovanského sbratření. Mezi přední cíle novoslovanství patřilo i po válce sblížení nesmiřitelných protivníků (Rusů a Poláků).⁶⁴⁶ Toto letité nepřátelství bylo nutné urovnat, aby slovanská jednota mohla fungovat. Novoslovanství nebylo válkou zničeno a jeho myšlenky nevyhasly ani po skončení světového konfliktu. Základní idea novoslovanství, totiž smír mezi slovanskými národy, jejich volnost, rovnost a bratrství, se Kramářovi stala základem poválečného slovanství.

Jak se Kramář díval na budoucnost Slovanstva po první světové válce? Slované měli kulturně a hospodářsky spolupracovat, Kramář navrhoval založení slovanské celní unie. Ta by podle něj nebyla přínosná pro československé zemědělství, ale naopak by zase měla kladný dopad na československý průmysl. V této souvislosti Kramář navrhoval jakousi etapovou politiku: začít poskytováním vzájemných výhod pro výroby a postupně pak dojít k užšímu hospodářskému svazku. Kramářovi bylo jasné, že budoucí politická spolupráce bude jiná, než předválečná slovanská politika, a to proto, že půjde o vztahy mezi státy, ne o vztahy mezi nesvobodnými národy. Kramář také upozornil na zásadní rozdíl mezi slovanstvím a pangermanismem: slovanství nechce nic jiného, než spojení slovanských států, kdežto pangermanismus je Kramářovi neskrývaným násilím proti malým slovanským národům. Podle Kramáře má nadále platit novoslovanská idea o nevměšování se do vnitřních záležitostí jednotlivých slovanských zemí, což chápe jako základní podmínku slovanského sjednocení.

Karel Kramář nikdy nevěřil v možnosti a schopnosti Společnosti národů a ve spise *Na obranu slovanské politiky* to jen potvrzuje. V pozici mezi Maďary a Němci není podle něj možné vkládat budoucnost národa a státu do

⁶⁴⁶ Kramář mohl v roce 1926 reagovat nejen na rusko-polskou averzi, danou historickými skutečnostmi, ale v předchozích letech byl rovněž svědkem nejnovějšího konfliktu: polsko-sovětské války, jež byla ukončena řížským mírem v březnu 1921. Sovětský svaz v tomto konfliktu ovšem pro Karla Kramáře nepředstavoval slovanský stát.

rukou Společnosti národů, která by sotva byla ochranou před velkým konfliktem, který by některý z velkých států chtěl, uvedl Kramář jinde.⁶⁴⁷ Zároveň přišel s velmi špatným odhadem budoucího vývoje v Evropě – tvrdil, že Spojené státy americké už nikdy nebudou zasahovat do evropských záležitostí a že Německo už nikdy nebude chtít na západ, protože obrátí svou expanzi výhradně východním směrem. Slované v Kramářově podání mají být jedním z nejdůležitějších faktorů světové politiky, ne jako ohniště konfliktu, ale jako element míru a pokoje. Slovanská orientace je podle Kramáře nejbezpečnějším zajištěním svobody a samostatnosti Československa, protože základem slovanského souručenství musí být vzájemná garance integrity jednotlivých států. Státy ve slovanské federaci musí být v celém rozsahu vnitřní politiky naprosto samostatné, pouze otázky zahraniční politiky a obrany společných zájmů mají být koordinovány. Náležitě zabezpečeno má být fungování společné obrany. Kramář si položil i otázku, zda je takové souručenství vůbec možné a zda je k němu Slovanstvo zralé. Předpokladem vzniku slovanského souručenství je podle něj pád bolševické vlády v Rusku a vznik nového, nacionálního a slovanského Ruska. Toto nové Rusko bude Slovanům bližší, bude mít společné tužby a ideály. Jádrem budoucího slovanského souručenství se mělo stát Rusko, Jugoslávie a Československo.

Stále, i po vzniku samostatných států po první světové válce, tedy Kramář chápal slovanskou federaci jako jedinou možnou záchranu slovanských národů před jejich podmaněním mocnými sousedy. Slovanskou federaci považoval za záruku míru a demokracie v Evropě. Jeho federace by totiž byla prosta výbojných plánů a akcí, hájila by jen to, co patří Slovanům. Svou mohutností by pak zabraňovala porušení míru jinými státy. Je otázkou, zda by tato federace byla skutečně tak mírumilovná, jak si to Kramář představoval. Vznik tak mohutného státního celku, jakým by byla slovanská federace, by rozhodně musel narušit mocenskou rovnováhu v Evropě. Další otázkou je, zda myšlenka vzniku slovanské federace byla v daných podmínkách realizovatelná. Vše nasvědčuje tomu, že o ni nebyl zájem. Kramářovu ideu slovanské federace můžeme směle zařadit do kategorie

⁶⁴⁷ Kramář, K.: Československý stát, s. 16

politických utopií, ačkoliv on sám věřil v realizovatelnost tohoto programu. Přes naznačené výhrady Karel Kramář odmítal názory, že by novoslovanství nemělo mít v poválečném světě své místo. Situace po první světové válce ale nebyla pro realizaci Kramářovy slovanské politiky zrovna příznivá. Přestože úspěchy Ruska na počátku války mohly novoslovanské koncepce povzbudit, bolševický převrat za nimi přibouchl dveře. Rusko nebylo v této chvíli schopno hrát roli vůdce slovanských národů. Také rozpadem Rakousko-Uherska doznala situace v Evropě obrovských změn. Již nebylo zapotřebí solidarity utlačovaných slovanských národů, protože ty si založily své vlastní státy. Myšlenka slovanské vzájemnosti se v této době nutně jevila jako zastaralá a nepotřebná. Přesto se Kramář myšlenky na vznik slovanské federace pod vedením Ruska nevzdal a šel zcela proti proudu.⁶⁴⁸ V Kramářově poválečném novoslovanství se odrážel také jeho nacionalismus, chápal spolupráci Slovanů pod vedením nového Ruska jako jakousi hráz proti germanismu. Dokládají to jeho slova z února 1920: „... A když budeme dělat skutečně dobrou politiku zahraniční a když budeme spoléhati na to, co je u nás jedinou silou, totiž na sílu Slovanstva, které bude zase jednou veliké a silné, když nebudeme se bát němectví, které se nikdy nebude moci hnout, když bude Slovanstvo lepší a zdravé, což, když všechno toto víme a cítíme, musíme stále se tetelit strachem? Je toho potřeba? Máme my stále míti předválečné mínění, že Němci jsou pány světa a světových sympatií?“⁶⁴⁹ Kramář ve Slovanstvu, a především ve slovanském Rusku, viděl spásu před možnou německou agresí.⁶⁵⁰ Netrpělivě očekával velký den spojení slovanských národů, který podle něj bude dnem, kdy skončí německá touha po revizi mírového uspořádání, protože Slovanstvo konečně získá ve světové politice místo, které mu patří.

⁶⁴⁸ Srov. Herman, K., Sládek, Z.: Slovanští politika, s. 50

⁶⁴⁹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. - 29. 2. 1920, 126. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126008.htm>

⁶⁵⁰ „...zabezpečení československého státu, zabezpečení Československé republiky jest jen a jedině ve slovanském Rusku, poněvadž dobře vím, že to slovanské Rusko by se nikdy nesblížilo s Německem, nikdy by s ním neuzavíralo spolek...“, Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. 1. 1928, 49. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/049schuz/s049008.htm>

Ve slovanské politice Karel Kramář viděl „jedinou záchranu míru a jedinou záchranu demokratismu a Evropy“.⁶⁵¹ Je zřejmé, že byl ovlivněn klasickým nazíráním na Slovanstvo, které vycházelo z Herdera. Kramář totiž hovořil o Slovanech jako o demokratických, mírumilovných národech, které v sobě nemají ani náznak imperialismu. Dokládají to i jeho další slova: „Rusové budou všechno, jenom ne výbojní a imperialističtí. A to bude ve Slovanstvu rozhodovati. Myslím, že nikdo nebude chtít míru a pokoje více než Rusko nebo Slovanstvo.“⁶⁵² Jak by ale Kramář vysvětlil tuto slovanskou mírumilovnost v kontextu sovětsko-polské války? Mohl by namítnout, že Sověty nepovažuje za Slovany a ke konfliktu by nedošlo, kdyby existovalo slovanské Rusko. Ovšem pro československo-polský spor, který se rozhořel o Těšínsko a který si vyžádal řadu lidských životů, by asi již vysvětlení nenalezl, a tak je raději ani nehledal.

Karel Kramář se domníval, že bez Slovanstva nemá Československo šanci uplatnit se v mezinárodní politice. Podle něj bylo Československo příliš malým státem na to, aby mohlo být strůjcem vlastního osudu, zvláště vzhledem k faktu, že bylo obklopeno nepřáteli. A zařazením do většího celku, tedy do Slovanstva, mělo tuto nepřízeň osudu prolomit. Podle Kramáře Československo potřebuje bezpečnější záruky než „demokracii a západ“, podle něj to totiž vystačí jen na chvíli, kdy jsou všichni ochromeni hroznou vzpomínkou na válečná léta, která ale brzy vyprchá. Podle Kramáře tedy Československo může hledat své zabezpečení jen „v přirozeném spojení s národy slovanskými, především s Ruskem a Jihoslavií“, přičemž Rusko se musí nejprve osvobodit od bolševismu.⁶⁵³ Kramář tak dochází k jednoznačnému závěru: každý, kdo chce zabezpečení národa, musí chtít osvobození Ruska od bolševické vlády. Kramář uznával, že Československo je velmi malý stát, přesto však má šanci hrát ve Slovanstvu významnou roli, a to jednak díky tomu, že Češi byli vždy předními představiteli slovanské politiky, a jednak díky geografické poloze českých zemí, poněvadž jsme

⁶⁵¹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 30. 5. 1922, 142. schůze ve volebním období 1920- 25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/142schuz/s142006.htm>

⁶⁵² Digitální knihovna Parlamentu ČR, 6. 11. 1923, 223. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/223schuz/s223004.htm>

⁶⁵³ Kramář, K.: Československý stát, s. 17

„přední stráží a prvním zákopem Slovanstva“.⁶⁵⁴ Navíc měly být české země důležitým faktorem z hlediska hospodářského. Kramář hodnotil český (československý) národ jako mírumilovný, a tak se měl stát „*elementem míru, vnitřní práce a snášenlivosti mezi slovanskými národy*“.⁶⁵⁵ Již v roce 1906 Kramář zdůraznil, že „*národ český Slovanstvu prokazuje již neocenitelnou službu tím, že živým klínem rozděluje Německo*“, a tedy „*nikdo pro Slovanstvo neudělal víc, než národ český, tím, že v srdci Evropy přes všechny útisky a trýzně se zachoval*“, a proto „*každé jeho posílení je tudíž také prospěchem Slovanstva*“.⁶⁵⁶

Karel Kramář se svůj náhled na Slovanstvo snažil podřizovat aktuální politické situaci: v určitou dobu mu „stačil“ svobodný rozvoj slovanských národů a jejich spolupráce v rámci habsburské monarchie, později šel dál ke Slovanstvu pod vedením Ruska, uspořádaném v mohutné slovanské říši. Často však nedokázal odhadnout realizovatelnost a přijatelnost svého programu. Při velkém zjednodušení by se mohlo zdát, že Kramář dělil svět na slovanský a ten druhý – neslovanský, přičemž slovanský svět byl světem ideálním, mírumilovným a pozitivním, kdežto zbylý svět, který mu prakticky splýval se světem germánským, byl synonymem zla. Kramář skutečně na svět často nahlížel velmi schematicky a černobíle. V tomto modelu ale chybí vnitřní členění onoho slovanského světa, neboť Kramář, jakkoliv k tomu vyzýval, neměřil všem Slovanům stejným metrem: v rusko-polském sporu nepochybně stranil Rusům a k Polákům si zvláště po pařížské mírové konferenci a po bojích o Těšínsko vypěstoval silně negativní vztah. I Kramářova výzva k nevměšování se do vnitřních záležitostí druhých států či národů pokulhává, když si uvědomíme, jak sám Kramář, byť s dobrými úmysly, horoval pro intervenci v Rusku, jež by vedla ke svržení tamní bolševické vlády. Kramářovy představy o Slovanstvu se pohybovaly v rovině fikcí a politických utopií. Kramář si neuvědomoval, nebo nechtěl uvědomovat, nerealizovatelnost svých myšlenek a do konce života věřil, že přijde ona slavná slovanská chvíle, kdy se všechny slovanské národy sjednotí v jeden velký celek a budou prosazovat společnou politiku. V roce 1922 v Národním

⁶⁵⁴ Kramář, K.: Na obranu, s. 104

⁶⁵⁵ Tamtéž, s. 104 - 105

⁶⁵⁶ Kramář, K.: Poznámky, s. 58

shromáždění prohlašoval: „*Bud'ťte ubezpeĉeni, Źe my ji (slovanskou politiku – pozn. aut.) dělati budeme, a to nejen slovy, nýbrŹ i skutky,...*“⁶⁵⁷ Kramář neřešil, jak by skloubil rozdílné zájmy jednotlivých slovanských národů, a ani se nedotknul problému, zda by ostatní slovanské národy skutečně chtěly Źít v takovém seskupení, jaké jim předkládal. NejenŹe pro své plány nenalezl podporu za hranicemi, ale i v Āeskoslovensku se za Kramáře v tomto bodě jeho politického myšlení stavěla jen malá skupinka jeho věrných. Ostatně historik a diplomat Kamil Krofta na adresu Kramářovy slovanské politiky v roce 1930 trefně poznamenal: „*Je asi málo lidí v našem národě, kteří by s Kramářem sdíleli tuto jeho víru a naději a myslím, Źe by nám to ani nebylo zdrávo.*“⁶⁵⁸

⁶⁵⁷ Digitální knihovna Parlamentu ĀR, 25. 10. 1922, 160. schůze ve volebním období 1920 – 1925, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/160schuz/s160009.htm>

⁶⁵⁸ Krofta, K.: Politická postava, s. 54

15. Vztah Karla Kramáře k Němcům a jiným národům

Podobně jako vztah k Rusku a Slovanstvu ovlivňoval Kramářovo politické myšlení a Kramářovy politické postoje také vztah k Německu i jiným národům. Pohled na jednotlivé národy přinášel Kramářovi členění světa – a toto členění, jak uvidíme, u Kramáře mnohdy fungovalo na černobílé bázi. Kramář jakoby potřeboval stabilní záchytné body, a proto jeho myšlení někdy sklouzává do zažitých stereotypů: například hodní Slované – zlí Germáni.

Kramářův pohled na Němce a Německo je značně negativní. A zejména po roce 1918, po skončení světové války, se stal rozhodným odpůrcem Němců a nepřestal kritizovat (a absolutně odmítat) jejich snahy o revizi versailleského systému. Na utváření Kramářových názorů na Němce mělo vliv už jeho dětství, vyrůstal totiž v česko-německém prostředí. Později, v roce 1892, napsal Naděždě Nikolajevně: „*Na našich horách je mnoho Prušáků, Němců. Já dřív byl na ně dost zvyklým a nemohu říci, že by mně byli přímo protivní. Ale nyní je přímo nenávídím.*“⁶⁵⁹ A vztah Karla Kramáře k Němcům už neměl být nikdy lepší. Přesto ale redukovat poměr Karla Kramáře k Němcům na pouhou nenávist by bylo příliš zjednodušující. Kramář se osobně znal s mnohými Němci, kterých si vážil a které obdivoval, choval například respekt k německé kultuře. Kramář si například vážil Bismarcka, oceňoval, že se dokázal vzepřít politice císaře Viléma. Tajemství Bismarckova politického úspěchu Kramář viděl v umění sebeovládání, které se podle něj projevilo například po bitvě u Sadové, kdy se Bismarck vzepřel Vilémovi a neanektoval severní Čechy, protože mu bylo jasné, že *Habsburská monarchie* bude významným spojencem Německa. Dále Kramář oceňoval, že Bismarck chtěl dobře vycházet s Ruskem a nechtěl se s ním dostat do válečného konfliktu. Bismarckova síla podle Kramáře tkvěla v tom, že byl čistě kontinentálním politikem – zajímal se o Evropu, nehodlal expandovat do kolonií a byla mu lhostejná koloniální politika jiných zemí. Bismarck pro Kramáře představoval staré Německo a když padl, padla celá dosavadní

⁶⁵⁹ Cit. podle: Winkler, M.: Karel Kramář, s. 247

německá politika.⁶⁶⁰ Císaře Viléma zase Kramář považoval za megalomana, který nedovedl unést vzestup Německa.

Problém česko-německého soužití na Karla Kramáře začal doléhat s větší intenzitou v době, kdy vstoupil do politiky. Kramářovy předválečné politické snahy byly vedeny ve znamení boje za lepší postavení Čechů a jiných slovanských národů v rámci monarchie. A tuto snahu mu znesnadňovaly německé aspirace na nadvládu v monarchii. Kramář nesouhlasil s tím, že ačkoliv je německá národnost v monarchii menšinou, určuje její politiku a de facto vládne slovanské většině. Kramář byl jistě ovlivněn Herderem a jeho učením o povaze Slovanů a Germánů. Podobně jako on totiž viděl slovanskou mírumilovnou, až holubičí povahu, kterou stavěl do kontrastu s panovačnými Němci, kteří touží po světovládě. Kramář byl vždy rozhodným nepřítelem Němců a zůstal jím i po první světové válce. Postoj k Němcům určoval základy jeho poválečné politiky. Jak píše historička Martina Winklerová, Kramář stavěl Němce do role jakéhosi démona.⁶⁶¹ Často dával Němce do protikladu k Rusům a oba národy konfrontoval a posuzoval je z morálních hledisek.

Před válkou Karel Kramář požadoval vymanění Rakousko-Uherska z německého vlivu. Habsburská monarchie se podle něj měla sblížit s Ruskem. Tím by došlo k posílení vlivu Rakousko-Uherska. Tato Kramářova politika byla ovšem nepopulární a nepřinesla mu nic víc než konflikt s Vídní, přestože upozorňoval na to, že spojení habsburské monarchie s Německem oslabuje Rakousko na mezinárodním poli. Od počátku své parlamentní dráhy poukazoval na nevýhodnost Trojspolku pro politiku Rakousko-Uherska a hledal východisko právě v orientaci na Rusko a na Francii. Kramář nežádal přímo rozbití Trojspolku, ale požadoval, aby se Rakousko-Uhersko stalo jeho váženým členem, který nebude podléhat německým vlivům a plnit německé pokyny a přání. Kramář se snažil ukázat, že je to Německo, kdo potřebuje rakousko-uherskou pomoc, ne naopak. Habsburská monarchie se podle Kramáře bez Německa klidně obejde. V tomto smyslu také bojoval proti obchodním smlouvám mezi monarchií a Německem. Rakousko-Uhersko mělo podle Kramáře, který tento postoj dlouhá léta prosazoval v delegacích,

⁶⁶⁰ Srov. Kramář, K.: Pět přednášek, s. 11 - 13

⁶⁶¹ Winkler, M.: Karel Kramář, s. 245

sledovat evropskou, kontinentální politiku, a za žádnou cenu nemělo podléhat německým koloniálním zájmům.

Kramář-politik vždy byl a také po první světové válce zůstal rozhodným odpůrcem Němců. A právě proto se německá tematika stala významným faktorem Kramářovy politiky a Kramářova politického myšlení. Často poukazoval na jednoznačnou německou vinu na rozpoutání světové války. Rakouská monarchie podle Kramáře byla pouze loutkou ve hře německé zahraniční politiky a oddaně plnila příkazy z Berlína. Dodával také, že bez Rakousko-Uherska by Německo nebylo schopno vést válku. Kramářovi s jeho slovanským cítěním se samozřejmě nemohly líbit německé plány na to, aby střední Evropa byla německou střední Evropou a logicky v tom viděl ohrožení nejen českého národa, ale všech slovanských národů střední Evropy.

Velkou službu míru tedy v očích Kramáře Češi vykonali, když napomohli pádu Rakousko-Uherska. V Národním shromáždění pak zdůvodňoval, že by nebylo správné, kdyby se Němcům v prvních poválečných letech vedlo příliš dobře: „*Chtítí, aby se jim vůbec vedlo dobře po všem, co bylo jimi válkou zaviněno - a myslím, že na té válce nejsou docela tak nevinní, alespoň ji vítali s neobyčejným nadšením - bylo by trochu neskromné.*“⁶⁶² Po první světové válce se v hodnocení mezinárodních vztahů a mezinárodní politiky setkáváme s novinkou, která později zůstane charakteristickou pro celé 20. století: objevuje se morální hledisko, odsouzení, hledání viníka rozpoutání války. A Kramář této novince, patrně nevědomky, podlehl.

Německo si vždy hledalo spojence, který by mu mohl pomoci s expanzivní politikou a s plněním jeho snů a přání. Nového spojence našlo po pádu Rakousko-Uherska v bolševickém Rusku.⁶⁶³ Pokud by došlo v roce 1919 k osvobození Ruska, Německo by tohoto mohutného spojence nenašlo a muselo by se smířit s poválečnou situací bez jakýchkoliv revizionistických snů a nadějí. Kramář ve svých projevech a člancích nesčetněkrát litoval, že se Československo nezasloužilo o pád bolševismu v Rusku a tudíž o

⁶⁶² Digitální knihovna Parlamentu ČR, 25. 10. 1925, 160. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/160schuz/s160009.htm>

⁶⁶³ Již jsme ukázali, že Kramář považoval bolševictví a bolševické Rusko za německý produkt.

stabilnější evropské poměry. Jak už bylo řečeno, Kramář již v roce 1919 varoval, že dojde ke spojení Německa s Ruskem, a měl pravdu.⁶⁶⁴

Jaká byla podle Kramáře obecná charakteristika německého národa, dnešními slovy německá mentalita? V jedné z přednášek o zahraniční politice pravil: „*Němci jsou skromní, když musí, ale cítí-li svou sílu, neznají první vlastnosti opravdu mírumilovného člověka i národa, to jest zdrženlivosti a sebeovládání, tomu se odnaučili.*“⁶⁶⁵ Němce podle Kramáře nelze změnit pouhými slovy, napomínáním nebo filosofií. Je potřeba je vystavit vnějšímu tlaku, díky kterému pochopí, že není možná žádná změna systému. Němci jsou podle Kramáře násilnický národ. Tento fakt stavěl v duchu Herdera do protikladu s českou mentalitou. Podle Kramáře „*jsme byli humanitou Palackého, Havlíčka a celou velkou historií bratrskou a husitskou k tomu vychováni, abychom ctili práva druhého a svobodu druhého a tedy se nikdy neprohřešíme na tom, abychom napodobili Němce v jejich násilnictví.*“⁶⁶⁶ Kramář považoval Němce za panovačný národ, který, když „*nepanuje, pak se cítí ponížěn.*“⁶⁶⁷ Na druhou stranu ovšem poukazoval na to, že dokonce i Češi považují Němce stále za cosi nadřazeného. Přičítal to tomu, že se česká společnost stále ještě nedokázala zbavit předválečného myšlení a nepřizpůsobila se politickým změnám, které v důsledku války nastaly.⁶⁶⁸

Vzhledem k panovačné povaze německého národa se Němci nemohou nikdy smířit s versailleským diktátem, varoval Kramář. Němci totiž podle Kramáře nevěřili své porážce, nevěřili, že by poválečné uspořádání mohlo být konečné. Navíc nikdy neuznali svou chybu, vinu a odpovědnost, což také Kramář považoval za jeden ze základních charakterových rysů německého národa. Němci se podle Kramáře začali brzy utěšovat, že nebyli poraženi, protože porazili sami sebe – jejich fronta se vnitřními nepokoji rozložila. Ve 30. letech Kramář upozorňoval na to, že pokud se německému národu dokola

⁶⁶⁴ „*Mám ovšem smutné zadostiučinění, že všechno, co od roku 1919 předvídám, se splnilo. Já jsem varoval...*“, 30. 5. 1922, 142. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle:

<http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/142schuz/s142005.htm>

⁶⁶⁵ Kramář, K.: Pět přednášek, s. 49

⁶⁶⁶ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. - 29. 2. 1920, 126. schůze v období 1918-1920, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126007.htm>

⁶⁶⁷ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. - 29. 2. 1920, 126. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126026.htm>

⁶⁶⁸ Srov. např. Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. - 29. 2. 1920, 126. schůze v období 1918-20, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126008.htm>

opakuje, že revize versailleského systému je nutností, a když pak Němci vidí, že to nejde po dobrém, může se všechno v jednom okamžiku převrátit a Němci zvolí násilnou cestu.⁶⁶⁹ Kramář před tím varoval již v roce 1930. Po válce, v roce 1920, Kramář vyzýval, aby Čechoslováci byli silným, národně a slovansky cítícím národem, protože Němci byli poraženi a své porážky nezapomenou: „*Oni budou dělat vše, aby tuto porážku odčinili. Jakmile se jim k tomu naskvitne příležitost, tu se Němci vzchopí, aby napravili mír versailleský a st. germainský, ať s nimi zacházíme jakkoli. To nezávisí od nás. V té chvíli, kdyby Německo mělo naději a našlo spojence, v té chvíli musíme počítati s novou světovou válkou.*“⁶⁷⁰ Právě proto je podle Kramáře zapotřebí posílit slovanské a národní citění Čechů a Slováků, jen tak se Češi a Slováci mohli případnému nebezpečí ze strany Německa ubránit.

Za velkou chybu ve vztahu vítězných velmocí k Německu Kramář považoval to, že byla příliš pozdě určena suma reparací, kterou mělo Německo zaplatit. Podle Kramáře se reparace měly určit ihned na pařížské mírové konferenci. Čekání na rok 1921 bylo chybou, protože Německo do té doby provedlo státní bankrot: „*Německo není zničeno hospodářsky, nýbrž tím, že pracovalo k bankrotu, že pracovalo bolševicky. Kdyby bylo od roku 1919 zvyšovalo daně a tarify, kdyby nebylo platilo takové šílené peníze svému personálu, kdyby nebylo dělalo inflaci a sta miliard nekrytých dluhů, bankovek a poukázek, které šly do říšské banky německé, nebylo by dokonce hospodářsky zničeno.*“⁶⁷¹ Proto Kramář kritizoval, že byla tato šance Německu vůbec dána. Kramář také podotknul, že „*kdyby Němci nechtěli hospodařiti na krach, nemusili by*“.⁶⁷² Ovšem podle Kramáře Německo počítalo s tím, že reparace budou stanoveny až v roce 1921, a proto systematicky pracovalo k tomu, aby v roce 1921 platit nemohlo. Kramář patřil mezi stoupence toho mínění, že Německo má být donuceno beze zbytku reparace zaplatit. Zdůvodňoval to například bezohledným zpustošením Francie: „*A co jsou, prosím, reparace? Reparace je zaplacení strašných škod,*

⁶⁶⁹ Srov. Digitální knihovna Parlamentu ČR, 26. 11. 1930, 86. schůze ve volebním období 1929-35, <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/086schuz/s086006.htm>

⁶⁷⁰ ANM, Fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1920 a články k jeho 60. narozeninám, Národní listy 16. 3. 1920, Dr. Karel Kramář na Moravě

⁶⁷¹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 30. 5. 1922, 142. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/142schuz/s142006.htm>

⁶⁷² Digitální knihovna Parlamentu ČR, 25. 10. 1922, 160. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/160schuz/s160008.htm>

toho úžasného, systematického, vědecky organizovaného ničení hospodářských podmínek severní Francie, které Němci dělali proto, aby tuto ubohou Francii zdolali nejen vojensky, nýbrž i hospodářsky na mnoho let udělali ji naprosto nezpůsobitou hospodářské konkurence.⁶⁷³ V této souvislosti Kramář důrazně varoval před snahami Německo hospodářsky zničit, protože by nebylo schopno vyrovnat válečné škody. Ale jak správně podotýkal, reparace nejsou záležitostí jednoho roku, ale mnoha desítek let.⁶⁷⁴

Od počátku 30. let Kramáře trápil značný rozmach pangermanismu: „Není nejmenší pochybnosti, že stojíme před novým rozvojem pangermanismu, jaký zde ještě nebyl. Německá národní síla se obnovila a projevila takovou úžasnou silou, že dnes mluví o cílech pangermanismu tak, jak se dříve nikdy nemluvilo. Vy víte velmi dobře, že se mluví všeobecně a oficiálně o 100milionovém národě, o národní jednotě všech Němců, bez ohledu na hranice, a třeba by bylo nespravedlivým, abychom snad chtěli obviňovati toto hnutí, že už oficiálně jde za svými snad konečnými cíli, tož přece jen není nejmenší pochybnosti, i když ujišťuje o své naprosté mírumilovnosti, že zde něco je, s čím musíme počítati a co napřed nás ohrožuje nejdříve.“⁶⁷⁵ Kramář naprosto neskrýval své obavy z budoucnosti Československa: „Když vidím na jedné straně toto (pangermanismus – pozn.aut.) a na druhé straně ten, řekl bych, mátožný, naivní pacifismus falešné demokracie, který nechal klidně vyrůst tuto sílu německou a sám jenom se pořád ukolébával mírumilovnými frázemi, a když vidím, jak vítězové mezi sebou jsou rozrůzněni a že asi včas nedohoní, v čem je ve zbrojení Německo bez odporu předešlo, pak se nedivte, že mám jisté obavy, velké obavy, tím větší, když vidím, jaké jsou vnitřní poměry našeho národa.“⁶⁷⁶ Jak víme z historie, Kramářovy obavy byly zcela na místě a oprávněné. Dodejme jen, že Kramář rozlišoval ideový (teoretický) pangermanismus, proti němuž vcelku nic nenamítal, a útočný pangermanismus, ve kterém viděl ohrožení republiky, respektive celé Evropy. Kramář si realisticky uvědomoval, že v případě útoku Německa na Československo, by pravděpodobně nikdo nic

⁶⁷³ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 30. 5. 1922, 142. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/142schuz/s142006.htm>

⁶⁷⁴ „Vždyť se to také nemá zaplatiti do zítřka, nýbrž za 45 nebo 60 let...“, tamtéž

⁶⁷⁵ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 25. 6. 1935, 5. schůze ve volebním období 1935-38, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/005schuz/s005011.htm>

⁶⁷⁶ Tamtéž

nepodnikl a rozhodování velmocí by bylo zdlouhavé, nejednotné a váhavé. Nakonec však rozhodování velmocí bylo překvapivě rychlé a jednotné. Toho se však Kramář naštěstí nedožil. Kramář byl odpůrcem pangermanismu už před válkou a varoval před ním už v rakousko-uherských delegacích. Po válce doufal, že porážka Německa pangermanismus pohřbí, k tomu ale nedošlo. Současný pangermanismus považoval dokonce za nebezpečnější než ten předválečný. Pangermanismus nikdy neznamenal pouhé sjednocení Němců, ale hlavně získání nového prostoru k uplatnění životní síly Německa. Kramář proto nechce hájit republiku pacifistickými frázemi, ale účinným zabezpečením míru, zabezpečením proti možné útočné expanzi pangermanismu, která ohrožuje naši samostatnost.

K „německému tématu“ patří i Kramářův postoj k německé menšině v Československu. Když se dostáváme k této vnitropolitické tematice, je na místě rozlišit projevy a články, které pronášel a psal z pozice ministerského předsedy, a projevy a články, které pronášel a psal jako „pouhý“ poslanec. Těsně před zvolením premiérem ujišťoval německou menšinu, že nemá důvod obávat se o svůj osud a o svůj národní rozvoj, přičemž dodával, že *„my (Češi - pozn. aut.) příliš dlouho cítili všechno barbarství kulturních útisků, všechno ponižování svého národa, kterému nedávali ani práv jazykových, ani škol nutných pro vzdělání v jazyku mateřském, abychom se chtěli dopouštětí stejných hříchů proti svobodě a kultuře“*.⁶⁷⁷ S ohledem na vnitřní sílu národa není podle Kramáře potřeba jakýkoliv útisk národnostních menšin. Jako premiér potom prohlásil, že *„v ničem nechceme porušovati jazyková a kulturní práva německých občanů našich, v ničem porušovati jejich občanská práva, jejich naprostou hospodářskou rovnoprávnost, ale stále a stále opakují jedno každému Němci, s kterým mluvím, a i nyní před celou veřejností: tento stát bude český a jen český“*.⁶⁷⁸ Kramář striktně odmítal německé snahy o odtržení území s převahou německých obyvatel a jako ministerský předseda se proti tomu rázně postavil. Prosazoval, že je prospěšné, aby Němci žili s Čechy v jednom společném státě, a tím byla udržena celistvost a nedělitelnost historických zemí. Kramář kritizoval Němce

⁶⁷⁷ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 14. 11. 1918, 1. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/001schuz/s001001.htm>

⁶⁷⁸ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 20. 12. 1918, 12. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/012schuz/s012012.htm>

i proto, že dokud byli vládnoucím elementem, trvali na udržení celistvosti českých zemí. Ovšem v okamžiku, kdy ztratili většinu a stali se menšinou, změnili politiku a prosazují odtržení „německého“ území. Útlak německé menšiny jako odplatu za útlak Čechů v uplynulých staletích Kramář považoval za krátkozrakou a nemožnou politiku. Tvrdil, že je třeba přesvědčit ostatní národy, „že nám mohou s dobrým svědomím osud Němců svěřiti do rukou, že se mohou na nás spoléhat, že je národnostně nebudeme utiskovat, že je nebudeme kulturně tlačiti, že je nebudeme tlačiti hospodářsky“.⁶⁷⁹ Kramář se domníval, že kulturní či jiné utlačování německé menšiny by bylo v příkrém rozporu s humanismem, který je Čechům vlastní, a že se Češi nikdy neproviní tím, že by napodobovali násilnické Němce. Tady opět narážíme na klasický herderovský moment, podle kterého Kramář staví proti sobě „násilnické Germány“ a „mírumilovné Slované“. Pro rozvoj republiky Kramář považoval za prospěšné, aby Němci nejen nebyli jakkoliv utiskováni, ale aby naopak hospodářsky sílili. Československý národ měl ukázat německé menšině, že se jí v republice bude dařit dobře a že v ní bude prospívat. Později, v roce 1927, Kramář poukázal na to, že v republice, v níž existuje všeobecné volební právo, nelze hovořit o národním utiskování.⁶⁸⁰ Tak jak Kramář odmítal, že by byla porušována práva německé menšiny, žádal po Němcích, aby se ani oni nedotýkali práv českých menšin, které žijí v „německém“ území. Čech nesmí být na německém území utlačován jen proto, že je Čechem. Kramář se domníval, že Němci dostali od republiky vše, co mohli jako menšina žádat k nerušenému, plnému národnímu životu. To by nám oni, kdybychom byli menšinou, nedali, soudil Kramář.

Kramář upozorňoval, že pro Němce, po staletí zvyklé vládnout, je nesmírně těžké naučit se žít jako menšina, což odůvodňoval německou mentalitou. Na to, že jsou národnostní menšinou, si totiž Němci musí nejprve zvyknout. V prosinci 1918 Kramář v parlamentu pravil: „*Němci nemohou a nechtějí si na to zvyknouti, že se časy změnily, že tu nestojí za každým Němcem policajt vídeňský, že tu není stále a stále rozhodující vídeňská žurnalistika a vídeňské ministerské kanceláře, že rozhodujeme nyní my a že*

⁶⁷⁹ Tamtéž

⁶⁸⁰ Srov. Digitální knihovna Parlamentu ČR, 1. 7. 1927, 93. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/093schuz/s093021.htm>

jest šílenstvím žádati od nás, abychom zapřeli celý svůj minulý program, to, pro co jsme bojovali a co nám bylo jediným paladiem: celistvost naší země a beze všeho jim dali to, co jsme měli za hrob svých menšin. My své menšiny neopustíme, naopak podporovat a sílit naše menšiny nebude více úkolem našeho dobročinného vlastenectví, nýbrž jedním z předních úkolů československé republiky.⁶⁸¹ Později zase uvedl: „Musil bych zavíratí oči před psychologii, kdybych si řekl, že národ, který nám 300 let panoval, který přece jen přes všechnu rovnoprávnost byl silnější než my, najednou si zvykne, aby nepanoval.“⁶⁸² Přesto je podle Kramáře pro „české Němce“ mnohem výhodnější, aby se rozvíjeli na území Československa, než aby byli příslušníky poraženého Německa. Proto očekával, že Němci budou vděční za to, že mohou být součástí ČSR a nemusí „nésti následky své hříšné politiky“.⁶⁸³ Kramář správně prorokoval, že Němci se nikdy nesmíří s následky první světové války a budou chtít poválečné uspořádání revidovat. Navíc německý národ bude vždy držet pohromadě, bez ohledu na to, že jeho části žijí v různých státech, což Kramář komentoval slovy: „... jakmile jednou zatroubí německá fanfára, vstanou všichni Němci u nás, v Rakousku, v Německu“.⁶⁸⁴ Ani v tomto svém soudu se nemýlil, ovšem ke svému štěstí se konečného troubení německých fanfár nedožil. Jako jedinou možnou hráz německé expanzi Karel Kramář vždy stavěl jednotu Slovanstva, která by mohla zajistit bezpečnost Československé republiky: „Oni vědí, že jestli Slovanstvo bude silné, že jest konec jejich snům.“⁶⁸⁵ Také Češi (či v Kramářově pojetí Čechoslováci) si musí přivyknout na to, že poválečný svět je jiný, a Němci už tudíž nejsou oněmi obávanými pány. Podle Kramáře se Němců Češi a Slováci nesmějí bát. A Němci musí zřetelně vidět, že se jich

⁶⁸¹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 20. 12. 1918, 12. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/012schuz/s012012.htm>

⁶⁸² Digitální knihovna Parlamentu ČR, 4. 11. 1920, 16. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/016schuz/s016009.htm>

⁶⁸³ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 20. 12. 1918, 12. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/012schuz/s012012.htm>

⁶⁸⁴ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 22. 1. 1920, 109. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/109schuz/s109008.htm>

⁶⁸⁵ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. - 29. 2. 1920, 126. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126008.htm>. Jindy Kramář uvedl: „... v ten den, kdy se slovanské národy spojí v jeden nerozlučný celek, v ten den je po vašich snech po revanši.“, 10. 6. 1920,

5. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle:

<http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/005schuz/s005003.htm>

Češi a Slováci nebojí. Němci musí vědět, že lid chce, aby stát byl československý a že chce, aby se dělala slovanská politika, vysvětloval Kramář, který ovšem evidentně vycházel z chybné premisy, že lid vše podřídí slovanské politice, nejlépe slovanské politice v Kramářově pojetí.⁶⁸⁶

Pro Kramáře bylo důležité, aby Němci měli respekt před českými úřady. K tomu bylo potřeba vybavit české úředníky dostatečnou autoritou, aby mohli prosazovat státní zájem. Rozhodně varoval před tím, že by se Češi mohli Němců začít bát – důsledně varoval před jakýmikoliv ústupky Němcům, které by z německé strany mohly být vnímány jako výraz slabosti a pokyn k dalšímu německému tlaku: „*Tu si nepomůžeme tím, že budeme ustupovati. Němci znají, co děláme, znají naše poměry lépe, nežli my sami je známe. Jsou k tomu dosti kritičtí a dosti vědí. Oni vědí, kde jsou naše slabiny. Když budeme ustupovati, budou si říkati, že neustupujeme ze spravedlivosti, nýbrž že ustupujeme ze slabosti, a o tom, jak budou Němci postupovati, když uvidí nás slabými, dovolte, abych nemluvil. Tedy ne v ustupování Němcům je naše spása. Tím se nezachráníme, ať ustupujeme jakkoli.*“⁶⁸⁷ Kramář odmítal jakékoliv tendence německou či maďarskou menšinu litovat, protože, jak zdůrazňoval, Němci a Maďaři šli do války dobrovolně s cílem ovládnout svět a po své prohře tedy musí nést následky, protože „*strašná zásada 'vae victis' platí pro každého*“.⁶⁸⁸

Před volbami v roce 1920 se Karel Kramář vyjádřil i k otázce vstupu zástupců německé menšiny do československého parlamentu. Podle svých slov se toho neobával a naopak od toho čekal zlepšení vnitřních poměrů v republice. Odvozoval to od jedné české vlastnosti – pokud je Čech vystaven tlaku, je schopen maximálních výkonů. Proto Čechům přítomnost německých zástupitelů v parlamentu může pomoci a prospět. Navíc očekávaná německá bojovnost měla podle Kramáře sblížit jednotlivé proudy československé politiky. Kramář předpokládal, že československá většina půjde (oproti německé a maďarské menšině) cestou budování republiky. Po volbách však ze strany německých poslanců přišlo hlasité volání po právu národů na

⁶⁸⁶ Srov. ANM, Fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1920 a články k jeho 60. narozeninám, Národní listy, 17. 3. 1920, Dr. Karel Kramář na Moravě

⁶⁸⁷ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 27. 2. 1920, 125. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/125schuz/s125015.htm>

⁶⁸⁸ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. - 29. 2. 1920, 126. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126007.htm>

sebeurčení, což německým politikům zavřelo dveře ke vstupu do vlády. Kramář označil německé sebeurčení za první krok ke spojení s Německem a důsledně je odmítal. Navíc se obával, že by v oblastech s převahou německého obyvatelstva mohlo dojít k násilnostem vůči tamní české menšině.⁶⁸⁹ Kramář Němcům neopomněl připomenout, že v době, kdy Wilson vyhlásil svých 14 bodů a mezi nimi i právo na sebeurčení, Němci byli výrazně proti – po prohrané válce se však tohoto práva hlasitě dovolávají. Kramář správně považoval sebeurčení Němců za první krok ke vzniku nové velkoněmecké říše. Navíc zdůrazňoval, že oněch 14 bodů bylo zamýšleno pro národy utlačované, nikoliv pro utlačovatele.⁶⁹⁰ Kramář tvrdil, že „*když budeme silni a jednotni jako národ, pak se vás (Němců – pozn. aut.) nemusíme báti*“.⁶⁹¹ Je zřejmé, že šéf národních demokratů kladl důraz na rozvoj a posílení československého národa i proto, aby tím zabránil rozpínavosti Němců a celkově německému nebezpečí. Kramář proto rázně odmítal jakékoliv nadbíhání a ustupování německé menšině. Naopak je podle něj potřeba Němcům ukázat velkou národní sílu, aby viděli, že československý národ jejich nápor bez újmy přečká. Kramář nikdy nevěřil, že by se příslušníci německé menšiny mohli stát věrnými občany československého státu, nevěřil, že by se Němci mohli identifikovat s československou ideou.

V roce 1921 Karel Kramář v parlamentní rozpravě přiznal, že by mu byl mnohem milejší stát bez německé menšiny: „*...řeknu docela upřímně, páni z německé strany mně to nevezmou za zlé, kdybych byl mohl se zbaviti Němců, že bych to byl udělal velmi rád. Nebylo žádnou radostí mysliti na to, že budeme míti ve svém státě 3 miliony Němců. To je jeden z nejtěžších problémů, jaký si můžeme představit. ... V tom, abychom zde Němce měli, nebylo z naší strany imperialismu ani v nejmenším. My prostě věděli především, že české země jsou takovým geografickým celkem, který se*

⁶⁸⁹ Srov. např. Digitální knihovna Parlamentu ČR, 10. 6. 1920, 5. schůze ve volebním období 1920-25, <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/005schuz/s005002.htm>

⁶⁹⁰ „*Vy jste válku nejen začali, nýbrž začali jste ji s úmyslem docela jasným, abyste upevnili německé panství na světě, abyste byli prvním národem světa. To jest tak jasné, že nemůžete to ani v nejmenším popírati. Když to potom dopadlo špatně, tu chcete míti pro sebe právo sebeurčení, které vybojovali spojenci pro nás utlačované strašlivými obětmi. To přece není dobře možná.*“ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 10. 6. 1920, 5. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/005schuz/s005002.htm>

⁶⁹¹ Tamtéž

*naprosto bez hluboké škody obou národů nedá roztrhnouti.*⁶⁹² Kramář se rozhodně netajil svou antipatií k německému národu a tento výrok ji jen potvrzuje. Projevil se jako důsledný zastávce nedělitelnosti zemí Koruny české a jako takový odmítl odtržení „německých“ oblastí, ačkoliv by se republice ulevilo v tom, že by jí ubyla třímilionová menšina. Jedním z hlavních Kramářových argumentů bylo to, že není možné „vydati na pospas statisíce našich lidí, kteří jsou v německých krajích“.⁶⁹³

Jak se Kramář stavěl k otázce vstupu Němců do vlády? Jakkoliv se o Němcích nevyjadřoval příliš příznivě, odmítal názory představitelů německé minority v parlamentu, že vládní koalici roku 1922 spojuje pouze nenávisť k Němcům. To označil za domýšlivost a namítl, že koalici spojuje láska k národu a republice, tedy že vláda spojuje ty politické subjekty, které si přejí pracovat pro blaho republiky. Ještě v roce 1923 si Kramář nedovedl představit participování německé menšiny na vládní koalici, a to z toho důvodu, že Němci se nemohou ztotožnit s československou zahraniční politikou a dostatečným způsobem ji podporovat. O tři roky později ovšem ke vstupu Němců do vlády skutečně došlo a Kramář se s tímto faktem musel vyrovnat.⁶⁹⁴ Vehementně se tehdy zasazoval za ustavení všenárodní koalice, podle svých slov za to vedl i předvolební boj. Kramář požadoval vstup Němců do vlády teprve tehdy, „*když bude ve vládě zastoupena československá sněmovní většina, čili jinak všenárodní koalice*“.⁶⁹⁵ Kramář také odmítal, že by vstup německé menšiny do vlády měl mít historický význam. Ostatně obecně lze říci, že přistupoval s rezervou k označování současných událostí za „historické“ a raději soudy nad událostmi ponechával příštím generacím. Přesto je nutno vstup Němců do vládní koalice považovat za zlomový okamžik dějin první republiky – jak sám Kramář přiznal, Němci se „*postavili na pozitivní půdu republiky a jsou ochotni spolupracovati s jinými na rozvoji státu a přirozeně ovšem také se zástupci našeho národa ve prospěch těch, které zastupují*“.⁶⁹⁶ V tomto ohledu potom Kramář považoval podílení se

⁶⁹² Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. 1. 1921, 49. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/049schuz/s049008.htm>

⁶⁹³ Tamtéž

⁶⁹⁴ Vstoupili do Švehlovy panské koalice v říjnu 1926.

⁶⁹⁵ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 20.10.1926, 45. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/045schuz/s045004.htm>

⁶⁹⁶ Tamtéž

Němců na vládě za pozitivní a nahlížel na to jako na dobré vysvědčení pro dosavadní československou politiku. Přesto si kladl otázku, zda německé rozhodnutí účastnit se vládnutí bude trvalé a zda není vedeno chvilkovým, dočasným rozmarem. Velký problém Kramář viděl v tom, že lid není na vstup Němců do vlády připraven, protože po osm let slýchal, jak Němci škodí státu a nechtějí se s ním smířit. Nyní lid stěží chápe, proč ti sami Němci participují na vládě. Jak Kramář podotkl, *„jest to velmi těžko, aby lid dovedl tak rychle politicky myslet jako jeho politikové“*, a dodal, že *„lid myslí daleko pomaleji, také se přeorientuje daleko tíže, než to dovedou političtí vůdcové, kteří se někdy přeorientují takovým způsobem, že to budí pravý obdiv“*.⁶⁹⁷ V tom asi můžeme dát Kramářovi zapravdu: lid často nedovede pochopit činy svých zástupců a oni sami se je mnohdy neobtěžují vysvětlovat. Kramář odmítal nařčení z úst německých poslanců, že se stavěl proti vstupu Němců do vlády – podle Kramáře má účast Němců ve vládě *„za jedinou a hlavní podmínku to, aby se ti, kteří do vlády vstoupiti chtějí, postavili na půdu tohoto státu, aby tento stát přiznali, aby nebylo žádné irredentistické politiky z jejich strany, a aby si přiznali, že tento stát nemůže být jiný než takový, jak je ústavním zákonem zkonstruován, že nemůže být jiný než národním státem československým“*.⁶⁹⁸ Přitom Kramář zdůrazňoval, že pokud se národnostní menšiny postaví na půdu státu, znamená to velké posílení a konsolidaci daného státního celku, uvnitř i navenek. Je evidentní, že Kramář nemínil ani o krok ustoupit z definice Československé republiky jako národního československého státu a národnostní menšiny musely na tuto definici přistoupit.

Na sklonku své politické kariéry Kramář správně poukazoval na to, že Češi (Čechoslováci) nejsou schopni spojit se proti německému nebezpečí a postupovat jednotně. Na druhé straně Němci byli schopni se velmi těsně semknout a prosazovat své zájmy. Kramář se domníval, že *„jednotná Henleinova fronta nám není nebezpečná, když proti ní bude jednotná fronta Čechů a Slováků, československého národa“*.⁶⁹⁹ Zcela racionálně a

⁶⁹⁷ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 20.10.1926, 45. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/045schuz/s045005.htm>

⁶⁹⁸ Tamtéž

⁶⁹⁹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 26. 6. 1935, 5. schůze ve volebním období 1935-38, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/005schuz/s005012.htm>

oprávněně Kramář v parlamentu varoval politickou reprezentaci: „A vy se velmi mýlíte, a je to nebezpečný prostředek, když si někdo myslí, že v zájmu udržení své posice může usmířit Henleinovce a Němce nějakými malými presenty. To by byla veliká chyba a veliká neopatrnost. To, co Henleinova Sudetendeutsche Heimatsfront chce, autonomii a národní stát, to je něco, co jí nikdy žádná česká strana dát nemůže, nechce-li zradit vlastní národ a jeho ideu.“⁷⁰⁰ Historie ukázala, jak byla Kramářova slova pravdivá.

Jakkoliv Kramář kritizoval, že se německému problému věnuje příliš velká pozornost,⁷⁰¹ sám se ve svých parlamentních projevech, člancích i knihách tímto tématem často zabýval. Kramář varoval před německými požadavky, odmítal ústupky německé menšině, ale zároveň se nechtěl snížit k tomu, že by československý národ mohl utlačovat jakoukoliv národnostní menšinu. Politiku odplaty totiž odmítal. Přesto je zcela evidentní, že Kramářův vztah k Němcům, respektive k německé menšině, nemůžeme v žádném případě označit za kladný. Zcela zapadal do Kramářova černobílého vidění světa, v němž kategorie dobro a zlo představovali hodní slovanští Rusové a zlí násilníci Germáni.

Podobně jako k Němcům Kramář přistupoval k maďarskému národu, pro který měl vždy spíše slova kritiky. Nenávisť k Maďarům se český politik nijak zvlášť netajil. Tak třeba v dopise Aloisi Rašínovi se v roce 1912 zmínil o tom, že Budapešť na něj působí „přímo fysicky tísnivě“.⁷⁰² V pozdějším dopise manželce Naděždě Nikolajevně byl ještě o něco upřímnější: „Bože, jak já nenávidím všecko, co je maďarské!“⁷⁰³ Z těchto dvou předválečných ukázek je vidět, že Kramář skutečně neměl Maďary v lásce. Maďaři totiž nejsou Slovany, a proto nemohli u Kramáře nalézt ani takový kousek pochopení, jako se to povedlo například Polákům. Pro úplnost dodejme ještě jeden, tentokrát poválečný, Kramářův citát: „Nikdy jsem také necítil takové nenávisť k Němcům, jako k Maďarům. ... Nikdy jsem nemohl odpustit Maďarům, že celému světu lhali, že jsou nejliberálnějším národem. A ačkoliv rakouští a

⁷⁰⁰ Tamtéž

⁷⁰¹ Srov. např. Digitální knihovna Parlamentu ČR, 19. 12. 1925, 5. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/005schuz/s005002.htm>

⁷⁰² Dopis K. Kramáře A. Rašínovi ze 17. června 1912, cit. podle: Winkler, M.: Karel Kramář, s. 259

⁷⁰³ Dopis K. Kramáře manželce z 6. května 1914, tamtéž, s. 259

zejména čeští Němci naučili se také ohybnému pokrytectví, přece nikdy to nedovedli tak daleko, jako Maďaři.⁷⁰⁴

Kramářova nenávisť k Maďarům došla svého vrcholu v okamžiku, kdy se zájmy Československa střetly s maďarským imperialismem. Kramář si byl velmi dobře vědom maďarských snah o revizi Trianonu: „Víme velmi dobře, že kromě oficiálních ujistění povolaných zástupců Maďarska mluví se docela veřejně a bez ostychu o tom, že musí býti poměry zase přivedeny tam, kde byly. ... Velmi dobře víme, kolik jsme měli již špionážských afér, a ty se nedělají přece z mírumilovných ohledů.“⁷⁰⁵ Trianonský mír chápala většina Maďarů jako velkou křivdu, kterou je třeba co nejdříve napravit. V tomto duchu byla vychovávána i mladá generace. Proto Kramář vysoce oceňoval jednotu Malé dohody při řešení otázek, týkajících se Maďarska: „To, že ta Malá dohoda vystupovala nerozlučně jako jeden celek, to je, řekl bych - až se to skoro bojím říci - také jistým lékem proti přílišným fantasiím maďarských možností, které by mohly vésti k věcem velmi vážným.“⁷⁰⁶ V Malou dohodu Kramář vkládal velké naděje. Pokud budou všechny státy Malé dohody silné, není třeba se maďarských revizionistických tendencí ani v nejmenším obávat. Pro československou bezpečnost a pro ukončení maďarské protičeskoslovenské agitace bylo podle Kramáře nutné dát Maďarům najevo, že separatistické snahy na Slovensku jsou ojedinělou záležitostí a že Československo je připraveno plně hájit celistvost svého území.

Karel Kramář odmítal, že by Československo mělo nějaké odnárodňovací snahy vůči své maďarské menšině. Naopak zdůrazňoval, že na Slovensku existuje celá řada maďarských škol, zatímco v Maďarsku není žádná škola pro tamní slovenskou menšinu. Z toho je vidět, že tendence odnárodňovat Kramář přičítal samotným Maďarům. Ostatně, odnárodňování nazýval „maďarskou politikou“.⁷⁰⁷ Maďary, respektive maďarské magnáty, označil za další původce první světové války. Proto nechtěl tolerovat, že se jim platí za pozemky ztracené v Československu při pozemkové reformě.

⁷⁰⁴ Kramář, K.: Pět přednášek, s. 81

⁷⁰⁵ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 24. 1. 1928, 123. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/123schuz/s123006.htm>

⁷⁰⁶ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. 5. 1930, 55. schůze ve volebním období 1929-35, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/055schuz/s055003.htm>

⁷⁰⁷ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 24. 1. 1928, 123. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle:

<http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/123schuz/s123006.htm>

Kramář odsuzoval, že Československo v podstatě dává peníze někomu, jehož politika je protitrianonská, čili je proti systému, který se stal základem Československa. Podle Kramáře je to velmi nebezpečná politika a to, „že maďarští magnáti dostanou veliké miliony, znamená, že budou mít prostředky na agitaci“.⁷⁰⁸

Kramář se ve svých úvahách dotkl i problematiky návratu Habsburků na uherský trůn. V Maďarsku se projevovaly snahy nastolit osobou Otty Habsburky. Kramář ovšem považoval návrat Habsburků za ohrožení evropského míru. Zdůvodňoval to tím, že „Otto, kdyby byl maďarským králem, musí přísahati na integritu uherského království, a to znamená, že bude přísežně povinen dělati všechno, aby byla revindikace, aby byl zrušen mír trianonský; a že takováto agitace u nás, v Jugoslavii a v Rumunsku musí vésti ke konfliktům, o tom není pochybnosti.“⁷⁰⁹ Kramář doslova nenáviděl imperialismus Maďarů a stavěl Maďary do protikladu s Rusy – ostatně Maďary přirovnával k Němcům. Zdůrazňoval také asijský původ Maďarů a tím pádem jejich odlišnou (neevropskou) mentalitu.

Už byla řeč o tom, že německé menšině Kramář ve svých projevech a článcích věnoval značnou pozornost. Oproti tomu je skoro až zarážející, jak okázale „ignoroval“ menšinu maďarskou. K problematice maďarské menšiny se totiž vyjadřoval víceméně sporadicky. Symbolickým se může jevit to, že když 22. ledna 1920 v parlamentu oznamoval, že bude hovořit o „problému našeho poměru k Němcům a Maďarům“,⁷¹⁰ věnoval se maďarské problematice jen krátce a maximum času jeho projevu patřilo německé menšině a vztahu československého národa k ní. Nutnost a potřebnost přítomnosti maďarské menšiny v Československé republice Kramář vysvětloval stejně jako v německém případě: „Vždyť jsme je (Němce a Maďary – pozn. aut.) chtěli mít, poněvadž jsme nechtěli rozervat jednotu naší země, proto, poněvadž kdysi násilím nás kolonisovali a vyhnali z našich sídel v našich historických zemích.“⁷¹¹ Kramářovy názory na maďarskou, stejně

⁷⁰⁸ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. 5. 1930, 55. schůze ve volebním období 1929-35, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/055schuz/s055002.htm>

⁷⁰⁹ Tamtéž

⁷¹⁰ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 22. 1. 1920, 109. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/109schuz/s109007.htm>

⁷¹¹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 27. 2. 1920, 125. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/125schuz/s125015.htm>

jako na německou menšinu zůstávaly v průběhu let prakticky neměnné. Kramářův poměr k maďarské menšině nijak nevybočoval od Kramářových stanovisek k maďarskému národu jako takovému.

Nejen ve svých slovanských plánech a úvahách, ale také v rozborech zahraniční politiky jako takové se Kramář věnoval polské problematice. Ostatně Poláci byli sousedy československého národa, takže se tento zájem snad přímo nabízel. Obecně můžeme říci, že zpočátku Kramář hleděl na Poláky mnohem pozitivněji, než v závěrečné fázi své politické kariéry. V dobách existence Rakousko-Uherska byl jeho poměr k Polákům celkem nezatížený a poměrně kladný. Přesto v případě polsko-ruských sporů vždy stranil Rusům. Ale i tak si ve svém novoslovanském programu vytknul cíl smířit Poláky a Rusy, aby oba národy mohly pracovat pro blaho všech Slovanů. Názory na Polsko a Poláky Kramář proměnil v době, kdy se řešila těšínská otázka. Těšínsko se po první světové válce stalo předmětem sporu mezi Československem a Polskem. Po tzv. sedmidenní válce mezi oběma zeměmi stanovily velmoci demarkační čáru a území bylo dáno pod mezinárodní kontrolu. O osudu Těšínska měl rozhodnout plebiscit. K němu ovšem nedošlo a území bylo velmocemi rozděleno. Kramář velmi kritizoval přístup velmocí k této otázce. Podle něj o osudu tohoto území rozhodovali ti, pro které byla středoevropská problematika velkou neznámou.

Kramář často poukazoval na politiku, kterou Poláci vedli během světové války, kdy nevěděli, se kterou bojující stranou spojit svou budoucnost. V roce 1930 Kramář na toto téma pravil: *„Ale jak přišel mír, dělali Poláci velmi moudrou politiku. A ukázalo se, že v politice nerozhoduje to, co bylo, nýbrž to, co je a bude. V politice lidé nepamatují - a zejména neradí se obtěžují vděčností.“*⁷¹² Navzdory všemu, co Poláci dělali během války, po ní stáli před světem jako hráz proti bolševismu. A to jim podle Kramáře velmi pomohlo. Téměř vždy, když se Kramář tohoto tématu dotýkal, neopomněl zdůraznit, že je to důsledek československé zahraniční politiky, která odmítala intervenci v Rusku, jíž by se Polákům zabránilo ohánět se protibolševickým

⁷¹² Digitální knihovna Parlamentu ČR, 19. 2. 1930, 18. schůze ve volebním období 1929-35, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/018schuz/s018012.htm>

argumentem.⁷¹³ Podle Kramáře právě proto, že velmoci vidí v Polácích hráz proti bolševikům, promíjejí jim jejich chování za světové války. Z toho pro sebe a svůj národ vyvodil: chceme-li, aby se s námi počítalo, musíme se učinit potřebnými.⁷¹⁴

Kramář se nemohl smířit s tím, že velmoci neuznávaly české státní právo a namísto toho věřily polskému politikovi Romanu Dmowskému a jeho argumentům, že sporné území nepatřilo k zemím Koruny české, ale k Rakousku: „*Mně pan Dmowski řekl: Ne; dnes již neplatí historie, to je veteš, dnes platí nacionalismus, dnes platí sebeurčení. Ve východní Haliči ovšem to pánové neříkají, tam platí historie. Na Volyni v Bílé Rusi a na Litvě platí také jen historické právo. Jak se jim to hodí, házejí s historickým právem, sebeurčením národů. Ale ve jménu těchto různých principů, kterých užívají, jak se jim to hodí, má se nám bráti půda, má se nám bráti země, kterou máme šest set let, země, jejíž obyvatelé velkou většinou chtějí zůstat u nás? Jestliže se to udělá, musím opravdu říci, že válka nebyla všude vedena pro spravedlnost, a to je věc, která může mít veliké a těžké následky pro budoucnost. Mně se zdá, že těchto nespravedlností ve středu, na jihu a východě Evropy je už dost a více než dost, tolik, že sotva se můžeme s klidem dívat na budoucí vývin událostí a zabezpečení míru.*“⁷¹⁵ Dmowski ubezpečoval velmoci, že Rusko je na příštích padesát let vyřazeno z evropského společenství a nemůže být ochranou před silným Německem. Proto je podle Dmowského potřeba vybudovat silné Polsko, které by hrálo onu roli středoevropského a východoevropského ochránce. Podle Kramáře tedy „*Poláci dělali v Paříži znamenitou pro sebe politiku*“, když „*tvrdili, že oni jsou jedinou obranou Evropy před bolševictvím, že jsou ochránci Evropy a*

⁷¹³ „*Já jsem všechno to předvídal. To byla příčina mé tak zvané intervenční politiky, o které jsem psal tenkrát ve mém memorandu ministerské radě a presidentovi.*“ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 10. 6. 1920, 5. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle:

<http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/005schuz/s005001.htm>. „*Naříkat nad ztrátou Těšínska nemohl nikdo více nežli já, a kdyby se dělala politika, kterou jsem já chtěl, jistě bychom je byli neztratili.*“ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. 1. 1921, 49. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/049schuz/s049008.htm>

⁷¹⁴ Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1918/1919 a jiné články z téže doby. Text z 3. 2. 1919, zdroj neuveden.

⁷¹⁵ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 10. 6. 1920, 5. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/005schuz/s005002.htm>

civilisace“.⁷¹⁶ Podle Kramáře se Polákům tato politika velmi vyplatila – byli odměněni tím, že získali „*bohatou část našeho Těšína s největším bohatstvím uhlí a s krásnými statky arcivévody Bedřicha*“.⁷¹⁷ Kramář se se ztrátou Těšínska nikdy nesmířil a vždy na ně hleděl jako na české území. Není bez zajímavosti, že Dmowski byl jediný Polák, se kterým se Kramář skutečně sblížil, a to ještě před první světovou válkou, ale toto přátelství ztroskotalo na sporu o Těšínsko

Pokud Kramář hovořil o Těšínsku, byly na jeho projevu často vidět nezadržované emoce: „*Neznám trpčích chvil než jakých jsem zažil v otázce těšínské. To je pravá tragedie českého národa. Bezručova tragedie našeho utrpení na Těšínsku patrně není dosud u konce. My musíme hořký kalich vypítí až na dno. Nikdy nezapomenu těch chvil, když u mne v Paříži byli zástupci slezského obyvatelstva, Šlonzáci a Němci. Když slyšeli, co se v Paříži na ně chystá, loučili se a všichni jsme plakali jako malé děti. To je úžasná nespravedlivost, která se proti nám děje...*“⁷¹⁸ Kramář ještě coby ministerský předseda hovořil o Těšínsku celkem rozhodně: „*My jsme se s nimi (Poláky – pozn. aut.) bratrsky dohodli, že o své hranice v Těšínsku se přátelsky dohodneme a že hranice budou určeny mírovou konferencí. Avšak Poláci využili naší okamžité slabosti po převratu a obsadili Těšínsko, obsadili Bohumín, bohumínsko-košickou dráhu, karvínské doly a oravskou stolicí na Slovensku. Tím se dotkli životních interesů našeho státu. Od Poláků jsme si zasloužili něco jiného. Nesmějí se diviti, že budeme svá práva na Těšínsko před mezinárodním tribunálem rozhodně hájiti. My nejsme národem poraženým, aby se nám území brala, my jsme spojenci dohody a takový národ se netrestá tím, aby se mu za jeho věrnost a služby bralo území, které po staletí patřilo k jeho državě. Lépe by Poláci učinili, kdyby byli dohodu s námi dodrželi.*“⁷¹⁹ Polsko, prezentující se jako hráz proti bolševismu a pod heslem, že tedy proto musí být silné, nárokovalo těšínské území – podle Kramáře je to charakteristické pro polskou politiku. A dodal, že Polsko mělo

⁷¹⁶ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 19. 2. 1930, 18. schůze ve volebním období 1929-35, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/018schuz/s018012.htm>

⁷¹⁷ Tamtéž

⁷¹⁸ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 10. 6. 1920, 5. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/005schuz/s005001.htm>

⁷¹⁹ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1918/1919 a jiné články z téže doby. Výstřižek patrně z Národních listů z 12. 12. 1918, Exposé min. předsedy dra Kramáře.

„vždycky větší chuť k jídlu, než způsobilost k trávení“.⁷²⁰ Když se těšínská otázka řešila na pařížské mírové konferenci, vzpomínal Kramář s nelibostí na to, jak českoslovenští zástupci seděli před komisí a byli vyslýcháni jako před soudem. Navíc podle Kramáře nikdo z těch, kdo seděli v komisi a rozhodovali o osudu Těšínska, nerozuměli českému státnímu právu a nevěděli, že Slezsko patřilo po právu k Českému království, nikoli k Rakousku, jak prosazoval polský zástupce Dmowski. Všichni bohužel podle Kramáře věřili Dmowskému.⁷²¹ Samozřejmě se nabízí otázka, proč Kramář intenzivněji neargumentoval ve prospěch Československa, zvláště když otázku českého státního práva velmi dobře znal a dokonce o ní napsal knihu. Přece jen pozdní naříkání, že velmoci věřily někomu jinému, když měl možnost je přesvědčit o své pravdě, je k ničemu.

Československá politická reprezentace byla zpočátku proti uspořádání plebiscitu o těšínské otázce, ale na nátlak dohodových mocností nakonec svolila. Pak ovšem couvli Poláci. Karel Kramář se domníval, že Poláci nebrali plebiscit vážně od začátku. Tvrdil: *„Když již nám vnutili plebiscit, my jsme ho nechtěli, ne proto, že bychom se ho báli, nýbrž proto, že jsme to měli za urážku sebe, že za všechny ty oběti, které jsme přinesli, máme se domáhati toho, co nám patřilo 600 let. Tedy pro tu nespravedlivost jsme byli proti plebiscitu, ne proto, že bychom se ho báli. Ted' chceme, aby to při plebiscitu zůstalo. Páni Poláci myslili, že ho nepřijmeme. Nemyslili to doopravdy s plebiscitem, jak se ukázalo z některých dopisů, které byly publikovány naší plebiscitní komisí. Jedno však měli vědět všichni, i velmoci i Poláci i my, že plebiscit nepůjde klidně, že plebiscitem rozvíří se všechno obyvatelstvo těšínské, že se tam nakupí přímo hory nenávisti a že není dobře možné po plebiscitu dělit Těšínsko a že plebiscitem nemůže se rozhodovati o tom, jaká část Těšínska bude komu patřit, nýbrž komu bude patřit Těšínsko.“*⁷²² Těšínskou otázku Kramář nechápal pouze s ohledem na hospodářské zájmy. Podle něj šlo o velké mravní hodnoty, protože *„my jsme slíbili, že Slezáky neopustíme, my jsme je vedli do boje a oni tento boj vedou s takovou věrností přímo mučednickou, že za ni zasluhují také naši věrnost, a opustiti je bylo by*

⁷²⁰ Kramář, K.: O zahraničních otázkách, s. 11

⁷²¹ Srov. Kramář, K.: Pět přednášek, s. 73

⁷²² Digitální knihovna Parlamentu ČR, 10. 6. 1920, 5. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/005schuz/s005001.htm>

s našeho stanoviska přímo zradou“.⁷²³ Kromě toho ale nezanedbatelnou úlohu hrály i zásoby uhlí a také to, že železnice vedoucí přes Těšínsko, byla pro Československo důležitá.

Když se Kramář zpětně díval na svou „polskou politiku“, říkával, že pro Poláky učinil hodně. Odmítal, že by byl on nebo dokonce český národ zaujat proti Polákům – připomínal například vřelé přijetí Poláků v Praze v květnu 1918. Kramář se domníval, že byl v polské otázce zkušeným odborníkem. Polákům hlavně vytýkal, že „ve slovanské věci nikdy nejsou, nikdy nebyli a, bojím se, dlouho nebudou opravdu slovanskými, že Poláci přece jen daleko více vidí sebe, než slovanství, a Poláci, i když mají slovanské smýšlení, že si je nepředstavují jinak, než sebe jako vedoucí národ ve Slovanstvu“.⁷²⁴ Navíc se obával polských snů o velkém Polsku a považoval je za značné nebezpečí pro budoucnost. Polsko totiž nemůže být ze všech stran obklopeno nepřáteli, nemůže stát mezi Ruskem a Německem. Kramářovy názory na existenci Polska mezi Německem a Ruskem se ukázaly být pravdivé. Polsko skutečně nevydrželo nápor spojených nepřátel ze dvou stran a došlo k dalšímu dělení Polska na počátku druhé světové války. Polsko bylo Kramářovi nejnebezpečnějším elementem evropského míru. Domníval se, že Rusko se nikdy nevzdá území, které není polské. V jedné z přednášek o zahraniční politice Kramář o tomto území řekl: „Všechny tyto kraje vezme si Rusko zase nazpátek buďto samo, nebo co by bylo daleko nebezpečnější, s Němci.“⁷²⁵ A víme, že dějiny daly Kramářovi zapravdu. Podle Kramáře by ideálním řešením bylo spojenectví Československa s Polskem proti možnému německému nebezpečí. Vztah Kramáře k Polákům nebyl tak zatížený jako vztah k Němcům nebo k Maďarům, nicméně po pařížské konferenci se rapidně zhoršil a už nikdy neměl být lepší. Přes všechny výhrady však Kramář vyjádřil přání, aby Poláci nebyli vylučováni ze slovanské rodiny, přestože ke smírnému soužití toho velmi mnoho schází.

Z Polska se přesuňme na britské ostrovy. Když Kramář hovořil o Velké Británii, používal zásadně název „Anglie“, ačkoliv o „Velké Británii“ je správné

⁷²³ Tamtéž

⁷²⁴ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. 1. 1921, 49. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/049schuz/s049008.htm>

⁷²⁵ Kramář, K.: Pět přednášek, s. 96

hovořit již od roku 1707, kdy formálně vznikla. Kramářovy znalosti angličtiny nebyly zvlášť dobré, proto jezdil do Británie minimálně. Připomeňme, že léto roku 1885 strávil v Londýně, aby se seznámil s anglickým prostředím a že Londýn na něj neudělal velký dojem. Vztah Kramáře k této zemi byl ovšem kladný: „*Nepatřím jistě k nepřátelům Anglie, právě naopak,*“ řekl jednou.⁷²⁶ Kramář obdivoval například politiku Eduarda VII., kterou označil za „velkolepou“ a „grandiosní“. Eduard VII. vládl v letech 1901-1910. Během jeho nepřiliší dlouhé vlády dospěla Británie ke zlepšení vztahů s Francií a naopak ke zhoršení poměru k Německu. Byl jedním z iniciátorů vzniku Dohody. Kramářovi imponovala i sociální politika Británie za Eduardova panování. Jistě ho upoutal vznikající systém sociálního pojištění, vznik pracovních úřadů nebo zavádění starobních důchodů. Ani reformy zaměřené na boj s chudobou nemohl Kramář ponechat bez povšimnutí. Velmi správně viděl politiku Velké Británie jako politiku státu, který „*je nezranitelný na svém ostrově*“.⁷²⁷ Jako taková má potom své koloniální zájmy a málo se věnuje kontinentálním záležitostem.

Pokud Kramář hovořil o vztahu Velké Británie k jiným státům, poukazyval na „*latentní revnivost k Francii*“,⁷²⁸ od níž se potom odvíjel i vztah k Československu, neboť bylo na Francii spojenecky vázáno. Vůči Slovanům potom podle Kramáře Anglie trpěla „*dějinnou averzí*“.⁷²⁹ Kramář přehlédl, že spíše než averze to byl nezáměr o slovanskou problematiku. Soudil, že Británie si musí velmi rychle uvědomit, jaké nebezpečí vyplývá z velkého rozmachu pangermanismu a že bude nucena zapojit se do kontinentální politiky. Nevěřil, že by v případě velkého konfliktu Britové spoléhali na Společnost národů a její pomoc.⁷³⁰

⁷²⁶ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 7. 11. 1935, 11. schůze ve volebním období 1935-38, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/011schuz/s0110004.htm>

⁷²⁷ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. 1. 1921, 49. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/049schuz/s049008.htm>

⁷²⁸ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 19. 2. 1930, 18. schůze ve volebním období 1929-35, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/stenprot/018schuz/s018012.htm>

⁷²⁹ Tamtéž

⁷³⁰ „...*odpusťte, tomu bych se velmi divil, a že by snad chtěli spoléhati dokonce na sankce, to je ještě komičtější.*“ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 7. 11. 1935, 11. schůze ve volebním období 1935-38, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/011schuz/s0110004.htm>

Co Kramář Británii vytýkal? Především to, že podcenila bolševické nebezpečí a nezasáhla proti jeho rozmachu.⁷³¹ Pokud by podle Kramáře Británie zakročila proti bolševictví v Rusku, bylo by jí Rusko nesmírně vděčné a nedočkala by se problémů, které jí způsobuje bolševická vláda v Indii. Opět se v Kramářově rétorice objevuje onen častý motiv vděčnosti. Kramář vytýkal britským vládním kruhům (v čele s Lloydem Georgem), že se vrátily ke staré politice anglo-ruské rivality: Lloyd George chtěl mít Rusko oslabené a pokud možno co nejdéle rozvrácené, aby se v dohledné době nemohlo hospodářsky ani politicky vzpamatovat, soudil Kramář. Lloyd George byl dokonce pro pozvání bolševiků na pařížskou mírovou konferenci, což mu Kramář ze své pozice nemohl nikdy odpustit.⁷³² Británie také podporovala utváření samostatných pobaltských států, na rozdíl od Kramáře, který v tom viděl oslabení Ruska. Velká Británie tím chtěla podle Kramáře dosáhnout odloučení Ruska od moře.⁷³³ Stejně tak podporovala i vytváření kavkazských států, podle Kramáře opět s neblahým cílem oslabit Rusko.⁷³⁴ Jako charakteristické pro britskou politiku Kramář viděl to, že je ponechána volnost v rozhodování exponentům anglické politiky na různých místech, aby dělali politiku po svém. Jako příklad Kramář uvedl, že Británie podporuje vznik kavkazských států a zároveň podporuje prostřednictvím generála Holmana generála Děnikina a jeho armádu, byť, jak Kramář podotknul, nedostatečně.⁷³⁵

Velmi stručně se Kramář vyjádřil i k irské problematice, k Irsku ostatně choval sympatie. Z irského problému a jeho řešení si odnesl zobecněnou politickou poučku: jednou z největších moudrostí domácí i zahraniční politiky je dávat včas a nedávat až tehdy, když jsme k tomu nuceni. Anglie měla Irsku dát včas, co Irové žádali a Irsko nemuselo být dnes (ve 20. letech 20. století) s Anglií tak volně spjato.

Kramářovo politické myšlení bychom mohli označit za evropské, nebo spíše kontinentální. Už zmiňované Velké Británii mnoho prostoru nevěnoval,

⁷³¹ Srov. Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. 1. 1921, 49. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/049schuz/s049008.htm>

⁷³² Kramář, K.: Pět přednášek, s. 77

⁷³³ Srov. tamtéž

⁷³⁴ Srov. tamtéž

⁷³⁵ Srov. tamtéž

nicméně Spojené státy americké stojí vyloženě na okraji jeho politického zájmu. Americkou politiku v podstatě dává do souvislostí s děním v Evropě. Tak například o angažmá USA v první světové válce soudil, že Spojené státy do války vnesly více filosofie než reálnosti. Spojené státy podle Kramáře nehrály rozhodující úlohu v bitvách, ale americký vklad byl klíčový pro úpadek bojového ducha německých vůdců i vojáků, kteří viděli, že nemohou obstát.⁷³⁶ Spojené státy americké také byly pro Kramáře jedinou zemí, která po válce nic nechtěla, na nikom nezávisela a nic nepotřebovala. A právě tato soběstačnost Spojeným státům zajistila, že zcela přirozeně mohly hrát rozhodující úlohu.⁷³⁷ Kramář rovněž vysoce oceňoval postoj USA k bolševickému Rusku, především fakt, že Spojené státy nehodlají s bolševiky jednat, a přesto poskytují alespoň lidu SSSR humanitární pomoc. Proto Kramář, když hovořil o Spojených státech amerických, používal mravních kategorií a hodnocení. Američany viděl jako hluboce demokratický národ a distancoval se od názorů, které naznačovaly, že Američané jsou nekulturní a nezkušení.

Zpátky do Evropy, konkrétně do Francie. Hovořil-li Kramář o Francii, je třeba mít na paměti, že v této zemi pobýval během studií a že ho tyto zkušenosti ovlivnily. Na rozdíl od angličtiny, francouzštinu ovládal velice dobře. Kramář byl svým způsobem pohlcen vlnou prvorepublikové frankofilie a nikterak se jí nebránil. Francii stavěl ve svém citovém žebříčku téměř na stejnou úroveň jako Rusko a přinejmenším do doby, než bude Rusko osvobozeno, měla být Francie hlavním československým spojencem. Kramář také vysoce oceňoval zásluhy Francie na vítězství dohodových států v první světové válce a poukazoval na to, že nikdo netrpěl tak moc jako právě Francie. Velkým problémem, který Francii sužoval, byl poměr k Německu. To Kramář vnímal jako životní otázku Francie. Pokud se hovořilo o německých reparacích, které měly být určeny pro Francii, byl Kramář, jak už bylo řečeno, zásadním stoupencem toho, aby Německo zaplatilo, protože Francie si tyto platby zaslouží kvůli vyplenění německými vojsky. Právě tím, že Francie má stejný problém jako Československo, tedy německou otázku, zdůvodňoval

⁷³⁶ Srov. tamtéž, s. 65

⁷³⁷ Srov. tamtéž

blízké a přátelské vztahy obou zemí. Po roce 1918 Kramářovi Francie a francouzská láska k vlasti sloužily jako příklad pravého a následováníhodného patriotismu. Ačkoliv měl kritické výhrady k Západu jako celku, Francie stála na výjimečné pozici. Přesto ale francouzskou politiku nepřijímal bez výhrad – ostře kritizoval například její sbližování se se Sovětským svazem.

Z Francie pojďme do sousední země, tedy do Itálie. Po vypuknutí habešské krize Kramář vystoupil v Národním shromáždění s kritikou Společnosti národů a jejich postojů. Byl to Kramářův vůbec poslední parlamentní projev, 7. listopadu 1935. Kramář žasl nad jednomyslností Společnosti národů v případě habešského konfliktu a poukazoval na to, že Společnosti národů nejde ani tak o dobro Habeše, jako spíš o podlomení pozice Benita Mussoliniho. Vcelku přesně přitom předpověděl situaci, v níž se Československo mělo nacházet o několik málo let později: „*Tedy tato jednomyslnost velmi málo imponuje tomu, kdo si představí, co by asi bylo, kdyby nešlo o fašistickou Itálii, nýbrž např. o německý útok na Balticum nebo na nás, zdali by i pak byla ta jednomyslnost taková, jako byla tenkrát.*“⁷³⁸ Kramář se do jisté míry Mussoliniho zastával, když připomínal fakt, že Společnost národů mlčky přihlížela porušování pravidel jinými státy – Kramář například poukazoval na případy pašování zbraní do Maďarska nebo zavedení všeobecné branné povinnosti v Německu. Mussolini tedy podle Kramáře neviděl vůli hájit principy Společnosti národů. Kramář k tomu pravil: „*Tedy musím upřímně říci, že se tím ta vina přece jen hodně zmenšuje, zejména když viděl, že Anglie po Strese a po tom odsouzení ujednala s Německem známou námořní dohodu.*“⁷³⁹ Kramářovu tezi o zmenšení Mussoliniho viny můžeme směle odmítnout. Není možné omluvit napadení jiné země pouze tím, že Společnost národů nereagovala v jiných případech, a tudíž předpokládat, že nebude reagovat ani v této kauze. Jde o snižování autority Společnosti národů, o níž Kramář beztak neměl valného mínění.

⁷³⁸ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 7. 11. 1935, 11. schůze ve volebním období 1935-38, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/011schuz/s011004.htm>

⁷³⁹ Tamtéž

Z toho, že Kramář stranil Mussolinimu, se odvíjel i jeho pohled na otázku hospodářských sankcí vůči Itálii. Kramář tyto sankce odmítal jako neúčinné. V době doznívající hospodářské krize nepovažoval za vhodné vyčlenit z hospodářského života takové množství lidí. To navíc vnímal jako nepříjemnost pro československý vývoz. Sankce podle Kramáře k ničemu nepovedou. V tom měl pravdu, zvláště když si uvědomíme, že mnohé země se ani neobtěžovaly je dodržovat. Ostatně lze říci, že Československo zůstalo jedním z mála států, které sankce neporušovaly. Je třeba si ovšem uvědomit, že Československu nešlo pouze o samotné sankce, ale také o zachování co největší autority a akceschopnosti Společnosti národů, což bylo československou zahraniční politikou považováno za životně důležitý cíl. Je zřejmé, že Kramář skutečně tolik nespoléhal v případě ohrožení Československa na pomoc Společnosti národů a naopak neváhal podrývat její autoritu svými vyjádřeními.

V souvislosti s italskou problematikou se Kramář nevyhnul ani hodnocení Mussoliniho režimu a přiznal, že je mu italský fašismus v lecčems sympatický. Především obdivoval, že se Itálie, která byla ještě před první světovou válkou rozdrobena,⁷⁴⁰ sjednotila „skutečně vášnivým patriotismem“.⁷⁴¹ Rozhodně ale odmítal, že by chtěl fašismus nastolit i v Československu: „Nejsem pro fašismus, abychom ho přenášeli k nám. Sám Mussolini velmi duchaplně řekl - také proto, poněvadž svůj fašismus a jeho základ znal - že to není exportní artikl. Fašismus se hodí pro Itálii, ne pro nás.“⁷⁴² Přes všechny výhrady, které k fašismu měl, přiznával, že se mu podařilo vzkřísit a znovuvytvořit Itálii. A právě to na něm obdivoval. Zajímavě Kramář upozornil na možnosti fašistické expanze: „Fašismus má armádu, která udiví svět, bude-li toho potřebl.“⁷⁴³ A v tomto bodě se Kramář nemýlil.

⁷⁴⁰ Zde měl Kramář na mysli hlavně rozpory mezi severem a jihem.

⁷⁴¹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 7. 11. 1935, 11. schůze ve volebním období 1935-38, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/011schuz/s011005.htm>

⁷⁴² Tamtéž

⁷⁴³ Tamtéž

16. Národ a nacionalismus

V Kramářově politickém myšlení, stejně jako v jeho praktické politice, hrál klíčovou úlohu pojem „národ“ a s ním související otázka nacionalismu. Karel Kramář se narodil v roce 1860 – jeho dospívání tedy ovlivnila doba, kdy český národ již nebojoval o svou existenci nebo udržení svého jazyka, doba, kdy byla zřejmá národní identita Čechů a nacionalismus se mohl plně projevit jako masová záležitost.⁷⁴⁴ Mimo jiné i tomu lze přikládat váhu, hledáme-li odpověď na to, proč Karel Kramář, jakkoliv pojem národ nadužíval, nepřistoupil k přesnému definování toho, co tímto pojmem rozumí. I přesto ale hrál národ v jeho myšlení ústřední roli. Národní identita byla pro Kramáře vždy tím nejdůležitějším. Protože velkou část svého života prožil v mnohonárodnostní monarchii, objevovaly se u něj nejrůznější loajality, jako například loajalita k habsburské dynastii nebo k monarchii. Na prvním místě ale vždy zůstávala národní identita, láska k národu a ochota udělat pro národ vše, co se zdálo potřebné.

Dokud Kramář viděl jako přínosné pro český národ jeho rozvíjení se v mnohonárodnostním Rakousko-Uhersku, lpěl na myšlence oddanosti habsburské dynastii. V okamžiku, kdy se ale Kramářovi zdálo, že pro blaho a dobro národa bude užitečnější jeho existence v samostatném státu, neváhal přejít k boji za rozbití rakousko-uherské říše: „*Ale v tom okamžiku, když jsme viděli, že Rakousko nemůže vyplnit svou úlohu vůči národům a že nikdy nedocílíme toho postavení v Rakousku, za které jsme bojovali, v tom okamžiku, kdy Rakousko šlo s Německem do světové války, Rakousko pro mne více neexistovalo. Od 2. srpna 1914 byl jsem s Rakouskem hotov.*“⁷⁴⁵ Jako velká část novověkých českých myslitelů cítil i Karel Kramář potřebu vyrovnat se s odkazem Bílé hory. Bělohorskou porážku nepovažoval za porážku státního práva, ale za porážku národní – mimo jiné i díky odchodu skvělých osobností do zahraničí a naopak příchodu cizinců do Čech⁷⁴⁶. S ohledem na existenci monarchie si Kramář nedovolil v předválečných

⁷⁴⁴ Kramář tedy vyrůstal v období, které historik Miroslav Hroch označuje jako fázi C národního hnutí. Srov. např. Hroch, M.: *Evropská národní hnutí v 19. století (Společenské předpoklady vzniku novodobých národů)*, Praha 1986, s. 63 - 65

⁷⁴⁵ Sís, V.: *Dr. Karel Kramář*, sv. 2, s. 38

⁷⁴⁶ Srov. Kramář, K.: *O české politice*, s. 9 - 10

letech vyzývat národ k neposlušnosti, ale usiloval o jeho kulturní sílení a samostatnost: požadoval, aby každý národ v habsburské říši mohl mít vlastní kulturní politiku a skrze ni se mohl - v rámci monarchie - svobodně rozvíjet.

Jak už bylo řečeno, pro Karla Kramáře byl pojem „národ“ velmi klíčový. Přesto je třeba zdůraznit, že ho téměř nedefinuje. Jak poukázala německá historička Martina Winklerová, Kramář často používá slova „národ“, „lid“, „rasa“, „kmen“ jako synonyma.⁷⁴⁷ Při zkoumání Kramářova pojetí národa si musíme uvědomit, že ho klade vysoko nad stát nebo nad jednotlivé vrstvy obyvatelstva. Cokoliv činí, činí (nebo se snaží, aby činil) pro blaho národa. A tím, že pracoval pro národ, pracoval de facto pro stát. Pokud se měl Kramář přiklonit k některé státní formě, zvažoval, která z nich je lepší pro národ, dospěl do fáze, kdy mu bylo jedno, bude-li jeho stát monarchií nebo republikou, podstatné bylo, aby se v něm dobře dařilo jeho národu, aby se národ mohl utěšeně rozvíjet a vzkvétat.

K blahobytu republiky se Karel Kramář hodlal propracovat prostřednictvím blahobytu národa – pokud se národu daří dobře, daří se dobře i státnímu celku, do něhož spadá. Například před prvními parlamentními volbami v roce 1920 Kramář v Národním shromáždění prohlásil: *„Ano my doufáme, že národ řekne celému světu, že nechce žádného převratu v republice, že chce organický rozvoj a společnou práci všech, kteří nechtí nic jiného, než blaho republiky. Řeknu, co myslím, že je blaho republiky. Blaho republiky jest blaho všech, všech tříd této republiky a ne blaho jedné třídy a dokonce ne panství jedné třídy. ... Doufám, že národ dokáže, že chce vládu všech, ne vládu proletariátu.“*⁷⁴⁸

Karel Kramář byl emocionálně založený člověk, a tak se mu ani k problematice národa nedařilo vždy přistupovat s racionálním odstupem. Řečník Kramář často při svých projevech podléhal emocím a používal slova, která dnešní politický slovník prakticky nezná. V citovaném projevu si posteskl, že *„od té doby, co jsme se stali pány ve své vlasti, jsme ztratili tu žhavou lásku, kterou jsme měli dříve ke svému národu, když trpěl“*.⁷⁴⁹ Podle

⁷⁴⁷ Srov. Winkler, M.: Karel Kramář, s. 40

⁷⁴⁸ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 22. 1. 1920, 109. schůze v období 1918-1920, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/109schuz/s109006.htm>

⁷⁴⁹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 22. 1. 1920, 109. schůze v období 1918-1920, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/109schuz/s109007.htm>

Kramáře láska k národu v republice sice zcela nevymizela, ale přestala být hybnou silou veškerého snažení. V republice je oproti lásce k národu kladen důraz na materialistické cíle, a právě to Kramářovi nesmírně vadilo. Kramář ovšem přehlédli, že zatímco v dobách existence Rakousko-Uherska byla láska k národu a péče o něj nezbytností, v období republiky, kdy národ nalezl své místo v samostatném státě, již není nutné onu lásku tolik vystavovat do popředí.

Kramář byl, jak ještě ukážeme, vášnivým odpůrcem přebujelého stranictví. V případě nutnosti volit mezi prospěchem vlastní politické strany a blahem národa se vždy rozhodoval pro národ. Dokumentují to i jeho slova: „*Já nerozumím ani, jak je to možno, o věcech, na kterých závisí budoucnost našeho národa nebo republiky, mysliti se stanoviska stranického. To jest něco, co mně prostě nejde na rozum. Kdybych věděl něco, co jest prospěšné národu, ale škodlivé pro stranu, nemůže býti ani na okamžik pochybností o tom, pro co se rozhodnu.*“⁷⁵⁰ Kramářova slova nejsou žádným planým plácnutím do větru, můžeme je dokumentovat jeho činy. Když se ještě za monarchie jednalo o všeobecném volebním právu, Kramář patřil k významným zastáncům této volební reformy. Přitom od samého začátku věděl, že jeho vlastní straně, mladočechům, volební reforma rozhodně neprospěje. Ale věděl, že je dobré a potřebné pro rozvoj národa, aby volební právo bylo rozšířeno. A tomu muselo stranické stanovisko ustoupit do pozadí. Kramář svůj boj za všeobecné volební právo často a rád připomínal. Například v roce 1926 ve sněmovně pronesl ke komunistickým poslancům slova o tom, že „*český buržuj (Kramář – pozn.aut.), který tím zabíjel svoji vlastní stranu, udělal všechno, aby vám (komunistům – pozn.aut.) dal právo, abyste seděli v parlamentě a mohli dělati to, co děláte.*“⁷⁵¹ I v období první republiky bychom našli odlišnosti mezi tím, co prosazoval Karel Kramář, a tím, co by bylo výhodné pro jeho národní demokracii. V tomto směru byl Kramář zásadový, vždy mu šlo o blaho a rozvoj národa, vždy se snažil vystupovat a jednat tak, aby to bylo ku prospěchu národa.

⁷⁵⁰ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 27. 2. 1920, 125. schůze v období 1918-1920, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/125schuz/s125014.htm>

⁷⁵¹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 16. 3. 1926, 15. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/015schuz/s015005.htm>

Práce pro národ byla Kramářovi nade vše. Proto také nesmírně litoval, že po prvních parlamentních volbách v roce 1920 nebyla jeho národní demokracie přizvána do nově vzniklé koalice. Kramář si totiž myslel, že by bylo nejlepší, kdyby vznikla všečeská (všečeskoslovenská) koalice, která by pracovala pro blaho svého národa.⁷⁵² Myšlenku všenárodní koalice považoval za jakýsi všelék na problémy počínajících 20. let a její opuštění v době budování státu považoval za největší neštěstí. Ještě za monarchie Kramář plédoval pro udržení národní politiky a vadilo mu, že u Čechů není vyvinuto vědomí, že každý úspěch českých poslanců ve Vídni je vlastně úspěchem celého národa. Proto kritizoval, že je nepřírozené, když se u nás zveličuje každý neúspěch české politiky, místo aby se vyzdvihovaly úspěšné momenty.⁷⁵³ „Kdyby se jednalo o politiku strany, bylo by to docela pochopitelné, ba bylo by naivním žádati něco jiného. Ale vždyť jedná se o prospěch nebo škodu celého národa, nás všech, o jeho budoucnost, vždyť naše poměry jsou opravdu docela jiné, než strannické poměry ve státech, které tvoří jednu národnost!“⁷⁵⁴ V národních státech totiž podle Kramáře všichni hájí jeden národní zájem, jednu národní politiku a liší se v dílčích, vnitropolitických detailech. Ale postavení Čechů ve Vídni je úplně jiné, upozorňoval Kramář: „Každý neúspěch pro nás má těžké následky a každý úspěch je stupněm výš k onomu velikému cíli, který máme všichni.“⁷⁵⁵

Kramář si podle svých slov uvědomoval, že jeho národ je malý a je ohrožený ze všech stran. To považoval za nezáviděníhodnou pozici a dodával, že „nemůžeme mít nekonečné sny“.⁷⁵⁶ Tento fakt si ale podle všeho neuvědomoval, či spíše nechtěl uvědomovat na pařížské mírové konferenci, kde se neoprávněně cítil být jedním z nejvýznamnějších politiků. Kramář také často poukazyval na demokratickou tradici svého národa a na to, že dějinný vývoj dokázal v národě utvořit hlubokou soudržnost a národní citění, které „vyrostlo z utrpení, z ponížení a z boje za právo“.⁷⁵⁷ Jen díky národní solidaritě bylo podle Kramáře možné vykonat velké věci. Československou

⁷⁵² Srov. např. Digitální knihovna Parlamentu ČR, projev z 10. 6. 1920, 5. schůze ve volebním období 1920-25, <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/005schuz/s005001.htm>

⁷⁵³ Srov. Kramář, K.: Poznámky, s. 81

⁷⁵⁴ Tamtéž

⁷⁵⁵ Tamtéž

⁷⁵⁶ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 17. 9. 1924, 287. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/287schuzs287009.htm>

⁷⁵⁷ Tamtéž

republiku pokládal za ryze národní stát, přičemž se odvolával na mírové smlouvy uzavřené po první světové válce.⁷⁵⁸ Kramář jednoznačně hájil národní ráz státu proti všem snahám menšin tuto skutečnost změnit. Takřka jedním dechem ale vyzýval k toleranci k menšinám. Bylo by tedy chybou vidět Kramáře jako odpůrce čehokoliv cizího, naopak uznával a hájil práva menšin v ČSR. Jakékoliv potlačování svébytnosti menšin, které v prvorepublikovém Československu žily, by podle Kramáře bylo nesmírnou chybou. I přes naznačenou toleranci trval na naprosté loajalitě ke státu: „*Stát a národ je nám jedno a proto jsme ochotni a hotovi přinášeti všechny oběti, kterých stát potřebuje, aby žil, vzkvétal a byl silný.*“⁷⁵⁹ I proto se později ve 30. letech upřímně radoval na tím, že se mladí lidé navracejí k nacionalismu, přičemž vyzdvihoval to, že se nejedná o násilnický nacionalismus, nýbrž o nacionalismus demokratický.

Jakkoliv se Kramář v dobách existence Rakousko – Uherska dovolával českého státního práva, v poválečném čase, respektive na sklonku války, plně podlehl myšlence čechoslovakismu. Před válkou vyzdvihoval český národ a hájil jeho potřeby a zájmy v mnohonárodnostní říši. Proto není nezajímavý Kramářův názorový přemet z období první světové války, kdy se začal identifikovat s ideou českoslovenství a přiklonil se k fikci o existenci jednoho (československého) národa o dvou větvích (české a slovenské). Počátky čechoslovakismu spadají do 19. století, nicméně rozmach tato idea zaznamenala v době první světové války. Jaké faktory vedly ke zrodu teorie čechoslovakismu? V neposlední řadě to byla potřeba „utvořit“ v budoucím státě slovanskou většinu, která by se stala hlavním státotvorným elementem. Že došlo ke spojení jazykově blízkých Čechů a Slováků tak pozdě, bylo zdůvodňováno tvrdou a nekompromisní maďarizací slovenského prostoru. Ideu československého národa začal odboj používat během první světové války. A to i přesto, že ne vždy a ne všude byla tato idea přijata s nadšením a pochopením⁷⁶⁰. Přes všechny možné výhrady převzala ideu čechoslovakismu

⁷⁵⁸ ČSR podle Kramáře „*jest státem národním, státem českým a slovenským*“. Digitální knihovna Parlamentu ČR, 20. 10. 1926, 45. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/045schuz/s045004.htm>

⁷⁵⁹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 20. 10. 1926, 45. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/045schuz/s045005.htm>

⁷⁶⁰ Například zahraniční krajanské organizace onu proklamovanou blízkost Čechů a Slováků prakticky nepociťovaly a české a slovenské spolky spolu během války téměř nespolupracovaly.

i Dohoda. A jaká byla situace později v rámci republiky? Zatímco většina Čechů čechoslovakismus přijala, pro Slováky zůstal cizím programem a konstrukcí.⁷⁶¹ Pro vůdčí československé politiky bylo podstatné to, že československý národ tvořil výraznou většinu všech obyvatel první republiky (celých 68%), čímž se eliminovala možnost vystoupení německé menšiny.

Kramář tedy tezi o existenci jednoho národa o dvou větvích hájil. Přitom ovšem poukazyval na to, že každá z těchto větví prošla v uplynulém tisíciletí samostatným vývojem. V roce 1923 ke Slovákům dokonce pronesl: „*Vy jste byli pod vlivem maďarským, východním, kdežto my byli pod západním. To je docela přirozené. Ale přece nesmíte zapomínati, že náš politický život byl daleko jiný, intensivnější, daleko delší než váš a že vy jste skutečně, odpusťte mně, nešťastnou větví našeho národa.*“⁷⁶² Vzhledem k oné jednotě Čechů a Slováků Kramář striktně odmítal jakékoliv volání po samostatné existenci Slováků a stejně odmítal i názory, že by Slováci byli utlačovanou menšinou. Naopak tvrdil, že „*my (Češi – pozn.aut.) nikdy nechtěli, abyste (Slováci – pozn.aut.) byli od nás odlučováni, poněvadž jsme věděli, že je to vaše a naše smrt, když budeme odloučeni.*“⁷⁶³ Obdobně to dokládají i další Kramářova slova: „*Každý myslící Slovák přece ví, že by bez nás Slovensko nikdy nebylo svobodné a bez Čsl. Republiky že by Slováci brzo propadli maďarisaci.*“⁷⁶⁴ V každém případě Kramář odmítal eliminaci slovenského svérázu, naopak jej doporučoval podporovat. Zdůrazňoval, že „*my (Češi – pozn.aut.) slovenskému lidu neneseme žádného utlačování jeho osobitosti, že my Slováky máme tak rádi, jak jsou, že nechceme, aby byli jiní, že naprosto chceme zachovávat a chrániti jejich svéráz, že nám jejich slovenština je zrovna tak drahá, jako čeština, že jim naprosto neneseme žádného českého centralismu, nýbrž opravdovou českou demokratickou*

⁷⁶¹ Není zde prostor pro rozbor slovenské politiky, nicméně je na místě zmínit se alespoň o rozdělení slovenské politické scény na dva bloky: centralisty a autonomisty. Počátky autonomistického hnutí na Slovensku je nutno hledat již v roce 1919 a od této chvíle autonomistické hnutí jen sílí. Idea čechoslovakismu byla na Slovensku spíše v pozadí a i tam se objevoval dvojí výklad: první skupina, v čele s I. Hruškovským, se snažila prosadit názor, že Slováci jsou vlastně Čechy, zatímco druhá skupina, v čele s I. Dérerem, se přimkla k vymezení československého národa jako národa politického, přičemž měla být zachována kulturní a jazyková odlišnost.

⁷⁶² Digitální knihovna Parlamentu ČR, 6. 11. 1923, 223. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/223schuz/s223004.htm>

⁷⁶³ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 19. 12. 1925, 5. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/005schuz/s005002.htm>

⁷⁶⁴ Sís, V.: Dr. Karel Kramář, sv. 2, s. 18

svobodu“.⁷⁶⁵ Onu „českou demokratickou svobodu“ stavěl do ostrého protikladu s „maďarskou svobodou“ – Kramář doufal, že to, co na Slovensko přinášejí Češi bude úplně jiné, nebude „*pozlátkem, nýbrž pravdou*“.⁷⁶⁶ Velkým úkolem Čechů na Slovensku podle Kramáře bylo pomoci Slovákům oprostít se od maďarské myšlenky. V této souvislosti poukazyval na to, že Slováci mají jinou národní mentalitu než Češi, po staletí žili jinak a měli jinou administrativu. Je zajímavé, že ačkoliv Kramář vehementně věřil fikci o existenci československého národa, v jeho slovech se často prosazuje koncept my (Češi) – oni (Slováci). Navíc, pokud se opíral o tezi o československém národě, je s podivem, že pronášel tvrzení o jiné mentalitě Slováků. Zcela v souladu s Kramářovými názory o odlišném vývoji Čechů a Slováků je fakt, na který Kramář také upozorňoval, že na „*Slovensku jest zcela jiné zřízení, řekl bych regionální, než jest u nás (v Českých zemích – pozn.aut.)*“,⁷⁶⁷ a proto požadoval jeho sladění. Kramář tedy obhajoval nutnost přítomnosti českých úředníků na Slovensku, protože Slováci sami nebyli zvyklí vést si svůj stát a museli se tomu nejprve za pomoci Čechů naučit. S ohledem na zahraniční politiku Kramář považoval za životní nutnost dosáhnout toho, aby Češi a Slováci byli považováni za dvě větve jednoho národa, aby případných rozporů nevyužili Maďaři, kteří se naopak snažili dokázat, že Slováci jsou svébytným a samostatným národem. Odtud už byl podle Kramáře jen krůček k další maďarizaci Slováků. Kramář zdůrazňoval, že „*naší slovanskou povinností jest, abychom drželi dohromady a abychom se našli*“,⁷⁶⁸ a ne, aby „*se slovanští národové ještě více drobili, než se drobí*“.⁷⁶⁹ Idea čechoslovakismu, jakkoliv byla ideou státní a státem podporovanou, se během první republiky neprosadila. A Kramářův předpoklad nutnosti soužití Čechů a Slováků v jednom státě se ve světle událostí 90. let minulého století pochopitelně jeví jako naprosto chybný. Nicméně není třeba jít tak daleko od doby Karla Kramáře a stačí si uvědomit,

⁷⁶⁵ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 10. 12. 1918, 8. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/008schuz/s008006.htm>

⁷⁶⁶ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 12. 12. 1918, 9. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/009schuz/s009006.htm>

⁷⁶⁷ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 10. 12. 1918, 8. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/008schuz/s008006.htm>

⁷⁶⁸ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 6. 11. 1923, 223. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/223schuz/s223005.htm>

⁷⁶⁹ Tamtéž

že jak Češi, tak Slováci, přežili odděleně období druhé světové války. Dobová teze o jednom národě o dvou větvích je dnes zřetelně odmítána.

V době budování státu Kramářova víra v národ v žádném případě neutuchala, ba právě naopak horlivě vyzýval k dalšímu pěstování nacionalismu a péči o národ. Proto ho nenechávalo klidným, když viděl, jak československá společnost opouští svůj starý nacionalismus, „*jímž oduševnění jsme se povznesli z největšího pokoření k vítězství a svobodě*“⁷⁷⁰. Kramář poukazoval na fakt, že právě nacionalismus je potřeba k budování státu. Zároveň upozorňoval, že v žádném případě nejsou na místě obavy, „*že by náš československý nacionalismus byl poškodil naši pověst vzorných demokratů*“⁷⁷¹. Kramářův nacionalismus je totiž demokratický, nechce nikoho utiskovat či odnárodňovat.

Když ještě existovala monarchie, byl Kramář, podle svých slov, „*především a jen pro svůj národ a ne pro rakouský stát*“.⁷⁷² Ovšem po 28. říjnu 1918 již Kramář vyznával jiné heslo: „*U nás v republice jsme především a jen pro náš národ a pro náš stát*.“⁷⁷³ V okamžiku vzniku republiky můžeme hledat počátek Kramářova ztotožňování pojmů „národ“ a „stát“. Pracoval-li někdo podle Kramáře pro blaho státu, pracoval pro blaho národa. A naopak. Proto také Kramář velmi často zdůrazňoval, že jeho národní demokracie šla vždy cestou naprosté oddanosti státu.

Po skončení války získal Kramářův nacionalismus nový obsah, a sice odpovědnost za vývoj a budoucnost státu. Od okamžiku vzniku republiky pro Kramáře platí: „*Sloužit státu se sebezapřením i obětmi je nejpřednější povinností, přímo základem našeho nacionalismu, zrovna jako je službou státu bezohledně bojovat proti všemu, co ohrožuje jeho mravní základy i národní jeho ráz*.“⁷⁷⁴ Díky odpovědnosti za stát a jeho vývoj je podle Kramáře nacionalismus v době republiky „*ještě plnější, než byl dříve*“⁷⁷⁵, přičemž hlavní odpovědnost Kramář vidí v ochraně národního rázu státu. Národní stát je Kramářovi vrcholem národního idealismu, vrcholem všeho národního snažení a usilování: „*Nejvyšší ctižádostí našeho nacionalismu*

⁷⁷⁰ Dr. Karel Kramář: Hlas, který nebyl umlčen, Praha 1939, s. 152

⁷⁷¹ Tamtéž

⁷⁷² Národní listy, 30. dubna 1930, s. 1

⁷⁷³ Tamtéž

⁷⁷⁴ Sís, V.: Dr. Karel Kramář, sv. 2, s. 12

⁷⁷⁵ Tamtéž, s. 29

*musí být, aby mohl vtělit všechny své ideje ve státní život.*⁷⁷⁶ Emocionálně založený Kramář se dokonce nechal slyšet: *„Cítím přímo fyzickou bolest, když vidím, že špatnou politikou tento svůj stát kazíme a poškozujeme.“*⁷⁷⁷ Obhajoba národního rázu státu byla pro Kramáře nezbytností a jakousi samozřejmostí. A chtěl, aby se to stalo samozřejmostí pro všechny. Odtud pak pramení i jeho četné apely k mládeži, především mládeži národnědemokratické.

Kramářův pohled na národ a jeho rozvoj se odrazil i v jeho názoru na sociální problematiku. Na Kramářovy názory na sociální politiku měl bezesporu vliv jeho studijní pobyt na universitě v Berlíně, kde byl posluchačem profesora Adolfa Wagnera, který na Kramáře přenesl myšlenky katedrového socialismu. A právě zde můžeme začít hledat odpověď na „psychologickou záhadu“ Karla Kramáře, čili na to, proč se pravicový politik tolik angažoval v sociálních otázkách, které by měly být spíše doménou levice. Nemůžeme se divit, že na sklonku svého života Kramář vzpomínal, jak *„zrovna ve jménu toho svého českého nacionalismu jsme od konce let osmdesátých pro nejširší politiku sociální i pro všechna práva politická pro dělnictvo.“*⁷⁷⁸ Pro Kramářův nacionalismus jsou národní solidarita a sociální spravedlnost velice důležitými pojmy. Potom, ve světle poznanych skutečností, kdy víme, že Kramář stavěl národ nade vše a vše posuzoval jednoduchým měřítkem, bude-li to prospěšné národu, se jeho péče o sociální otázky jeví jako úplná samozřejmost. Kramář tedy prosazoval zlepšení životních podmínek českého (respektive československého) dělnictva ve víře, že k rozvoji a blahu národa je zapotřebí, aby se co nejlépe dařilo všem jeho částem: *„Dělali jsme někdy rozdíly mezi různými složkami našeho národa? Znali jsme jenom jedno: celý národ a svou povinnost poctivě a rovně se starati o všechny složky tohoto národa! Vždycky jsme si mysleli, že jen tenkrát bude národ silný, když všechny jeho složky budou spokojeny.“*⁷⁷⁹ S ohledem na složení národa bylo podle Kramáře potřeba dělat širokou sociální politiku, při práci pro národ totiž nelze opomenout vysoké procento dělníků. To dokládá i další Kramářův výrok: *„Základem našeho programu je národní*

⁷⁷⁶ Tamtéž, s. 37

⁷⁷⁷ Tamtéž, s. 35

⁷⁷⁸ Dr. Karel Kramář: Hlas, s. 152

⁷⁷⁹ Národní listy, 30. dubna 1930, s. 1-2

*solidarita a proto usilovná práce pro nejširší vrstvy našeho národa!*⁷⁸⁰ I proto Kramář poukazoval na to, že dělníkům nepomůže internacionála, ale jenom jejich národ a víra v nacionalismus.

Kramář zdůrazňoval, že jeho sociální politika *„byla logickým vyústěním našeho nacionalismu, jemuž je stejně vážným členem národní pospolitosti dělník, rolník, řemeslník, obchodník, živnostník nebo školený inteligent“*⁷⁸¹. Na uvedených citátech je vidět, že Kramář, pokud šlo o blaho národa, odmítal rozlišovat jednotlivé společenské vrstvy či třídy a odmítal tu či onu třídu jakkoliv preferovat. O tom svědčí i jeho heslo *„Solidarita, ne třídnictví“*⁷⁸². Kramář bezvýhradně podřizoval sociální politiku potřebám národa a vnímal ji tak, že bude prospěšná, pokud bude prospívat národu, nikoliv jednotlivým třídám. Proto nepřestával vyzývat: *„Nehledejte sociální spravedlnosti ve vládě jedné třídy nad druhými, odůvodňované její početností, a věřte, že není jiného, ke všem spravedlivého řešení sociálních problémů, než v duchu národní solidarity, v tom, co bylo vůdčí hvězdou naší nesporně velkorysé sociální politiky.“*⁷⁸³ Potom nemohou překvapit Kramářovy výzvy k národní solidaritě: *„V opravdovém nacionalismu, ve vědomí národní solidarity, je tolik upřímného sociálního citění a tolik upřímného demokratismu, že by se snad pod tím heslem mohlo sloučit všecko, co chce republiku mítí silnou, zdravou, demokraticky svobodnou a sociálně spravedlivou.“*⁷⁸⁴

⁷⁸⁰ Tamtéž

⁷⁸¹ První ministerský předseda, s. 19

⁷⁸² Tamtéž, s. 20

⁷⁸³ Sís, V.: Dr. Karel Kramář, sv. 2, s. 10

⁷⁸⁴ První ministerský předseda, s. 19

17. Kramářova kritika politického systému první republiky

Karel Kramář byl velkým kritikem stranického systému první republiky. Koneckonců v současné odborné literatuře se v souvislosti s tehdejší stranickým systémem dočítáme dokonce o „diktatuře politických stran“ a tak není divu, že už ve své době byla první republika označována za stát politických stran.⁷⁸⁵ Karlu Kramářovi se nelíbilo, že se politika čím dál více omezuje na boj o moc. Přitom poměry v republice srovnával s poměry v monarchii. A nutno dodat, že mu politická reprezentace republiky z tohoto srovnání nevycházela v příliš příznivém světle: *„Před válkou stranictví konečně byl boj o mandáty, o politickou moc. Dnes je v tom ještě něco jiného než politická moc, co se hledá. Dnes jsou v tom praktické požadavky o zaujetí míst a vlády ve státu, které dávají tomuto boji poněkud méně ideální charakter než ten, který byl před válkou.“*⁷⁸⁶ Faktem ovšem je, že zatímco za první republiky mohl významný poslanec leccos ovlivnit, za Rakousko-Uherska byly jeho možnosti poněkud omezenější.

V prvních měsících existence republiky si Karel Kramář často stěžoval, že se politická reprezentace sice dokázala spojit a sjednotit v boji za samostatný stát, za rozbití Rakousko-Uherska, ale už se nedokáže spojit a sjednotit v otázce budování nového státu. Rozdrobenost politické scény Kramář považoval za *„dědictví těžkých dob, kdy jsme nebyli svými pány, kdy nad námi panovali jiní.“*⁷⁸⁷ A na sjezdu mládeže národnědemokratické strany v roce 1930 dodal: *„Je to jedna z těch ošklivých vlastností, kterými nejsme vinni, které jsme dostali údělem své nešťastné, tragické historie a ze kterých se musíme dostat.“*⁷⁸⁸ Budování republiky Kramář považoval za základní cíl československé poválečné politiky. A v parlamentu to glosoval slovy: *„Jsem*

⁷⁸⁵ Srov. např. Broklová, E.: Československá demokracie, Praha 1992, s. 74

⁷⁸⁶ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 22. 1. 1920, 109. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/109schuz/s109006.htm>

⁷⁸⁷ Srov. LA PNP, Karel Kramář: výstřižky: chronologická řada o Karlu Kramářovi z let 1908-1937, Řeč dr. Karla Kramáře na sjezdu mládeže strany národně demokratické v Pardubicích, in: Národní listy, 8. dubna 1930

⁷⁸⁸ Srov. LA PNP, Karel Kramář: výstřižky: chronologická řada o Karlu Kramářovi z let 1908-1937, Řeč dr. Karla Kramáře na sjezdu mládeže strany národně demokratické v Pardubicích, in: Národní listy, 8. dubna 1930

pevně přesvědčen, jako jsem tak často byl, že jest národ lepší, než jeho strany.⁷⁸⁹ Snad i proto neochvějně věřil, že v prvních parlamentních volbách, které se v Československu konaly v dubnu 1920, se národ rozhodne pro strany, které chtějí blaho republiky a chtějí pokračovat v jejím zdárném budování. Asi není třeba zdůrazňovat, že pojem blaho republiky si každá strana mohla vysvětlovat po svém. A také Karel Kramář byl přesvědčen, že k blahu národa je možné se propracovat pouze pod taktovkou jeho národní demokracie.

Národní demokracie vznikla přejmenováním České státoprávní demokracie. Ta se konstitovala 9. února 1918 spojením čtyř politických stran: mladočeské, pokrokové, státoprávně-pokrokové a moravsko-slezské lidové strany pokrokové. Sloučení těchto čtyř politických subjektů nemohlo být jednoduchou záležitostí, protože šlo o svébytné politické strany, vedené sebevědomými politickými osobnostmi, mezi nimiž navíc ne vždy panovaly vřelé vztahy. Obzvláště postava Karla Kramáře vyvolávala u mnohých obavy. Vzhledem k naléhavým úkolům roku 1918 ale byla potřeba, aby dosavadní spory byly zapomenuty, nebo alespoň odsunuty do pozadí. Cílem státoprávních demokratů bylo, jak už sám název strany napovídá, vytvoření a následné budování samostatného státu. Právě státoprávní demokraté sehráli na sklonku války a v době budování republiky klíčovou úlohu. Vedle Karla Kramáře patřili k velmi aktivním státoprávním demokratům Přemysl Šámal, František Sís, Alois Rašín, Antonín Hajn, Jaroslav Kvapil nebo například Josef Scheiner. Mohlo by se zdát, že členové bývalých stran přecházeli do nové státoprávní demokracie automaticky, opak byl ale pravdou, členstvo prošlo očištěním, která byla zaměřena hlavně proti aktivistickým politikům. V jednotlivých obcích sice vznikaly přípravné výbory, nicméně rozhodnutí o tom, kdo se stane členem a kdo nikoliv, leželo na pražském ústředí. Vstup do strany tedy nebyl automatický, docházelo k přísnému výběru členů, a to tak, aby to byly osoby nezkompromitované s rakousko-uherským režimem a hlavně osoby spolehlivé. Očištěním se dotkla i politická elita, do strany nebyl přijat například Zdeněk Václav Tobolka. Na konec června 1918 strana plánovala sjezd, ale mimo jiné i proto, že v jejím čele stály osobnosti

⁷⁸⁹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 22. 1. 1920, 109. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/109schuz/s109006.htm>

protirakousky naladěné, nebyl rakouskými úřady povolen. Na nějakou dobu přestaly vycházet Národní listy. Státoprávní demokracie byla stranou, která dokázala oslovit intelektuální elitu národa – hlásili se k ní například Josef Holeček, Ignát Herman, Josef a Karel Čapkové, Viktor Dyk, Alois Jirásek, Josef Svatopluk Machar, Karel Václav Rais, Jan Kapras nebo Bohumil Němec. Vedle toho se strana mohla opřít o úřednictvo, o zástupce v samosprávě, v kulturních i sportovních organizacích, těšila se podpoře průmyslových kruhů. Vliv státoprávních demokratů byl tedy značný, ve skutečnosti mnohem větší, než jaké bylo jejich zastoupení v Národním výboru, který byl ustaven na základě výsledků voleb z roku 1911. Strana také měla velmi dobré kontakty se Sokolstvem i dobře fungující síť místních organizací. V jejich řadách byli zkušení politici, kteří měli z dob svého působení v rakouské politice známosti ve Vídni i jinde. Naděje, že státoprávní demokracie bude hrát významnou úlohu v novém státě, vypadala jako opodstatněná.

Státoprávní demokracie udělala velmi mnoho pro přípravu převratu a také pro jeho klidný průběh. Přebíratová doba se stala přelomovou i pro samotnou stranu – na politické výsluní se vedle vlastního stranického šéfa Karla Kramáře dostal Alois Rašín. Můžeme souhlasit s historičkou Janou Čechurovou, že strana najednou nemá muže číslo jedna a muže číslo dva, ale dva muže číslo jedna.⁷⁹⁰ 14. listopadu 1918 se k prvnímu zasedání sešlo Revoluční národní shromáždění. Státoprávní demokraté si ustavili svůj poslanecký klub a nazvali jej Československý klub demokratický. Jejich klub byl třetím největším, početnější byly jen kluby agrárníků a sociálních demokratů. Kramář tehdy prohlašoval, že není důležité, jak je velký poslanecký klub, když státoprávním demokratům patří celý státní aparát.⁷⁹¹ Kramáře zcela pohltila funkce předsedy vlády, o chod strany se příliš nestaral. Na jeho obranu dodejme, že v prvních hektických měsících po převratu ležely na bedrech předsedy vlády jistě důležitější úkoly, než bylo vedení strany. Nicméně po odjezdu do Paříže na mírovou konferenci Kramář neudržel těsnější vztahy ani se svou vládou, natož potom se stranou nebo

⁷⁹⁰ Srov. Šetřilová, J.: Druhý či první muž, s. 114-8

⁷⁹¹ Srov. Šetřilová, J.: Československá národní demokracie v letech 1918-1923, in: Časopis Národního muzea, 1993, s. 100

poslaneckým klubem, kontakty se omezovaly na korespondenci. Nejen vláda, ale také strana se musela obejít bez svého předsedy, kterého ve stranických strukturách nenahradil nikdo jiný než Alois Rašín. I ten ale měl příliš mnoho starostí se svým úřadem, ministerstvem financí, a právě jeho tvrdá finanční opatření brzy přispěla k jeho obrovské neoblíbenosti u československé veřejnosti. Rašínova opatření nebrala ohled ani na voliče vlastní strany, tedy na učitele, živnostníky nebo průmyslníky. Rašínova činnost nepochybně prospívala státu, v žádném případě však nepospívala straně. To ale Rašín neviděl jako problém, jemu, stejně jako Kramářovi, byla služba národu a státu nade vše, tedy i nad stranickými zájmy.

Až do března 1919 strana neměla pevně stanovený a veřejnosti známý program. Ustavující sjezd, zprvu zakázaný rakouskými úřady, byl odkládán, nakonec se sešel až v březnu 1919. Tehdy, ve dnech 23. - 25. března 1919 strana završila svůj vznik a přijala název Československá národní demokracie. Důvodem změny názvu bylo to, že státoprávní cíl strany byl vznikem republiky završen. Právě na tomto sjezdu národní demokraté schválili svůj programový dokument, jehož hlavní myšlenky zůstaly aktuální po celou dobu první republiky.⁷⁹² Není bez zajímavosti, že v době, kdy se strana přejmenovávala a tvořila svůj hlavní programový dokument, pobýval Karel Kramář v zahraničí, na pařížské mírové konferenci, a projevoval pramálo zájmu o stranické záležitosti. Navzdory výzvám svých spolustraníků o návratu ani neuvažoval. V úvodní části programu se strana prohlásila za nositelku všennárodního programu českého národa - zdůraznila, že „*politika česká byla od r. 1848 vedena touhou po samostatnosti*“,⁷⁹³ což můžeme brát jako pravdivé jen v nejobecnější rovině, když jako touhu po samostatnosti budeme brát posílení národa a získání co největší samostatnosti v rámci habsburské monarchie. Národní demokracie se vyhlásila za stranu národní, která stojí na principu plného rozvoje národnosti, a zároveň za stranu všennárodní. Jako všennárodní strana neměla na zřeteli jednostranné vymáhání stavovských a třídních privilegií, nad jednotlivé zájmy národní demokracie nadřadila zájem nejvyšší, zájem celku. I proto chtěla mezi svými členy

⁷⁹² Srov. Program Československé národní demokracie, schválený valným sjezdem strany dne 25. března 1919, Praha 1919

⁷⁹³ Tamtéž, s. 1

sdužovat učitele, dělníky, továrníky,... - čím větší různorodost zájmů, tím lépe se ve straně vyrovnají.

Jako strana národní chce, aby stát byl státem národním, českým⁷⁹⁴ – náš národ jej před staletími založil, náš národ si jej vydobyl po třistaleté porobě. Československá republika byla vytvořena českým národem a pro český národ a z toho jako podmínka vyplýval požadavek českosti státu. Ideálem české politiky byla podle národních demokratů rovnost lidí a národů, český stát bude ke všem, kteří plní své povinnosti ke státu, stejně spravedlivý, ať jsou jakékoliv národnosti, psalo se v programu. Národní demokracie byla také stranou všenárodní, proto považovala za správnou politiku jen takovou, která spravedlivě a jednotně upravuje vztahy všech složek národa. Národní demokracie odmítala sociální křivdy a považovala je za největší zlo, nechtěla ale, aby toto zlo bylo odčiněno nadvládou jedné třídy nad zbytkem národa, diktaturou třídy. Národní demokracie sebe samu prohlásila i za stranu demokratickou. Demokracie byla pro národní demokraty jedinou přijatelnou státní formou. A co pro ně demokracie znamená? Vládu celého národa, nevylučující žádnou třídu ani národní vrstvu, vládu, ve které se projevuje národní vůle, která je zjišťována prostřednictvím všeobecného volebního práva. Demokracie pro ně znamená také občanskou rovnost, občanskou a sociální solidaritu. Jako páteř demokracie národní demokraté vnímali řádnou administrativu, proto bylo podle nich potřeba budovat silnou správu. Národní demokracie se prohlásila i za stranu pokrokovou, která chce šířit osvětu a probouzet lid. Národnědemokratický program hovořil i o odluce církve a státu. Církve podle národních demokratů nesměly být státem ve státě, zvláště jsou-li mezinárodní a ne národní. Pro národní demokracii byly nepřípustné jakékoliv příspěvky ze státní pokladny na provoz církví. Program ale upřesnil, že plán odluky není v žádném případě namířen proti náboženství jako takovému.

Program načrtnul i základní rysy zahraniční politiky mladé republiky. Stát podle něj měl provádět politiku světovou, respektovanou ostatními státy. Národní demokraté si byli vědomi, že Československo nemůže závodit ve vlivu s velmocemi. Připomeňme ale, že právě touto dobou šéf strany Karel

⁷⁹⁴ Podobně jako Karel Kramář i národní demokraté ve svém programu zaměňují pojmy „český“ a „československý“.

Kramář v Paříži vystupoval způsobem, kterým jakoby ignoroval postavení Československa na mezinárodní scéně. Národní demokracie i přes vědomí toho, že Československo je malým státem, ho považuje za významný stát, což vyplývá z jeho geografické polohy. Ta předurčila Československo k tomu, aby bylo mezníkem před německou expanzí. Za jeden ze základních cílů zahraniční politiky si národní demokracie vytkla „*docílení vzájemnosti všech slovanských národů na poli politickém, kulturním a hospodářském,*“ strana se vyhlásila za dědice a nositele ideje slovanské politiky.⁷⁹⁵ Deklarovala i to, že není možné zapomenout, za co Československo vděčí Rusku, a předpokládá, že role Ruska v životě Slovanstva není dohrána. Cílem zahraniční politiky pak mělo být vytvoření společné slovanské hráze proti rozpínavosti Germánstva. Jelikož národní demokracie věřila v budoucnost Slovanstva, považovala za poslání Čechů, aby byli tmelem, spojujícím všechny slovanské národy. Moderní zahraniční politika měla zohlednit i hospodářské zájmy, měla například přivést československou výrobu na světový trh. Národní demokracie se vždy vyslovovala pro politiku míru, proti imperialistické politice, přitom ale zároveň v programovém dokumentu dodala, že zároveň je potřeba chránit český stát před vnějším náparem. Z toho se vyvozovalo, že je nutná existence silné, demokratické armády, která bude potřebná až do chvíle, než bude zničen bojovný militarismus Germánů.

Jaké nejaktuálnější úkoly si národní demokraté v březnu 1919 stanovili pro příští měsíce? Na předním místě stálo vytvoření ústavy, což bylo obecně přijímáno jako zásadní úkol Revolučního národního shromáždění. Národní demokraté také byli pro trvalé uzákonění republikánské formy státu jako jediné možné, což můžeme dát do kontrastu s názorem jejich lídra, který ještě před půlrokem v Ženevě prosazoval monarchistické zřízení. Hlavou státu je prezident a jeho volba měla být podle národních demokratů „*prováděna na nejširším lidovém základě*“.⁷⁹⁶ Prezident měl mít dostatečné pravomoci a neměl být pouhým reprezentantem – národním demokratům ani tak nešlo o posílení postavení prezidenta Masaryka, byť byl v této době mezi nimi všeobecně uznávanou autoritou, spíše se můžeme domnívat, že doufali, že brzy na prezidentský post dosadí svého předsedu. Základy veřejné správy,

⁷⁹⁵ Srov. Program Československé národní demokracie, s. 9

⁷⁹⁶ Srov. tamtéž, s. 12

kteřé byly převzaty z Rakouska, bude nutné přetvořit. Program národní demokracie se vyjádřil i k jazykové otázce, v níž je podle něj potřeba vycházet z toho, že československý stát je státem národním, založený českým národem (českým, ne československým, píše se v programu) a toto musí být upraveno „*ustanovením češtiny, resp. jejího odvětví slovenštiny, na jazyk státní*“.⁷⁹⁷ Ostatním národům měla být zaručena národní spravedlnost.

V hospodářsko-sociální části programu najdeme mimo jiné kritiku liberalismu – podle národních demokratů nevede k maximu výroby, nebere ohled na sociální potřeby a přináší veliký rozdíl mezi bohatými a chudými. Najdeme tam i kritický pohled na socialismus. „*Tento řád zavedený při dnešní mravní povaze lidí znamená by podlomení produktivity a celkové i průměrné ochuzení národa,*“ psalo se v programu.⁷⁹⁸ Jedinec by pracoval co nejméně, žádal by od státu co nejvíce a následkem toho by byl všeobecný úpadek, soudili národní demokraté. V hospodářském programu požadovali zachovat odpovědnost za sebe sama. Chtěli, aby svobodné podnikání řídilo výrobu. Kořen zla národní demokraté neviděli v soukromém majetku, ale v jeho nespravedlivém rozdělení. Chtěli zespolečnit velký majetek, který je k tomu zralý a může být společností lépe spravován, konkrétně uváděli například doly nebo železnice, a rozdělit majetek, který bude lépe spravován soukromníky. Půda podle programu nesmí být pramenem bezpracných důchodů a má náležet těm, kdo na ní pracují. Národní demokracie se vyslovila pro vyvlastnění velkostatků a rovnoměrnější rozdělení půdy. V programu se zavázala, že bude podporovat živnostníky, aby mohli soutěžit s velkopřumyslníky. Stranou zájmu neměli zůstat ani dělníci. Dělník nesmí být poddaným, má být spolupracovníkem. Součástí péče o dělnictvo mělo být například sociální, úrazové nebo nemocenské pojištění. „*Hospodářská demokracie uznává stejnou mravní hodnotu osobnosti každého člověka a stejné právo na život a kulturní i hmotný rozvoj. Nechce naprosté rovnosti mezi lidmi, poněvadž není možná, ale rovnosti životních podmínek, na nichž má každý mít možnost dle svých sil a vlastností založit svůj život a budoucnost. I když zamítá, aby republika naše byla socialistickou, chce, aby byla sociální a sociálně spravedlivou. V republice naší nesmí člověk býti*

⁷⁹⁷ Srov. tamtéž, s. 13

⁷⁹⁸ Tamtéž, s. 36

nástrojem člověka, nesmí vedle přepychu lidé umíratí hlady,“ shodli se v březnu 1919 národní demokraté.⁷⁹⁹

Ve vnitřním životě národní demokracie se mimo jiné odráželo napětí mezi stranickým šéfem Kramářem na jedné straně a prezidentem Masarykem a ministrem zahraničí Benešem na druhé straně. Kramářovy útoky proti Hradu ale nebyly přijímány všemi členy národní demokracie bez výhrad, mnozí byli pro smířlivější tón vůči hradní skupině a nabádali k umírněnosti. Tato názorová nejednotnost byla důsledkem toho, jakým způsobem stana vznikla. Spojily se v ní totiž různé směry, které nepřijímaly bezvýhradně Kramářovu koncepci, a to se muselo dříve či později projevit. Jednotlivé proudy spolupracovaly, dokud šlo o boj za samostatný stát, respektive o jeho budování. Později ale jen s obtížemi hledaly pevnější pouto.

Poměrně mocným se záhy stal stranický tisk, který byl ovládán tiskovým odborem strany v čele s Antonínem Hajnem. Předchůdcem vlastního tisku strany byly dva deníky: *Národ* a *Neodvislost*. Je ale na místě zdůraznit, že *Národní listy*, pro čtenáře podvědomě spjaté s národní demokracií, se nikdy nestaly přímým majetkem strany. Kromě Antonína Hajna měli na stranický tisk velký vliv V. Dyk, K. Krofta, J. Kvapil, J. Werstadt a další. K tiskům národní demokracie patřily například tituly *Zítřek*, což byl orgán *Mladé generace*, *Bratislavský deník* nebo *Osvěta lidu*. Národní demokracie také ovládala řadu krajských listů, které ale pro svou činnost potřebovaly obrovské dotace. Národní demokracie byla spojena i se spolkem *Český čtenář*, který vydával nenáročné texty, odborné texty si zase vzala na starost *Česká revue*.

Jaké místo zaujímal Kramářova strana v politickém systému první republiky? Národní demokracie byla zastoupena v první vládní koalici, tedy v Kramářově vládě všenárodní koalice. Tam se ale její postavení neustále zhoršovalo, ministři Rašín a Stránský dokonce podali 28. května 1919 demisi, aniž by se obtěžovali o tomto svém kroku informovat předsedu strany a vlády Kramáře, který v té době pracoval na mírové konferenci. Kramář měl s ohledem na své postavení v Paříži podle mínění národnědemokratického poslaneckého klubu ve funkci zůstat. Prezident Masaryk ovšem demisi

⁷⁹⁹ Tamtéž, s. 46 - 47

nepřijal. O celé akci byl předseda strany a vlády Kramář informován se zpožděním – a to se nám může jevit jako příznačné pro jeho postavení v této době. V obecních volbách na jaře 1919 národní demokracie získala pouhých 9,6% hlasů, což bylo pro stranu, která si dělala ambice stát se vůdčím činitelem československé politiky, obrovským zklamáním.

Začátkem léta 1919 padla Kramářova vláda. Z pádu vlády Kramář vinil především Aloise Rašína – Kramářovi připadalo, že Rašín je odpovědný za všechny neúspěchy strany. Asi není potřeba příliš zdůrazňovat, že ješitnému Kramářovi vadilo, že byl Rašínem poněkud odsunut do pozadí a že Rašín de facto stranu řídil sám. Svalit vinu na samotného Rašína ale nebylo od Kramáře úplně fér, protože sám odjel do Paříže a příliš se nestaral o to, co se děje s jeho stranou, neobtěžoval se přijet do Prahy na její sjezd, neobtěžoval se spolupracovat s ostatními představiteli vedení strany, naopak, o stranické záležitosti se staral minimálně a příliš ho nezajímaly. Rašín byl navíc zaneprázdněn prací na ministerstvu financí a nemohl se straně věnovat naplno, jak by si možná sám byl přál. Kramář dobrovolně odjel do Paříže uskutečňovat své sotva realizovatelné sny a ponechal volné pole vlivu Rašínovi. Jeho pozdější stesky na to, že ho Rašín ve vedení strany pomalu nahradil, jsou tedy stesky nad tím, co si on sám vlastní politikou způsobil.

Po pádu Kramářovy vlády byla národní demokracie odsunuta do opozice. Její politika se poté stala agresivní vůči vládní koalici a koaliční vláda si od ní vysloužila nesmlouvavou kritiku. Touto rétorikou strana v podstatě nakročila na cestu k parlamentním volbám, které se měly konat v příštím roce. Tím, kdo tuto do jisté míry již předvolební kampaň vedl, byl Alois Rašín. Rašín měl stále na paměti, že národní demokracie má být strážkyní národního rázu svého státu a tento aspekt programu byl čím dál tím více zdůrazňován. Kramář ani po návratu z Paříže nesetřval dlouho ve vlasti a vydal se na svou poslední cestu do Ruska. K cestě se odhodlal, přestože viděl, jak stranické preference klesají, a přestože mohl tušit, že jeho cesta straně na popularitě nepřidá. Kramářova cesta sice byla pečlivě a důsledně prezentována jako jeho soukromá iniciativa, přesto byla navždy spojována s národní demokracií a její politikou. A není třeba dodávat, že nepopulární Kramářova cesta nemohla přinést nic dobrého ani jeho vlastní straně.

Koneckonců československá veřejnost nedokázala oddělit kroky předsedy strany od strany samotné a od její politiky.

Rok 1920 byl rokem prvních parlamentních voleb. Tyto volby přinesly národním demokratům katastrofální porážku. Nepomohla jim ani vyhraněná nacionalistická agitace. Vinu na fatální porážce neslo i Rašínovo heslo „pracovat a šetřit“, které se v poválečné republice nemohlo setkat s velkým pochopením. V předvolební kampani národní demokracie hrozila, že se republika stane majetkem jedné třídy a ostře útočila na sociální demokracii. Kramář upozorňoval na nesmírný význam voleb, z kterých vzejde vláda, která bude určovat budoucnost mladé republiky. A k programu své strany dodával: „*My půjdeme do voleb za českost této republiky. My půjdeme do voleb s myšlenkou slovanskou a my půjdeme do voleb za to, aby byla naše republika na venek i uvnitř pevná a silná a organisovaná. My půjdeme do voleb s heslem za pořádek a za práci. My však půjdeme do voleb také se sociálním programem, s programem zachování soukromého podnikání, s jasným a určitým cílem proti všem násilným převratům.*“⁸⁰⁰ Pro větší účinnost své agitace nechala národní demokracie dokonce natočit film, ve kterém vystupovali její kandidáti.⁸⁰¹ Národní demokraté ale přes všechnu svou snahu získat voličskou přízeň dostali pouhých 6,3% hlasů. Nejsilnější postavení měli v Praze, kde v čele kandidátek stáli Karel Kramář a Alois Jirásek. Národní demokracie po volbách do nové vládní koalice nevstoupila. Kamenem úrazu bylo mimo jiné to, že do křesla ministra financí nebyl nominován Rašín, ale byl požadován Karel Engliš. Ten ve vládě také zasedl, ale pouze za svou osobu jako odborník, nikoliv za národní demokracii. Národní demokracie pak novou Tusarovu vládu hlasováním v Národním shromáždění nepodpořila.

V rámci strany vznikla skupina nazvaná Mladá generace. Hlavně pod vlivem svého druhého předsedy, historika Jaroslava Werstadta, se Mladá generace stále více přikláněla k Masarykovi a k Benešově zahraniční politice, tedy proti vlastní straně. V roce 1920 se na valném sjezdu střetla levice s pravíci a pravice slavila vítězství. Předsedou Mladé generace se stal Jan

⁸⁰⁰ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1920 a články k 60. jeho narozeninám, Řeč dra Kramáře na Vinohradech, Národní listy, 30. ledna 1920

⁸⁰¹ Srov. Šetřilová, J.: Československá národní demokracie, s. 104

Renner, místopředsedy byli zvoleni Vlastimil Klíma s Františkem Polákem. V roce 1920 začal národní demokracii trápit odliv členstva, který ale prozatím nebyl natolik masivní, aby ovlivnil činnost poslaneckého a senátorského klubu, protože ti, kteří odcházeli, neměli parlamentní funkce. Odliv členstva se později týkal hlavně intelektuálů, živnostníků nebo učitelů. Národnědemokratičtí poslanci a senátoři se v Národním shromáždění zaměřovali na činnost soudů nebo na zahraniční otázky. Brzy se v národní demokracii začaly projevovat rozpory mezi zástupci Čech a Moravy. Tyto rozpory můžeme mimo jiné personifikovat i se sporem mezi Aloisem Rašínem a Karlem Englišem. Moravská skupina měla od začátku ve straně jistou autonomii, měla i vlastní tisk, kterým tradičně byly Lidové noviny, které patřily rodině Stránských (Jaroslav Stránský patřil k blízkým spolupracovníkům Engliše). Moravské křídlo upozorňovalo na nejrůznější nešvary strany, pražskému vedení vytýkalo například to, že strana dostatečně nehájí svůj program, nehájí zájmy drobných lidí, uráží prezidenta a ministra zahraničí nebo vede nesmyslnou politiku vůči Rusku. Celá Morava ovšem nestála v jednom šiku za Englišem a nesdílela jeho výhrady. Přestože se počátkem 20. let ustálila organizační struktura strany, nadále zůstalo problémem, že národní demokracie vznikla z několika různorodých proudů a každý z nich si chtěl i nadále udržet mocenské pozice ve vedení strany.

Za první republiky neměly jednotlivé vlády dlouhého trvání, ministři se často střídali. Do vlády Edvarda Beneše na podzim 1921 národní demokracie vyslala jako ministra obchodu svého zástupce Ladislava Nováka, ten ve vládě zasedl i v roce 1927. Vstup do vlády znamená příklon národních demokratů k vládní koalici. Po celou dobu první republiky národní demokraté kolísali mezi opozicí a vládní koalicí. Uměli být tvrdou opozicí, ale i zodpovědným koaličním partnerem. Na podzim 1922 se do vlády vrátil Alois Rašín, kterému bylo opět svěřeno ministerstvo financí. V lednu 1923 byl ale na Rašína spáchán atentát, jehož následkům ministr financí podlehl. Smrt vlivného politika dokázala alespoň na čas sjednotit rozhádané politiky národní demokracie. Alois Rašín byl pro národní demokracii nenahraditelný, byl to politik, který pro stranu obětavě pracoval v dobách, kdy si na stranickou politiku nenacházel čas předseda Kramář. Rašín byl také jakýmsi symbolem národní demokracie, byť rozporně přijímaným. Byl to on, kdo se staral o

stranické záležitosti, o stranickou organizaci, a kdo zastupoval národní demokracii v Pětce. Po jeho smrti do Pětky začal docházet předseda Kramář. Po vstupu Kramáře do Pětky se ukázala klamnou legenda, že šéf národní demokracie je jenom kverulant, který všude musí hrát prim a jinak je nespokojený. Výborně si s Kramářem uměl poradit Antonín Švehla, který ho vybíral za zpravodaje nejrůznějších zákonů, dodával mu tak pocitu důležitosti a uspokojil Kramářovu touhu po vynikání. O Kramářově působení v Pětce napsal historik Antonín Klimek: „*Nejenže nikdy neoponuje, nýbrž už předem kývá hlavou. Kramářovi prostě stačí, když vzbuzuje zdání, že je někde, kde se rozhoduje.*“⁸⁰²

Národní demokracii podporovala řada podnikatelů, například Klement z Laurin a Klement, bratři Zátkové z Českých Budějovic a mnozí další. Strana byla velmi úzce propojena s bankovním kapitálem, ze všech politických stran snad nejúžeji, známé bylo její propojení s Živnobankou. Řada národních demokratů také seděla ve správních radách nejrůznějších podniků. Silné zastoupení národní demokracie měla i v hospodářských komorách. Díky těmto kontaktům a postům bylo postavení národní demokracie mnohem silnější, než by se mohlo zdát na první pohled z pouhého výsledku voleb.

V roce 1924 schválil moravský zemský sjezd strany usnesení, v němž odsoudil kritiku Masaryka a Beneše ze strany vedení národní demokracie. Pražské centrum označilo tento sjezd za nelegální a svolalo na jaro příštího roku nový sjezd do Brna, kde už tyto kritické hlasy nezazněly. Předáci vnitrostranické opozice byli z vedení strany odstraněni. To ale nezůstalo bez následků - vyvolalo to rozkol uvnitř národní demokracie. Stoupenci vnitrostranické opozice začali houfně opouštět řady národní demokracie, mezi nimi například Josef Svatopluk Machar, Přemysl Šámal, Karel Engliš, Jan Herben nebo Jaroslav Stránský. Část z nich přešla do vznikající Národní strany práce. To byla pro národní demokracii těžká rána, zvláště proto, že se brzy nato konaly parlamentní volby. A ty nedopadly pro národní demokracii nijak příznivě, získala pouhá 4% hlasů. Příčin odlivu voličů bylo několik: roli hrála jednak tato moravská secese, dále se od národních demokratů začali odvracet živnostníci nebo úředníci. Strana navenek působila rozhádaně a to jí

⁸⁰² Klimek, A.: Velké dějiny, sv. XIII, s. 445

v očích voličů také nemohlo přidat. Opoziční nálady uvnitř strany nadále sílily, opozičníci se soustředili kolem listu Demokratický střed.

Navzdory nesouhlasným výtkám z řad mnohých členů, národní demokracie pokračovala ve své kampani proti politice Hradu a ministra zahraničí Beneše. Národní demokracie se snažila odstranit Beneše z politiky, čímž by se jí podařilo oslabit vliv prezidenta Masaryka. V březnu 1926 vznikla Černého úřednická vláda a v ní Beneš zůstal nikoliv jako zástupce politické strany, ale jako odborník. Proti tomu národní demokracie a hlavně Kramář ostře protestovali. Kromě Kramáře se proti Benešovi postavili i Jiří Stříbrný (zatím ještě národní socialista) a Hodžovo křídlo v agrární straně. Stříbrný se pokusil prosadit v národně-socialistické straně odvolání Beneše z vlády, ale svůj vliv přecenil a brzy byl vyloučen ze strany. Vedení národní demokracie podporovalo Stříbrného snahu ostrou protibenešovskou kampaní, což ale u řady členů vyvolalo nevoli. Tažení proti Benešovi ztroskotalo po ustavení Švehlovy vlády „panské koalice“. Je zajímavé, že proti Benešovi coby odborníkovi ve vládě národní demokraté vystupovali, když ale ve vládě zasedl „jejich“ Engliš, podobně jako Beneš nikoliv za stranu, ale jako odborník, nebyli sice národní demokraté úplně nadšeni, ale mlčeli.

Spor mezi Kramářem a Benešem nabyl na síle po 4. stranickém sjezdu v dubnu 1929. Tam Kramář na Benešovu adresu prohlásil: *„Jsou prostředky jeho politiky, která v každém člověku zvyklém mravnosti, budí krajní odpor. Nebojíme se žádných bojů, ale jedno chceme: pravdu a čistotu. V tom je ta hluboká propast mezi námi a světem Benešovým. Jistě rádi mu přiznáme, že si získal vážnosti v diplomatickém světě, že docílil úspěchů pro republiku. Avšak to, co zavedl ve vnitřních bojích politických, to vykopává nepřeklenutelnou propast mezi námi a jím. Zde je mravní otázka a té se nikdy nepoddám!“*⁸⁰³ Kramář tehdy počítal, že národnědemokratický ministr Novák opustí demonstrativně vládu a tím vyvolá vnitropolitickou krizi, rozpad koalice a především Benešův pád. Údajně měl celou akci dohodnutou s agrárníky, kteří nechtěli v případě rezignace stárnoucího Masaryka vidět Beneše na Hradě. Dopadlo to ale jinak. Ministr Novák neodstoupil a naopak požadoval

⁸⁰³ LA PNP, fond Karel Kramář, Karel Kramář: výstřižky: chronologická řada o Karlu Kramářovi z let 1908 – 1937, Dr. Karel Kramář o poměru k prezidentu republiky, k ministru zahraničí a o fašismus, in: Národní listy, 16. dubna 1929

zastavení polemiky. Beneš si nenechal nic líbit a kontroval: „*Pan dr. Kramář deset let mluvil – já jsem deset let pracoval. Přejde chvíle, kdy budu mluvit já! A bude stačiti, abych mluvil jediný den – a tento konflikt bude vyřízen!*“⁸⁰⁴ Minění Karla Kramáře o Benešově politice mělo zůstat za dveřmi sjezdu, nebylo určeno nikomu jinému, než spolustraníkům. Nicméně projev byl vyneseno, text získali novináři a zveřejnili ho. Na Kramáře pak začalo tlačit průmyslové křídlo a dokonce hrozilo, že průmysl přestane národní demokracii financovat, a to si strana nemohla dovolit. Je vidět, že peníze byly skutečně mocnou zbraní průmyslového křídla a možností, jak ovlivňovat politiku. Na nátlak národnědemokratických průmyslníků se ostří sporu skutečně otupilo a bylo oznámeno, že spor rozhodnou dva arbitři, Vilém Pospíšil a Antonín Schauer. Kramář jim předložil svoje stanovisko, jehož cílem byla morální diskreditace Beneše. Ve svém textu se vrátil až do doby pařížské mírové konference a obvinil Beneše z toho, že k němu nebyl loajální a upřímný, Beneše odsoudil i za jeho postoj k SSSR. I Beneš dodal arbitrům svou odpověď, na rozdíl od Kramáře se zdržel emocí a odpověděl věcně a střízlivě. Kramáře otázka sporu s Benešem nesmírně trápila, o čemž svědčí i to, že pro arbitry vypracoval ještě jeden spis, který ovšem odmítli přijmout. Výsledek arbitráže byl zveřejněn 6. března 1930, v předvečer 80. narozenin prezidenta Masaryka. Vzhledem k datu zveřejnění se ironicky spekulovalo o tom, jestli nemělo jít o jakýsi dárek Masarykovi k narozeninám. Závěr arbitřů totiž zněl: „*Dr. Karel Kramář nebyl oprávněn použití proti dru Eduardu Benešovi známého výroku, proneseného dne 13. dubna 1929 v důvěrné schůzi sjezdu Národní demokracie v Praze a citovaného v 'Národních listech' dne 16. dubna 1929.*“⁸⁰⁵ Pro Kramáře byl citovaný rozsudek arbitřů těžkou ranou.

Spor Kramář – Beneš se stal i součástí předvolební rétoriky. Na podzim 1929 se totiž konaly další parlamentní volby. Národní demokracie si o trochu polepšila: získala 4,6% hlasů, tedy asi o 80 000 hlasů více než v roce 1925. Po volbách zastupoval národní demokraty ve vládě Josef Matoušek, opět v křesle ministra průmyslu a obchodu. Matoušek se spolu s Františkem

⁸⁰⁴ LA PNP, fond Karel Kramář, Karel Kramář: výstřižky: chronologická řada o Karlu Kramářovi z let 1908 – 1937, Dr. Beneš vyhrožuje ... že začne mluvit, in: *Expres – Večerní list*, 30. dubna 1929

⁸⁰⁵ LA PNP, fond Karel Kramář, Karel Kramář: výstřižky: chronologická řada o Karlu Kramářovi z let 1908 – 1937, Zpráva ČTK o posudku arbitřů ve věci dr. Kramář – Beneš, *Národní listy*, 7. března 1930

Xaverem Hodáčem stávají předními osobnostmi strany. To ale nebylo snadné, protože na Hodáče útočil Viktor Dyk a jeho nacionalistické křídlo a na tomto sporu se přizívoval i Hrad a hradní tisk, spor Dyka s Hodáčem dokonce řešil čestný stranický soud. Proti Hodáčovi stáli i další vlivní národnědemokratičtí politici, například Hlaváček nebo Ježek, vlivná opozice proti Hodáčově skupině vznikla i v Mladé generaci (např. Ladislav Rašín, syn Aloise Rašína). Hodáč s Matouškem si ale své stranické pozice udrželi i po příštím sjezdu v roce 1933.

V únoru 1934 národní demokracie odešla z vlády, vedly ji k tomu dva důvody, jednak devalvace koruny, jednak nastoupená cesta k normalizaci vztahů se Sovětským svazem. Odchodem národní demokracie z koalice a vlády se otevřela cesta ke vzniku Národního sjednocení. Národní demokracie se v opozici rozhlížela po nových spojencích a vzhledem k jejímu programu a orientaci nebylo partnerů zrovna na výběr. Národní demokracii se tak nabídla cesta ke spolupráci s Národní ligou (v čele se Stříbrným) a s Národní frontou (v čele s Marešem). Proces sjednocování české pravice začal na jaře 1934, brzy po odchodu národních demokratů z vlády. V září 1934 byla připravena dohoda o utvoření bloku mezi národní demokracií, Národní ligou a Národní frontou. Karel Kramář o povaze společného postupu řekl, že strany půjdou „*spolu a vedle sebe*“.⁸⁰⁶ Dohoda o vzniku Národního sjednocení byla uzavřena 27. října 1934. Národní sjednocení bylo definováno jako volební souručenství tří složek, které budou usilovat o vytvoření těsnějšího vztahu v rámci jednoho hnutí, případně jedné strany. Strany se měly dohodnout na společném programu a na společném postupu v politických otázkách. Svůj vznik Národního sjednocení dokončilo v dubnu 1935. Při vstupu do Národního sjednocení národní demokraté obešli sjezd - zatímco v Národní lize a v Národní frontě alespoň formálně vznik Národního sjednocení odsouhlasil sjezd, u národních demokratů tomu tak nebylo. Národní sjednocení vzniklo z libovůle vedení národní demokracie, to ovšem vyvolalo silnou vlnu kritiky u řadových národních demokratů. Společný postup Národního sjednocení měl zajišťovat výbor ve složení Kramář, Stříbrný, Mareš. Karel Kramář se této spolupráce obával a formuloval směrnice spolupráce tak, aby jí nemohlo být

⁸⁰⁶ Sládek, Z.: Národně demokratická strana 1918-1939, in: Marek, P. a kol.: Přehled politického stranictví na území Českých zemí a Československa v letech 1861-1998, s. 205

zneužito proti národní demokracii. Přestože Kramář byl formálně ve vedení Národního sjednocení, jeho politiku fakticky určovali Hodáč se Stříbrným, Kramář byl už spíše symbolem v jejich rukou. V dalších jednáních o osudu Národního sjednocení byl Kramář Hodáčem spíše odsunut do pozadí, což samozřejmě nesl hodně nelibě, ale zdravotní komplikace mu nedovolovaly aktivněji se účastnit politiky. Karel Kramář vytýčil základní krédo Národního sjednocení: „*Národ a stát nade všecko.*“ Národní sjednocení také vystupovalo pod heslem: „*Nic než národ!*“⁸⁰⁷ Podle Kramáře má Národní sjednocení jít proti nejednotnosti národa, proti režimu politických stran a hlavně proti Hradu. Hospodářský program formulovala Hodáčova skupina, důraz měl být kladen na stabilitu měny, hospodárnost, podporu soukromého podnikání a zahraničního obchodu. Sociální politika měla usilovat o kooperaci zaměstnavatelů se zaměstnanci a o zmírňování sociálních rozporů. Národní sjednocení zdůrazňovalo, že bojuje proti partikularismu jednotlivých politických stran, odtud právě heslo „*Nic než národ*“.⁸⁰⁸

Vznik Národního sjednocení vyvolal velký odliv členů z národní demokracie, stranu opustili například mnozí bývalí realisté nebo přívrženci Demokratického středu, odešla i řada osobností z vědeckého a kulturního života, např. prof. Hoetzel, prof. Kapras, prof. Němec, prof. Krofta a další. Obzvláště Jiří Stříbrný se všemi aférami a radikálními názory byl pro řadu národních demokratů těžko stravitelným soustem. Protože vznik Národního sjednocení nebyl všemi národními demokraty přijímán automaticky a bezproblémově, musel Hodáč vynaložit velké úsilí, aby o smysluplnosti existence Národního sjednocení přesvědčil samotného Kramáře a ten pak svou autoritou mohl působit na řadové členy národní demokracie. Pro Hodáčovu taktiku je příznačné, že Kramář byl vydáván za ideového otce Národního sjednocení. Je vidět, jakou měl Kramář autoritu a jak velký byl jeho vliv mezi národními demokraty. Nadále byl postavou, jejíž mínění má ohromnou relevanci a dokáže ovlivnit smýšlení členů a příznivců strany.

Národní demokracie prezentovala svým členům existenci Národního sjednocení jako společný postup pro parlamentní volby. Už v prosinci 1934

⁸⁰⁷ Srov. tamtéž

⁸⁰⁸ K programu Národního sjednocení srov. např. Hodáč, F.: *Deset úkolů Národního sjednocení*, Praha 1935 nebo Pasák, T.: *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha 1999, s. 144 - 145

ale Národní liga schválila dokument, který měl do budoucna umožnit spojení s národní demokracií a Národní frontou. Podobně jako v národní demokracii i v Národním sjednocení fungovala mládežnická organizace, Mladé Národní sjednocení. Program Národního sjednocení vycházel z toho, že Národní sjednocení je „*hnutím národním, všenárodním, demokratickým a pokrokovým*“.⁸⁰⁹ Zahraniční koncepce politiky Národního sjednocení navazovala na ideje národní demokracie, zahraniční politika měla být slovanskou, jejím konečným cílem měla být federace všech slovanských států s výjimkou Sovětského svazu. Československo bylo vnímáno jako hráz před výbojnými cíli Německa. I proto měla mladá republika budovat spojenecký systém s Francií, Polskem a malodohodovými státy. Důraz byl kladen i na spolupráci s Itálií, mělo se dokonce utvořit spojení slovansko-románské skupiny evropských států.⁸¹⁰ Vedle protiněmeckého ostnu vystoupil výrazně do popředí také protisocialistický motiv, politici Národního sjednocení, stejně jako dříve národní demokraté, vystupují ostře proti komunistům. Kolem poloviny 30. let se také výrazně zesílila nacionalistická propaganda.

V polovině dubna 1935 jednal v Kramářově vile ústřední výkonný výbor národní demokracie, který připustil, že by se po volbách mohlo přikročit k organizačnímu sloučení všech tří stran. Definitivní termín i plán se měl stanovit po volbách. Národní demokraté sami optimisticky předpokládali, že absorbují Národní ligu a Národní frontu a jejich členové přejdou do řad národní demokracie. S ohledem na to, že národní demokracie byla nejsilnější skupinou, která do Národního sjednocení vstoupila, byl tento optimismus pochopitelný. Překážkou konečnému sjednocení se ale ukázaly být vzájemné rozpory, včetně personálních, které byly doprovázeny poměrně tvrdým bojem o křesla. Prubířským kamenem před vlastními parlamentními volbami měly být doplňovací obecní volby v Písku a Pečkách – Národní sjednocení v Pečkách získalo 6 mandátů oproti předchozímu 1 mandátu národní demokracie, v Písku 8 mandátů oproti 5 mandátům z předchozích voleb. Politiky Národního sjednocení tento úspěch potěšil a povzbudil. Nutno dodat, že Národní sjednocení uspělo i díky soustředěnému náporu a silné

⁸⁰⁹ Srov. Fic, V.: Národní sjednocení v politické struktuře buržoazního Československa v letech 1934 – 1935, in: Československý časopis historický, 1978, č. 1, s. 26 - 57

⁸¹⁰ Srov. Hodáč, F.: Deset úkolů Národního sjednocení, Praha 1935

propagandistické kampani. Není divu, že politici všech tří stran s velkou sebedůvěrou očekávali parlamentní volby roku 1935. Nerealisticky očekávali, že se Národní sjednocení stane vedoucí politickou silou. Národní sjednocení vynaložilo na předvolební kampaň velké množství finančních prostředků, hodně peněz vydali průmyslníci, určitou částkou ze svého tenčícího se jmění přispěl i Karel Kramář. Ulice byly doslova zahlceny letáky s předvolebním heslem „Nic než národ“, číslo kandidátní listiny v obrovském provedení dokonce viselo z oken Kramářovy vily. Květnové parlamentní volby ovšem přinesly do řad Národního sjednocení zklamání – v Čechách získalo 7,4%, na Moravě a ve Slezsku 3,5%, na Slovensku 1,2%, na Podkarpatské Rusi 1,4% hlasů. Celkově politici Národního sjednocení získali pouhých 5,5% hlasů ve volbách do Poslanecké sněmovny a 5,8% hlasů ve volbách do Senátu. Po prohraných volbách měl Kramář pronést: „*Ten národ, to je bahno!*“ Národní sjednocení se z šoku z prohry rychle vzpamatovalo a rozpoutalo před následnými zemskými volbami novou kampaň. Výsledek těchto voleb ale jen potvrdil, že Národní sjednocení bude hrát v politickém spektru Československé republiky okrajovou úlohu. Navíc, po špatném výsledku parlamentních voleb se mezi kandidáty Národního sjednocení rozpoutal boj o křesla ve 2. a 3. skrutiniu, což dále nabourávalo tolik potřebnou jednotu. V roce 1935 se navíc rozpoutal tichý zákulisní spor o nástupnictví po Karlu Kramářovi – ten je nemocný, do parlamentu dochází velmi zřídka a politiku komentuje ze své vily prostřednictvím článků v Národních listech. Boj o nástupnictví se odehrával mezi Stříbrným a Hodáčem. Hodáč nebyl Kramářův kandidát, ale autorita stárnoucího nemocného politika se už pomalu začínala vytrácet. Po Kramářově smrti (1937) nebyla funkce předsedy obsazena. V květnu 1938 Národní sjednocení vstoupilo do vlády, ministrem zdravotnictví se stal František Ježek. I po Kramářově smrti se Národní sjednocení vyhraňuje ostře nacionalisticky, jako obránce státu a národa, vyslovuje se nadále proti spojení se Sovětským svazem, a to i za cenu dohody s Německem.⁸¹¹

Vraťme se ke Kramářově pohledu na politický systém první republiky. Velkým problémem počátku 20. let 20. století bylo to, že přebujelé stranictví

⁸¹¹ K otázce vývoje národní demokracie srov. např. Sládek, Z.: Národně demokratická strana, s. 198 - 209

otrávil nadšení lidí pro budování státu. Karel Kramář doslova nemohl vystát lidi, kteří převlékali politický kabát a přecházeli ze strany do strany jen proto, aby z toho měli co největší zisk. Toto zmaterializování politiky Kramářovi nesmírně vadilo a můžeme mu věřit, že mu to bylo naprosto cizí. Nakonec on sám zůstával celý život věrný jednomu politickému proudu. Stejně tak Kramář nesouhlasil s postupem, kdy byli na důležité posty ve státní správě dosazováni lidé bez kvalifikace, ale s patřičnou stranickou legitimací. „Když si vzpomenete na něco tak strašného, že na př. ředitelé gymnasia, kteří mají vychovávat charaktery svých žáků, hledí se dostat na svá místa tím, že změni své politické přesvědčení a že se přizpůsobí tomu, kdo sedí na místě ministra školství, pak musíte říci, že to jsou věci neobyčejně vážné a neobyčejně hrozné pro budoucnost,“ uvedl Kramář v jednom ze svých projevů ve 30. letech.⁸¹²

Mezi rysy politického, respektive volebního systému první republiky patřily tzv. přísně vázané kandidátky. Co to znamenalo? Volič se rozhodoval pro celou kandidátku politické strany, která mu byla sympatická. Nemohl tedy do pořadí kandidátů zasahovat preferenčními hlasy, jak to známe dnes. Pořadí na kandidátce určovala pouze vedení politických stran. Karel Kramář patřil mezi hlavní kritiky těchto přísně vázaných kandidátek.⁸¹³ Nedokázal se totiž smířit s tím, že poslanec de facto patřil politické straně, nikoliv svému voliči. Poslanci se podle něj stali „výkonnými orgány stran, bez vlastní vůle“, protože „ne oni si vydobyli mandát tím, že vnukli důvěru svým voličům, nýbrž strany jim vydobily mandáty“.⁸¹⁴ Kramářův odhad toho, jak bude vznikající politický systém vypadat, byl nesmírně přesný. Poslanec byl zcela závislý na vedení své politické strany – strana jej navrhovala, strana určovala jeho politickou kariéru. Není proto divu, že v republice vznikla, jak Kramář správně podotknul, „oligarchie několika lidí ve vedení stran“.⁸¹⁵ Moci jednotlivých politických stran nahrávalo také to, že pro druhé a třetí skrutinium oznamovaly strany své kandidátky teprve dodatečně, po uzavření prvního

⁸¹² Digitální knihovna Parlamentu ČR, 10. 2. 1931, 103. schůze ve volebním období 1939-35, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/103schuz/s103002.htm>

⁸¹³ Doplňme, že název byl přejet z němčiny, z termínu „gebundene Listen“. Jak upozorňuje například Eva Broklová, přesnější český název měl znít spíše „závazné kandidátní listiny“. Srov. např. Broklová, E.: Československá demokracie, s. 80

⁸¹⁴ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 27. 2. 1920, 125. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/125schuz/s125013.htm>

⁸¹⁵ Tamtéž

skrutinia rozdělování mandátů. V praxi tak docházelo k tomu, že významný poslanec, který nebyl zvolen v prvním skrutiniu, dostal od stranického vedení novou šanci. Za ni pak musel být patřičně vděčný. Z toho vyplývá, že poslanec byl naprosto závislý na vedení strany a jeho rozhodování. Byl vlastně poslušným vykonavatelem přání strany. A dokud byl poslušný, měl zajištěnou politickou budoucnost. Poslušnost poslanců si strany pojišťovaly nejen vděčností, ale také pomocí tzv. reversů – jím se poslanec zavazoval složit mandát v případě, že se zpronevří stranické politice.

Karel Kramář velmi těžce nesl, že poslanec byl podřízen především vlastní straně, teprve potom svému voliči. A nepřestal to po celou dobu existence první republiky kritizovat. *„Já ze své dlouhé 25leté zkušenosti ve Vídni vím, co učinili dobří poslanci pro své okresy, co velkého ve věcech hospodářských, kulturních atd. Když je odloučíte od jejich okresu, když z nich uděláte jen exponenty ústředních sekretariátů, je docela přirozeno, že to nemohou dělati, poněvadž na jedné straně jsou okresy příliš velké a na druhé straně nemají žádného zájmu, poněvadž jejich kandidatura závisí ne od voličů, nýbrž od sekretariátu. To jsem považoval vždy za zlo pro voliče. Ale pro stát jsem to považoval proto za zlo, poněvadž se tím odstraňuje individuální odpovědnost před státem, což považuji za jednu z nejdůležitějších věcí. Všechno se svaluje na stranu a potom si musíme přiznat, že jakmile mohu svou odpovědnost svalit na širší skupinu, přirozeně zeslabuje se má vlastní odpovědnost, a to je pro politický život neobyčejnou chybou.“*⁸¹⁶ Kramář v několika větách správně vystihl několik zásadních problémů. Poslanec byl odtržen od svého volebního obvodu a od jeho problémů, o které se nezajímal, protože prostě nemusel. Jeho politický osud nebyl závislý na mínění voličů, ale pouze a jenom na mínění vedení strany. Volič se tak nutně stal pasivním pozorovatelem dění a poslušným „vhazovačem“ hlasovacích lístků do urny s vědomím, že nemůže téměř nic ovlivnit. Poslanec se proto nemusel starat o své voliče a svůj okres – jeho jediným zájmem mnohdy bylo udržet se na výsluní přízně stranických špiček. Kramář velmi dobře vystihl i problém osobní odpovědnosti poslance, která je minimální v okamžiku, kdy ji lze přenést na politickou stranu. Ta ji jako

⁸¹⁶ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 26. 6. 1931, 132. schůze ve volebním období 1929-35, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/132schuz/s132009.htm>

poměrně velká skupina pochopitelně mnohem lépe unese a poslanec je tak „ušetřen“.

Z naznačeného je vidět, že stranictví bylo za první republiky vypěstováno do ohromných extrémů. Dokladem toho podle Kramáře bylo i to, že politické strany, které bojují o co největší moc, zapomínají na blaho a dobro státu a národa. Koneckonců před volbami v roce 1920 napsal: „*My nechceme nic od státu, jen státu sloužit! Nám nade vše je republika! Za ni jsme bojovali a trpěli, a nechceme, aby si ji rozebrali ti, kteří mají o ni nejmenší zásluhy, ale kteří ukázali, že ji nedovedou spravovati. My jsme ochotni k spolupráci a spoluzodpovědnosti, ale jen s těmi, kteří budou mít dobrou vůli odvahu zavést v našem veřejném životě, státním i hospodářském, pořádek, práci, šetrnost a poctivost!*“ A pokračoval neméně naléhavými slovy: „*Jdeme tedy do boje a zveme pod svůj prapor všechny, kteří nechtějí nic, žádné třídní panství, žádné osobní prospěchy, nýbrž jen a jen blaho republiky!*“⁸¹⁷ Z uvedených citátů je opět vidět, že Kramář stavěl blaho republiky, respektive blaho národa, vysoko nad prospěch politických stran a své vlastní národní demokracie. Můžeme namítnout, že jde o předvolební agitaci, ale Karlu Kramářovi opravdu můžeme věřit, že nejde o fráze nebo o prázdná předvolební hesla.

Boj politických stran o moc se podle Kramáře promítal i do formování úřednických, nebo jak Kramář říkával neparlamentních či mimoparlamentních, vlád.⁸¹⁸ Jaká vlastně byla ideální vláda podle Kramářových představ? Asi nepřekvapí, že to byla vláda všenárodní koalice. Ta mu byla až jakýmsi všelékem na mnohé politické problémy mladičké republiky. „*Chceme pevnou vládu, vykonávanou řádnými orgány, státními neb samosprávnými, vždy však zákonnými, nikoliv samozvanými. Pevná vláda – toť především vláda zcelená, naplněná smyslem jednoty a solidárním i individuálním vědomím zodpovědnosti; toť vláda jediná a jednotná, nikoliv tolik vlád, kolik je právě ministerstev. Pevná vláda, toť jasný pracovní program, toť vůle, jednotlivé body tohoto programu prováděti promyšleně a*

⁸¹⁷ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1920 a články k 60. jeho narozeninám, Do voleb, Národní listy, 4. dubna 1920

⁸¹⁸ Srov. např. Digitální knihovna Parlamentu ČR, 4. 11. 1920, 16. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/016schuz/s016008.htm> nebo 4. 11. 1920, 16. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/016schuz/s016009.htm>

účelně ministerstvy i celou vládou; toť rozhodnost v používání práva proti komukoliv, kdo porušuje zákony a kací řád. Pevná vláda neustoupí teroru a nevydá beztrestně jeho zvučí ani nejmenšího úředníka státu; a nelekne se na použití na hájení zákona a řádu obrany nejzazší. Pevná vláda – toť účelnost a úspornost ve státním hospodářství; toť uvedení státního rozpočtu v rovnováhu stůj co stůj,“ napsal Kramář v už zmíněném volebním svolání v roce 1920.⁸¹⁹ A ani později u něj tato slova neztrácela na aktuálnosti.

Karel Kramář odmítal, aby se stát stal majetkem politických stran, respektive majetkem jedné politické strany. Když se v jedné z parlamentních diskusí objevila z komunistických řad námitka, že i Kramářova strana naplnila státní aparát svými členy, zejména úředníky, odpověděl Kramář slovy: „Já jsem se nikdy neptal, zdali některý úředník patří k naší straně či ne, nýbrž je-li schopen či neschopen. A poněvadž nám šlo o to, naplnit administraci rakouskou našimi lidmi (tj. Čechy – pozn. aut.), tak mě nenapadlo se ptáti na stranickou legitimaci.“⁸²⁰ Kramář tuto výtku komunistického poslance Toužila sice vztáhnul na dobu existence monarchie, přesto považoval za důležité bránit se nařčení, že je stát zaplněn úředníky z jeho strany. Zdůvodnil to tím, že národní demokracie má „program, který musí mít a má mít každý státní úředník, který myslí na stát“.⁸²¹

Ustavení úřednické vlády v roce 1920 Kramář viděl jako důsledek vleklé krize stranictví, která vznikla z toho, že politické strany zapomněly, že „napřed jde stát, napřed jde republika a potom všechny strany a všechny osoby“.⁸²² Přece jen ale na vzniku úřednické vlády našel nějaké kladné stránky - hodnotil ji jako pro stát pozitivní příležitost: „Já vidím a řeknu docela upřímně, že bylo přímo spasením naší demokratické myšlenky, že jsme dostali ministerstvo mimoparlamentní. Máme čas, abychom myslili na všechny důsledky svých vlastních chyb a hříchů proti republice. Toho bylo potřebí, já bych jen jednoho si přál: přál bych si, aby tato mimoparlamentní vláda nezklamala, aby skutečně vykonala plně svou úlohu a zavedla pořádek,

⁸¹⁹ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1920 a články k 60. jeho narozeninám, Do voleb, Národní listy, 4. dubna 1920

⁸²⁰ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 4. 11. 1920, 16. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/016schuz/s016008.htm>

⁸²¹ Tamtéž

⁸²² Digitální knihovna Parlamentu ČR, 4. 11. 1920, 16. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/016schuz/s016009.htm>

*disciplinu, úctu k zákonům, aby nerozhodovaly strany, nýbrž jen a jen stát a nikdo jiný.*⁸²³ Podle Kramáře je třeba zbavit se stranictví, které jde nad stát. Stát nesmí být nástrojem v rukou politických stran, naopak politické strany musí vše činit pro stát a k jeho prospěchu. Jak to Kramář shrnul v jednom svém projevu, *„stát, republika nade všecko i nad stranami“*.⁸²⁴ Proto prosazoval, aby každá vládní koalice dbala nejprve o blaho státu a teprve potom se zabývala různými stranickými zájmy. Národní demokraté se Kramářovými ústy vyslovili, že budou podporovat takovou koalici, které půjde o stát – nebudou ji ovšem podporovat ve věcech stranických zájmů. Za národní demokraty vyhlásil: *„My nikdy nezapomeneme, že nade všemi stranami i nad námi je jedno: Prospěch, pevnost a zabezpečení budoucnosti našeho poctivého, demokratického, národního státu.*⁸²⁵

Když později ve 30. letech opět přemýšlel o politických stranách a stranickém systému, prohlásil, že v době, kdy se tvořila ústava, se zvažovalo, zda politický systém postavit na stranách nebo na jednotlivcích. Tehdy se vyslovil proti stranám, protože *„my celý politický život, prosím, vládu, parlament, všechno ostatní stavíme na strany a tyto strany nejsou žádnými veřejnými korporacemi, nemají žádných povinností a žádných práv, jsou to docela libovolné instituce, a na tyto instituce, které nám nedávají žádnou garancii státnosti, stavíme, prosím, celý život státu“*.⁸²⁶ Kramář měl samozřejmě pravdu v tom, že politické strany nebyly za první republiky nijak právně zakotveny. Paradoxně poprvé byly politické strany zmíněny v zákoně teprve v roce 1933. Tehdy se ale jednalo o možnost rozpuštění stran, které byly nebezpečím pro demokratickou republiku. A v tomto ohledu je Kramářova kritika o to pádnější.

Kramář poukázal i na problém s financováním politických stran – navrhoval systém, kdy strany měly získávat určité finanční prostředky od státu. Tak tomu ovšem nebylo, a proto byly politické strany nuceny opatřovat si peníze různými cestami. A k tomu Kramář naprosto otevřeně podotkl, že „i

⁸²³ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 4. 11. 1920, 16. schůze ve volebním období 1920-25, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/016schuz/s016009.htm>

⁸²⁴ Tamtéž

⁸²⁵ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 19. 12. 1925, 5. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/005schuz/s005002.htm>

⁸²⁶ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 26. 6. 1931, 132. schůze ve volebním období 1929-35, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/132schuz/s132009.htm>

lidé, kteří mají velmi úzké svědomí, někdy se dostávají do situací, do kterých by se nikdy nedostali, kdyby nebylo těchto potřeb strany“,⁸²⁷ přičemž nenechal ani ty méně chápavé na pochybách, co má na mysli, když v dalších větách pokračoval o neblahých důsledcích korupce.

Karel Kramář se jako poslanec podílel na tvorbě ústavy. Nutno ovšem dodat, že práce v ústavním výboru se neúčastnil od začátku; byl do něj zvolen teprve 5. února 1920 na 115. schůzi Revolučního národního shromáždění. Přesto se okamžitě do práce výboru zapojil.⁸²⁸ Emocionálně založený Kramář si později při parlamentní rozpravě o textu ústavní listiny posteskl, že ve sněmovně nepanuje slavnostní atmosféra, jakou očekával.⁸²⁹ A co jej rmoutilo v samotném textu ústavní listiny? Kriticky například přistupoval k otázce, je-li předložená ústava demokratická. *„Já bych nazval naši ústavu ne ústavou demokratickou, nýbrž ústavou stranické autokracie.*“⁸³⁰ Ona vláda stranické autokracie vyplouvala na povrch s existencí již zmíněných vázaných kandidátních listin. *„Ústava, v níž přijaty všemi proti našim hlasům přísně vázané kandidátní listiny, nemůže býti také dílem vpravdě demokratickým a pokrokovým,*“ napsal Kramář v Národních listech.⁸³¹ Problém viděl, jak již bylo řečeno, v tom, že poslanec přestává být v dané situaci důvěrníkem svých voličů – jeho mandát patří straně a on tedy v zájmu uchování si svých funkcí musí plnit stranické příkazy. Tomu nahrávala i navržená existence velkých volebních okresů, které nutně odtrhávaly poslance od jeho obvodu. Ten se tak skutečně stal závislým pouze na své politické straně a stal se de facto jejím poslušným nástrojem. Před tímto neblahým rysem vznikajícího politického systému první republiky Kramář varoval. Zabránit jeho definitivnímu ukotvení však nedokázal. Z uvedených faktů Kramář vyvozoval, že *„fundamentem naší nové konstituce jsou strany a ne svobodní občané*“⁸³². Ve vázaných kandidátkách pak viděl

⁸²⁷ Tamtéž

⁸²⁸ Stenografické záznamy ze schůzí ústavního výboru viz Broklová, E.: První československá ústava (Diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920), Praha 1992

⁸²⁹ Srov. Digitální knihovna Parlamentu ČR, 27. 2. 1920, 125. schůze v období 1918-20, <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/125schuz/s125012.htm>

⁸³⁰ Srov. tamtéž

⁸³¹ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56, Řeči a články dr. Karla Kramáře z roku 1920 a články k 60. jeho narozeninám, Slovo k národu, Národní listy, 7. března 1920

⁸³² Srov. Digitální knihovna Parlamentu ČR, 27. 2. 1920, 125. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/125schuz/s125012.htm>

jednoznačné „*násilí nad svobodou volby, nad svobodou občanskou, voliti lidi své důvěry*“ a „*znásilnění všech lidí myslících, je to degradování svobodných občanů na voting cattle - hlasovací stádo*“.⁸³³ Podle Kramáře politici přijetím vázaných kandidátek v podstatě oznamují voličům, že nevěří jejich volbě a že z nich dokonce mají strach. K tomu naprosto správně považoval vázané kandidátky za jakousi pojistku pro neúspěšné členy vedení politických stran – ti, jak už bylo řečeno, v případě neúspěchu dostávají díky vázaným kandidátkám novou šanci.

Ústava mimo jiné řešila otázku hranice volebního práva. A Karel Kramář nejvíce nesouhlasil s věkovou hranicí pro aktivní volební právo do Senátu, která byla stanovena na 26 let. Rozdíl pěti let oproti aktivnímu volebnímu právu do sněmovny nebyl pro Kramáře dostatečný – senátory podle něj měli vybírat lidé podstatně zralejší. Podle Kramáře měl Senát být „*institucí, které potřebujeme jako soli, abychom skutečně vyhověli tomu, co národ náš žádá, a abychom měli parlament, který by se nemusil každou chvíli stydět za to, co udělal*“.⁸³⁴ Kramář byl bezpochyby zastáncem existence Senátu – měl opravovat rozhodnutí přijatá sněmovnou. Podle Kramáře totiž ještě republika nebyla dost zralá na to, aby měla jednokomorový parlament. Senát měl také zřídit parlamentu vážnost mezi lidmi, přičemž Kramář předpokládal, že bude „*protiváhou a něčím klidnějším, nad boj stran povýšenějším, než jest první sněmovna*“.⁸³⁵ Je vidět, že Kramář zastával obecně rozšířený prvorepublikový názor o nezbytnosti a prospěšnosti Senátu. Dějiny však ukázaly, že prvorepublikový Senát se stal spíše odkladištěm vysloužilých politiků. Palčivou otázkou také bylo, koho do Senátu posadit. Kramář se zprvu nebránil myšlence, aby v něm zasedli zástupci jednotlivých korporací (např. řemeslnických, dělnických, apod.). Tomu ovšem zabránilo to, že by se nestačily dostatečně rychle konstituovat a nominovat své zástupce. Kramář rozhodně nechtěl, aby složení Senátu kopirovalo složení Poslanecké sněmovny. Jeho přání však splněno nebylo, na což reagoval výrokem, že „*senátor nebude nic jiného než poslanec, který jest o několik let starší*“.⁸³⁶

⁸³³ Digitální knihovna Parlamentu ČR 27. 2. 1920, 125. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/125schuz/s125013.htm>

⁸³⁴ Tamtéž

⁸³⁵ Tamtéž

⁸³⁶ Tamtéž

Kramář se nedomníval, že by věková hranice pro pasivní volební právo (tj. 45 let) byla jakoukoliv garancí, že by Senát měl být sborem, který bude korigovat rozhodnutí sněmovny. K tomu uvedl: „...těch 45 let kombinovaných s vázanými listinami, to jest, pánové, něco, co není žádným darem, žádnou koncesí, kterou nám děláte. To není nic jiného, než jakési útočiště pro vysloužilé předáky stran. Když pak se na některé podíváte a vidíte je ve skutečnosti, - oni mi nezazlí, když to řeknu - nevidím, že by to stáří bylo garancí jejich rozvahy a rozumnosti.“⁸³⁷ Není divu, že s těmito názory Kramář jednoznačně odmítal snahy, aby byl odsunut do Senátu, respektive do jeho čela. Jasně si uvědomoval, že by to byl jeho politický konec. Věděl, že místo v Senátu je politickým důchodem, ne-li dokonce politickým hřbitovem. Senát v té podobě, v jaké za první republiky fungoval, byl pro Kramáře pouhým odvarem Poslanecké sněmovny, „*kteřý nám není pražádnou garancí, kteřý nám naopak škodí*“.⁸³⁸ Podle Kramáře bude Poslanecké sněmovně chybět důležitá sebekritika, která měla zákonitě přijít v případě, že by Senát byl schopen korigovat její rozhodnutí. Vzhledem k tomu, že prvorepublikový Senát byl skutečně útočištěm pro ve sněmovně „nepotřebné“ politiky a že tito, aby si svůj post zachovali, poslušně plnili stranické příkazy, nemohl prostě funkci „pojistky“ plnit. Pro volby do Senátu byl, stejně jako pro volby do Poslanecké sněmovny, zvolen princip poměrného zastoupení.⁸³⁹ Jak jsme již ukázali, Kramář byl velkým odpůrcem vázaných kandidátek, a to samozřejmě i v případě Senátu. Naopak by byl spíše pro „*individuální volby*“⁸⁴⁰, v nichž by zůstal jistý kontakt senátora s voličem a diktát politických stran by nemusel být tak silný.

V debatách o ústavě se Kramář vyslovil i k problematice státoprávního uspořádání. Nemohl pochopit ty, kteří projevovali nesouhlas s členěním na historické země – sám v tom neviděl žádné nebezpečí nebo separatistické tendence. Nehodlal dávat jednotlivým zemím vlastní parlamenty, protože by podlamovaly jednotu republiky, ovšem na druhou stranu horoval pro

⁸³⁷ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 27. 2. 1920, 125. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/125schuz/s125014.htm>

⁸³⁸ Tamtéž

⁸³⁹ Princip poměrného zastoupení měl zajistit politická práva národnostním menšinám a měl také eliminovat problémy, které známe z rakousko-uherské politiky. Srov. např. Krejčí, J.: Nová kniha, s. 206

⁸⁴⁰ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 27. 2. 1920, 125. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/125schuz/s125014.htm>

administrativní samosprávu jednotlivých celků. Jelikož spolu s ústavou se rozhodovalo o správním dělení na tzv. župy,⁸⁴¹ prosazoval již v ústavním výboru sněmovny jejich odpolitizování. Župa má podle Kramáře plnit pouze svou administrativní funkci, žádnou jinou. Obecně ale navržené župní členění odmítal; podle něj měly být utvořeny menší župní celky s přirozeným, historicky daným centrem, v němž by bylo koncentrováno veškeré dění oblasti. Ústavou předeslané rozdělení republiky Kramář a jeho národní demokraté odmítali jako neživotaschopné. V tomto směru se Kramář nemýlil, protože od župního zřízení bylo skutečně upuštěno, a to od 1. ledna 1928. Krátce poté to Kramář komentoval dramatickými slovy: „Dostali jsme se bohudíky z tohoto župního nebezpečí.“⁸⁴² Zavedení žup v historických zemích by podle Kramáře navíc znamenalo značnou finanční zátěž pro stát. Kromě toho Kramář župám vytýkal jistou sociální nespravedlnost, neboť byly narýsovány župy bohaté a župy chudé. Kramářovi vadilo, že župy byly (respektive měly být) neorganickým seskupením, které postrádalo jakoukoliv historickou spojitost. Pro Kramáře byla župa v podstatě synonymem pro centralismus - sám tvrdil, že si nedovede představit nic centralističtějšího, „poněvadž župa nemohla býti poslední instancí“.⁸⁴³ Proto bylo nutno poslední instanci hledat na ministerstvech, která pro Kramáře byla synonymem centralizace. Kromě toho Kramářovi pochopitelně vadilo, že ministerstva jsou příliš zahlcována administrativními záležitostmi, které by měly vyřídit spíše menší územně-správní celky.

V souvislosti s tvorbou ústavy se debatovalo i o jazykovém zákoně.⁸⁴⁴ V souvislosti s ním Karel Kramář vyjadřoval své pohoršení nad tím, že „ve svobodné Československé republice tak budeme museti o to bojovati, aby byl náš český jazyk jazykem státním této republiky“.⁸⁴⁵ K tomu o něco později dodal: „Pro nás není státní jazyk nějakým prostředkem odnárodňovacím, nýbrž prostým projevem státní vůle národa československého, který si založil

⁸⁴¹ Srov. Zákon č. 126/1920 O zřízení župních a okresních úřadů v Republice československé

⁸⁴² Digitální knihovna Parlamentu ČR, 24. 1. 1928, 123. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/123schuz/s123007.htm>

⁸⁴³ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 27. 6. 1927, 90. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/090schuz/s090004.htm>

⁸⁴⁴ Srov. Zákon č. 122/1920

⁸⁴⁵ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 27. 2. 1920, 125. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/125schuz/s125015.htm>

svoji republiku.⁸⁴⁶ Kramář se ostře ohradil proti užívání výrazu „oficiální jazyk“, přičemž termín „státní“ měl být uveden pouze v závorkách. Namítal, že výraz „oficiální“ je velmi nepřesný a málokdo je schopen jej správně vyložit, kdežto termínu „státní“ rozumí každý: *„Slovo 'officiel' jest něco takového, co nemá žádného vyhraněného smyslu a co jest úplně plynulé, co připadá člověku, podívá-li se do slovníku, jako něco, co jest roztažitelné jako předválečná guma“*.⁸⁴⁷ Pro Kramáře bylo nemyslitelné, aby se součástí zákona stalo něco tak obtížně definovatelného, a tudíž lehce zneužitelného. Pokud je ovšem tato terminologie do zákona dána, *„znamená to, že otvíráme možnost, aby si Němci z toho interpretovali, co sami chtějí“*.⁸⁴⁸ Je evidentní, že v jazykové otázce se Kramář velmi obával požadavků německé menšiny. Jeho názory tak jsou zcela v souladu s jeho postoji k německým spoluobčanům. K tomu kritizoval, že samotné provedení zákona se má dít cestou nařizovací podrobnějšími předpisy - tím se podle něj otevíral prostor pro příští jazykový boj v republice. Musíme dát Kramářovi za pravdu v tom, že doba vzniku prováděcích předpisů se skutečně protáhla a po určitou dobu existovala i přechodná období. Samotné spory o označení jazyka našly svůj původ ve francouzsky napsané smlouvě o ochraně menšin, v níž se republika zavázala, že menšinám poskytne přiměřenou možnost užívat vlastního jazyka i tehdy, pokud zavede hlavní („oficiální“) jazyk. Proto ministr Beneš požadoval, aby byl zaveden jazyk „oficiální“, kdežto národní demokraté v čele s předsedou Kramářem požadovali zavedení jazyka „státního“. Kramář, který se s označením jazyka jako „oficiálního, státního“ nemohl smířit, před hlasováním ze sněmovny demonstrativně odešel. Je na místě dodat, že Karel Kramář přistupoval k jazykové otázce s jistou dávkou sentimentu a vzpomínek na doby monarchie – a především na jazykové boje v ní: *„Nám jazyk byl národním životem a, když my jsme toužili po tom, abychom se osvobodili ze staleté poroby, pak jsme to hlavně cítili také jako osvobození z poroby jazykové. A pak se nedivte, že nám, kteří jsme ztrávili celý politický život v boji za práva našeho jazyka, že nám jest státní jazyk - otevřený, hrdý, jasný, státní jazyk bez závorek a cizích interpretací - znamením svobody a*

⁸⁴⁶ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. - 29. 2. 1920, 126. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126006.htm>

⁸⁴⁷ Tamtéž

⁸⁴⁸ Tamtéž

*samostatnosti osvobozeného národa. ... musím říci, že je to přímo ponižující, když člověk čte v návrhu výboru '(státní)' jazyk československý v závorkách. Něco strašnějšího nemohlo se ani vůbec vymyslet.*⁸⁴⁹ Za naprostou nutnost Kramář považoval dvě věci – za první, „*aby každý občan této Československé republiky měl možnost a také znal jazyk tohoto státu a za druhé, aby úředníci a zřízení tohoto státu byli povinni, znáti jazyk tohoto státu.*“⁸⁵⁰ Kramář viděl jako nezbytnost to, že se na občanských školách má vyučovat češtině, respektive slovenštině. K otázce, zda všichni státní zaměstnanci musejí ovládat státní jazyk přistupoval shovívavěji – podle něj nebylo bezpodmínečně nutné, aby například dělník na dráze, který nepřijde do styku s obyvatelstvem, hovořil česky (respektive slovensky). Další výjimku podle Kramáře mohli tvořit zaměstnanci státní správy, kteří v ní pracují přes dvacet let a požadovaným jazykem nehovoří – v tomto případě převážilo Kramářovo sociální cítění, když označil možnost propouštění těchto zaměstnanců za krutost. Je vidět, že Kramář v jazykové otázce nepostupoval nekompromisně a byl ochoten se dohodnout. Jeho hlavním požadavkem ovšem bylo, aby výjimky byly stanoveny ihned, a aby nedošlo ke zbytečným průtahům, jež by mohly vést k jazykovým bojům a sporům. Proto odmítal všeobecné fráze, jež mohly být interpretovány jakkoliv. Když to shrneme, Kramář se nebránil výjimkám, ale ty měly být jasně a zřetelně stanoveny v samotném jazykovém zákoně: „*Proto když zde děláme jisté výjimky, chci je míti docela určitě vyjmenované, aby neurčité a mlhavé rčení zákona neumožňovalo odlamování kousku za kouskem z celé budovy státního jazyka.*“⁸⁵¹ Vehementně se ohrazoval proti tomu, že by jazykový zákon měl přinést utiskování menšin, přičemž ovšem zdůrazňoval, že „*stát musí mluvit československy a se státem musejí také československy mluvit úředníci, když mluví ve své vlastnosti jako úředníci státu Československého.*“⁸⁵² V této otázce zdůrazňoval, že to není ze strany republiky žádná krutost nebo šikana – menšiny prostě musejí na tento princip přistoupit. Němci (či Maďaři) musejí nést důsledky toho, že prohráli válku. Zcela jasně zde do popředí vystupuje

⁸⁴⁹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 28. - 29. 2. 1920, 126. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126007.htm>

⁸⁵⁰ Tamtéž

⁸⁵¹ Tamtéž

⁸⁵² Tamtéž

po válce rozšířený morální koncept viny – národ, který se provinil, musí nést následky.

Pohled na Kramářovu kritiku politického systému první republiky by nebyl úplný bez alespoň stručné zmínky o jeho pohledu na fungování státní správy. Něco jsme už naznačili dříve, nyní se dotkneme alespoň otázky autonomie. Sám sebe Kramář výslovně označoval za autonomistu. Názor o prospěšnosti autonomie zastával již od dob existence Rakousko-Uherska, protože, jak řekl, *„jsme touto cestou chtěli dosáhnouti alespoň toho, čeho jsme potřebovali, aby náš národ sílil a byl dostatečně schopný dobýti toho, co bylo naším právem a konečným cílem, státoprávní samostatnosti zemí českých“*.⁸⁵³ Kramář zdůrazňoval, že byl autonomistou ze správních důvodů, nikoliv z důvodů politických. A jak se k autonomii stavěl za první republiky? V případě Slovenska autonomistické stanovisko hájil. Proč? *„Já jsem zapřísáhlým nepřítelem vsí přílišné centralisace, každé uniformity,“* řekl Kramář v roce 1925.⁸⁵⁴ A pokračoval: *„Já myslím, že není štěstí lidstva v jednotvárnosti, nýbrž v mnohotvárnosti, v tom je všechno, co má člověk krásného, svého individuálního, co je nejen v životě, nýbrž i v umění, literatuře a všude jinde. Proto myslím, že je naším oprávněním, abychom i ve slovenském problému stáli na tomto svém stanovisku autonomistickém. ... My jsme pro zachování zemské autonomie, a to proto, že tato zemská autonomie byla jedním z největších elementů možnosti našeho sílení, poněvadž vytvořila společnost zájmů kulturních, hospodářských a sociálních, které se tvořily staletími a které je hřích roztrhávati, a my si myslíme, že zrovna takováto autonomie zemská, v tom rozsahu, jakou my ji chceme pro sebe, je také tím, co by mohlo velmi mnoho pomoci k řešení slovenského problému.“*⁸⁵⁵ K tomu ovšem dodal, že v každém případě je nutné *„zachování jednoty, vnitřní i vnější síly státu“*.⁸⁵⁶ Na druhou stranu za naprosto naivní Kramář pokládal ty, kteří si myslí, že československá politická reprezentace připustí německou autonomii v rámci Československa. Autonomii chápal především jako možnost zlepšení fungování státní správy, proto prohlásil, že

⁸⁵³ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 19. 12. 1925, 5. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/005schuz/s005002.htm>

⁸⁵⁴ Tamtéž

⁸⁵⁵ Tamtéž

⁸⁵⁶ Tamtéž

„jakákoli zvláštní autonomie pro menšiny je pro státně myslícího Čecha naprosto vyloučena“.⁸⁵⁷ Autonomie, která by de facto znamenala vznik státu ve státě, byla pro Kramáře absolutně nepřijatelná. Svou roli ve formování tohoto názoru jistě hrál i Kramářův vztah k německé menšině.

Je na místě se ještě několika málo slovy zmínit o Kramářově poměru k úředníkům. Již jako ministerský předseda se v Revolučním národním shromáždění vyjádřil k otázce byrokratismu. V zásadě lze říci, že se rozhodl bojovat proti přebujelému byrokratismu na ministerstvech a dalších úřadech. Můžeme tak usuzovat například na základě jeho projevu na jedné z prvních schůzí Revolučního národního shromáždění, kdy ještě byl ministerským předsedou: „Můžete býti ubezpečeni, že, pokud je to možno za daných poměrův a budeme moci, učiníme všechno, abychom se byrokratismu vyhnuli, poněvadž přece jen tak dobře víme jako vy všichni, že nebylo většího zlořádu a nebylo nic horšího, než ten zkostrnatělý vídeňský byrokratismus.“⁸⁵⁸ Kramář osobně byrokratismu a úřadování nemohl rozumět a nemohl pro ně mít pochopení, protože sám nebyl člověkem, který by byl schopen od rána do večera sedět a trpělivě vyřizovat jednotlivé spisy. Naopak, byl politikem, který nedokázal soustavně pracovat „jako úředník“. Byla mu vlastní spíše politická jednání, byl brilantním řečníkem, ale nebyl schopen soustavné mravenčí práce. Teprve s tímto na paměti je možné hodnotit Kramářův vztah k úředníkům a byrokratismu. Možná i proto také volal po odstranění „zbytečného psaní“ a zavedení „jednoduchého a přesného úřadování“.⁸⁵⁹

Kramář byl neúnavným kritikem zpolitizování státní správy. Nesmírně velkou roli totiž za první republiky hrála stranická příslušnost úředníků, nikoliv jejich práce, vzdělání a oddanost státu. Když k tomu připočteme poměrně nízké platy úředníků, nelze se divit Kramářově povzdechu: „Proč by se ten člověk ve státní službě namáhal, dřel, když ví, že naposled ho přeskochí někdo, kdo bude mít velkého protektora nějakou politickou stranu.“⁸⁶⁰ Podle Kramáře je potřeba úředníkům připomínat, že nejsou něco mimo stát, či

⁸⁵⁷ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 20. 10. 1926, 45. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/045schuz/s045005.htm>

⁸⁵⁸ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 20. 12. 1918, 12. schůze v období 1918-20, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/012schuz/s012011.htm>

⁸⁵⁹ Tamtéž

⁸⁶⁰ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 10. 2. 1931, 103. schůze ve volebním období 1929-35, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/103schuz/s103002.htm>

dokonce nad státem. Úředník se k občanům nesmí chovat „nafoukaně, velkopanský“⁸⁶¹, ale na druhou stranu nesmí být ani bezbranným, naopak musí mít „trestní sankci v rukou, aby mohl hájiti autoritu státu“,⁸⁶² k čemuž ovšem dodával, že pouze pro krajní případy, neboť je nutné, „aby v úředníku obyvatelstvo vidělo především svého rádce a ochránce, ne aby před ním mělo jen strach“.⁸⁶³ Kramář zastával názor, že je třeba vylepšit sociální postavení úředníků, neboť oni „v nejhorších poměrech, v bídě a nouzi konali svoji povinnost jenom z lásky k národu“.⁸⁶⁴ Zde je vidět jistý emocionální přístup Kramáře k běžným problémům státu, protože pouze ona láska k národu jistě úředníky do státní správy nepřiváděla. Asi nebude daleko od pravdy mínění, že takových idealistů bylo málo.

Karel Kramář nehleděl na politický systém své země růžovými brýlemi. Naopak se snažil všemi silami upozornit na nedostatky, které politický systém měl, a na nešvary, které ho trápily. Kramářovy snahy podřídit politiku potřebám státu můžeme chápat jako upřímné, neboť víme, že prakticky ztotožňoval pojmy „stát“ a „národ“, a jako nacionálně založený člověk vždy nadřazoval blaho národa nad cokoli dalšího, tedy i nad stranické zájmy. Na druhou stranu můžeme v mnohém z Kramářových povzdechů vidět jistou zatrpklou stárnoucího politika, který se cítí být neprávem vytlačen z velké politiky.

⁸⁶¹ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 30. 6. 1927, 92. schůze ve volebním období 1925-29, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/092schuz/s092010.htm>

⁸⁶² Tamtéž

⁸⁶³ Tamtéž

⁸⁶⁴ Digitální knihovna Parlamentu ČR, 19. 2. 1930, 18. schůze ve volebním období 1929-35, cit. podle: <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/018schuz/s018012.htm>

18. Kramář a fašismus?

Ke jménu Karla Kramáře se občas přidává klišé o tom, že koketoval s fašismem nebo dokonce fašistou byl. Jak to tedy vlastně bylo se vztahem Karla Kramáře k fašismu? Kramář bývá obviňován z toho, že k fašismu inklinoval. Aniž by ovšem byl badateli naplno obviněn z toho, že byl fašistou.⁸⁶⁵ Podívejme se na několik momentů, které hrají významnou úlohu při formování Kramářova vztahu k fašismu.

Kořeny vztahu Karla Kramáře k fašismu je nutno hledat v Kramářově nacionalismu. Víme, že pojem národ hraje v Kramářově politickém myšlení doslova klíčovou úlohu. Kramář klade národ vysoko nad stát nebo nad jednotlivé vrstvy obyvatelstva, cokoliv činí, činí pro blaho národa, nebo lépe řečeno, snaží se, aby činil pro blaho národa. K blahobytu republiky se Kramář hodlal propracovat prostřednictvím blahobytu národa a všech jeho složek. Československou republiku Kramář pokládal za ryze národní stát. Ve 30. letech se pak Kramář upřímně radoval, že se mladí lidé navracejí k nacionalismu, přičemž vyzdvihoval to, že nejde o násilnický nacionalismus, ale o nacionalismus demokratický. Po celou dobu existence první republiky Kramář nebyl s novým státem spokojen. Přestože Československou republiku pokládal za národní stát, připadal mu tento stát ještě málo nacionální.⁸⁶⁶

Dalším určujícím momentem, který formoval vztah Karla Kramáře k fašismu, je silný protiněmecký akcent Kramářova politického myšlení. Kramářův pohled na Němce a Německo je jednoznačně negativní. Na utváření Kramářových názorů mělo vliv již jeho dětství, problém česko-německého soužití pak na Kramáře intenzivněji doléhal v době, kdy vstoupil do politiky. Kramářovy předválečné politické snahy byly vedeny ve znamení boje za lepší postavení Čechů a jiných slovanských národů v rámci

⁸⁶⁵ Je na místě podotknout, že téma Kramář a fašismus dosud nebylo komplexně zpracováno. Domnívám se, že pro autora, který se zabývá problematikou fašismu, je „zbytečně“ složité pracovat s Kramářovými texty, které jsou pro něj většinou marginální, a naopak autoři, kteří se věnují kramářovské problematice, raději volí méně kontroverzní témata, než aby se pouštěli na tenký led dohadů o tom, kam Kramáře a jeho politické myšlení zařadit. Kramářovští autoři se raději vyhýbají striktním soudům a pouze „naznačují“.

⁸⁶⁶ Srov. např. Rychlík, J.: Český fašismus v meziválečném období a po roce 1939, in: Kučerová, S. (ed.): Českoslovenství – středoevropanství – evropanství, Brno 1998, s. 182

monarchie. Kramář byl rozhodným nepřítelem Němců a zůstal jím i po první světové válce. Tento postoj k Němcům určoval základy jeho poválečné politiky. Po první světové válce Kramář často poukazoval na jednoznačnou německou vinu na rozpoutání světové války. Kramáře trápil rozmach pangermanismu, který přišel ve 30. letech a varoval, že se Němci nesmíří s válečnou porážkou a s versailleským systémem. Jasně viděl nebezpečí, které ze strany Německa hrozí Československu. A po roce 1933 před tímto nebezpečím často varoval. Přesto nás ale může překvapit, že Kramářovy protesty proti Hitlerovi vlastně nejsou tak vypjaté a intenzivní, jak bychom od něj mohli očekávat. Čím to je, že Kramář najednou není tak důsledný? Jak to, že se najednou zdá, že se ostří jeho nenávisti k Němcům otupilo? Odpověď hledejme v Hitlerově vztahu k bolševikům. Víme, že Hitlerův nástup provází velmi silný antibolševický osten. Německá hrozba je najednou jakoby zastíněna nadějí, že se německý výboj obrátí proti Sovětskému svazu a svrhne tamní bolševickou vládu.⁸⁶⁷ Kramář už ale nedomýšlel odpověď na otázku, proč by právě hitlerovské Německo mělo mít zájem na tom, aby po případném svržení bolševické vlády přivedlo v život ono Kramářem vysněné „pravé, slovanské a demokratické“ Rusko. Vědomě se pouštíme na rovinu spekulací, ale jeví se jako velmi nepravděpodobné, že by Hitler po svém případném vítězství nad bolševiky a po svržení bolševické vlády nastolil režim, který by byl nakloněn slovanské spolupráci a Kramářovi zvlášť.

Přes protiněmecký osten se dostáváme k dalšímu motivu, který určoval Kramářův vztah k fašismu, totiž k protisocialistickému smýšlení. K tomu můžeme rovnou připočít i Kramářův antikomunismus. Karel Kramář viděl ve fašismu alternativu k marxismu. Fašismus a bolševismus mu byly absolutními protiklady a zároveň vlastně alternativami, mezi nimiž si člověk měl vybrat. Proti třídnímu boji Kramář postavil nacionalismus. Ve 30. letech sílily Kramářovy obavy ze sovětského vlivu na evropskou politiku. A fašismus se mu nutně jevil jako jakási platforma, na které se lze sjednotit v boji proti sovětskému bolševickému režimu. Velkou ranou pro Kramáře ale bylo uzavření československo-sovětské spojenecké smlouvy v roce 1935, stejně jako navázání diplomatických styků o rok dříve. Pro Kramáře bylo uznání

⁸⁶⁷ Srov. Herman, K., Sládek, Z.: Slovanská politika, s. 77

Sovětského svazu de iure a podepsání spojenecké smlouvy nesmírně bolestnou zkušeností, která ještě více radikalizovala jeho názory.

Dalším z prvků Kramářova myšlení, který předurčoval jeho vztah k fašismu, byl postoj k Mussoliniho Itálii. Hovořil-li totiž Kramář o fašismu, měl před očima většinou italský model, nikoliv například Action française. Kramář se svým obdivem k Mussolinimu a italskému fašismu nikdy netajil. Svědčí o tom například tato slova, která Kramář publikoval 26. července 1935 v Národních listech: *„Nejsem fašistou, jsem demokratem... Obdivuji se však Mussolinimu, který se nebál upřímně prohlásiti: Toto chci, toto nedovoluji... Mně moje demokracie nikdy nebránila, abych sám studoval a současně jiným radil, aby studovali korporativní systém Mussoliniho... Není nejmenších pochybností, že Mussolini má smýšlení opravdu sociální...“*⁸⁶⁸ Kramář ale italský fašismus a Mussoliniho vládu vždy považoval za vnitřní věc Itálie. Nikdo podle něj nemá právo vměšovat se do vnitropolitických záležitostí jiné země. Po propuknutí italsko-habešského konfliktu Kramář litoval, že se Československo nechalo strhnout a přidalo se k protiitalské frontě. Na stránkách tisku i na půdě Poslanecké sněmovny Národního shromáždění odsoudil protiitalské sankce s tím, že stejně nic nevyřeší. Kramářovi nešlo jen o odmítnutí sankcí nebo o zpochybnění autority Společnosti národů, ale především o odsouzení jakékoliv spolupráce se Sovětským svazem. Kramář nebyl ochoten se proti fašistickému režimu spojit se svým největším nepřítelem – s bolševiky – a pro takové jednání měl jen slova pohrdání a odsouzení. *„Tak hluboko jsme ještě neklesli, abychom šli na ‚záchranu svobody a demokracie‘ s bolševiky,“*⁸⁶⁹ napsal Kramář v Národních listech. Bolševický režim byl pro Karla Kramáře absolutně nepřijatelný a jakoukoliv spolupráci s ním předem vylučoval. Kramářovým smutným omylem bylo, že ve fašistické Itálii viděl jistou protiváhu hitlerovského Německa: *„Pro samou Habeš zapomělo se na Evropu, zapomělo se, že je Itálie se svou skvěle vyzbrojenou a okamžitě k boji pohotovou milionovou armádou nejvydatnější protiváhou proti znovu, a víc než kdy dřív, ozbrojenému Německu, zejména kdyby k ochraně míru byla spojena s Francií a Malou Dohodou.“*⁸⁷⁰ Kramář

⁸⁶⁸ Cit. podle: Pasák, T.: Český fašismus, s. 215

⁸⁶⁹ Národní listy 15. října 1935. Cit. podle: Pasák, T.: Český fašismus, s. 182

⁸⁷⁰ Kramář, K.: Hlas, s. 49, Národní listy 1. ledna 1936

špatně odhadl, kdo s kým bude v příštích letech na mezinárodním poli spolupracovat. Ještě v roce 1936 nepředpokládal spolupráci Německa a Itálie a sotva by si dovedl představit, jaké důsledky s sebou tato spolupráce ponese. Spekulovat bychom také mohli o připravenosti italské armády. Co vlastně Kramář na italském fašismu obdivoval? Co mu imponovalo? Především to, že Mussolini dokázal italský národ sjednotit a probudit nebývale mohutný italský patriotismus. Vedle toho uznával výsledky italského korporativismu. Fašismu se podle Kramáře podařilo Itálii vzkřísit. Přes mnohá obdivná slova, která Karel Kramář na adresu italského fašismu a Mussoliniho pronesl, je třeba zdůraznit, že opravdu v žádném případě nechtěl přenášet italský fašismus do československých poměrů. Kramář na italském fašismu vyzdvihoval ve svých očích pozitiva, na druhou stranu se tak trochu alibisticky vyhýbal stinným stránkám italského režimu, například zavraždění Matteottiho nebo řádění squadristů.

U Karla Kramáře mohou při formování vztahu k fašismu hrát roli i osobní motivy. Kramář byl ve své ješitnosti uražen, že až na krátký okamžik, kdy byl předsedou první československé vlády, nezastával žádnou významnou funkci ve vedení státu, jeho zásluhy z doby první světové války a z dob budování státu nebyly podle něj náležitě oceněny. To, spolu s izolací, či spíše marginalizací národní demokracie a nedoceněním zásluh dalších národních demokratů, jistě přispívalo k další radikalizaci Kramářových postojů. Kramář byl ve 30. letech zahořklým politikem, který chtěl neustále těžit ze své dřívější slávy a ze svých někdejších zásluh. Už ale neviděl, jakou cestu československá politika ušla od doby světové války a od éry Kramářova premiérování, a přehlížel i to, jaká byla jeho skutečná role v politice první republiky.

Při sledování Kramářova vztahu k fašismu nesmíme zapomenout ani na postoje jeho vlastní strany. Objevují se názory, že národní demokracie byla alespoň po určitou dobu protektorem českých fašistů.⁸⁷¹ Podle historičky Aleny Gajanové to mělo být proto, že strana utrpěla v roce 1925 těžkou porážku v parlamentních volbách a předpokládala, že kooperace s fašistickými skupinami jí pomůže rozšířit členskou základnu a zvýší volební

⁸⁷¹ Srov. Gajanová, A.: *Dvojitá tvář*, Praha 1962, s. 43

potenciál strany. Jiní autoři hledají počátek spolupráce Národní demokracie s fašisty o něco dříve, na samém počátku 20. let.⁸⁷² Faktem je, že v roce 1926 se Národní demokracie ujala Rudolfa Gajdy, když aféru s ním spojenou prohlásila za ostudnou. V květnu 1926 Kramář pronesl známá slova o tom, že „*když to nepůjde s parlamentem, tak to půjde bez parlamentu.*“⁸⁷³ Fašismu kolem poloviny 20. let fandila i Mladá generace. Národní demokraté dokonce v roce 1926 vydali prohlášení, že se postaví proti jakémukoliv pronásledování národního a státotvorného fašismu.

Významný národní demokrat František Sís vyhlásil, že národní demokracie nevidí ve fašismu svoji odnož, ale vítá ho, a to především pro jeho protikomunistický boj.⁸⁷⁴ V září 1926 Kramář v Národních listech napsal, že „*fašismus hlásá ideu národního státu,*“⁸⁷⁵ čímž jej nepochybně musel oslovit. Právě ono vzhlížení k národnímu státu Kramářovi mocně imponovalo. Kramář ale jedním dechem dodával: „*My zůstaneme věrnými a pravými národními demokraty, poněvadž všechno dobré, co je ve fašismu, chce náš program a všechna naše politika.*“⁸⁷⁶

Ještě v roce 1926 byla napsána další kapitola vzájemných vztahů Kramáře a T. G. Masaryka. Masaryk se totiž v září tohoto roku vyslovil proti fašismu a označil jej za „*patologickou ssedlinu,*“⁸⁷⁷ která vznikla z politické krize národní demokracie. Kramář si to nemohl nechat líbit. Reagoval v Národních listech článkem, z něhož byla následně citována slova: „*zaplať pán bůh!, i když se to jmenuje fašismem.*“⁸⁷⁸ Podsouvat tady ale Kramářovi, že obhájuje fašismus jako celek, je nesmyslné. Z Kramářova článku „*Moje odpověď*“ totiž bývá zpravidla citován pouze výše uvedený výrok.⁸⁷⁹ Není ale od věci zastavit se u tohoto textu obšírněji. Kramář v reakci na Masarykova slova napsal o československé buržoazii: „*Jestli nehledě na všechno, čeho byla svědkem a co vidí, stává se zase nacionálně rozhodnější, chce-li, aby státu a národu sloužili všichni z lásky k osvobozenému národu a ne za materiální výhody stran a osob, pak já říkám: zaplať pán bůh!, i když se to*

⁸⁷² Srov. Vykoupil, L.: Jiří Stříbrný, Brno 2003, s. 192

⁸⁷³ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 60, složka 1926, Národní listy 10. května 1926

⁸⁷⁴ Srov. Pasák, T.: Český fašismus, s. 71

⁸⁷⁵ Tamtéž, resp. Národní listy 26. září 1926

⁸⁷⁶ Srov. tamtéž

⁸⁷⁷ Pasák, T.: Český fašismus, s. 73

⁸⁷⁸ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 60, složka 1926, Národní listy 10. září 1926.

⁸⁷⁹ Srov. např. Pasák, T.: Český fašismus, s. 73

*jmenuje fašismem, třeba bych sám fašistou nebyl a jako poctivý demokrat nemohl souhlasit ani s výstřelky rasové nenávisti našeho fašismu, ani s programovou diktaturou na úkor opravdového demokratického konstitucionalismu.*⁸⁸⁰ Takto se Kramář snaží Masarykovi vyvrátit názor, že fašismus je měřítkem dezorientace buržoazie. A jak Kramář argumentuje proti Masarykově označení fašismu jako patologického sedimentu Národní demokracie? *„Nemohu mítí náš fašismus za patolhogický zjev, třeba by se mohl nejvíce nebezpečným státí naší straně, poněvadž vím, že je u většiny fašistů hybnou silou jejich odporu proti všemu, co okolo sebe vidí, vřelá láska k národu, upřímný nacionalism, touha, aby náš stát byl čistým, opravdu, ne falešně demokratickým, naším národním státem.*⁸⁸¹

Kramář, a to je charakteristické pro celý jeho přístup k fašismu, si z fašistické ideologie vybíral určité momenty a jiné, v danou chvíli nepotřebné (nebo nepohodlné), odsouval do pozadí. Ve 20. letech Kramář na fašismu nepochybně obdivoval národní myšlenku – vždyť v jeho vlastním státě, který on sám chybně považuje za stát národní, zanedlouho vstoupí Němci do vlády. A víme, že Kramářovi trvalo celkem dlouho, než se s touto skutečností smířil.

Národní demokracie přestává být v této době, kolem poloviny 20. let, jednotná. Ve straně vznikl silný a vlivný antifašistický proud. Mezi jeho představitele můžeme zařadit například Jaroslava Preisse. Opozice vůči vedení, které v tuto chvíli nehodlalo proti fašismu vystoupit, sílila i v mimopražských organizacích. Zásadní proměnu postojů strany k fašismu přinesl rok 1927. Parlamentní volby jsou sice ještě v nedohlednu, ale národní demokraté se bojí jednak toho, že by je spolupráce s fašisty mohla oslabit, jednak toho, že by jim nedávno vzniklá Národní obec fašistická mohla odebrat hlasy. Ukazuje se, že dočasná spolupráce s fašisty je straně spíše ku škodě než ku prospěchu. Ve straně proto alespoň pro tuto chvíli zvítězil proud, který se chce od otevřené podpory fašismu distancovat. V roce 1927 tak Národní demokracie přijala usnesení, podle něhož národní demokrat (tj. člen strany) nesmí být členem fašistické organizace. Fašisté byli evidentně vnímáni jako konkurence pro beztak již nepřilíš silnou národní demokracii.

⁸⁸⁰ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 60, složka 1926, Národní listy 10. září 1926

⁸⁸¹ Tamtéž

V roce 1929 se sešel další sjezd národnědemokratické strany a předseda Kramář na něm vystoupil s projevem, ve kterém se vedle řady dalších otázek dotkl i fašismu a poměru národní demokracie k němu.⁸⁸² Kramář odmítl, že by kdy chtěl přenášet fašismus na československou půdu. Je podle něj velkou chybou, že fašistické skupiny ještě více tříští československou politickou scénu. Právě roztříštěnost politické scény Kramář považoval za jeden z nešvarů politického systému první republiky.

Vedle skupiny Jaroslava Preisse se proti národnědemokratické spolupráci s fašismem postavili i lidé kolem Demokratického středu. Jaroslav Preiss pro svůj plán (tj. plán odstranit z vedoucích pozic v Národní demokracii ty, kdo k fašismu inklinovali, především tedy Síse a Hlaváčka) zamýšlel využít Františka Xavera Hodáče, který se ale paradoxně k fašismu brzy přiklonil a stal se hlavním hlasatelem fašistických myšlenek uvnitř národní demokracie. Koncem 20. let se ale zdálo, že fašistické křídlo bylo v národní demokracii skutečně upozaděno.⁸⁸³ Přesto vnitrostranický boj mezi fašistickým a antifašistickým křídlem doutnal dál. Hospodářská krize počátku 30. let pak napomohla zvýšení vlivu krajně pravicových idejí a v národní demokracii se opětovně upevnilo fašistické křídlo.⁸⁸⁴ K němu se přidal i F. X. Hodáč, jehož vliv v Národní demokracii rostl.

Ve 30. letech u národních demokratů sílila kritika Benešovy zahraniční politiky a především její spoléhání se na Společnost národů. Ideálním partnerem Československa na mezinárodním poli je podle národních demokratů Mussoliniho Itálie nebo Pilsudského Polsko.⁸⁸⁵ Na jaře 1934 vznikl na československé politické scéně nový subjekt – Národní fronta. Historik Tomáš Pasák ve své knize o fašismu uvádí, že na existenci Národní fronty měla podle policejních zdrojů zájem Národní demokracie, protože počítala s tím, že s ní ve vhodném okamžiku splyne.⁸⁸⁶ Úplné splnutí nenastalo, ale k úzké spolupráci dojde velmi brzy... V únoru 1934 národní demokracie opustila vládu a tím otevřela cestu ke vzniku Národního sjednocení.

⁸⁸² Spíše než Kramářovy výroky o fašismu bývají z tohoto projevu citována Kramářova slova na adresu ministra zahraničí Edvarda Beneše, která odstartovala známý a zdlouhavý spor mezi oběma politiky.

⁸⁸³ Hlaváček byl dokonce odstraněn ze své stranické funkce.

⁸⁸⁴ Srov. Gajanová, A.: Dvojitá tvář, s. 73

⁸⁸⁵ Právě ve 30. letech můžeme u Kramáře sledovat zlepšení vztahu k Polsku – Kramář dlouho nedokázal zapomenout na československo-polský spor o Těšínsko.

⁸⁸⁶ Srov. Pasák, T.: Český fašismus, s. 140

Národní sjednocení zdůrazňovalo, že bojuje proti partikularismu jednotlivých politických stran a jeho cílem je posílení národa jako celku. Hovoříme-li o politických heslech Národního sjednocení, nelze si nevšimnout i několika dalších. Na předvolebních letácích Národního sjednocení se objevovala hesla jako „*Spása je v nás a v naší armádě, ne v planém mluvení o humanitě*“, což nelze chápat jinak, než jako protimasarykovskou, resp. protibenešovskou narážku, nebo „*Nacionalismus znamená spravedlnost*“, což jen potvrzuje váhu, kterou Národní sjednocení nacionalismu přikládalo.⁸⁸⁷ Mezi jednotlivými hesly se objevilo i „*Pryč s židovskou emigrací*“.⁸⁸⁸ Nevíme, jaký byl Kramářův podíl na tvorbě jednotlivých hesel, zvláště vezmeme-li v úvahu jeho vážné zdravotní problémy, ale můžeme se domnívat, že jednotlivá předvolební hesla musel alespoň schválit.

Co patřilo k hlavním cílům Národního sjednocení?⁸⁸⁹ Národní sjednocení převzalo od Národní demokracie (a od Kramáře) kritiku stranického systému a toho, že politické strany slouží svým zájmům a ne zájmům státu a národa a chtělo politický systém napravit. F. X. Hodáč šel dál a kritizoval nadměrné množství politických stran. A samotný Kramář před volbami v roce 1935 napsal: „*Proto nás nenávidí, proto se nás bojí, že nic nechceme, že jsme jiní než ti druzí, poněvadž chceme, aby odstraněn byl z našeho života stranický egoismus, který je jednou z hlavních příčin našich těžkostí.*“⁸⁹⁰ Za základ programu Národního sjednocení byla vyhlášena národní myšlenka, kterou Kramář tolik obdivoval u Italů a která podle něj Itálii tak povznesla. Zápas tříd a stavů podle Národního sjednocení oslabuje národ jako celek, proto je potřeba klást důraz na národní myšlenku a na práci pro blaho celého národa. Kromě národní myšlenky se Národní sjednocení hlásilo i ke státní myšlence – podle slov F. X. Hodáče nechtělo být navždy opozicí, nýbrž chtělo aktivně pracovat pro svůj stát, pracovat nejen v parlamentu, ale i v exekutivě. Stát má být národní a silný. Nejlepším způsobem vlády je pro Národní sjednocení demokracie. Národní sjednocení také vidělo nebezpečí, které hrozí ze strany Německa. Proto Národní sjednocení požadovalo pevnou

⁸⁸⁷ Nacionalismus musí „*prolnouti celý náš život kulturní, hospodářský a sociální,*“ napsal Kramář v článku o poslání Národního sjednocení. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 62, složka 1935, Národní listy 16. května 1935.

⁸⁸⁸ Pasák, T.: Český fašismus, s. 144

⁸⁸⁹ Srov. Hodáč, F.: Deset úkolů Národního sjednocení, Praha 1935

⁸⁹⁰ ANM, fond Karel Kramář, karton č. 62, složka 1935, Národní listy 19. května 1935

národní politiku, která by spolupracovala s dalšími slovanskými národy a zamýšlelo vytvořit slovansko-románskou skupinu evropských států, které by spolupracovaly nejen na poli politickém, ale i na poli hospodářském. Zde musíme vidět několik motivů: jednak zlepšení poměru k Polsku, jednak vedle slovanské spolupráce orientaci zahraničí politiky na Mussoliniho Itálii a na Francii.

Pro český fašismus jsou charakteristická hesla typu „jednota národa“, „národní stát“, „blaho vlasti“ – to jsou motta, která by Kramář bez rozpaků mohl podepsat a která se nijak nerozcházejí s jeho politikou. Ideový program českých fašistů byl navíc protiněmecky a protimaďarsky zaměřen, hlásal nutnost existence silného národního státu, hlásil se k antikomunismu – to vše je Kramářovi vlastní a je to v jeho politických projevech přítomno po celé období existence první republiky. Další prvek, s nímž Kramář mohl bezvýhradně souhlasit, je slovanský program českého fašismu – čeští fašisté kladou, podobně jako Kramář, důraz na slovanskou otázku. Jistě není náhodou, že čeští fašisté provolávají na svých demonstracích slávu Kramářovi či dokonce „prezidentu Kramářovi“. Je evidentní, že zástupy českých fašistů ke Kramářovi vzhlíží jako k člověku, který chce prosadit silný národní stát, jako k člověku, který brojí proti Němcům, a jako k člověku, který dlouhá léta bojuje proti bolševismu. A jako takový mohl být pro české fašisty zhmotněním ideálního vůdce. Kramářovi mohla být blízká i fašistická kritika stávajícího politického systému. Kramářovi vadil přebujelý stranický systém, nelíbila se mu nadměrná moc stranických aparátů a minimální zodpovědnost jednotlivých politiků před voliči, vybereme-li ty nejkřiklavější příklady. Kramář se mohl do jisté míry ztotožnit s fašistickou kritikou, ale jen potud, pokud fašisté nevolali po odstranění politického systému násilím. To už totiž byla myšlenka, která byla Kramářovi naprosto cizí. Kramář byl vždy demokratem, který hájil svobodnou soutěž politických stran ve volbách. Byl nepřítelem násilí a jakékoliv násilím provedené politické změny. Kramářovo přemítání o fašismu má jeden specifický rys: jeho myšlení chybí sociální ideologie, která hraje velkou roli u Mussoliniho i u Hitlera. Kramář neapeloval na dělníky, neapeloval na nejchudší vrstvy, neobracel se k masám. Stále se obracel ke „svým“ věrným, k stálým sympatizantům národní demokracie, tedy k průmyslníkům, živnostníkům, učitelům, inteligenci.

Jak tedy odpovědět na otázku, jestli Karel Kramář byl fašistou? Přes všechny sympatie a názorové shody by bylo nesprávné Kramáře za fašistu označit. Kramář, a to už bylo řečeno, si z fašismu a fašistické ideologie vybíral pouze to, co se mu jevilo jako dobré a prospěšné. Nikdy by neschválil násilnosti, které fašismus provázely. Nikdy by nebyl pro popření osobních svobod. Kramářovi na fašismu nejvíce imponovala jeho síla oslovit, zmobilizovat a sjednotit národ. Právě o to se Kramář osobně snažil a právě to se mu nikdy nepodařilo. V nacionalismu a v nenaplnění Kramářových představ o poslání vlastního národa je třeba hledat hlavní motiv jeho přiklání se k fašismu. Kdyby se splnily Kramářovy představy, nebo přesněji řečeno sny, patrně by téma Kramář a fašismus nebylo vůbec tématem nosným a zajímavým.

19. Karel Kramář – úspěšný nebo neúspěšný politik?

Od roku 1918 až do své smrti Karel Kramář nepřetržitě zasedal v Poslanecké sněmovně Národního shromáždění. V parlamentu se často vyjadřoval k zahraničně-politickým otázkám. V okamžiku, kdy byl opozičním politikem, tvrdě a nesmlouvavě kritizoval vládu. Jeho vliv na praktickou politiku ale v průběhu let upadal. Zůstával politikem, kterému ostatní zdvořile naslouchali, dovedl podnítit zajímavou diskusi. Ale nepřicházel s přelomovými nápady, které by zásadním způsobem ovlivnily chod republiky. Po pádu vlády v červenci 1919 se do popředí dostala jeho zahořklost a čím dál zřetelnější byl pocit zneuznání. Jakkoli později tvrdil, že ho výměna vládních koalic nijak zvlášť nezasáhla, víme, že se ho sesazení z postu předsedy vlády velmi dotklo. On, který ve svých očích pro český národ tolik vytrpěl a vykonal, je najednou odsunut do „pouhé“ poslanecké lavice. Diskuse o tom, že by mohl dostat funkci velvyslance nebo předsedy Senátu ztroskotaly na Kramářově mínění, že on sám by byl ochoten zastávat pouze funkci premiéra nebo, ještě lépe, prezidenta.

V posledním desetiletí života Kramáře pronásledovaly vážné zdravotní potíže, které ho tu na kratší tu na delší dobu vyřazovaly z politické práce. V roce 1935 vystoupil v Poslanecké sněmovně pouze dvakrát, pak už vůbec ne. Kramářovy politické názory zprostředkovávaly především Národní listy, na veřejnosti vystupoval ve srovnání se svou předchozí aktivitou spíše ojediněle. V roce 1933 byl postižen záchvatem mozkové mrtvice, který omezil pohyblivost levých končetin. Pohyblivost levé ruky se podařilo upravit, nicméně v důsledku nemoci špatně chodil.⁸⁹¹ K tomu ho trápila úporná škytavka.⁸⁹² Následky mrtvice se pak projevovaly hlavně v bolestech trojklanného nervu. Po smrti Naděždy Nikolajevny (zemřela 3. prosince 1936) Kramáře pronásledovaly deprese, které dále zhoršovaly jeho zdravotní stav. Od poloviny března 1937 ho sužovaly horečky, začátkem dubna se přidal i zápal plic. Ten se sice podařilo zdolat, ale horečky neustupovaly a spolu

⁸⁹¹ Srov. LA PNP, fond Karel Kramář, Karel Kramář: výstřižky: chronologický řada o Karlu Kramářovi z let 1908 – 1937, O bezprostředních příčinách smrti dr. Karla Kramáře podal zprávu prof. Václav Libenský, Národní politika, 27.května 1937

⁸⁹² Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 1, složka č. 25, Materiál o nemoci a léčení Dr. Kramáře

s kašlem pacienta vyčerpávaly. 26. května 1937, ani ne půl roku po své ženě, Kramář zemřel.⁸⁹³ 29. května se z Pantheonu Národního muzea vypravil smuteční průvod, který Karla Kramáře doprovodil na místo posledního odpočinku. Byl pohřben vedle své ženy v pravoslavné kapli na Olšanských hřbitovech. „Úmrtím dr. Karla Kramáře ztrácí československá veřejnost jednu z nejlepších politických osobností, skvělého státníka a hluboce národně cítícího i myslícího politika. Kramářova osobnost vstupuje do českých dějin jako ušlechtilý vzor člověka poctivého, nezištného a věrně sloužícího svému národu, připraveného kdykoliv přinést největší oběť v zájmu veřejném,⁸⁹⁴ psalo se v novinách. My s odstupem můžeme dodat, že odešel zhrzený politik, který měl pocit, že ostatní jsou nevděční a nedovedou ocenit jeho politické zásluhy, nerozumí mu a nechápou jeho velkolepé plány.

Před smrtí došlo k dílčímu sblížení mezi Karlem Kramářem a prezidentem Masarykem. Stabilně nepřilíš dobré vztahy obou politiků podle všeho více trápily emocionálně založeného Kramáře. Okolí prezidenta i předsedy národní demokracie se snažilo znesvářené politiky smířit, pokusů bylo několik, angažovali se v nich například Přemysl Šámal, Jaroslav Preiss nebo František Ježek. Na druhou stranu u obou mužů smíření bránily „jejich ženy“, u Kramáře to byla manželka Naděžda Nikolajevna, u Masaryka dcera Alice. V závěru života - připomeňme, že oba politici zemřeli v roce 1937 - si přece jen k sobě našli cestičku. Mezi lánským zámkem a vilou na baště sv. Tomáše kolovaly drobné vzkazy, písemné i ústní. „Jednoho dne (jistě po předběžné tajné dohodě) přijela z Lán dr. Alice Masaryková na Baštu, aby Kramářovi vyřídila pozdravy a nějaké vzkazy svého otce. To se pak opakovalo několikrát a šlo o ústní, ale i písemné výměny nejen pozdravů, ale i politických názorů. Bylo to v době, kdy už president nemohl pro svůj zdravotní stav vůbec opustit Lány, a dr. Kramář z téhož důvodu svou pražskou vilu,“ vzpomínal po letech Kramářův spolupracovník z národní demokracie Vlastimil Klíma.⁸⁹⁵

⁸⁹³ Srov. např. LA PNP, fond Karel Kramář, Karel Kramář: výstřižky: chronologický řada o Karlu Kramářovi z let 1908 – 1937, O bezprostředních příčinách smrti dr. Karla Kramáře podal zprávu prof. Václav Libenský, Národní politika, 27. května 1937

⁸⁹⁴ Srov. LA PNP, fond Karel Kramář, Karel Kramář: výstřižky: chronologický řada o Karlu Kramářovi z let 1908 – 1937, Poslanec Dr. Karel Kramář zemřel, Polední Národní politika, 27. května 1937

⁸⁹⁵ Klíma, V.: Masaryk a Kramář, Praha 1985, rukopis, s. 60

Jaký vlastně byl Karel Kramář politik? Jak hodnotit jeho bezmála půlstoletí trvající politickou kariéru? Kramář do politického maratónu naskočil, sotva se stal „politicky dospělým“, jen co překročil hranici třiceti let. Na život v politice se také pečlivě připravoval a neuměl si představit, že by po svém otci převzal vedení podniků a věnoval se jenom rodinnému byznysu. Rodinný majetek a podnikání otce Kramáře výborně vypravilo do života a umožnilo mu prožít celý život - a celou politickou kariéru - beze strachu o hmotné zabezpečení. O peníze se nikdy nestaral, už za studií jezdil na výlety, neomezoval se ani později v dobách, kdy byl v politice. Zatímco jiní čeští poslanci se ve Vídni potloukali po podnájmech, Kramář tam měl pronajatý byt, a co víc, byt mu rodina držela i dříve, přestože třeba zrovna putoval po Rusku. Zatímco jiní poslanci v době prázdnin tvrdě pracovali, aby uživilí své rodiny, Kramář si užíval slunného počasí přímořského Krymu. Majetek, který shromáždil jeho otec, mu umožnil nejen bezstarostný život, ale hlavně to, že se mohl naplno věnovat politice. Neměl existenční starosti, o finance se příliš nestaral, dokonce ani ke stáru, kdy už jeho finanční situace byla spíše tristní. Politiku rozhodně nedělal pro peníze, věnoval se jí pro dobrý pocit z ní samé, aby mohl něco vykonat pro svůj národ. Celý život věřil, že svou politickou prací prospívá národu a pracuje na jeho rozkvětu. Můžeme říci, že Kramář na působení v politice nezbohatl, naopak v souvislosti se svým angažmá ve veřejném životě nemalé finanční prostředky vynakládal – například na pomoc ruským emigrantům nebo stavbu pravoslavné kaple, na umění i na svůj mnohými tolik kritizovaný pobyt v Paříži v roce 1919.⁸⁹⁶ Kramář byl politik, kterému nešlo o vlastní prospěch, hmotný či nehmotný, a například tvrdě bojoval proti korupčnímu chování. Nebyl člověkem, který by v politice zbohatl. Naopak patřil k té menšině politiků, kteří v politice dokonce zchudli. Kramářova cesta do světa politiky byla rychlá a přímá, nicméně plynula přirozeně. Kramář se na vstup do politiky, ať vědomě nebo nevědomě, dlouhodobě připravoval, říkávalo se, že „studoval na Riegra“. Je obtížně představitelné, kde jinde by se Kramář mohl tak skvěle realizovat. Politika byla a navždy zůstala smyslem jeho života, smyslem veškerého jeho snažení. Snad ani neuměl žít jinak než politikou.

⁸⁹⁶ Srov. tamtéž

Karel Kramář byl nesmírně idealistickým člověkem a to nemohlo zůstat bez stopy na jeho politice a na jeho politickém myšlení. Za svými ideály, svými sny dovedl jít klidně proti proudu. Na balkon své pražské vily si nechal napsat motto: „Pravdou třeba proti všem.“ A je to skutečně heslo, které Kramáře výtečně vystihuje. Za svou pravdou dovedl jít neskutečně tvrdě a houževnatě, nedbal na důsledky, které to přinese jemu, jeho blízkým nebo jeho politické straně. Věřil, že to, co právě dělá, je správné, a podřizoval tomu veškeré své snažení. Tak proti mnohým například prosazoval intervenci do Ruska v roce 1919, plánoval velkolepou slovanskou politiku nebo vezl do Ruska svůj koncept ústavy. Kdyby mu někdo v průběhu jeho snažení řekl, že to, co dělá, je marné a zbytečné, nevěřil by. Rval by se dál o to, aby se jeho sny naplnily, šel by dál za svým ideálem, za svým snem. A vydržel by za ním jít až do smrti. Jen takový člověk jako Kramář mohl plánovat vznik velkého slovanského soustátí a jen takový člověk jako Kramář dovedl tento plán rozvíjet i po skončení první světové války, kdy mapa Evropy vypadala docela jinak, než před jejím vypuknutím. Kramář ale věřil, že právě ve slovanské federaci se českému národu bude výtečně dařit a že je tím nejlepším pro jeho rozvoj. Spolupráce všech slovanských národů, hospodářská, kulturní i politická, byla pro Kramáře jakýmsi vrcholem mezinárodní politiky. V tom Kramář viděl sílu slovanských národů, které musí vystupovat jednotně proti německému nebezpečí. Ve svém idealismu a ve víře, že všechny slovanské národy žijí stejnými sny jako on sám, ale už Kramář přehlížel, že německou přítomnost nevnímají všechny slovanské národy či státy shodně jako nebezpečí.

Karel Kramář viděl svět do jisté míry černobíle. Na jednu stranu postavil holubičí Slovany a na druhou stranu násilnické Germány, mírumilovné Rusy a rozpínavé Němce. Svět Kramářovy doby ale tak černobílý nebyl. Kramář to ovšem neviděl, nebo to vysvětloval třeba tím, že Rusko pod vládou bolševiků není slovanským státem a je vlastně ve vleku německé politiky a agitace. Černobílý nebyl ani předválečný svět. Ani Rusko nešlo do bojů světového konfliktu pouze s idealistickými sny a plány na osvobození trpících slovanských bratří, jak se Kramář domníval. V průběhu let si český politik vypěstoval schématické vidění světa a jen máloco mohlo jeho názory změnit nebo korigovat. Ono černobílé nazírání na svět můžeme

na příkladu Ruska a Německa vysvětlit i tím, že zatímco v úvahách o Rusku Kramáře ovlivňovaly emoce, v úvahách o Německu to byl chladný rozum. Proto na jedné straně vidíme Kramáře-idealistu, který není schopen reflektovat aktuální politickou situaci, na druhé straně Kramáře-realistického politika, který například včas varuje před nejrůznějšími hrozbami. Odsoudit Kramáře jako idealistu a snítka by ale přes všechny výhrady bylo velkým zjednodušením. Například v Ruské krizi předvedl, že je schopen analyzovat příčiny a stav dění v Rusku, nehleděl na Rusko vždy růžovými brýlemi, pokoušel se i o kritický přístup. Faktem ale zůstává, že zatímco Němce kritizuje na každém kroku, k Rusům je mnohem shovívavější.

Černobílé vidění Kramář promítal i do domácí politiky. Například v prvorepublikové éře byli politici, které Kramář nemohl vystát a které, ať udělali cokoli, vždy kritizoval – to se od jisté doby týká ministra zahraničí Edvarda Beneše. Zatímco s Masarykem se na sklonku života dokázal smířit, s Benešem k tomuto smíření nikdy nedošlo. S trochou ironie můžeme jejich spor ilustrovat i skoro až neuvěřitelnou událostí. Dejme znovu slovo Vlastimilu Klímovi: *„Ani Kramářův pohřeb neproběhl zcela důstojně. Vláda se sice usnesla, že pohřeb vystrojí. Poněvadž však do dnů mezi úmrtím dr. Kramáře a jeho pohřbem připadaly oslavy narozenin pres. dr. Beneše, nastal zmatek u úřadů i soukromníků pokud se týče vyvěšení praporů. Někde byly smuteční prapory již vyvěšené nahrazeny na den oslav prapory svátečními, jinde byly ponechány obojí, opět jinde dána přednost smutku před slavností. Ministerstvo školství nevydalo žádných pokynů, takže se na školách postupovalo zcela podle chaotických stranických názorů. Byly školy, na nichž učitelé a profesori vzpomněli zesnulého státníka, byly takové, kde se mlčelo a konečně takové, kde se žactvu zakázalo se pohřbu zúčastnit a hrozilo se tresty žákům i profesorům. Někde si pak rodiče docházeli do školy a odváděli své děti na pohřeb.“*⁸⁹⁷ Spor Kramáře a Beneše jakoby nebyl zažehnán ani úmrtím jednoho z nich a „souboj“ smutečních a slavnostních praporů jakoby se stal jeho symbolem.

Kramář bývá označován jako nacionální politik. Snažil se, a dělal pro to všechno možné, aby jeho národ co nejlépe prospíval. V dobách existence

⁸⁹⁷ ANM, fond Vlastimil Klíma, karton č. 2, Dva odboje, s. 128

habsburské monarchie bylo Kramářovým cílem co největší vzkvétání českého národa, nejen na poli kulturním a hospodářském, ale i na poli politickém. Snažil se, aby bylo uznáno české státní právo. Bojoval o to, aby Češi měli co největší zastoupení v rakouském parlamentu i v českých úřadech, bojoval o to, aby český jazyk měl důstojné místo vedle němčiny. Za války byl slovanskými ideály přiveden k boji za samostatný stát a i přes útrapy vězení tento boj dovedl do zdárného konce. Jako mravní ikona stál v čele domácího odboje, který se výborně doplňoval s odbojem zahraničním, jeden bez druhého by sotva dosáhl takových úspěchů. Válečná protirakouská činnost pak Kramáře logicky vynesla do křesla předsedy vlády. I za republiky se snažil ochraňovat svůj národ – před možným nebezpečím ze strany německého státu i před menšinami, které žily v Československu. Ani přes bezvýhradnou lásku ke svému národu ale nepřipouštěl utlačování menšin žijících v Československu. Dobře se musí dařit státnímu celku jako takovému, ne jen části obyvatel, které v něm žijí, opakoval často. Bezvýhradná láska k národu Kramáře ve 30. letech 20. století přivedla až na okraj fašistické propasti. Kramář ale neudělal osudný krok a nespadol do ní, byť byl z takového uklouznutí mnohými obviňován.

Kramář býval nazýván „vůdcem národa“. Náležel mu takový titul? Na sklonku první světové války, po propuštění z vězení, a posléze krátce v prvních měsících existence republiky nepochybně byl nepřehlédnutelnou postavou české politiky, nepochybně měl ohromnou autoritu, sám ji také zřetelně cítil. V té době není od věci Kramáře za „vůdce národa“ označit, i když možná ještě přesnější by bylo označit ho za „jednoho z vůdců národa“. Kramář byl symbolem národního boje, mučedníkem za národní věc, trpítelem. Později mu už takový titul určitě nepatří. Příčinou je nejen fakt, že on sám je v politice upozaděn, ale také skutečnost, že česká politika už není politikou národní v tom smyslu, že by celý národ šel za jednou politickou silou, za jedním politickým lídrem. Politika se polarizovala, nebyla jednotná. A v tomto kontextu hovořit o „vůdci národa“, jakkoli by si to sám Kramář jistě byl přál, není na místě. Kramář také kvůli péči o národ upozadoval svou vlastní politickou stranu, nebyl pro ni ideálním stranickým vůdcem, který by pouze pečoval o její vzkvétání. Jeho snem a cílem byla všennárodní politika, politika, která nezná stranických rozepří a která dbá jen o blaho národa. Těžko se

smiřoval s tím, že éra první republiky už není a ani nemůže být érou všenárodní politiky - vždyť dokonce ani před válkou už nereprezentovala český národ a české zájmy jednotná národní reprezentace.

Kramář byl sebevědomým politikem, který si byl vědom svého výlučného postavení ve straně a částečně také u veřejnosti. Byl politikem, který věděl, že i v parlamentní rozpravě si může dovolit hovořit o libovolném tématu, které nesouvisí s projednávaným bodem, aniž by mu v tom ostatní poslanci bránili. Velmi dobře věděl, že mu téměř všichni budou naslouchat – ne proto, že by s jeho názory bezvýhradně souhlasili, to jistě ne, ale proto, že Kramář měl co říct, byl uznávaným politikem a navíc fenomenálním řečníkem. Kramářovo brilantní řečnické umění se stalo tak pověstným, že jeho projevy poslouchali i jeho názoroví oponenti. Kramářův spolustraní, národní demokrat Richard Fischer, o řečnickém umění svého předsedy napsal: *„Jasně formuloval svoje myšlenky. Získával srdce, útočil na soudnost posluchače. Nikdy nenajdete v jeho projevech hrubosti aneb demagogie. Toho nenáviděl. Byl důsledný i tam, kde bylo taktičtější uhnout. Dovedl říkat pravdu i do vlastních řad, a to i tehdy, když to velmi bolí.“*⁸⁹⁸ A historik Ernest Denis uvedl: *„Zdá se mi, že vynikající a význačné vlastnosti Kramářovy jsou právě vlastnosti řečníka. Neměl jsem nikdy příležitost slyšet ho řečnit česky, naproti tomu slyšel jsem ho několikrát mluvit francouzsky. ... Mohl jsem přece poznat jeho vynikající schopnosti: jeho zvučný hlas, jeho vážné vystupování, jeho jasné myšlenky, vděk a vzruch, stačí, otevře-li ústa, aby si získal posluchačstvo. Řečníci, myslím řečníci přirození, bývají vždy optimisty: posluchačstvo neposílíme nikdy, začneme-li mu odnímat důvěru a naději.“*⁸⁹⁹ Vedle řečnického talentu Kramář dovedl ohromit lidi kolem sebe i vybraným vystupováním nebo pečlivým ustrojením.

Zůstalo z Kramářova politického myšlení dodnes něco živé? Je něco, na co lze navázat, něco, co platí ještě dnes? Už ve své době byly mrtvé a nerealizovatelné koncepty slovanské spolupráce, spolupráce slovanských národů s Ruskem. Kramářův vztah k jednotlivým evropským národům můžeme označit za dobový, stejně jako Kramářovy názory na aktuální politické problémy. Tím, co je dodnes živé, je Kramářova kritika politického

⁸⁹⁸ První ministerský předseda, s. 14

⁸⁹⁹ Dr. Karel Kramář – k šedesátým narozeninám, Praha 1920, s. 6

systemu. Jeho výtky vůči politice a politickému systému habsburské monarchie už odnesl čas, ale jeho výhrady vůči politice první republiky se zdají být aktuální i dnes. Připomenout můžeme například Kramářovu kritiku přebujelosti stranických aparátů a nadměrné moci politických stran nebo jeho výhrady k fungování Senátu. To jsou apely, které jsou i dnes živé a nosné. Skrze Kramáře a jeho názory také můžeme nahlédnout na „odvrácenou“ stranu politiky první republiky, na její méně přívětivou a také méně populární tvář. Právě prostřednictvím Kramářovy kritiky tehdejší politiky i politického systému můžeme ukázat na nešvary oné doby, nešvary, které i dnes bývají idealisticky přehlíženy. V Kramářově době se příliš nerozlišovalo mezi politickými mysliteli a politickými „praktiky“. A Kramář se snažil obě role hrát stejně důkladně. Svou aktivní, praktickou politiku doplňoval spisy, které měly zprostředkovat jeho politické myšlení. Ačkoliv mnohé z jeho konceptů byly de facto mrtvě narozenými dětmi, zůstávají Kramářovy spisy dodnes cennou sondou do politického myšlení nejen tohoto politika, ale i jeho doby.

Kde hledat vrchol či spíše vrcholy Kramářovy kariéry? Karel Kramář vstoupil do víru politiky velmi mladý a brzy také přichází jeden z vrcholů – už v roce 1897 se stal druhým, posléze prvním místopředsedou Poslanecké sněmovny Říšské rady, dokonce ještě předtím byl zvolen za člena delegací. To je svědčí o tom, že politická hvězda poslance Kramáře šla strmě vzhůru. Brzy nato, po smrti Josefa Kaizla, se stal lídrem mladočeské strany. A v čele své strany, ať už mladočeské, státoprávnědemokratické nebo národnědemokratické, vydržel až do své smrti. To svědčí o tom, že byl svými spolustraníky uznáván jako autorita, jako pravý vůdce, který straně prospívá, byť to ne vždy byla pravda. V dobách monarchie i v období budování státu byl nesmírně aktivním politikem, připomeňme například, jakou reformou mladočeši pod jeho vedením prošli. Později, koncem 20. let a následně ve 30. letech 20. století, se ale pro stranu stal spíše jakýmsi symbolem, vývěsním štítem nebo reklamní značkou. Pomalu začal upadat nejen jeho vliv na stranické dění, ale tenčila se i jeho autorita uvnitř strany. Hovoříme-li o vrcholech Kramářovy kariéry, je na místě podotknout, že on sám sebe považoval za výjimečného politika, za skutečného vůdce národa, který má národ vést nejen v těžkých dobách (například za války), ale i později, v éře budování republiky. Toto smýšlení v něm povzbudila válečná léta, doba, kdy

stanul v čele domácího odboje, následně byl uvězněn a odsouzen k trestu smrti. Obecně se tehdy mluvilo o tom, že souzen není Karel Kramář, ale český národ. Triumfální návrat z vězení Kramáře jen utvrdil v domněnce, že je veskrze oblíbeným a váženým politikem. Logickým vyústěním válečných let bylo Kramářovo dosazení do čela první československé vlády. A tady, vedle jeho rakousko-uherské kariéry, můžeme vidět další vrchol Kramářovy kariéry. I když on sám by si tehdy ani v nejhorším snu nepřipustil, že oněch několik měsíců v čele vlády bude nejvyšším vrcholem, kterého mu bude dáno v politice dosáhnout. Navíc vrcholem, na kterém svou vlastní vinou stane na tak krátkou dobu. Sám sebe by nejraději viděl v prezidentském křesle, prezidentská funkce měla být oceněním jeho válečných i předválečných zásluh – a věřil, že po krátké masarykovské epizodě do křesla prezidenta skutečně usedne. Dějiny šly ale jiným směrem a Kramář se žádné významnější funkce už nikdy nedočkal. Zůstal sice váženým politikem, jehož hlasu a myšlenkám stojí za to naslouchat, ale na druhou stranu zůstal pouhým poslancem a předsedou politické strany, s jejíž oblibou to šlo povážlivě z kopce. Není divu, že Kramáře v první republice potkáváme jako zahořklého, stárnoucího politika, který si na všechny strany stěžuje na nevděk českého národa. Vždyť on to s českým národem myslel tak dobře, ale národ mu nenaslouchal, hořekoval zasmušilý politik. Jakkoli můžeme Kramářovo chování v dobách první republiky ironizovat, faktem zůstává, že byl velkou postavou českých dějin. Za Rakouska bojoval za všeobecné volební právo, za války si vzal za cíl osvobození svého národa a po válce hrál významnou roli v dobách budování republiky. Mladičkový stát zastupoval na mírové konferenci a jakkoli jsme hovořili o jeho ruských aktivitách, musíme ocenit i práci, kterou v Paříži odvedl pro československý stát.

Kramář dodnes zůstává „nepochopeným“ politikem. On sám po celý život věřil, že všechnu svou politiku „myslel dobře“, jen nebyl lidmi pochopen. Ke stáru často upozorňoval na nevděk lidí, na to, že kritizují jeho politiku, aniž by ji pochopili. Tím, kdo měl pro jeho politiku beze zbytku pochopení, byla jeho choť Naděžda Nikolajevna. Ta také stála v pozadí mnohých jeho ruských a slovanských plánů a snů. A Kramář, snad ve snaze uspokojit svou ženu, šel často ještě dál, než mu sama Naděžda doporučovala. Nebýt Naděždy Nikolajevny, sotva by u Kramáře propukla vášnivá láska k Rusku, sotva by

stal skoro až fanatickým propagátorem slovanské jednoty a spolupráce. Jeho první cesta do Ruska z roku 1890 byla skutečně osudová, protože tam poznal dvě velké životní lásky: lásku k Naděždě a lásku k Rusku a ke Slovanstvu jako celku. První z lásek ho v nejtěžších dobách dokázala podržet a vždy stála při něm. Druhá z lásek ale nebyla bezmezně opětována, přinášela mu jenom potíže a ve svém důsledku mu přinesla i politický pád.

O Kramářovi se říká, že zůstal politikem 19. století. Opravdu se ve 20. století necítil dobře, opravdu mu svět 20. století zůstal vzdálen? Kramářův styl politiky skutečně jakoby setrval v onom dlouhém 19. století. Kramář byl politikem dlouhých salonních debat, dalo by se říci, že byl spíše politikem slova než politikem činu, byl spíše politikem, který reprezentuje, než politikem, který pracuje. Drobná práce mu nebyla vlastní, a právě v tom můžeme hledat příčiny jeho neúspěchů ve 20. století – za republiky už se tolik necenili velcí řečníci a reprezentanti národa, ale hodnotily se velké činy, velké skutky. A těch Kramář, pravda, vykonal pomálu. Ale i přesto dovedl oslovit politiky své doby a dovedl ovlivnit běh dějin. Kramář nebyl nmoderním člověkem, který by nedovedl držet krok s dobou, naopak například ve svých domech měl ty nejmodernější vymoženosti své éry. Do politiky ale vstoupil v závěru éry honoračních stran, a právě tato éra by mu vyhovovala i nadále. Politika se ale vyvíjela a Kramář neuměl pochopit nástup masových zájmových stran. Jeho politika byla beze zbytku politikou všennárodní, politikou nestraniců některé třídě nebo skupině. Ale všennárodní politika přestala být s počátkem nového století aktuální, přestala mezi voliči rezonovat, do popředí se prodraly zájmové strany a všennárodní ideály byly čím dál více upozadovány. Přesto ale tvrdit, že Kramář byl „politikem 19. století“ je zbytečně vyhrocený úsudek. Kramář sice mnohdy nerozuměl realitě aktuální politiky, mnohdy nechápal proměny světa a mezinárodních vztahů, proměny politiky, přesto ale jeho myšlení nezůstalo uvězněno v 19. století. 20. století Kramářovi navíc přineslo ohromné politické úspěchy. Na sklonku první světové války se stal symbolickým „vůdcem národa“, bezmezně obdivovaným napříč politickým spektrem, a tato aureola se s ním nesla i v prvních měsících budování republiky. Po válce byl vynesena do křesla předsedy vlády. Uvěznit Kramáře v 19. století by znamenalo přehlížet dílčí vrcholy jeho politického snažení. Stejně tak by to znamenalo přehlížet

Kramářovy spisy, články a projevy věnované tématice prvorepublikové politiky i problematice Ruska, slovanství a evropské politiky. Mnohé z Kramářových úvah musíme odmítnout jako snilkovské, ale jiné zase zdárně analyzovaly současnost a odhadly budoucí vývoj. Z téměř půlstoleté politické kariéry Karla Kramáře se takřka dvacet let odehrávalo v kulisách prvorepublikové politiky a teze, že Kramář už v posledních dvou dekádách své politické kariéry neměl co říct, je scestná.⁹⁰⁰

Byl Karel Kramář úspěšným nebo neúspěšným politikem? Kramáře je vhodné hodnotit ze dvou úhlů pohledu, jeden bychom mohli označit za pohled institucionální, druhý za pohled ideový, myšlenkový. Z institucionálního hlediska Kramář nepochybně byl úspěšným politikem mimo jiné už proto, že se stal předsedou československé vlády. Dokonce prvním předsedou československé vlády, v čemž byla, jak víme, skryta jistá symbolika. To, že byl premiérem, je už samo o sobě úspěchem. Pro mnohé politiky je to vrcholem jejich snažení, na vyšší metu ani nepomýšlejí. Ten, kdo premiérského postu dosáhne, je navždy vyčleněn z řady mnohých politiků, z nichž většina upadne v zapomnění. Karel Kramář tedy po skončení války prožíval vrcholné a, dalo by se říci, nejúspěšnější období své kariéry. Sám si to ale nemyslel, protože nepatřil k těm, kteří by se s premiérským postem spokojili, sám pomýšlel na funkci vyšší a významnější, na funkci, které se ale nikdy neměl dočkat. Z institucionálního hlediska bylo úspěchem i to, jak dlouho dokázal vést svou politickou stranu. Ponechme nyní stranou, jaká byla jeho skutečná role v praktickém vedení každodenní politiky mladočechů nebo národních demokratů, ale samotná skutečnost, že pro většinu svých spolustraníků zůstal takovým symbolem, že nikdy nebyl nahrazen, je výmluvná. Ideový pohled už jsme hodnotili, když jsme hovořili o aktuálnosti Kramářových myšlenek dnes i o tom, které z jeho myšlenek byly nosné ve své době. Naznačili jsme, že zatímco jeho plány na vznik slovanské federace byly jen planými sny, jeho kritika politického systému první republiky měla své reálné opodstatnění a je dodnes inspirativní. Považoval Kramář sám sebe za úspěšného politika? Nepochybně, podporován svou manželkou Naděždou

⁹⁰⁰ K prvorepublikovým tématům Kramářova politického myšlení srov. např. Lustigová, M.: Karel Kramář's Speeches in the Czechoslovak National Assembly (1918-1937), in: *Parliaments, Estates & Representation*, November 2006, 147 - 160

Nikolajevnou, ano. On sám si ale spíše myslel, že ho jeho národ nechápe a nerozumí mu. A chybu samozřejmě viděl na straně národa, nikoli na straně sebe sama.

20. Přílohy

A. Chronologický přehled

27. prosince 1860	Karel Kramář se narodil ve Vysokém nad Jizerou
24. dubna 1884	Kramář promován doktorem práv
1887	Kramář se seznámil s T. G. Masarykem
1890	Kramářova první cesta po Rusku, seznámil se s budoucí manželkou Naděždou Nikolejvnou
2. března 1891	volby do Říšské rady, Kramář poprvé získal poslanecký mandát
23. dubna 1891	Kramářův první projev v plénu Poslanecké sněmovny Říšské rady
12. ledna 1892	Kramář pronesl svou první zahraničně-politickou řeč na půdě Poslanecké sněmovny Říšské rady
leden 1894	Kramář poprvé zvolen poslancem Zemského sněmu Království českého
1896	Kramář poprvé zvolen do tzv. delegací
1896	<i>České státní právo</i>
1897	Kramář druhým, později prvním místopředsedou Poslanecké sněmovny Říšské rady
17. září 1900	sňatek s Naděždou Nikolajevnou
1903	začíná éra tzv. pozitivní politiky
1905-1908	stavba krymské vily manželů Kramářových
1906	<i>Poznámky o české politice</i>
1907	uzákonění všeobecného volebního práva
květen 1908	petrohradské porady slovanských politiků
červenec 1908	Přípravný slovanský sjezd v Praze
1910	slovanský sjezd v Sofii
1911 – 1915	stavba pražské Kramářovy vily
1914	Kramář předává ruským představitelům svůj plán na vznik slovanské federace
květen 1915	Kramář zatčen
červen 1916	Kramář odsouzen k trestu smrti
leden 1917	Kramářův trest zmírněn na 15 let žaláře
červenec 1917	Kramář amnestován
únor 1918	vznik státoprávní demokracie
červenec 1918	ustavující schůze Národního výboru, Kramář předsedou
říjen 1918	ženevská jednání představitelů domácího a zahraničního odboje
listopad 1918 –	
červenec 1919	Kramář předsedou československé vlády
leden 1919	A. J. Šťastný spáchal na Kramáře atentát předložení vládního prohlášení odjezd do Paříže na mírovou konferenci
březen 1919	státoprávní demokracie se mění v národní demokracii
červenec 1919	pád Kramářovy vlády, novým premiérem se stává Vlastimil Tusar

září 1919	návrat z pařížské mírové konference
podzim 1919	Kramářova poslední cesta do Ruska
1919	<i>O zahraničních otázkách</i>
1921	<i>Ruská krise</i>
1922	<i>Pět přednášek o zahraniční politice</i>
1925	vysvěcena kaple Zesnutí Přesvaté Bohorodice na pražských olšanských hřbitovech
1926	<i>Na obranu slovanské politiky</i>
1926	<i>Naše slovanství a uznání Sovětů</i>
1927	<i>Československý stát a Slovanstvo</i>
1927 – 1930	stavba vily ve Vysokém nad Jizerou
1929 – 1930	spor Kramář – Beneš graduje, řeší ho arbitři
1934	formuje se Národní sjednocení
3. prosince 1936	Naděžda Nikolajevna Kramářová umírá
26. května 1937	Karel Kramář umírá

B. Zahajovací projev Karla Kramáře na Slovanském sjezdu v Praze z 12. července 1908

Se srdcem plným velké radosti vítáme vás ve zlaté, slovanské Praze!

Šedesát let uplynulo od té doby, co se sešli poprvé zástupcové slovanských národů v této nezdolné baště Slovanstva na západě, šedesát let plných světodějných událostí, které přeměnily od základů starou Evropu, které přinesly jiným národům netušený, závratný rozkvět, ale které nám Slovanům bohužel nedaly možnosti klidného, nerušeného rozvoje národního. Jako před šedesáti lety, tak i teď hájiti musíme všemi silami půdy po předcích zděděné a prostředky, jimiž bojuje se proti jednotlivým národům slovanským, přesahují místy všecko, co odpovídá samým základním principům humanity.

Nás konečně svedlo vědomí, že osud jednoho slovanského národa nedá se odloučiti od druhého, že oslabením jednoho otvírá se společnému nepříteli cesta k druhému, že proti postupu kulturně a hospodářsky silných dá se čeliti jen a jedině kulturním a hospodářským posílením každého národa slovanského, zejména pak těch, kdož stojíce na předních stranách Slovanstva, vydržeti musíme nejsilnější nápor protivníka a na druhé straně intenzivním pěstěním všeho, co nás kulturně a hospodářsky může spojit v naprostou bezpodmínečnou duševní solidárnost všech národů slovanských.

Rovnost všech národů slovanských, svoboda každého z nich, rozvoj kulturní a hospodářský a opravdové bratrství skutky, nejen slovy, tyto veliké zásady Slovanství, před šedesáti lety hlásané, jsou nyní zase bohudíky vedoucí ideou v krutých utrpeních ohroženého Slovanstva. Našeho duševního sjednocení nikdo se nemusí báti, kdo má svědomí čisté, kdo nechce ničeho, což je naše, a což bohdá zachováme neztenčené pro ty, kdož po nás přijdou. My na sjezdě našem nechceme a nesmíme se mísiti do vnitřních záležitostí žádného státu; vše, co můžeme a chceme udělati, jest, aby idea slovanské vzájemnosti a slovanského bratrství našim jednáním se upevnila, prohloubila, zapustila hluboké kořeny do srdcí všeho Slovanstva. Chceme, aby se stalo obecným přesvědčením všeho Slovanstva, že jen přiznáním práva na svobodný rozvoj kulturní a národní každému národu slovanskému lze rozřešiti ony spory mezi jednotlivými národy slovanskými a

chceme, abychom našli prostředky, které by slovanskou vzájemnost prováděly v praktickém životě kulturním a hospodářském. Nechceme nic, než abychom všichni Slované cítili, že máme společné, reálné zájmy, že jsou slovanští národové jedním velkým organismem, jehož životnost jest ohrožena, když uschne jedna nebo druhá větev jeho, že utrpí Rus, když v boji s germanismem podlehne Polák, že by utrpěli Poláci i Rusové, kdybychom my Češové nedovedli vyplnit historických úkolů přední stráže slovanské a že my trpíme všichni, oslábne-li veliká, mocná Rus.

My všichni hájiti musíme zděděné své půdy sami, svou prací, svou obětavostí, vlastními silami, ale my musíme aspoň míti vědomí, že v tom těžkém boji, pokud je spravedlivý, pokud nechce křivdy druhým, nejsme sami, že cítí s každým národem slovanským celé Slovanstvo. Avšak my si především musíme přát, aby síla a rozvoj žádného slovanského národa nebyl ochromován samými Slovany. Veliká idea Slovanstva, idea bratrství a lásky, nesnese, aby vše to, co Slovanstvo má a musí dáti celému lidstvu, znešvařeno bylo tím, že Slované sami mezi sebou vůči svým vlastním bratřím nedovedou býti věrní tomu, co chtějí vnést v civilisaci celého lidstva a co hlásali všichni opravdoví, velcí géniové Slovanstva.

Hluboce věřím, že náš sjezd vykoná veliké dílo, podaří-li se mu v srdci všeho Slovanstva posílit vědomí, že jen svobodou, rovností všech slovanských národů a bratrskou jejich solidárností my Slované vyplníme velké své poslání v historii lidstva. My světu neseme mír a lásku, my nechceme káceti trůny, rozbíjeti říše a státy, ne, my chceme cítiti jen s jedním velkým celkem, spjatým společnými kulturními zájmy, abychom rozděliti, znesvorněti, neklesali jeden po druhém pod nátiskem přemocné, organisované a plánovité expanse kulturní a hospodářské.

Toto vědomí, že jest v zájmu nás všech, podati si ruce k společné práci kulturní a hospodářské, svedlo nás, a železná nutnost společného nebezpečí nás přinutí, abychom se více nerozcházel, nýbrž abychom všemi silami pracovali k upevnění bratrství a solidárnosti svobodných, rovných sobě národů slovanských.

Zdroj: Puškarev, S. G.: Karel Kramář a Slovanstvo, Praha 1937, s. 7 - 9

C. Článek Karla Kramáře ze 4. srpna 1914 otištěný v *Národních listech*

Nastal dějinný okamžik, kterého tolik se báli a který mnozí očekávali.

Naplnila se slova německého kancléře o boji mezi Germánstvem a Slovanstvem. Celá Evropa pošle všecko, co má mladého a zdravého na pole bitev a nastanou hrůzy, o kterých dosud blouznili jen románoví fantasté. Nikdo nemůže předvídati konce. My sice předvíдали, že ze srbského konfliktu vyvine se konflikt evropský, že z otázky vraždy, kterou každý odsuzuje a z otázky jejího potrestání státi se může otázka evropské rovnováhy, která celý svět povolá do zbraní; nám také vytýkal se nedostatek slovanského citu, když jsme odsuzovali, aby v politice národa rozhodovali dvacetiletí hoši, a nyní dojista každý přizná, jak správně jsme předpovídali – ale dnes přestává každé prorokování.

Státy evropské klásti budou poslední účty ze své politiky – nyní mstít se budou všechny chyby vnitřní politiky, všecko přehlížení mravních faktorů osudné zkoušky. A tolik si řekněme, že po skončení hrozná války mapu Evropy nepoznáme.

Bismarck kdysi řekl, že budoucí válka musí vésti k úplnému rozdrčení nepřitele, aby víc mír neohrožoval. 'Saiger á blanc'...

V této chvíli každý z nás myslí ovšem na budoucnost našeho národa. A snad mnohý si pomyslí, jak by bývalo moudré, kdybychom své síly nebyli promrhali na vnitřní boje a upotřebili jich na vnitřní posílení, na zdravou, pevnou organizaci všech národních sil, abychom bez bázně a strachu mohli očekávat všechny rány osudu. Marné bylo volání.

Nyní nezbývá, než mužně, bez bázně a strachu, hleděti budoucnosti vstříc. Dnes, v době nejintenzivnějšího národního života, nerozhodují bitvy o osudu národů. O budoucnost svého národa se nebojíme. Přijde-li ostrý hnět a tlak, očistí se, doufejme, náš veřejný život a v těžkých zkouškách zbude jen, co má opravdovou mravní sílu. A ti národ náš dovedou také vyvésti z nejhorších úskalí.

Ať tedy osud v nejhromnějším zápasu, jaký viděla historie, v zápasu, v němž celý svět zápolí o budoucnost evropských dějin, o hegemonii jednoho

a mír a pokoj všech, jakkoli rozhodne, ať z boje toho vzejde pro nás doba těžkých zkoušek a strádání, anebo možnost žítí plným národním životem na prospěch náš i všech druhých: budoucnost naše je v nás samých!

Jestliže sami sebe nezahubíme, nikdo nás nezničí!

Zdroj: Tři projevy dra Karla Kramáře, Praha 1930 (stránky nečíslovány)

D. Projev Karla Kramáře na 1. schůzi Revolučního národního shromáždění 14. listopadu 1918

Slavné národní shromáždění! Z příkazu Národního výboru zahajují Národní shromáždění. Nám všem dmou se prsa radostí, hrdostí a pýchou nade vším, co v hrozné válce dokázal náš národ. Od první chvíle, kdy rozpoutala se lítice válečná, věřil a doufal, že nyní konečně dojítí musí své svobody a samostatnosti. Hrdinou války byl náš československý lid. Ať bylo nejhůře, nezmalátněl, nedal se zlákat ani sliby, ani zastrašiti hrozbami a ačkoliv tak úžasně trpěl hladem, zimou a nedostatkem, stál pevně a nezlomně a s tou železnou vůlí, neznající kompromissů, vedl politiku českou na cesty vítězné!

Nebylo nikdy vzácnější jednotnosti vůle veškerého českého lidu ve všech jeho vrstvách! A tato skálopevná, nezdolná vůle národa byla zázračným kouzlem, které naše hrdiny ve vojsku československém pobouzelo k tak bezpříkladnému heroismu, před kterým sklání se celý svět v němém údivu! Šli radostně v boj, ač věděli, co je čeká, nebáli se šibenice, která je očekávala, když padli do rukou těch které s celou duší nenáviděli za staletou porobu svého národa, za všecka muka a všecky útrapy, které vytrpěl po staletí český národ. A na popravu šli hrdě, nezlomně, se vzpomínkou na drahou vlast, kterou viděli již svobodnou a šťastnou v poslední chvíli svého mučednictví.

Jak šťasten jest náš národ, že měl tolik hrdinů ve chvíli dějinné! Především, kteří za svobodu vlasti dali život, hluboce se skláníme a všem našim hrdinům, kteří nám zůstali, posíláme svůj vroucí pozdrav, svůj vřelý obdiv a nekonečnou vděčnost národa! A smím snad říci, že starost o vdovy a sirotky našich mučedníků bude přední povinností našeho svobodného státu! Ale nejen svou hrdinností, také svou mravní silou, svou nádhernou, ušlechtilou sokolskou kázní a sokolským duchem jsou nám zářivým příkladem opravdové čínorodé lásky k vlasti, a my těšíme se, že budou i zde mezi námi vzorem mravní ukázněnosti, dobrovolné, mužné disciplíny, a vážné, ničeho se nelekající obětavosti ve prospěch svého národa, jakož i opravdové, bratrské, vzájemné lásky i solidarity!

A z duše děkujeme všem, kteří je vedli! Svůj vřelý pozdrav posíláme, doufám, prvnímu presidentu československé republiky, T. Masarykovi. Posíláme mu srdečný dík za všechno, co vykonal pro naši samostatnost. Děkujeme srdečně za všechno, co s tak neobyčejným přímo mistrovstvím podnikl pro zjednání naší samostatnosti náš ministr zahr. záležitostí Dr. Beneš, děkujeme našemu ministru vojenství Dru Štefanikovi, který osvědčil tak obdivuhodnou schopnost v organisaci našich vojsk, a děkujeme všem jejich pomocníkům, kteří tak skvělým způsobem dokázali, že Čech je s nejtěžších úkolů, jen když má volnou půdu, volnou cestu a může pracovat.

Vyprávěli nám, jak úzkostlivě naslouchali všemu, co děje se v Čechách, jak báli se, aby národ neoslábl pronásledováním a protivenstvím, aby nestalo se jim to nejstrašnější, co by se jim mohlo státi, totiž aby je národ nezapřel a aby nebyli opuštěni svým vlastním národem, aby jejich hrdinství nebylo marno, báli se o to, aby vlastní jejich národ neměl dosti mužnosti a odvahy, aby přetrhal všechna pouta s říší, proti níž oni na smrt bojovali.

A proto poděkujeme všem, kteří zde u nás doma dovedli trpět s hlavou vztýčenou a nepokořenou, všem těm, kteří se nelekali hrozeb šibenicemi a žaláři, všem, kteří bez strachu a bázně, s největším nebezpečím obětovali všechno, aby s našimi bratry za hranicemi udržovali stálé spojení - ano, Sláva Dru Šámalovi! I všem těm sokolským trpitelům, kteří v žalářích trpěli za své čisté, vlastenecké, sokolské nadšení.

Až bude se psáti historie našeho národa o posledních čtyřech letech, udiví se svět, kolik tu bylo skvělého, ale skrytého hrdinství, kolik odhodlání, pomoci české věci, třebas by to mělo život státi, a my pak teprve si řekneme, že jsme si svou svobodu opravdu zasloužili, že jsme byli doma i za hranicemi ve velké chvíli hodni své minulosti, svých velkých předků, kteří tak radostně obětovali život za svou víru, za své přesvědčení a za svůj jazyk.

Nebyli jsme malí ve velké chvíli dějinné a jestli nám obdivuhodný náš přítel George Clémenceau řekl, že jsme se ukázali velikým národem, pak smí nás na chvíli opustiti naše skromnost a my smíme s důvěrou a hrdostí hleděti vstříc soudu dějin o tom, jak choval se náš národ ve chvíli své nejtěžší zkoušky. My jsme tím šťastnější, že sami jsme všechno udělali, abychom zasloužili si svou svobodu, poněvadž jsme od počátku chtěli, aby mocní naši přátelé své přátelství nedávali nehodným. Proto s tak vzácnou hrdostí

odmítali naši lidé za hranicemi každou materiální pomoc od spojenců, i když jim bylo nejhůře. Chtěli, aby svobodní a nezávislí mohli s čistým srdcem slíbiti nehynoucí vděčnost a oddanost těm, kteří za osvobození lidstva z těžkého jha násilí a moci šli v osudný boj. A my z celé duše se připojujeme k jejich vděčnosti. Z této síně roku 1871 ozval se jediný protest zákonodárných sborů pro zmučenou Francii a z této síně posíláme zase vřelý, vroucí pozdrav Francii radostné a vítězné. Posíláme jí svůj hold, svůj vroucí dík za všechno, co konala, co obětovala pro svobodu všech národů. My děkujeme všem, kteří v tomto historickém boji ji vedli k památnému vítězství. A jestliže my od roku 1871 po Sedanu protestovali proti odloučení Elsaska a Lotrink, tak my dnes s celým srdcem vítáme, že tyto Elstasy a Lotrinky vrací se zase ku krásné a nádherné Francii, kterou ani za největšího útisku nepřestali jsme milovati horoucí láskou.

Děkujeme vroucně z duše velkému národu anglickému. Děkujeme mu za všechno jeho hrdinství a bezpříkladné oběti, které přinášel, aby zbavil lidstvo dusivého tlaku pruského militarismu a národního násilnictví a aby zjednal nám malým národům plnou svobodu a samostatnost. Bezpříkladná pevnost a neustrašenost Anglie i Francie i ve chvílích nejtěžších bude nám zářivým vzorem ve všech těžkostech a obtížích nového, svobodného našeho života.

A s hlubokou vděčností vzpomínáme Států severní Ameriky, těch, kteří světu dali zářný příklad nejčistšího idealismu, kdy šli v hrozný světový boj beze všech praktických a politických zámyslů, nýbrž jen proto, aby dopomohli ve světě k vítězství právu a spravedlnosti a opravdové demokratické svobodě.

Český národ vždycky s vděčností bude vzpomínati velikého jejich presidenta W. Wilsona, který pro všecko to, co bylo nejčistšího a nejideálnějšího, v duchu obyvatelů severní Ameriky našel vždycky tak vznešeného výrazu.

Děkujeme Itálii, děkujeme z duše velké trpitelce Belgii, spřáteleným nám Rumunům a všem spojencům za všecku krev, kterou prolévali pro lepší budoucnost lidstva a v dějinné chvíli vzpomínáme zejména bratrských nám Jihoslovanů, nerozlučně s námi spojených společným utrpením a společnými velkými cíli naší budoucnosti. My posíláme hrdinnému Srbsku, našim drahým

bratřím chorvatským a slovinským, kteří všichni svorně a šťastně budou bohdá žít ve spojeném Jihoslovanstvu, svůj bratrský srdečný pozdrav. A s hlubokou vděčností pamatujeme millionů lidských životů, které Rusko obětovalo pro společnou věc spojenců, pro naši věc. A národu Ruskému posíláme ubezpečení, že je nám stejně drahým ve štěstí, jako v neštěstí.

Se všemi slovanskými národy, zejména s Poláky, jichž svobodu upřímně uvítáme, chceme žít v opravdovém bratrství. Víme, čím jsme všem povinni, ne krásnými slovy, nýbrž skutky a celým svým životem. Chceme být hodni své svobody a jest naší pevnou vůlí, aby Československá republika byla zemí opravdově demokratické svobody, kde by nebylo utiskovaných ani politicky, ani národně, ani sociálně. Pevně a nezlomně trváme však na tom - poněvadž je to prohlášení nás všech, dovolte, abych to přečetl - aby neporušen zůstal staletou historií posvěcený celek zemí československých a za žádnou cenu nevzdáme se spojení se svými bratry Slováky, kteří nejlépe vědí, že národ náš miluje je upřímnou, bratrskou láskou se všemi jejich zvláštnostmi, s jejich krásným svérázem a že nechceme nic jiného, než aby po svém, volně a svobodně se rozvíjeli ve společné naší vlasti!

A jménem první vlády svobodné československé republiky zde mohu také prohlásit, že německý národ, v hranicích státu našeho bydlící, nemá nejmenší příčiny obávat se o svůj národní rozvoj.

Věrní své minulosti i svým demokratickým tradicím, nechceme své krajany německé - postaví-li se loyálně na půdu našeho státu - nijak zkracovat v kulturním a jazykovém jejich rozvoji. Náš stát ovšem bude českým státem, tak, jak jsme si jej vydobyli krví a utrpením Ale naší hrdostí a touhou by bylo, aby nikdo zde u nás, kdo není Čechem, necítil se utiskovaným a nesvobodným.

My příliš dlouho cítili všechno barbarství kulturních útisků, všechno ponižování svého národa, kterému nedávali ani práv jazykových, ani škol nutných pro vzdělání v jazyku mateřském, abychom se chtěli dopouštět stejných hříchů proti svobodě a kultuře! Cítíme se vnitřně dosti silnými, abychom beze všeho násilí, bez útisku druhých spoléhali jen na vlastní síly a na svou vše obětující lásku k svému národu.

Bohaté národohospodářské možnosti, možnosti hospodářského a sociálního vývoje našeho státu také všem stejně budou dány. My nebudeme

nápodobovat starý rakouský systém, který naše země násilně a úmyslně omezoval v jejich hospodářském vývoji. My chceme, aby všechny části naší republiky rovnoměrně a stejně braly podíl na našem novém rozmachu ekonomickém a sociálním.

Ostatně ale my bojovali a trpěli za celý národ, tedy i za ty statisíce našich statečných menšin, které v nevýslovných útrapách zachovaly si své češství a tedy nejen pro historická práva, nýbrž i pro právo těchto staniců na volný a svobodný život národní nikdy nepřipustíme roztrhání svých českých zemí. A staleté utiskování a staleté jejich utrpení jest platnějším titulem na právo sebeurčení, než násilné jich odnárodňování se strany německé většiny.

Zrovna zde v těchto síních pamatujeme na těžký svůj zápas, na to, s jakým úsilím, strádáním a ponížením musili jsme dobývat každého kousku svého práva.

A dnes zde pozdravujeme svůj svobodný volný československý stát!

Jsme šťastni, že došli jsme ho v takém klidu a pořádku, bez krveprolití a násilí! A tu mám za svou povinnost, poděkovati zde - dojistá jménem Vás všech - těm, kteří za nepřítomnosti ostatních členů presidia Národního Výboru ve Švýcarech s takovou energií a rozvahou a nadlidskou pílí vedli náš národ na prvních jeho svobodných krocích.

Děkujeme upřímně pánům Švehlovi, Soukupovi, Rašínovi, Stříbrnému, Šrobarovi a Scheinerovi, jakož i vídeňskému našemu představiteli Tusarovi, který v těžké své posici dělá opravdu věci obdivuhodné!

Děkujeme celému Národnímu Výboru, Sokolstvu a dělnickým tělocvičným jednotám, jakož i všem, kteří s tak upřímným nadšením v těžkém jich díle jim pomáhali.

Z národa, jež sotva svět znal, stali jsme se národem všude ctěným a váženým jen vlastní silou, mužností a odhodlaností, kázní a pořádkem, kterým všichni ochotně dávali hold svého obdivu.

Máme proto těžké povinnosti. Neodpustitelným bylo by hříchem, kdybychom to, co vydobily nám naše hrdinné legie i co vydobily sobě i nám náš národ svou neobyčejnou pevností a odhodlaností, kdybychom to jakýmkoliv způsobem promarnili.

Na nás se nyní svět dívá se sympatií a s láskou - tím větší je naše povinnost! A tak, prosím, a prosíme vás mi všichni, kterým snad svěříte

vedení věcí politických společně s Národním shromážděním, abychom ukázali v družné práci všech, že český národ dovede si svobodu nejen vybojovati, nýbrž že dovede si ji také zachovati, že dovede býti opravdu vnitřně svobodným, hodným své veliké minulosti, svých tradic a svého utrpení.

Jsme volni a svobodni! Padla těžká pouta rakouského a maďarského násilnictví! Na nás je, aby český národ dokázal, že dovede býti svobodným. Věříme a doufáme, že to plnou měrou dokážeme!

A nyní, než dovolím si Vás vyzvati k volbě předsednictva musíme vykonati něco, co opravdu již dožrálo.

My nemůžeme sice dnes, poněvadž nejsme ještě konstituantou, ve státní základní zákony vtělit to, čím žít chceme. Ale jedno může již dnes národní shromáždění prohlásiti. Všecka pouta, která nás vázala k dynastii Habsbursko-Lotrinské, jsou přervána. Konec jest smlouvám z r. 1526 i pragmatické sankci. Dynastie habsburskolotrinská ztratila všechna práva na trůn český. A my svobodni a volni prohlašujeme, že náš stát československý jest svobodnou československou republikou. A abychom doplnili všechno to, pak prosím Vás, abyste prvním presidentem Československé republiky zvolili Tomáše Masaryka. (Výborně! Sláva! Potlesk) Prohlašuji tedy profesora dra. Tomáše G. Masaryka jednohlasně zvoleným presidentem Československé republiky.

Zdroj: Digitální knihovna Parlamentu ČR,

<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/001schuz/s001001.htm>

E. Programové prohlášení Kramářovy vlády

Používáme této prvé schůze Národního shromáždění na prahu letošního roku, abychom po poradách o programu, které vláda za účasti presidenta republiky konala dne 3. a 4. t. m., narýsovali zhruba úkoly, jež nás čekají a jež nutně vyžadují rozřešení ještě dříve, než budou provedeny všeobecné volby do sněmu ústavodárného.

Přední starostí vlády bude, jakmile slavné Národní shromáždění vyřídí předlohu o novém volebním řádu do obcí, aby byly vypsány volby a ihned s největším urychlením provedeny. Vláda doufá, že nová zastupitelstva vynasnaží se ze všech sil, aby vyplnila velké naděje, které lid československý klade v činnost své samosprávy, postavené na nejširší demokratické základy.

Vláda má však také za svou povinnost, všecko podniknouti, aby mohly býti volby do sněmu ústavodárného provedeny co nejdříve. Jest ovšem nutno vyčkati konečného rozhodnutí mírové konference o hranicích naší republiky a pro utváření volebních okresů znáti poměry populační, jak se utvářily průběhem posledního desetiletí a hlavně následkem války. Vláda jest hotova vše učiniti, aby bylo možno provést volby na podzim letošního roku.

Ve směru hospodářském i sociálním trpí celý život republiky zhoubnými následky čtyřleté války. Válka přinesla nám sice svobodu politickou, hospodářsky však těžce doléhá na nás dosud katastrofální porážka státu, v němž byli jsme dříve nuceni žíti.

Činnost vlády na tomto poli ponese se dvojím směrem: jednak jest odstraňovati zla, provázející každou válku, zejména obrovskou válku světovou, jednak bude nutno vyvinouti práci tvůrčí.

Jest to nejprve lichva se životními potřebami, kterou vláda jest odhodlána se vši bezohledností stíhati jako nejtěžší zločin proti lidu a státu. Ve směru tom byly dány úřadům nejpřísnější rozkazy a orgány výkonné i kontrolní k potírání lichvy byly patřičně rozmnoženy.

Vláda jest pevně přesvědčena, že toto její odhodlání bude celou naší veřejností co nejhornivěji podporováno a že každý bude spatřovati svou zásluhu v tom, když umožní, aby všichni ti, které ani osvobození národa

nezdržuje před pokračováním v jejich zločinném sobectví, byli úřadům oznámeni a k trestající spravedlnosti dovedeni.

Vláda také očekává, že v těchto svých akcích nebude nijakým způsobem rušena a bude ušetřena všech nutností, zakročiti tam, kde by se konaly akce svémocné.

Rozvrácené finance bývalého státu a znehodnocená měna jsou rovněž jednou z příčin drahoty a obtížnosti nového podnikání. Proto bude snahou vlády, aby přísným a bezohledným prováděním zákona o daních z válečných zisků vrátila státu nepoměrné obohacení jednotlivců z válečných poměrů a aby pronikavým opatřením (zejména dávkou ze jmění) postarala se o nápravu měny jakožto řádného základu hospodaření státního.

Převést hospodářství do poměrů mírových, vštípit zase našemu lidu vědomí povinnosti k práci, pokládá vláda za jeden z nejdůležitějších tvůrčích úkolů, i má přímo za povinnost státu, tuto přeměnu podporovati vlastními veřejnými pracemi, jakož i tak, aby veškerému podnikání dostalo se nutných surovin i pracovních sil, aby vytvářeny byly nové hodnoty, jež usnadní normální vývoj hospodářského života naší republiky.

Pro toto podnikání a všechnu výrobu jest nejdůležitějším prostředkem uhlí. Proto jest vláda přesvědčena, že uhlí nemůže zůstat ve volné dispozici soukromníků a jest odhodlána, za součinnosti slavného Národního shromáždění zjednati státu plné ovládnutí tohoto prostředku výrobního.

Vyvlastnění velkostatků, přesahujících určitou výměru, má vláda za nezbytnou potřebu poválečného hospodářství. Kolonisace jest hospodářskou i sociální nutností. Aby tato veliká reforma stala se dobrodiním sociálním a aby také prospěla rozvoji našeho zemědělství, vyživování obyvatelstva a zájmům státu, uspořádá vláda ve spojení s Národním shromážděním anketu znalců ze všech tříd, zúčastněných na rozřešení této otázky.

V rámci tohoto programu a k cílům v něm vytčeným hodlá vláda pracovati také jednotlivými opatřeními, která nelze dopodrobna vypočítávati. Vláda však pokládá za svou povinnost, upozorniti výslovně, že převzala správu státu v době naprostého rozkladu, že musí pracovati na vybudování nového státu od samých jeho základův a že až dosud nemá po ruce potřebných sil.

Všechny základy mravní byly válkou a nepoctivou a prolhanou politikou Vídně a Budapešti otřeseny. Vláda jest si vědoma své povinnosti, že musí vší silou působiti k tomu, aby zejména výchově mládeže, vládou rakouskou za doby války tak zvlčile zanedbané, věnována byla nejvážnější péče a aby odstraněny byly všechny překážky, které školství naše tíží.

Ale vláda jest také odhodlána, všemi prostředky hájiti pokoje a pořádku v naší republice a bezohledně potírati všecko, co by ohroziti mohlo onen imponující mužný klid, se kterým provedeno bylo naše osvobození, a který nám zjednal v celém světě tolik obdivu a upřímného přátelství. Všechno, co právem očekáváme od mírové konference pro svou budoucnost, všechno politicky i hospodářsky skvělé postavení naší republiky ve střední Evropě, které budí závist našich odvěkých nepřátel a které by nám zjednati chtěli naši věrní přátelé ve státech dohody, závisí na tom, budeme-li jako dosud baštou svobody a pořádku. Vláda by se tudíž prohřešila na budoucnosti národa, kdyby neměla odvahy a rozhodnosti, chrániti klidného a organického rozvoje našeho státu proti každému jeho rušení a potírati bezohledně ty, kteří pokoušejí se o nepořádky nebo násilný převrat, jako nepřátele vlasti. Bylo by hříchem zapomínati, že každý nepořádek, každá násilnost posiluje všechny ty, kteří vzpomínají ještě na staré doby a nedovedou se smířiti s naší svobodou, ať jsou za hranicemi našeho státu, nebo doma mezi námi.

Přes všechny obtíže jest však vláda přesvědčena, že za součinnosti všech v národě podaří se nám přemoci všechny těžkosti a dosíci vytčených cílů. O tuto součinnost žádáme.

Převážná většina národa jest naplněna radostným vědomím, že pevnost a neústupnost našeho národa doma a bezpříkladná obětavost jeho synů za hranicemi zjednaly mu možnost velké práce tvůrčí.

Věříme, že národ náš se ukáže velké doby důstojným. Takto žádá kategoricky na každém plnou odpovědnost vlastní a dobrovolnou, nezlomnou kázeň občanskou, by velké a dějinné dílo našeho osvobození bylo trvale dovršeno a trvale zabezpečeno.

Zdroj: Digitální knihovna Parlamentu ČR,

<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/014schuz/s014002.htm>

F. Před uznáním Sovětů, článek z Národních listů z 24. ledna 1926

Tak tedy čsl. republika, český národ, přední předbojník myšlenky Slovanské, uzná Sověty za právní vládce toho, co se kdysi nazývalo Ruskem! Hradní stráž, vojáci čsl. státu, vzdají zbraněmi čest vyslanci Sovětů, který u nás zastupovati bude ty, o nichž nám, ministerské radě i předsedům klubů po svém návratu president republiky vypravoval, že v Kijevě – odpusťte! – dělali svou potřebu na nahá těla ubitých našich hochů legionářů. My, kteří děkujeme za svou svobodu Rusům, kteří nechtěli opustiti své bratry Srby, a jejichž car první ze spojenců a dlouho jediný stál za naši svobodu a samostatnost, uznáváme jako zákonné vládce toho Ruska ty, kteří s německou pomocí dostali se do Ruska, kteří za německé peníze rozvrátili ruskou armádu, vyvraždili i s carem a s jeho rodinou 2 miliony ruských lidí, miliony vyhnali do bídy a nouze do ciziny, miliony ubohých mužiků svou šílenou sociální politikou dovedli do smrti hladem a do lidojedství, zničili hospodářsky celou Rus, a kteří z daní, vydřených násilím na zbědačelém mužiku vydrží armádu čekistů a špionů a platí po celém světě agenty rozvratu a sociální revoluce. My máme uznati ty, kteří, jako morovou nákazou ničí duše ruské mládeže, vychovávají ji k nejstrašnějšímu mravnímu rozvratu a cynismu, my, vyznavači humanity, uznáváme ty, kteří neznají práva, kteří surově šlapou po všem, co bylo lidstvu drahým, po humanismu i civilizaci, kteří znají jen krvavé násilí a kteří drží se jen tím, že střílejí lidi bez soudu nebo rozsudkem soudů, jimž uloženo za přední povinnost mysliti na udržení sovětů a jež pak pro „zásluhy o revoluci“ odpouští vraždy, krádeže, zpronevěry i násilí, anebo tím, že nepohodlné lidi posílají prostě k ledovému okeánu, aby cestou nebo tam stali se navždy nenebezpečnými... My, kteří se chlubíme svým demokratismem, uznáme ty, kteří neznají žádné svobody, ani tisku, ani shromáždění, ani svobodu smýšlení, kteří donucují a navádějí děti ve svých školách, aby se odcizili rodině a udávali rodiče, řeknou-li doma něco proti sovětům... Naši katolíci dají snad souhlas k uznání těch, kteří vyhlásili válku náboženství, tomu „opiu“ pro ohlupování lidí, kteří povraždili tisíce ruských kněží i katolické, kteří hanobí ruské chrámy a k nejsurovějším

projevům svého protináboženského smýšlení vybírali si oltáře a kteří všemi prostředky vedou boj na rozvrácení církevního života až do falšování posledního posláni patriarchy, záhadnou smrtí zemřelého...

A proč všechna ta pohana našeho Slovanství? Protože prý udělali tak i jiní! Anglie žila ve stoletém soupeřství s Ruskem a chtěla mít proto dotud Rusko slabé, rozvrácené bolševismem, dokud sama nepoznala, jak bolševici dovedou bouřiti jí kolonie od Egypta do Indie a jak dovedli nabýti vlivu v Číně. Itálie neznala nikdy než sacro egoismo, snila o hospodářském ovládnutí ruského Jihu a nemá také nejmenšího zájmu, aby Rusko bylo silné a slovanské, když si vzpomene na Jihoslavii, a na Gorici a Istrii. Že však ve Francii pp. Herriot a de Monzie, který také pruskému ministru vyučování dovedl už před Locarnem nabízet duševní spolupráci, uznali Sověty a tím zatarasili Francii cestu k budoucímu Rusku, je pro nás, kteří jsme snili o frankoslovanské budoucnosti, sice velmi bolestné, ale nezavazuje přece nás, abychom udělali chybu ještě daleko těžší a pro budoucnost ještě osudnější.

To všechno nejsou Slované. Oni by sice nebyli zvítězili bez ohromných obětí ruských, ale konečně vděčnost není prý politika. Ale proč zapomínáme, že Amerika, která jediná, jako Rusko, šla do války z idealismu, Sověty neuznala, a proč my, Slované, my, kteří za svou svobodu především děkujeme také Rusku, proč my sami si nechceme přiznati, že jsme něco jiného, než ti druzí, že máme mravní závazky, že vděčnost u nás opravdu musí býti naší politikou, pro naši budoucnost jediné správnou?

Což nechápeme, že navždy ničíme možnost slovanského sjednocení, jediné pevné a spolehlivé záruky své samostatnosti, když opouštíme slovanskou věc, uznávající ty, kteří svou zradou, na Rusku spáchanou, znemožnili slovanský mír a zničili nejpevnější záštitu Slovanstva, Rusko?

A čím to u nás odůvodňují, mimo opičením se po druhých? Budeme prý působiti na evoluci bolševiků k demokracii, když budeme v Moskvě oficiálně zastoupeni! Není to přímo dětinskou, naivní domýšlivostí? Opravdu nestojí o tom ani vážně mluvit, jako o tom, že budou u nás komunisté „hodnější“. Posud bolševici užili všude uznání k tomu, aby pod titulem diplomatických a obchodních zástupců umístili tam, kde je uznali, masu svých revolučních agentů, a že by u nás to dělali jinak, může zase tvrditi jen ten, kdo neví, jakou radostnou nadějí naplnil Moskvu milion komunistických hlasů

při posledních volbách. Ale páni, kteří si pochutnávali na hostině u pana Antonova-Ovsějenko na astrachánském kaviáru – ten hraje nejnověji všude největší úlohu k vyrábění nadšení pro spojení se Sověty, v Berlíně, v Paříži, i u nás a nikomu nevadí, že se tomu bolševici ve svých novinách postupně a s opovržením vysmívají – slibují hory doly našemu průmyslu i dělnictvu a věří s dojímavou naivností miliardovým objednávkám, které jim tak štědře slibují páni sovětští jednatelé. A zatím jsou bolševici úplně hotovi se svým famósním „plánem“, úplně prohráli proti sedlákům, místo vývozu obilí, na které počítali a které předprodali, musili v Americe kupovati obilí, aby dostali těmto závazkům, stornují objednávky a nebudou s to, aby dělali nové, poněvadž obilí nemají a nedostanou je od mužíka, leč za drahou cenu, a len, dříví a nafta nestačí na to nejnnutnější.

K charakteristice nynějšího stavu sovětského hospodářství chci uvést jen slova pana Dzierdzinského na prosincové konferenci „Kompartie“: „V tomto roce koupili jsme za hranicemi, počítajíce na vývoz obilí, za 84 mil. rublů hotových výrobků. Nyní jsme musili vývoz obilí náhle zmenšiti, a poněvadž hotové výrobky byly už zakoupeny, a sice na krátký, 6-8 měsíční úvěr, musíme v tomto roce vyloučiti z programu dovozu celou řadu surovin. Důsledkem této situace může být, že, dostávajíce manufakturu z ciziny, budeme nuceni omeziti výrobu svých vlastních textilních továren, a sice z nedostatku suroviny.“ Kaviár na hostiny, to ještě bolševici dovedou vyvážet, dokud bude zima, ale obilí, to je už obtížnější, jednak poněvadž je selské hospodářství zničeno, a pak dnes už nelze posílati na sedláky rudou milici, jako dřív, aby z nich obilí vynutili. Proti mužíkům to bolševici na celé čáře prohráli! A kupní cena červonce, nehledě na uměle udržovaný bursovní kurs, v Rusku samém stále klesá, poněvadž od léta stále roste inflace.

A v takové situaci chceme my Sověty uznávati, abychom dostali od nich objednávky na stroje a průmyslové výrobky! Když jim je dáme na úvěr, zavalí nás objednávkami, že ani náš průmysl nestačí to vyráběti, ať je uznáme nebo neuznáme, ale ovšem placení není uznáním zaručeno, leda by to platil nakonec „bohatý“ náš stát, na nějž čekají reparace a platy za osvobození. A to snad za ten kaviár a to víno, které vzbudilo tolik nadšení, přece jen nestojí! Máme u nás tolik chudáků, kterým bychom mohli a měli rozdávat, kdybychom měli zbytečné stamiliony!

Jak jinak to u nás vypadá, než jsme si to představovali v dobách, kdy celý národ v úzkosti čekal na každou zprávu z ruského bojiště, kdy jsme byli doma všickni, kteří jsme chtěli svobodu a ne Rakousko, tak upřímně Slované, a když naši v Rusku tvořili první hrdinnou družinu a brigádu! Nemohli jsme tenkrát zpívat svou píseň, která v nás vždycky budila bujarou víru a naději, svou: „Hej, Slované!“ – ale byli jsme plni jedním duchem – nyní se však bojím, aby nám Rusové jednou neřekli, že bychom místo „Hej“ měli zpívat – „Fuj Slované!“

Zdroj: Kramář, K.: Naše slovanství a uznání Sovětů, Praha 1927, s. 3 – 7

21. Prameny a literatura

Prameny

Stenografické záznamy

Digitální knihovna Parlamentu ČR (umístěná na webových stránkách Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR: <http://www.psp.cz/eknih/>)

Stenografické záznamy z jednání Říšské rady (umístěny na webových stránkách rakouské National Bibliothek: http://alex.anb.ac.at/sten_pro_ah.htm)

Paměti

Kramář, K.: Paměti, Praha 1938

Paměti dra Aloise Rašína, Praha 1929

Kramářovy spisy, projevy a fotografie

Kramář, K.: České státní právo, Praha 1896

Kramář, K.: Poznámky o české politice, Praha 1906

Kramář, K.: O české politice, Praha 1909

Kramář, K.: O zahraničních otázkách, Praha 1919

Kramář, K.: První dny, in: Červinka, V. (ed.): Z dob persekucí a kriminálů, Praha 1920, s. 152 - 176

Kramář, K.: Ruská krise, Praha 1921

Kramář, K.: Pět přednášek o zahraniční politice, Praha 1922

Kramář, K.: Na obranu slovanské politiky, Praha 1926

Kramář, K.: Naše slovanství a uznání Sovětů, Praha, 1926

Kramář, K.: Československý stát a Slovanstvo, Praha 1927

Tři projevy dra Karla Kramáře, Praha 1930

Kramář, K.: Spectator: Získali jsme uznáním SSSR de jure?, Brno 1934

Řeči a projevy předsedy první vlády československé, usp. F. Stašek a J. R. Marek, Praha 1935

Kramář, K.: Dr. Karel Kramář o sobě, Praha 1937

Dr. Karel Kramář k vám mluví, Praha 1938

Kramářův soud nad Benešem, Praha 1938

Kramář, K.: Hlas, který nebyl umlčen (Soubor úvah a projevů Dr. Karla Kramáře), Praha 1939

Dr. Karel Kramář ve fotografii, Praha 1939

Vydané prameny (edice)

Bílek, J., Kokešová, H., Quagliatová, V., Swierczeková, L. (ed.): Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář, Praha 2005

Boj o směr vývoje československého státu, I., II., Praha 1965

Kokešová, H.: Eduard Albert (Příspěvek k životopisu a edice korespondence), Praha 2004

Šolle, Z. (ed.): Vzájemná neoficiální korespondence T. G. Masaryka s Eduardem Benešem z doby pařížských mírových jednání (říjen 1918 – prosinec 1919), Praha 1994

Tobolka, Z. V. (ed.): Proces dra Kramáře a jeho přátel, Praha 1918

Vznik Československa 1918 (Dokumenty československé zahraniční politiky); Ústav mezinárodních vztahů; Praha 1994

Programy politických stran

Program Československé národní demokracie, schválený valným sjezdem strany dne 25. března 1919, Praha 1919

Pražák, P.: Přehled a program politických stran v Československu, Turnov 1935

Hodáč, F. X.: Deset úkolů Národního sjednocení, Praha 1935

Archivní fondy

Archiv Národního muzea

Literární archiv Památníku národního písemnictví

Archiv Českého rozhlasu

Literatura

Balík, S., Hloušek, V., Holzer, J., Šedo, J.: Politický systém českých zemí 1848 – 1989, Brno 2003

Běloševská, L., Sládek, Z.: Karel Kramář (Studie a dokumenty k 65.výročí jeho úmrtí), Praha 2003

Beneš, E.: V Ženevě a v radě spojenců, in: Naše revoluce, 1925/1926, s. 1 - 29

Broklová, E.: Československá demokracie, Praha 1992

Broklová, E.: První československá ústava: Diskuse v Ústavním výboru v lednu a únoru 1920, Praha 1992

Broklová, E.: Prezident Republiky československé. Instituce a osobnost T. G. Masaryka, Praha 2001

Broklová, E.: Národní menšiny v Československu, in: Mikule, V. (ed.): Pocta Františku Šamalíkovi k 80. narozeninám, Praha 2003, s. 139 – 153

Cabada, L.: Český stranický systém 1890 – 1939, Plzeň 2000

Čapek, K.: Hovory s T. G. Masarykem, Praha 1990

Čapka, F.: Dějiny zemí Koruny české v datech, Praha 1998

Čechurová, J.: Kramář a Masaryk, in: Historický obzor, 1998, č. 3/4, s. 71-74

Čechurová, J.: Česká politická pravice, Praha 1999

Čechurová, J.: Krystalizace národní demokracie ve 20. letech, in: Valenta, J., Voráček, E., Harna, J.: Československo 1918-1938 (Osudy demokracie ve střední Evropě), Praha 1999

Čechurová, J.: České politické elity po vzniku Československa, in: Doubek, V. (ed.): Společnost v přerodu. Češi ve 20. století, Praha 2000, s. 221 - 230

Čechurová, J.: Politik, který přežil celou smrti i pokus o atentát, in: Lidové noviny, 2001, 30. 11.

- Čechurová, J., Stehlíková, D., Vandrovcová, M.: Karel a Naděžda Kramářovi doma, Praha 2007
- Červinka, V.: Z doby perzekucí a kriminálů, Praha 1920
- Červinka, V.: Karel Kramář, jeho život a význam, Praha 1930
- Dr. Karel Kramář – k šedesátým narozeninám, Praha 1920
- Dejmek, J.: Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918-1992), Praha 2002
- Doubek, V.: T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910, Praha 1999
- Doubek, V.: Česká politika a Rusko (1848-1914), Praha 2004
- Doubek, V., Pehr, M., Tomeš, J. (ed.): Na pozvání Masarykova ústavu 2, Praha 2005
- Doubravová, V.: Karel Kramář a československá zahraniční politika v letech 1918 - 1922, diplomová práce na FF UK, Praha 1971
- Efmertová, M. C.: České země v letech 1848 – 1918, Praha 1998
- Fic, V.: Národní sjednocení v politické struktuře buržoazního Československa v letech 1934 – 1935, in: ČsČH, 1978, č. 1, s. 26 - 57
- Gahlerová, J.: Karel Kramář a Národní demokracie v letech 1919-1937, diplomová práce na FSV UK, Praha 2002
- Gajanová, A.: Dvojí tvář. Z historie předmnichovského fašismu, Praha 1962
- Garver, B. M.: The Young Czech Party 1874-1901 and the Emergence of a multi-party System, New Haven-London, 1978
- Georgiev, J., Kysela, J. (ed.): Kapitoly z dějin stavovského a parlamentního zřízení (Chapters from the History of Representative and Parliamentary Institutions), Praha 2004
- Gruchala, J.: Karel Kramář a sprawy polskie (1918-1937), in: Studia historiczne, 1997, č. 3, s. 359-373
- Hamajda, P.: Ustavení a činnost Kramářovy vlády, diplomová práce na FF UK, Praha 1991
- Harna, J.: Politický systém první republiky, in: Dějiny a současnost, 1990, č. 2, s. 43-6
- Hašek, J.: Dr. Karel Kramář, in: Hašek, J.: Galerie karikatur, Praha 1964, s. 7

- Havránek, J.: Karel Kramář, in: Dějiny a současnost, 1969, č. 4, s.12-14
- Hejralovy, S. a D.: Byli jsme a budem, in: Vodsedálek, I., Sládková, A., Řehořová, I. (ed.): Putování s medvědem (Sborník k výročí 650 let města Vysokého nad Jizerou 1354 – 2004), Liberec 2004, s. 55 - 62
- Herman, K., Sládek, Z.: Karel Kramář a jeho slovanství, in: Slovanský přehled, 1970, č. 5, s. 321-336
- Herman, K., Sládek, Z.: Slovanská politika Karla Kramáře, Praha 1971
- Herman, K.: Novoslovanství a česká buržoazie, in: Kapitoly z dějin vzájemných vztahů národů ČSR a SSSR, Praha 1958, s. 235 – 310
- Hojda, Z., Ottlová, M., Prah, R. (ed.): Slovanství a česká kultura 19. století, Praha 2006
- Hrodek, D. (ed.): Slovanství ve středoevropském prostoru (Iluze, deziluze a realita), Praha 2004
- Hudec, J.: Ruská revoluce, I., II., Praha 1920
- Chinyaeva, J.: Ruská emigrace v Československu, in: Slovanský přehled, 1993, č. 1, s. 14-24
- Ježek, F.: Tři, Praha 1936
- Kalandra, Z.: Intelektuál a revoluce, Praha 1994
- Kárník, Z.: České země v éře První republiky (1918 – 1938), I.-III., Praha 2003
- Kautman, F.: Naděje a úskalí českého nacionalismu (Viktor Dyk v českém politickém životě), Praha 1992
- Klaus, V., Ehlová, M., Čechurová, J., Holman R.: Alois Rašín – český politik, právník a národohospodář, Praha 2003
- Klímek, A., Kubů, E.: Československá zahraniční politika 1918-1938, Praha 1995
- Klímek, A.: Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XIII. (1918-1929), Praha-Litomyšl 2000
- Klímek, A.: Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XIV. (1929-1938), Praha – Litomyšl 2002
- Klímek, A.: Vítejte v První republice, Praha 2003

- Kolář, M.: Letní sídlo Karla Kramáře, in: Vodsed'álek, I., Sládková, A., Řehořová, I. (ed.): Putování s medvědem (Sborník k výročí 650 let města Vysokého nad Jizerou 1354 – 2004), Liberec 2004, s. 89 – 93
- Kol. aut.: Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948, Praha 2002
- Kol. aut.: Putování s medvědem (Sborník vydaný k výročí 650 let města Vysokého nad Jizerou 1354 – 2004), Liberec 2004
- Kosatík, P.: Bankéř první republiky, Praha 1996
- Kosatík, P.: Karel Kramář, in: Reflex, 1996, č. 11, s. 52 – 55
- Kosatík, P.: Český Všeslovan, in: Týden, 2004, č. 17, s. 80 - 81
- Kovtun, J.: Masarykův triumf, Praha 1991
- Kovtun, J.: Slovo má poslanec Masaryk, Praha 1991
- Kovtun, J.: Republika v nebezpečném světě (Éra prezidenta Masaryka 1918 – 1935), Praha 2005
- Krejča, O. L.: Český fašismus (1938 – 1945), in: Soudobé dějiny, 2004, č. 1 - 2, s. 11 – 55
- Krejčí, O.: Nová kniha o volbách, Praha 2006
- Krofta, K.: Politická postava Karla Kramáře, Praha 1930
- Kučera, M.: Příspěvek k výkladu vzájemného vztahu K. Kramáře a T.G. Masaryka, in: Dejmek, J. (usp.): České země a Československo v Evropě XIX. a XX.století, Praha 1997, s. 127-152
- Kučera, M.: Skica vývoje českého politického realismu, in: Doubek, V., Pehr, M., Tomeš, J. (ed.): Na pozvání Masarykova ústavu 2, Praha 2005, s. 21 - 30
- Kvaček, R.: První světová válka a česká otázka, Praha 2003
- Lemberg, H., Heumos, P.: Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa, München 1993
- Lemberg, H.: Das Erbe des Liberalismus in der ČSR und die Nationaldemokratische Partei, in: Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat, München – Wien 1979, česky též viz Lemberg, H.: Dědictví liberalismu v ČSR a Národně demokratická strana, in: Lemberg, H.: Porozumění (Češi-Němci-Východní Evropa 1848-1948), Praha 1999, s. 81-100

Lemberg, H.: Karel Kramářs Russische Aktion in Paris 1919, in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge 14, 1966, s. 400 – 428, česky též viz Lemberg, H.: Ruská akce Karla Kramáře v Paříži 1919, in: Lemberg, H.: Porozumění (Češi-Němci-Východní Evropa 1848-1948), Praha 1999, s. 134-165

Lemberg, H.: Karel Kramářs Reise zu Denikin 1919, in: Felder und Volfelder russischer Geschichte. Studien zu Ehren von Peter Scheibert. Hrsg. I. Auerbach, A. Hillgruber u. G. Schramm. Freiburg/Br. 1985, s. 220 – 240, česky též viz Lemberg, H.: Cesta Karla Kramáře k Děnikinovi v roce 1919. Český politik v ruské občanské válce, in: Lemberg, H.: Porozumění (Češi-Němci-Východní Evropa 1848-1948), Praha 1999, s. 165-187

Lemberg, H.: Die tschechischen Konservativen 1918 - 1938, in: Aktuelle Forschungsprobleme um die Erste Tsechoslowakische Republik. Hrsg. Bosl, K. München – Wien 1969, s. 113 - 131

Lenderová, M.: Osobnosti Semilská, Semily 1998

Lovčí, R.: Alice Garrigue Masaryková a Československý červený kříž v letech 1919 – 1938, in: Časopis Národního muzea, 2003, č. 3 – 4, s. 167 – 211

Lukáš, V.: Vysoké nad Jizerou (Pohledy do minulosti daleké i nedávné), Vysoké nad Jizerou 1992

Lustigová, M.: Projevy Karla Kramáře v Národním shromáždění v letech 1918 – 1937, diplomová práce na FF UK, Praha 2003

Lustigová, M.: Kramářův pohled na Rusko, in: Historický obzor, 2003, č. 5/6, s. 116-123

Lustigová, M.: Karel Kramář's Speeches in the National Assembly (1918-1937), in: Georgiev, J., Kysela, J. (ed.): Kapitoly z dějin stavovského a parlamentního zřízení (Chapters from the History of Representative and Parliamentary Institutions), Praha 2004, s. 149 – 169

Lustigová, M.: Karel Kramář a jeho slovanská politika, in: Hrodek, D. (ed.): Slovanství ve středoevropském prostoru (Iluze, deziluze a realita), Praha 2004, s. 145 – 155

Lustigová, M.: Jaká byla politika první republiky?, in: Nový Polygon, 2005, č. 4, s. 56 – 61

Lustigová, M.: Předválečné rusofilství a slovanství Karla Kramáře, in: Hojda, Z., Ottlová, M., Prah, R. (ed.): Slovanství a česká kultura 19. století, Praha 2006, s. 56 - 70

Lustigová, M.: Karel Kramář's Speeches in the Czechoslovak National Assembly (1918-1937), in: Parliaments, Estates & Representation, November 2006, 147 – 160

- Lustigová, M.: Význam parlamentní rétoriky pro obraz politika na příkladu Karla Kramáře, in: Němec, J., Šustková, M. (eds.): III. Kongres českých politologů, Praha – Olomouc 2006, s. 406 - 418
- Lustigová, M.: Kramářova kritika politického systému první republiky, in: Machát, Z., Slačálek, O., Znoj, M. (eds.): Nezapomenuté historie (Františku Svátkovi k sedmdesátinám), Praha 2007, s. 118 – 132
- Lustigová, M.: Karel Kramář a první světová válka, in: Časopis Národního muzea – řada historická, 2007, č. 1 – 2, s. 87 – 102 – v tisku
- Lustigová, M.: Rok 1919 jako zlom v politické kariéře Karla Kramáře, in: Na pozvání Masarykova ústavu 4, Praha 2007 – v tisku
- Marek, P.: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1998, Olomouc 2000
- Masaryk, T. G.: Cesta demokracie (Soubor projevů za republiky), sv. I., 1918-1920, Praha 1933
- Masaryk, T. G.: Česká otázka. Naše nynější krize, Praha 1990
- Masaryk, T. G.: Světová revoluce, Praha 1933
- Masaryk, T. G.: O bolševictví, Praha 1921
- Masaryk, T. G., Beneš, E.: Otevřít Rusko Evropě, Praha 1922
- Měšťan, A.: Slované a slovanství v ČSR 1918-1938, in: Valenta, J. a kol.: Československo 1918-38 (Osudy demokracie ve střední Evropě), Praha 1999, s. 368-82, 483-88
- Měšťan, A.: Slovanský prvek při vzniku Československa, in: Kučerová, S. (ed.): Českoslovenství – středoevropanství – evropanství, Brno 1998, s. 156 - 159
- Naděžda Nikolaevna Kramarz, Praha 1937
- Národní shromáždění Republiky Československé 1918-1928, Praha 1928
- Národní shromáždění v druhém desetiletí 1928-1938, Praha 1938
- Nejedlý, Z.: Dr. Kramář. Rozbor politického zjevu, Praha 1920
- Nolte, E.: Fašismus ve své epoše, Praha 1999
- Nová, J.: Karel Kramář – student a české střední školství druhé poloviny 19. století, in: Časopis Národního muzea – řada historická, 2000, č. 1-2, s. 56-68

- Novotná, T.: Proměny československého volebního systému (Reformy dvacátých let), in: Politologická revue, 2003, č. 1, s. 34 - 56
- Olivová, V.: Československé dějiny 1918-1938, 1-2, Praha 1993
- Opočenský, J.: Cesta českých politiků do Švýcar v říjnu r. 1918, in: Naše revoluce, 1926/1927, s. 361-399
- Pasák, T.: Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945, Praha 1999
- Paulová, M.: Dějiny Maffie, Praha 1937
- Paulová, M.: Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916 – 1918, Praha 1968
- Pekař, R.: Milostné listy Karla Kramáře Naděždě Nikolajevně Abrikosové, in: Slovanský přehled, 2004, č. 1, s. 129 – 162
- Pernes, J.: Pod habsburským orlem, Praha 2001
- Pernes, J.: František Josef I., Praha 2005
- Peroutka, F.: Budování státu, I.+II., III.+IV., Praha 2003
- Prachařová, L.: Fenomén Německa a němectví v politice Karla Kramáře v 90. letech 19. století, diplomová práce na FF UK, Praha 1989
- Procházka, R.: Dr. Karel Kramář, Praha 1920
- Prokůpek, A.: Dr. Kramářovi do památníku, Praha 1930
- Prokš, P.: Politikové a vznik republiky 1914 – 1918, Praha 1998
- Průková, M.: Podnikatelské aktivity Karla Kramáře v severovýchodních Čechách. Osudy vily ve Vysokém nad Jizerou, diplomová práce na FF UK, Praha 2002
- Průková, M.: Osudy Kramářovy vily ve Vysokém nad Jizerou, in: Slovanský přehled, 2004, 4. 4, s. 637 - 655
- První ministerský předseda ČSR Dr. Karel Kramář, Praha 1938
- Puškarev, S. G.: Karel Kramář a Slovanstvo, Praha 1927
- Rádl, E.: Válka Čechů s Němci, Praha 1993
- Rádl, E.: O německé revoluci. K politické ideologii sudetských Němců, Praha 2003
- Rosůlek, P., Cabada, L.: Evropa národů, patriotů a integrace, Pelhřimov 2002

- Rychlík, J.: Češi a Slováci ve 20. století, I., Bratislava 1997
- Rychlík, J.: Dějiny Bulharska, Praha 2000
- Rychlík, J.: Český fašismus v meziválečném období a po roce 1939, in: Kučerová, S. (ed.): Českoslovenství – středoevropanství – evropanství, Brno 1998, s. 181 – 188, s. 181 - 188
- Růžička, P.: Karel Kramář a ruská bílá emigrace v prvorepublikovém Československu, diplomová práce na FF UK, Praha 2001
- Sak, J.: Rieger: Příběh Čecha devatenáctého věku, Semily 1993
- Savický, I.: Osudová setkání (Češi v Rusku a Rusové v Čechách 1914-1938), Praha 1999
- Seifert, J.: Všecky krásy světa, Praha 1999
- Serapionova, E. P.: Hledání Kramářovy vily, in: Slovanský přehled, 2001, č. 1, s. 125 – 128
- Serapionova, E. P.: Karel Kramarž i Rossija, Moskva 2006
- Sked, A.: Úpadek a pád habsburské říše, Praha 1995
- Sís, V.: Karel Kramář 1860-1930. Život a dílo, Praha 1930
- Sís, V.: Dr. Karel Kramář (Život – Dílo – Práce vůdce národa), I., II., Praha 1937
- Sísová, M.: a kol.: Karel Kramář: K padesátým narozeninám jeho, Praha 1910
- Sládek, Z.: Československá politika a Rusko 1918 – 1920, in: Československý časopis historický, 1968, č. 6, s. 849 - 871
- Sládek, Z.: Československo a Sovětský svaz mezi válkami, in: Slovanský přehled, 1990, č. 4, s. 281-3
- Sládek, Z.: Národně demokratická strana 1918-1939, in: Marek, P. a kol.: Přehled politického stranictví na území Českých zemí a Československa v letech 1861-1998, s. 198-209
- Sládek, Z.: Hospodářské vztahy ČSR a SSSR 1918 – 1938, Praha 1971
- Sládek, Z.: Karel Kramář a Rusko v roce 1919, in: Slovanské historické studie, 1972, s. 145-197
- Slovanstvo. Obraz jeho minulosti a přítomnosti, Praha 1912

Soukenka, J.: Karel Kramář 1914 – 1918, Praha 1931

Šauer, J.: Kramář na mírové konferenci v Paříži, in: Mezinárodní vztahy, 1993, č. 3, s. 84-92

Šauer, J.: K úloze Karla Kramáře při vzniku ČSR, in: Kučerová, S. (ed.): Českoslovenství – středoevropanství – evropanství, Brno 1998, s.147 – 156

Šebek, J.: Parlamentní volby v roce 1929, in: Český časopis historický, 1998, č. 1, s. 102 - 138

Šetřilová, J.: Alois Rašín. Dramatický život českého politika, Praha 1997

Šetřilová, J.: Kramářova vila, in: Dějiny a současnost, 1993, č. 3, s.49-51

Šetřilová, J.: Druhý či první muž strany?, in: Historický obzor, č. 4, 1994, s. 114-8

Šetřilová, J.: Československá strana národně demokratická v letech 1918 – 1923, in: Časopis národního muzea, historická řada, 1993, č. 3 – 4, s. 99 - 112

Šolle, Z.: Století české politiky, Praha 1998

Šouša, J., Bobíková, L.: Parlament – kolbiště národů a národností, Praha 1992

Švankmajer, M., Veber, V., Sládek, Z., Moulis, V.: Dějiny Ruska, Praha 1995

Švec, L.: Ruská otázka a problém uznání nezávislosti pobaltských států v československé zahraniční politice v letech 1918-1921, in: Český časopis historický, 1996, č. 2, s. 303-338

Tejchmanová, S.: Politická činnost ruské emigrace v Československu v letech 1920-39, in: Slovanský přehled, 1991, č. 4, s. 273-87

Tomeš, J. a kol.: Český biografický slovník XX. století, I. – III., Praha 1999

Uhlíř, D.: Anály ze Spálené ulice, Praha 1979

Urban, O.: Česká společnost 1848 – 1918, Praha 1982

Urban, O.: Kapitalismus a česká společnost, Praha 2003

Veber, V.: Komunistický experiment v Rusku 1917 – 1991, Praha 2001

Velek, L.: Slovanství a rakušanství v české politice v 90. letech 19. století – Kramářova aféra, in: Veber, V. (ed.): 150 let Slovanského sjezdu (1848). Historie a současnost, Praha 2002, s. 144 – 170

- Vešek, L.: „Takový život nestojí za zlámanou grešlí!“ – Obrázky ze života českých poslanců 19. století, in: Kuděj, 1999, č. 2, s. 49 – 63
- Vešek, L.: Český zemský sněm v letech 1848 – 1913, in: Senát, 2003, č. 3, příloha
- Vencovský, F.: Karel Kramář, Praha 1992
- Vodseďálek, C.A. (ed.): Z hor jsme, Vysoké nad Jizerou 1927
- Vojtěch, T.: Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách, Praha 1980
- Vykoupil, L.: Karel Kramář a jeho novoslovanství ve 20. a 30. letech, in: Vodička, S., Goněc, V. (usp.): Češi a Slováci a Východní Evropa ve 20.století, Sborník Vojenské akademie v Brně, Brno 1994, s. 263-266
- Vykoupil, L.: Jiří Stříbrný, Brno 2003
- Vykoupil, L.: Slovník českých dějin, Brno 2000
- Vyšný, P.: Neo-Slavism and the Czechs 1898-1914, Cambridge 1977
- Werstadt, J.: Politické plány české Maffie v prvním roce války, in: Naše revoluce, 1929/1930, s. 369 - 427
- Wichtl, F.: Dr. Karl Kramarsch – der Anstifter des Weltkrieges, München – Wien 1918
- Winkler, M.: Karel Kramář (1860-1937): Selbstbild, Fremdwahrnehmungen und Modernisierungsverständnis eines tschechisches Politikers, München 2002
- Winters, S. B.: Obraz současného politika: Karel Kramář očima svých současníků před první světovou válkou, in: Moderní dějiny, 2001, s. 73 – 96
- Winters, S. B.: Kramář o Palackém a českém státním právu, in: František Palacký 1798/1998. Dějiny a dnešek, Praha 1999, s. 337 - 347
- Znoj, M., Havránek, J., Sekera, M.: Český liberalismus, Praha 1995